

J 68

JÓKAI ÖSSZES MŰVEI

JÓKAI MÓR ÖSSZES MŰVEI

Sajtó alá rendezte
TÉGLÁS TIVADAR

Lektorálta
FÁBIÁN PÁL
MOLLAY KÁROLY

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1964
AK 384 k 6467

Printed in Hungary

JÓKAI MÓR

SZÉP MIKHÁL
(1877)

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1964

JÓKAI MÓR ÖSSZES MŰVEI

Szerkeszti

NAGY MIKLÓS

R E G É N Y E K

32.

ELSŐ FEJEZET

(Mellenc foltaann leiratic, mill bewlchenn ees tzeeleraanosann newelee wala naghitzitelev vr vrvnc az ew aarwa haiadon leaniaat, az zeeep Mikhalt.)

Nagytszeteletű és tudós Frölich Dávid uram hírét messze föld ismeré azon időkben, tudniillik ezerhatszázötven táján, amikor Magyarországon egész Érsekújvárig és Egerig a török szultán, innen Nagyváradig és a Szepességig a római császár, Váradtól a székely földig pedig Rákóczi György erdélyi fejedelem uralkodott; — folyvást hadakozván, hol ketten egy ellen, hol mind a hárman egymás ellen: ami igen szép világ volt.

A Szepességen azonban a szomorú idők alatt is a tudományok folyvást virágoztak, s az ottani líceumokba nemcsak Magyarországról, de még a lengyel földről, sőt Sziléziából is vándoroltak a tanulni vágyó ifjak, minthogy ott nagyon olcsó volt az élet.

Az nem volt nagy baj, hogy még a szepesi tizenhat városból is tizenhárom a lengyel koronának volt zálogba adva; azért azok Magyarországhoz számítottak, s a lengyel kegyelmes úr volt, megengedte nekik, hogy maguk válasszanak maguknak szepesi grófot, akinek mindnyájan engedelmeskedjenek; aminthogy akkor, amidőn ezek történtek, éppen egy csizmadiamester volt a „szepesi gróf”. Kézsmárk, Lőcse és Iglo azonban nem voltak elzálogosítva.

A kézsmárki líceumnak nagytszeteletű és tudós Frölich Dávid volt a főfő büszkesége, mint a matematika és csillagászat professzora, akiből minden kitelt, amit csak embertől kívánni

lehet. A nagy matematikus ki tudta számítani a nap- és holdfogyatkozásokat; valamint ha a városi hírhedett toronyórának valami hibája lett, az óraművet szét tudta szedni és újra összerakni; az időjárást meg tudta határozni egy egész esztendőre; rendén elbánt az aureus calculussal, sőt a horoszkóp és csizió felállításához is értett; az aspektusokból tudott magyarázni, a hónapok feladatait könyv nélkül tudta, ismerte az arcanumokat és a füvek virtusait, az antipátiákat és szimpátiákat, sőt amulettumok készítésében is tudós volt. Amellett nemcsak tanár, de felavatott pap is volt, s mind a két katedrát be tudta tölteni.

A legnehezebb tudománya azonban még csak most következik.

Volt egy szép, egyetlen leánya, akit anya nélkül nevelt föl. Ami bizony nagy hivatal egy férfinak!

Felesége azon a napon halt meg, amelyen a leánya született, s az özvegyen maradt tanár azt a feladatot tűzte maga elé, hogy ő ezt a gyermeket fölneveli minden asszonyi segítség nélkül.

Hogy dajkálta, hogy pótolta nála mesterséges találmányokkal az anyatejet, már az is csupa csoda volt; de ezt mind felyűlmúlta az a mély tudománnyal kiszámított rendszer, melyet leányánál kicsiny gyermek korától fogva alkalmazott, hogy őt anyai felügyelet nélkül mégis jámbor hajadonná tudja felnevelni. Mert sem újra megnősülni nem akart, sem asszonycselédre nem bízta leányát, sem nőrokont nem volt hajlandó a házához fogadni.

Már a keresztelésnél inaugurálta e bölcs rendszert. Leányának *Mikhál* keresztnévet adott. Ezt első hallásra minden ember férfinévnek fogadja el, s nem keres mögötte leányt; ezer közül egy tudja tán, hogy ez mégis nőnév; hogy így hitták Szent Dávidnak egy feleségét; azt a bizonyost, aki elnevette magát, mikor a nagy királyt táncolni látta az utcán, térdig felemelt kantussal. Tehát azért keresztteltette Mikhálnak a

leányát, mert a goromba hangzású névbe nem kap olyan könnyen bele a gonosz.

Azután kicsiny korától kezdve ő maga tanította a leányát minden jóra. Az soha iskolába nem járt; az abécétől a katekizmusig mindent otthon tanult. Később, hogy a leánya elméje erősödött, megtanítá őt nemcsak a latin és görög nyelvekre, de mindazon tudományokra, amik az életben szükségesek és használatosak.

Ilyenek:

A tabelláris kimutatások afelől, hogy egy jó gazdasszonynak egy hónapra 1, 2, 4, 8 stb. személyre hány részecske lisztet, vaját, húst, borsót, darát, sőt kell kiszolgáltatni, hogy a háznép se a koplalás, se a gyomortúlterhelés miatt ne szenvedjen. (NB: a sót jól el kell zárni, hogy az egér hozzá ne férjen, mert ha az egér sőt eszik, attól nagyon elszaporodik.)

Továbbá: mivel kell etetni a háziállatokat? — Mennyi lisztet és mennyi korpát kell kapni a molnártól a beküldött búzából? Hogyan kell kovászt tenni, bedagasztani, kenyeret sütni? — Miért kell a lisztesládának észak felé fordítva lenni? S a kenyérsütés ott az északi hegyek közt nem volt olyan tréfadolog azon időkben, mert a rozsliszt nagy ritkaság volt, s minden más elképzelhetlenből készült a kenyér. Csinálták azt tönkölylisztből, pohánkából, csicseri borsólisztből. Galenus mindennekfelett ajánlja a babliszt kenyeret. Dioscorides azonban vereshagymát kíván belesüttetni. Ínség idején pedig, mikor gabona nem terem, meg kelle tanulni, hogy lehet kenyeret készíteni szárított vackorból, birsalmából, galagonyából, héjastól megőrölt cseresznyéből, aszalt bodzából, fagyökerekből és gombákból, ami jó a szegény embernek; vagy pedig mézkenyeret, borkenyeret, olajkenyeret, ami uraknak és papoknak való; azután húskenyeret, amit Plinius dicsérve emleget, és sajtkenyeret, ami Zoroasternek volt kedvenc tápláléka. Azután hogyan kell a gyümölcsöket épen eltartani, a befőtteket kékre, zöldre, veresre, sárgára megfesteni ártalmas hatás nélkül.

Azután: hogyan kell jó sert főzni, amit a kézsmárki nők házilag szoktak gyártani. A házigazdáknak kinek-kinek a saját felesége, leánya készíté a serét: nem itták azt a korcsmából.

Azt is meg kellett tanulni a jó gazdasszonynak, hogy minő gyógyszereket tartson készen a háznál; mesterségesen összeállított liktáriumokat százféle csodaerejű füvekből, ami nem volt ám olyan könnyű mesterség, mint a mostani doktoroké, akik a hidegleléshez megrendelnek tizenkét adag *chinaport*, s azzal elvetik a gondját. A XVII. századbeli háziasszony liktáriumához kellett galgant, dictamnus, angyélika, genciána, pimpinella, tormentilla, börvénygyökér, gyömbér, sárga és veres szantálfaforrács, citromhéj, arméniai márga, terra sigillata, szerecsendió, fahéj, szegfűszeg, sáfrány, calmus, égetett szarvasszarv, kámfor, thériák és nádméz! Hanem az aztán használt is minden baj ellen! Akinek pedig igazán nagy baja volt, annak semmi sem használt meg bizonyosabban, mint az a csalhatatlan liktárium, amit *Galenus specifikumának* neveztek, s amihez vettek preparált igazgyöngyöt, preparált veres klárist, preparált smaragdot; azután cubeba balzsamot, paradicsomfát, szerecsendióvirágot, aranyfüstöt, pézsmát, bezoárt, manus Christit, diagrydát, testszínű rózsaleveleket, fahéjfaolajat és alkermes lekvárt. — Tudomány kellett ahhoz a hajdani háziasszonynak!

A mai világbeli ismeretes alfabeten kívül még volt harminckét betűjegy, amiknek értelmét a jó háziasszonynak ismerni kellett, hogy a szereket meg tudja rendelni, egy tojásdad kör, áthúzva vonallal jelentette azt, hogy „só”; egy négyszög, alul egy kereszttel, azt, hogy „borkő”; egy patkó azt, hogy „borszesz”; egy kör négy szarvval azt, hogy „olaj”; egy dült négyszög azt, hogy „szappan”; egy háromszög azt, hogy „kútvíz”; két háromszög hegyével összeállítva azt, hogy „lepárolt víz”; egy korona meg egy csillag volt a „regulus stellatus”. Ennek a tudása nélkül egy asszony nem lehetett tökéletes.

Hát még a sok mindenféle *aqua vitae* készítés. Ezt most nem is tudják, hogy micsoda. Pedig ennek a következő virtusai voltak: hogy először is a *vért meleggé és folyóvá teszi, azután a mérget a szivről eltávolítja*; végre a *nedves és hideg matériákat felszárítja*, azonkívül az *emlékezetet megerősíti*. Hát a drága jó balsamok, amikkel a szenvedőnek az orra nyílásait kellett bekenni, meg a mindenféle olajok, amiknek *kirdlynéja* a „*vitriol*” (nem vitriol!!), melyet „*iható arany*nak” neveztek ősanynak; végre a mindenféle vizek, ecetek, savak, *ellenmérgek*, flastromok és füstölők, amik nélkül rendes asszonynak a háza nem szűkölködhetett soha, mert ő volt a családnak természetes orvosa és ápolója.

S a konyhaművészet semmivel sem volt kevésbé bonyolódott, mint a patikai. Őseink gyomra igen szövevényesen összerakott ételekhez volt szoktatva. Tudomány volt az egy asszonyra nézve: nehezebb a metafizikánál.

Azonkívül őrá nézett az egész kertészet, ami ismét nem volt olyan együgyű tudomány, mint most.

Ősanynak mint kertésznek sok mindenfélét tudtak, ami már azóta feledékenységbe ment régen. Hogy a fáról le ne hulljon a gyümölcs, a gyökerébe lyukat fúrtak, s abba galagonya csapot vertek; hogy a cseresznye korán éri, a tövére oltatlan meszet raktak; aki azt akarta, hogy piros almái teremjenek, az ójtó gallyat jól beáztatta *csukavérbe*; s ha *Tarastinus* tanácsát követte, veres eperfába ójtott körtét, s annak a húsa aztán piros lett; ha azt akarta, hogy a gyümölcse zamatos legyen, a fa oldalába lyukat fúrt, s aromatikusan olajokat töltött bele. Ősanynak kitalálták, hogyan kell a körtefát szőlőtermésre kényszeríteni; emberfej alakú citromokat termelni; betűket mutató fűgétet produkálni, amiknek mandulamagja van belül; tudták a módját, hogyan kell a diót héj nélkül papírba takarva elültetni, s akkor héj nélküli diót fog teremni; a naspolyát rózsafába ójtani, amikor az édes és szagos gyümölcscsel ajándékoz meg; ha pedig azt akarták, hogy a keserű mandula édeset

hozzon, Theophrastus utasítása szerint vasszegeket vertek a gyökerébe; — meg tudták becsülni a holdat, mint a kerti növények tenyészetének nagy előre- vagy hátramoszdítóját; — még a jámbor, becsületes burgonya számára is százféle utasítással szolgáltak, nevezvén azt a, csak nemrég Amerikából behozott gumót „adenes caradensesnek” meg „tartufli”-nak, amit cserépbén, melegágyban neveltek, üvegben, mázos fazékban elraktak olaj közé téve; aminek az angolok szerelemre hevítő erőt tulajdonítottak, a franciák szárazbetegséget gyógyítottak vele; a burgundiak ellenben eltiltották mint a bélpoklosság előmozdítóját. Ismerték és mívelték seregeit az olyan kerti növényeknek, amikről az utókor még csak beszélni sem hall többé. Minden ételük tele volt válogatott fűszernövényekkel. S a végtelen nagy számú gyógyfüvekkel és festőnövényekkel egész vásárt űztek; a sáfrány a szepesi piacokon mázsaszámra került eladásra, s elhordták Törökországig: a jó szepesi gazdaszszonynak kincsbánya volt a kertje.

Hát még azután a virágoskert dolga! Ebben az időben volt egész világszerte az a nagy tulipánszédelgés, ami a jelenkor alapítási szédelgésében találja csak párját. A virágkertésznek diákul és franciául kellett érteni, hogy megértse a becsét a „gagner un ocilles”, a „hazard” — a „paragonner” rendkívüli szerencséjének; ami annyit jelent, mint egy új válfaj virág előállítására, vagy pettyezetett tulipánok és rózsák előteremtése egész francia terminológiát kellett a fejében tartania, ha meg akart élni. A hozzáértő kertésznőnek tudnia kellett, hogy micsoda virágfajok vetendőek és ültetendőek a ♀, ♂, □ aztán ☉, ☽, ♀ csillagképletei alatt? Miknek árt a ☽, ♀, ♀, s mily ritka növények azok, melyek a ♀, ☽ és a ☽ csillagzatokat kedvelik. Ami végett a kalendáriumot szüntelen a kezükben kellett tartani.

Hja bizony, azt mind nem adták ingyen! Ennek a tudományak saját irodalma volt, élén a hírhedett *Tabernaemontanus* műkertésszel és tudóssal, aki egy millió forint árára tulipánnak és

szegfűnek volt ura, s hajókat járatott Európa, Amerika és Kína között növények szállítása végett. — Európa legkitűnőbb literátorai nem szégyenlettek a virágokkal foglalkozni, éppen úgy, mint a mostaniak a politikával, s *Verulami Bacon*, a nagy filozóf s Anglia államkancellárja, ahelyett, hogy a bomlott *keleti kérdésen* törte volna fejét (amire ugyan akkor sokkal jobb alkalom lett volna, mint most), abban harcolt Sturmius és Wormius német tudósok szövetsége mellett, hogy diadalmasan bebizonyítsa Bauhinus francia ellenében, hogy a szkítiai *borametzfa* csakugyan létezik, melyet *Scaliger* fedezett fel, s melynek az a tulajdonsága, hogy a lehajló ágain levő virágoknak szájuk van, s azokkal a borametz a körüle termő füvet *lelegeli*; sőt ennek van egy testvére, amely meg éppen a virágaira repülő legyeket eszi meg.

Az ilyen dolgokat aztán üdvösségesebb dolog volt olvasni a fiatal hajadonoknak, mint az újabb időkbeli mendemondákat és hivalkodásokat.

S ha pedig szerelemről vagy ellenszenvről kellett nekik valamit megtudni: ezen bölcs iratokból bőségesen megtudhatták, hogy a *fügefa* és a *ruta* szeretik egymást: azért szokás rutát ültetni a fügefa mellé: ami viszont a békákat, a füge ellenségeit elkergeti; a *spárga* szereti a *nádat*; a *rozmaring* a *zsályát*, ezért, aki rozmaringot akar ültetni, annak elébb zsályával kell megdörzsölni a kezét, hogy rászája megéledjen; a *narancs* szereti a *ciprust*; a *szőlő* a *cseresnyefát*; a *liliom* szeret a *rózsa* mellett, de a fokhagyma mellett is; ami az ő dolga; ellenben vannak növények, amik egymást *gyűlölik*, ki nem állhatják: ha a nemes *anthorát* a vad *napellus* közelébe ültetik, minden ápolás dacára elszárad, elfonnyad: a *cicuta* és az *angelica* elpusztítja egymást; a *szőlő* ellensége a *káposztának*; ami annyira megy, hogyha egy ember bortul megszedült, ha káposztát eszik rá, kijózanul tőle, ha pedig a fazékban fővő káposztára bort loccsintanak, a káposzta sohase fő meg puhára. (Sokkal üdvösségesebb volt ilyen szerelmes történeteket olvasni

az ártatlan hajadonoknak, hogysem mint olyanokat, melyek férfiak és nők között történnek, amiket ha igazán megtörténtek is, jobb elhallgatni, mint ki publikálni; mert vagy megbor-zad tőlük a szemérmes olvasó, vagy pedig ellenben kedve támad neki azokhoz hasonlót cselekedni.)

A szép Mikhál pedig mindezen tudományokat nemcsak erős észbeli tehetséggel, de valódi kedvvel is tanulta; ebben talált gyönyörűséget, hivatást és hasznot. Könyvei, gazdasága, virágai mulattatták, s jövedelmet hoztak, ami nem megvetendő: ha meggondoljuk, hogy azon időkben egy lúdnak az ára volt egy dénár, egy tinóé három magyar forint, egy paragone-tulipán hagymáért pedig senki sem sajnált tíz koronás tallért. És ami a legnagyobb haszon volt: a virágok és könyvek elvon-ták a leányt a világi hivalkodástól. S ebben feküdt a nagytiszte-letű úr rendszerének alapja.

Mikor el kellett távoznia hazulról leckékre, elővette a grammatikát, a lexikont meg a fóliánsokat; feladott belőlük Mikhálnak könyv nélkül megtanulásra annyit, amennyi elég volt arra, hogy azt az időt teljesen lefoglalja, amit a professzor-nak a líceumban kellett tölteni, s azzal bezárta a ház ajtaját, s zsebébe tette a kulcsot. Mikor azután hazajött, akkor kikérdezte a feladott leckét pontosan. S ez csalhatatlan ellenőr. Cseléd, gouvernante megcsalhatja a kérdezősködőt, de a fóliáns nem csalja meg. Az rávall a leányra, hogy ott volt-e a szeme a könyvben az egész idő alatt, vagy másutt kalandozott?

Ennélfogva a szép Mikhál rengeteg sok tudományt összegyűjtött.

A házból csak ünnepnapokon szokott kijárni, és csupán a templomba, rendesen atyja oldalánál. Olyankor kávébarna ruhát viselt, állig érő gallérral, a ruha ujjai egész a körme hegyéig értek, övén nem volt semmi boglár, mint ahogy más leányok fel szokták azt cicomázni. A pártája is egészen fekete volt, s arra hosszú fátyol volt terítve, mely elől egész arcát körülfogta, hátul pedig termetét annyira betakarta, hogy a

hosszan leeresztett két hajfonatból még annyi se lássék ki, vajon szőke-e az vagy gesztenyeszínű? A szeméinek sem volt szabad elárulni, vajon kékek-e vagy feketék? Hanem énekés alatt szépen a zsoldárba nézve, a lesütött szempillák alá kelle rejtőzni azoknak, prédikáció alatt pedig a lelkesre szegezve maradni; amikor férfi a szeme közé nem nézhetett, úgy levén bölcsen elintézve, hogy a férfiak is külön padosztályban üljenek, a nők is külön, mégpedig a férfiak a nők háta mögött. A diákok pedig olyan magasan ültek a kórusban, hogy annak a szélétől éppen sehova se láthattak, mint csupán a zsoldárt jelező táblára.

Lakadalomba, torba, multságba sohasem hordta a nagytiszteletű úr a szép Mihált. A kánonok tiltják a pap leányának a táncot. De más leányokkal sem engedte barátkozni, mint akik csak haszontalanságokat fecsegnek.

A háza is ahhoz való volt, hogy minden csábítási alkalmat elzárjon jó eleve. Mihál szobájának ablakai mind az udvarra nyíltak, azt pedig két oldalról elzárta a szomszédok tűzfala, a negyedik oldalon nyitva volt az udvar a kert felé, de azt meg magas kőfal zárta el a világtól, és az is szegekkel volt kipermezve, s a fal és szegsor még nem volt elég: túl rajta a nagy piactól, hol a diákok labdázni szoktak, egy nagy pocsóta árka választá el, melyről a kézmárkiak azt állították, hogy ők abban pisztrángot termesztenek, de inkább hihető, hogy házaik természetes védelmére hagyták azt ott a város közepén, s csak felhőszakadások alkalmával töltötte meg azt a patak pisztránggal, amit a halastavakból lesodort. Ilyenformán a szép Mihál szíve egy oly megerősített várnak volt tekinthető, melyet se fortélyal, se erőhatalommal bevenni ellenségnek nem lehet.

Ellenségnek tekintetett pedig minden férfinemen levő halandó, aki nem éppen a nagytiszteletű úrnak különösen kiválasztott kedvence volt.

MÁSODIK FEJEZET

*(Elewadic mikippen ronghaalaa vala megh az saarkan naghitiztelete?
vr vrvncnac minden bewlch practicaít?)*

Volt igenis egy kiválasztott kedvence nagytiszteletű Frölich Dávid professzor úrnak, s aki e kitüntetésre egészen érdemesnek is nevezhető.

Az ifjút Kaczenreiter Henriknek nevezték. Ami elég furcsa név. De azért miatta nem sok csúfondároskodást kellett kiállani az azt viselő ifjúnak, mert hatalmas, erős termete respektusban tartá a condiscipulusokat, s a birkózás nemes vetélkedése sohasem volt iskoláinkban tiltva, sőt azt már Arisztotelész is ajánlotta; s ebben nem is mérkőzhetett Kaczenreiterrel senki, csak éppen egy Kassáról feljött kálvinista magyar fiú, Kalondai Bálint; az még be tudta törni a derekát, s egyedül bírt megküzdeni vele, amit nagyon szép volt elnézni, mikor együtt birkóztak a gyepen, összekapaszkodva s egymás vállára téve az állaikat. Kaczenreiternek erősen szőke, hosszú haja volt és serdülő vereses szakállá, Kalondainak pedig szénfekete haja, kétoldalt csimbókokba bogozva, és hegyesen kipödött huszáros bajusza.

Hanem sajnos, hogy csak a testi birkózásnál bírta a magyar legény letörni a szepesi fiút: a szellemi mérkőzésnél egészen elmaradt mögötte. Itt Kaczenreiter vetélytárs nélkül élt; első cminens volt mindig és mindenféle tudományból, míg Kalondai Bálint csak úgy a sereghajtók között kullogott.

Ex moribus is nagy volt a két diák között a különbség. Kalondai Bálint nem utálta a bort és a muzsikát; olyan embe-

rekkel, mint a sziléziai *Simplicissimus*, tartott barátságot, mely nevezett quidam földönfutó csavargó mestersége mellett „tárogató”-fúvással bolondította a világot; míg Kaczenreiter példánya volt a jóerkölcsű ifjaknak. Tíz éve, hogy idekerült Kézsmárkra mint szegény tanulóiú, azóta folyvást tisztességesen élt abból, amit gyerekésszel tud valaki maga élelmére keresni. Maga a papi pályára készült, tehát teológiát tanult; de amellet nagytiszteletű Frölich Dávid úr házánál mint „fizikusinas” szolgált a fizikum múzeumában; ezért szerette is őt nagyon a professzor úr, s már messziről őt szánta a szép Mikhál számára élettársul.

Kalondai Bálintnak az igaz, hogy nem is volt szüksége erre a nagy tudákosságra. Neki gazdag özvegyasszony anyja volt Kassán, akitől majd, ha felserdül, át fogja venni az ősi üzletet. Csupán azért küldték fel Kézsmárkra a liceumba, hogy mégis ragadjon rá annyi, hogy ha majd egyszer meg találják választani Kassán főbírónak, legalább annyit tudjon diákul, amennyit boldogult édesatyja tudott, aki szintén viselte azt a díszes hivatalt, s aki a delikvensre ki tudta mondani a „capite plectetur”-t vagy a „hárum pálcárum” kegyelmes ítéletét, s aztán tudott correspondálni a császári generálisokkal mind kalamárisból, mind ágyúból. Ágyúból jobban, mint kalamárisból. Bálintnak tehát elég volt az, amit ő magának tanult.

De a Henriknek bizony nappallá kellett tennie az éjszakát, hogy dicséretesen megállhassa azt az exament, mely megelőzte pappá felszentelését, ami nagy celebritással végbe is ment, s Henrik ott is első és kitűnő maradt. Meg is kapta mindjárt a nagy-létai eklézsiát, ami éppen üresedésbe jött, természetesen azon üdvösen bevett föltétellel, hogy a néhai lelkész özvegyének engedett kegyév alatt a fizetésre és a parókia teljes használatára nem tart számot.

Ez ünnepélyes napon nagytiszteletű Frölich Dávid úr az új lelkészt meghívta magához ebédre, melyre ugyanekkor a superintendens és az esperesek is hivatalosak voltak.

Ebéd végeztével a szép Mikhálnak is szabad volt az asztalnál megjelenni; egyrészt azért, hogy a mai felséges lakomáért, melyet ő készített, a superintendens úr dicsérete által a konyhatűztől pirosuló arca még pirosabbá tétessék, másrészt pedig, hogy ő is poharat koccintson az ifjú lelkésszel, megnedvesítvén ajkait annyi borfélével, amennyit egy szemérmes hajdon úrvacsorája alkalmával szokott szürcsölni.

Mikor aztán a vendégek eltávoznak, s a szép Mikhál a szolgálókkal elszedeté az asztalt, nagy gonddal elrakván a szekrénybe a sávolyos abroszokat és kendőket, az ősi cintányérokot és mázos cseréptálakat pedig felrakván rendben a tálasra, a professzor úr a végzett munka után odabenn marasztá leánykáját.

Jókedve volt a tudós úrnak, a szívderítő válogatott italoktól is, a vidám társalgástól is, — meg még valami mástól is.

Pipára gyújtott és füstölt. Pedig még a reverendát sem vetette le, s azon nem szabad megérzeni a dohányfüstnek.

— Mikhál leányom — mondá ravasz komolyságot tetetve —, még mai nap nem is végeztük a penzumunkat. Pedig „nulla dies sine linea!” Mit tesz az?

— Nap ne múljon vonal nélkül — felelt rá Mikhál.

— Vedd elő tehát exercitiumos könyvedet.

A leány engedelmeskedett szótlanul. A konyhában el volt végezve minden feladat, következett a tudomány. Leült, és kezébe vette a tollat, amit akkor kalamusnak neveztek.

— Hosszú ebéd után üdvös az elmélkedés — mondá a füstfellegesen keresztül a tudós úr. — Nem jó volna, ha minden nap így volna: „*Qui amat vitam longam, amet mensam brevem*”. Írjad le könyvedbe és fordítsd le.

Mikhál írt és fordított extemplo.

— „Ki szereti a hosszú életet, szeresse a rövid asztalt.”

— Hát az olasz mit mond? „*La cucina piccola fa la casa grande. La tavola è un ladrone segreto*”. Írjad le és mondjad, mi az?

A leány tollba mondta magának:

— „Kicsiny konyha teszi a házat nagygyá. Az étasztal a titkos tolvaj.”

— *Petrus Nonus* mondá ezt *Fagiola Hugotiusnak*, midőn az egy ebéd miatt elvesztett két várost. Hát még az a sok ivás! Írjad le: „*Plures interierunt vinolentia, quam violentia*”. Hogy mondanád ezt magyarul?

— „Többet megölt a borivás, mint a bajivás.”

— Megjárja. — Azonban rendkívüli napokon rendkívüli excessusok is előkerülnek, s a mai nap az volt. Egy lelkész lön felszentelve — s egy leányzó lön megkérve.

A szép Mikhál arcáról egyszerre eltűnt a pirosság.

A tudós úr nagy füstöt támasztott maga körül, s a füst-fellegből bölcs mondatokat olvasott elő.

— Mit mond *Dubravius*? „*Si qua voles apte nubere : nube pari.*” „Nősülnöd, ha kívánsz, vedd a magadhoz illőt.” — *Ambrosius* pedig azt kérdezve, hogy mit keressünk a házastársnál, ekként felel: „*Amorem, Morem, Rem.*” — „Szeretetet, erkölcsöt, dolgot.”

Szép mondás, de a lány csak nem jegyezte azt fel a gyakorlatok aranykönyvébe.

— Íme a kérőnél megvan mind a három. Van szerelme, van jó erkölce, és van dolga. Nincs nagy dicsőség, csak lelkipásztor, miként és is csak az vagyok. De mint *Macrobius* mondja: „*Honores sunt, sicut flores*”. „A méltóság hullóvirág”, s *Drexelius Trismegistos* szerint: „*Saepius ima petit, melius qui scandere novit*”. — „Gyakran a mélybe le hull, ki magasra kapaszkodik és nyúl.” Jegyezd föl azt könyvedbe, Mikhál leányom; mert aranymondás! Kérődnek szegénységétől se rettenj vissza. *Cyprianus* szerint: „*Paupertas dura ; sed securus, et sine cura*”. — „A szegénység terhes; de csendes és gondmentes!” Vajha feljegyeznéd ezeket magadnak, Mikhál leányom!

A szép Mikhál pedig nem jegyezte fel az aranymondato-
kat sem eredetiben, sem fordításban, hanem letette kezéből a tollat, és azt mondá:

— *Nem szeretem őt!*

A nagytiszteletű úr visszahökken. Ez paradoxon! Senkit sem szeretni: az lehet, de különösen egy embert nem szeretni: ez *abszurdum*.

— Tudod is te, hogy mi az a szeretet? „*Amantes sunt amantes*”, = szerelmesség esztelenség. Mit nem szeretsz rajta? Hogy veres haja van? „*Homo rufus raro bonus; sed si bonus, valde bonus*”, — „veres ember ritkán jó; de hogy ha jó, nagyon jó!” — Vagy azt keserülöd, hogy idegen nemzetbeli? Lásd a bölcs Krisztina királynő azt mondá, hogy csak kétféle nemzeti-ség van a földön, mely különböz: „a kegyes emberek és az istentelenek”. Ha most nem szereted, majd szeretni fogod; az olasz azt mondja: „*Amore non è senza amaro*” — „a szeretet keservvel telt”. Minden jámbor leányt úgy kell a szülőinek erőszakkal eltuszkolni a háztul, szeretne otthon maradni inkább; később aztán megköszöni, hogy férjhez adták.

A szép Mikhál azonban a sok bölcs tanulmány által, de még inkább, hogy magánál hatalmasabb asszonyt nem ismert a háznál soha, annyira erős szívűnek nőtt fel, hogy ebben az egy dologban ellene mert mondani az atyjának és valamennyi versben beszélő görög és latin filozófusnak, s azt merte mondani a nagytiszteletű úrnak:

— De én nem mehetek ahhoz, aki megkért tőled, mert nem szeretem. S nem szeretem azért, *mert mást szeretek*.

E szóra kihullott a hosszúszerű „*phayca*” a tudós szájából.

Ez „*argumentum ad hominem*”. Emberre szóló indok.

— Te mást szeretsz? Hol vetted? Hol láttad? Hol beszéltél vele?

A leány lesütötte szemeit, és nem felelt.

A tudós most már felállt, és szigorú hangon parancsolá.

— Írjad emlékkönyvedbe ezt: „*Virginitas, dum aspicitur, inficitur!*” — „A szűzesség a ránézés által bemocskoltatik!” Kinek engedtéél te a szemedbe nézni?

— Senkinek — felelé Mikhál.

— Senkinek! Hát hol beszéltél te valakivel?
— Sehol.
— De ha te se szemmel, se szájjal nem szóltál senkihez, akkor hogy szerethetél meg valakit? Megvallj mindent! Tudod, hogy a legkisebb hazugság nagyobb bűn, mint a legnagyobb véték, ha azt bevallják. Hogy szeretted meg egy férfit?

— Írás által!
— Neked írt valaki?
— És én feleltem neki rá.
— De hát hogy lehetett az? Házam éjjel-nappal zárva. Az utcára ki sem nézhetsz. — Nálam nélkül sehova nem jársz. A kertet mocsár őrzi: gyanús ember be nem jöhetett ide, hacsak a levegőből nem szállt le.

— Onnan szállt le: a levegőből.
— Kicsoda?
— A sárkány.
A tudós azt hitte először, hogy arról a sárkányról van szó, akit Szent György lovag nem elég tökéletesen ölt meg; hanem azután rájött az igazira.

— Papírsárkány?
— Igen is az. A vásártéren sárkányt eresztettek fel. Én sokáig bámultam azt. Egyszer aztán lecsapódott éppen a mi kertünkbe, s fennakadt egy almafán. Én odamentem, hogy levegyem, s amint a kezembe vettem, akkor látom, hogy tele van az írva versekkel, amik hozzám beszélnek: és azok olyan szépek voltak, hogy én azt ki nem tudom mondani.

— Profánus „virágdalok!” mikre azt mondja Macrobius: „*Ignibus iste liber, quod ipse sis ignibus liber*”. „Tűzbe az ily könyvet, nehogy hulljon tűzben a könyved!” — De hát mért hiszed, hogy azok az orcátlan dalok tehozzád voltak írva?

— Nem voltak orcátlan dalok. Ha azok lettek volna, eldobtam léssen őket. Szép, hűséges költemények voltak. Följük volt írva mindenüvé a nevem; s Mihálynak nem

hínak rajtam kívül több leányt. Én megpróbáltam rájuk felelni.

— Felelni? Hogyan?

— Hát amit írtam, azt az írott felével befelé fordítva ráragasztottam a sárkányra, s azután a rajta maradt spárgánál fogva a sárkányt megint felbocsátottam, s eleresztettem a levegőbe.

— De hátha nem az kapta meg, akié volt?

— De bizonyosan az kapta meg, mert másnap a viszonzó választ is megküldé.

— Megint a sárkány által?

— Nem. Másnap a „balom” által írt hozzám levelet.

Ez a balom egy nagy léggel tölt labda volt, melynek bel-sejét felfújt marhahólyag képezé, külseje pedig borjúbőr volt: azt a fiatalok atlétai mulatságaikban ökölrel megsújtva szokták a légből felröpíteni.

— Értem! Értem! A nebulo beledugta a levelet a balom borítékába, egy ütessel átröpíté a kertedbe: te kivetted belőle a levelet, helyére tetted a viszonzó választ, s visszaröpítetted azt.

Hogy ilyen esetről se Theoprastus, se Trismegistos nem gondoskodtak előre!

Íme egy szerelmes levelezés posta nélkül!

— S mennyire mentetek ezzel a levelezéssel?

— Megígértük egymásnak, hogy örökké hűségesek leszünk mind a sírig.

— Itt van ni! Hát mit ér minden zár és lakat, és minden emberi bölcsesség és matematika? Tehát te elígérted a kezdet atyád tudta nélkül? Nem tudod-e, hogy protestánsoknál a szülői beleegyezés megkívántatik a házassághoz, anélkül minden eljegyzés érvénytelen, és semmi copulatio végre nem hajtatik?

— Hát az, aki tetőled kérte a kezemet, hozott engedélyt az atyjától arra, hogy engem elvehet?

— Neki nincs atyja; ő árva gyermek.

— Te mondad, hogy a legkisebb hazugság nagyobb bűn, mint a bevallott vétek maga. Ő hazudott. Neki atyja van. Gazdag ember. Magas állású úr.

— Ki mondta ezt neked?

— Hát a sárkány és a balom. Ő eldicsekedett ezzel egy barátjának, s nekem elmondták azt az égi posták.

Most aztán meg volt fogva a nagytiszteletű úr, mint ahogy megfogják a boszorkánylábbal az árva ördögfiúcskát. Ez ellen a replika ellen nem lehetett mit mondani.

— No ez iránt kérdőre fogom őt vonni holnap, s addig a vallatást félbeszakítom. Akkor következni fog a punctum de utri: „kinek híják azt a másik, alattomos csábítót?” — És most, Mihál leányom, huszonnégy órai szobafogságba.

Ezen végződött a nagy örvendetes ünnepélyességű nap, melyen Kaczenreiter Henriket pappá felszentelték.

HARMADIK FEJEZET

Holott megmaghiaraasztatic, mikeeppen eleebwalo az, ki az baaraaniokat eurzi, mint az ki lewaagia.

Másnap reggel maga elé hívatá a nagytiszteletű úr Henriket, s erős examinálás alá fogta. A benevolum tovább tartott egy óránál.

Henrik mikor eltávozott, olyan veres volt, mint a megfőtt rák, s háttal kifelé jött ki az ajtón, amiből a konyhaajtóban leskelődő cselédek tudtak egyet-mást következtetni.

Azután pedig a nagytiszteletű úr háromszor csengetett, ami azt jelenté, hogy Mihkál leányasszonynak kell megjelenni a bibliotékájában.

A nagytiszteletű úr teljes ornatusába volt öltözve: mind az atyai, mind a papi tekintély egyesítve volt rajta. Körülötte felnyitott könyvek, mint egy hadvezér arzenálja: mások kutyabőrbe kötöttek, mint egy hadirendbe állított phalanx a tékákbán, s a szekrények fölött kitömött madarak és azoknak csontvázai. Mindmegannyi tanú és vádtevő. S aki legjobban figyelni látszik, az a szögletben álló emberi csontváz. Az electrica masina is készen állt fiókvillámaint segítségül hozni. Az egyedüli lény, aki életjelt ad, a körülvevő tárgyak között, a nagy állóóra, melynek tetején egy kutya áll, ki is a percinga ketyegései szerint csóválja a farkát, s öltögeti a nyelvét.

Mihkálnak az egész bekövetkezett vállalat alatt folyvást ezen a mechanikus kutyán veszett a tekintete, s még azután is, valahányszor visszatért emlékébe ez a válságos óra, mindig azt a kis kutyát látta maga előtt, farkat csóválni, nyelvet öltögetni.

— Mihál leányom — kezdé a tudós. — Beszéltem a hit és szeretet kandidátusával, s megtudtam tőle mindeneket. Azon kérdésenre, hogy van-e neki atyja, azt felelé, hogy „igenis: van”. Miféle rangú? — „Hatalmas ember, Kis-Szebenben lakik, *hol hivatal szerint legfelső bírja mindeneknek*”. Miért hagyta el atyját, s miért mondá magát árva gyermeknek? — „Azért, mert atyja katolikus, ő pedig protestáns lelkész akart lenni.” Ez pedig dicséretes szándék. — Azon ifjú, aki kész az árvaság keserű kenyerét enni, azért, hogy lelke meggyőződését kövesse, nagy karaktert árul el. — És e válaszban meg van adva a védelem azon vád ellen is, hogyan mert a fiú házassági ajánlatot tenni atyai engedély nélkül. A katolikus atya engedelmet a törvény nem követeli, csak a protestánsét. Eszerint Kaczenreiter Henrik azon vád alól, hogy tudva csalni akart, absolváltatik; mert elhallgatni valamit még nem annyi, mint hazudni; a hithűség felold minden szülői hatalom alól, s ami kánon a fiúra nézve, az nem kánon az atyára nézve.

A vastag fóliánsok és a kitömött madarak mindnyájan helyeselték ezt az okoskodást, maga a csontváz is elhallgatta, hogy az ő fejét valamikor ilyen „csekélységért” választották el a nyakától; csak az automat kutya intett „nem”-et a farkával, s öltögette a nyelvét az ilyen szofizmákra.

Mihál pedig nem szólt rá semmit.

— Íme tehát a te negatióid megcáfoltattak, most halljuk az affirmatióidat. Mi a neve annak az ifjúnak, aki tenedek szívbeli ajánlatokat tenni merészkedett?

— Kalondai Bálint.

A tudós nagyot ütött tenyerével a feltárt Macrobiusra e név hallatára.

— Quis hominum? Miféle ember?

— Derék férfi! — mondá a leány, és szemei ragyogtak hozzá.

— Mit tudod te? Csak kívülről láttad? „*Quanta species, sed cerebrum non habet!*?” Nagyszerű pofa: de nincs agyveleje!

„*Non bene casta caro, quae bene pasta caro.*” — Mennél kövérebb a hús, annál bűnösebb a hús. De én látám ez ember belsejét is. Flocci, nihili! Pehely, semmi-ember! *Classis primae ex ultimis!* Az utolsók felé igyekező. Hát még *ex moribus!* Milyen az erkölcs? Borivó! „*Ubi vinum intrat, ibi ratio exit!*” Ahol a bor bemegy, ott az ész kimegy. Táncoló és éjjeljáró! — Muzsikusok és virginálók pajtása. — De még mind ez elnézhető volna. Ámde tudod-e, hogy mi volt ezen ifjú szülőinek mestersége? Megvallotta-e azt neked bűnös *correspondentiájában?* Amely mesterséget pedig ő is követni fog; mert annyi tudományt nem szerzett, hogy honorácior rangba emelkedhessék. Tudod-e, hogy kinek a felesége lennél, ha esztelen kívánságod beteljesülne?

A leány elsápadt erre a szóra: erről nem beszéltek a szerelmes levelek.

A tudós előkeresé a katalógust, s ráolvasott a vádlott nevére: „*parentes*”: „*Sarah, vidua macellarii*” — „*mészáros özvegye*”. Atyja mészáros volt, és ő is mészáros fog lenni. Emberek, *akik vérben dolgoznak!* — Mit mondasz erre? Lehet-e egy lelkész leányából egy mészáros felesége? És ha választania kell egy férfiú között, aki az Úr juhait őrzi, és a között, aki a juhokat levágja: az utóbbinak nyújthatja-e kezét? Ez volt-e a te neveltetésed, hogy sorsodat örök vérontás munkájába temesd el? Mindennap vérré ébredni, vérrel feküdni le! Mindennap érezni a vért annak a kezén, aki megölel! Hozzá kötve lenni egy emberhez, akinek hivatala az, hogy Isten teremtséit, miknek az Úr életet adott, erőszakos kézzel megölje! Van-e bátorságod ily sorsot választani magadnak?

Az önmozgó kutya ugyancsak csóválta a farkát, és öltögette a nyelvét!

Mikhál körül táncolni kezdett minden: a tudósok arcképei, a kitömött madarak: maga a vacogó állú csontember is. Nem tudta magát védni ennyi ellen!

A tudós észrevette szavainak lesújtó hatását leányának holthaltvány arcán, s aztán szelíden szólott hozzá.

— Most eredd szobádba vagy még inkább kis kertedbe, és elmékedjél afölött, amit tőlem hallottál. Írd fel magadnak: „az atyák jobban óhajtják gyermekeik boldogságát, mint ők maguk”. Azonban sorsod felett mégis te magad határozz. Én erőszakot nem teszek szíveden. Ha csakugyan annyi eltitkolt erő lakik abban, amennyit én nem sejtettem: add próbáját. Ha van bátorságod azoknak az életéhez kötni a magadét, akik vérben dolgoznak, kezd el itthon. Van két szép galambod kalickában. Én vettem azokat neked születésed napjára. Öld meg őket saját kezeddél, és add fel az asztalra ebédül, elkészítve tetszésed szerinti mártásban. Ebből megtudom a válaszodat. Eredj, és elmékedjél rajta.

A szép Mikhál lement a kertbe, s annak hosszú, rózsákkal szegett útján végig-végigsétált. Az út közepén volt a galambház, abban volt a két pávafarkú galamb, amit neki meg kellene ölni. És ő sohase tudott egy konyhára való baromfit megölni. Felőle az emberek mind vegetáriánusok lehetnek volna. S most a kedvenc galambjait ölje-e meg?

Senkije sem volt, akihez tanácsért forduljon, akinek panaszát elmondja. Nem segítenek itt a bölcsek, nem a borjúbőrbe kötött polihisztorok: az ő mindennapi társalkodói, sem a virágok: mindennapi játszótársai. Más leánybarátnéja nem volt, mint a bokrok és virágok. (Igaz, hogy azok is mind feminini generis.) Azok elmondták neki, amennyit tudtak; hogy a szűz liliom szereti a hagymát, pedig az ő virágának szaga illat, emezé pedig bűz; míg a nemes anthora elhervad, ha a napellus mellé ültetik, pedig ez pompás virág, kelyhe egy sisak, melyben *páros galamb* ül: mégis elhervasztja a szomszédját.

De hiszen talán nem is volt az még szerelem, ami csak érzelő levelek kicseréléséből támadt; csak messziről látta az ifjút, csak álmában beszélt vele: könnyen lemondhatott róla. — Nem volt neki anyja! — Atyjától pedig csak bölcsességet

tanult. — A mathesis kérlelhetlen tudomány. — Annál a szerelem csak zérus, nem szám. A mértani ábrák között minden van, csak rózsza nincs. — Kedvesétől sem kaphatott semmi hírt már: el volt tiltva a nagy téren a balomjászság, sárkányeresztés: talán be is csukták szegényt. Könnyű volt arra ürügyet találni. Vagy az is lemondott már róla? Talán haza is ment már a szülővárosába?

Megölje-e hát érte kedvenc galambjait? . . .

Délre felhozta az asztalra Mikhál a két galambot, de nem sülve és mártásban, hanem elevenen a kalitkában. Amiért aztán a tudós férfiú megcsókolgató az engedelmes leányka orcáit.

Három hétre azután pedig saját maga esketése össze a szép Mikhált Kaczenreiter Henrikkel, fejükre halmozva atyai és papi áldását egyesítetten.

Kalondai Bálint mind ez idő alatt semmi izgágát nem csinálhatott; fejére olvastatván a consistorium előtt, eddig elkövetett számtalan bűnei: erdőn való táncolása, nagy kutyának tartása s annak mesterséges uszítgatása, templombul való elmaradása; hegedűsökkel és tárogató síposokkal való mulatozása, éji örökkel viszálykodása, pedellus leitatása s ittas fővel asszonyruhába öltöztetése, utcán való pipázása, mely bűneinek összességeért előbb ugyan háromheti carcerre deteneáltatott; azután pedig consilium abeundi mellett a kézsmárki líceum florilegiumjából solenniter elimináltatott, és ekképpen megakadályoztatott mindennemű galibacsinálásban, mely amaz üdvös házassági frigy létrejöttét valamiképpen alterálhatta volna, ami is ekként minden akadály nélkül megkötetett, s a szép Mikhál elvégre is azé lett, aki az Úrnak juhait őrzi, nem pedig azé, aki a juhokat levágja.

NEGYEDIK FEJEZET

(Holott leiratnac mindenfeele wezedelmec ces latroc, kictől chodaalatos modonn lezen az igazacnac megzabadvlaasoc.)

Henrik abban a szándékban állapodott meg, hogy esküvője után fiatal feleségét elviszi Szebenbe, mielőtt a létai parókiában letelepednék. Tíz év óta nem látta az atyját: az méltán búsul is, haragszik is eltűnt fia miatt. De majd a szép menyecske kibékíti az öreget a fiával. Érdemes a kiengesztelési kísérlet, mert az öreg igen gazdag, és Henrik az egyetlen fia. Szép asszonykéz cirógatásától sok összeráncolt homlok simára derült már.

Ezt a szándékot tudós Frölich professzor úr maga is egészen helyeselte, mert bár a filozófok könyvei teli vannak is aranymondatokkal, amik a világi kincsek hiábavalóságát bizonyítják; csak mégis jobb az igazi arany az aranymondatnál, mai világban, mikor mindent pénzért adnak.

S biz az öregúr az efféléből nem sokat adhatott a leányával; az alkímiával akkor se tudtak aranyat csinálni. Elég volt tőle, hogy öltözettel, fehérneművel el tudta látni a menyasszonyt. Abban is többre becsülte az egyszerűséget a pompánál: selyem kantus, bársony rokolya helyett ezen bölcs mondást ajándékozva leánya exercitiumos könyvébe: *Mulier superbe amicta, in facie picta, in sermone ficta, — non uni vitio est addicta*, ami lefordítva így hangzott: „Büszke ruházat, festett ábrázat, hazug magyarázat nem egy bűnt csinál, de százat.” A többiről gondoskodjék a férj, aki megint szintén szegény koplaló tudós: egy csztendeig még csak titulus sine vitulo a hivatala, káplán-

fizetéssel kell megélnie a nyert ekléziában: annak bizony jól fog esni, ha a gazdag apja eleinte megsegíti egynehány monétával.

Az utazás azonban nem ment olyan igen könnyen amaz időkben. A hegyi utak csak lovon vagy öszvérrel voltak járhatók, azokat a hajcsárral együtt ki kellett bérelni. Azután össze kellett szedelőzni egész nagy csapat társaságnak a biztonság kedvéért, mert azt a vidéket éppen akkor három nagyszámú rablóbanda sarcoltató, amiknek vezérei voltak: Jankó, Bajusz és Havrán. Jankó nevezetes volt a testi ügyességéről, Bajusz a ravasz furfangosságáról, Havrán (tótul a „holló”) pedig a kegyetlenségéről. S ezek ötven, hatvan főnyi csoportokat vezettek; néha mindannyit egyesíték, s egész csatákat vívtak az ellenük kiküldött katonasággal és vármegyei pandúrokkal. Ezért olyan nagy útra, mint Kézsmárktul Eperjesig, nem volt tanácsos egy magányos családnak vagy kisebb csapatnak elindulni, hanem össze kellett beszélni jó eleve, amíg tíz rőfös és fűszeres kalmár a városbul felkerekedik az eperjesi vásárra, akikhez csatlakozik másik tíz mészáros, hat alföldi marhakereskedő, ugyanannyi gulyásbojtárjával; hat, hét vándorló legény; gyolcsáruló tót és olajkáros; vakációra hazatérő harminc diák, ellátva jó somfa fustélyokkal, hozzászámítva azoknak a hajcsárait, akik lovon vagy öszvéren teszik meg az utat, vagy terhet szállítanak, ráment a karaván száz ember számra is, s ilyen nagy tömeget mégsem mernek a zsványok olyan könnyen megtámadni. Még azután a jó szerencse odahozott egy átutazó lengyel nemes urat is, aki atyafilátogatni jött Magyarországra, negyven lovas és puskás jobbággal kísértetve magát: ezzel szövetségben mégis egész megnyugvással ajánlhatta lelkét Isten kegyelmébe, aki arra vállalkozott, hogy két egész napi járó utat megtegyen Kézsmárkról.

A jó tudós Frölich Dávid professzor, ha kincset nem adhatott is a leányával, de amiben gazdag volt, abból bőven kiadta neki anyai-apai jussát, t. i. tudományból. Egy iszákot megtöltött számára csodaszerű orvosságokkal; volt azok

között fegyverbalzsam is, ami arra való, hogy ha a férjét útközben megsebesítenék, akkor a megsebesítő eszközhöz hasonlóra faragott fát kell a sebbe bocsátani, azután kihúzáván, azt a faeszközt e balzsammal bekenni, amitől a seb biztosan begyógyul; ha pedig lövés-seb volna, s a golyó bennmaradt leszen, akkor imez ólomgolyót kell venni, mellyel egy vadkan egykor meglövetett, azt laposra verni, a seb szájára kötni, s ez kihúzza azt a másik golyót, Az iszák másik átalvetőjébe pedig belepakolta a minden bajokban tanácsadó Georgica curiosa könyvét, amivel az egészen tele lett. Sőt ami legdrágább kincse volt: a pestisamulett, még azt is odaajándékozta Mikhálnak. Azt pedig még annak az édesanyja készítette; világoskék selyem, pici vánkoska volt az, megtöltve a pestisölő virágok leveleivel, s rányomtatva aranybetűkkel e varázsmondat: „*Mox, longe, tarde, cede, recede, redi*”, ami csakugyan nagyon jó, mert azt teszi, hogy ahol pestis van, hamar elmenj, s soká téj vissza. Ez a védszer éjjel-nappal oda volt selyem szalaggal kötve a tudós férfiú nyakába. Most megvált tőle, s könny tódult szemébe, mikor azt leánya fehér nyakára felköté, s gyöngéden rebegé: „soha le ne *oldozd* azt innen!”

Még azután arra is volt gondja a nagy tudományú férfiúnak, hogy az égi hét planéta aspectusai nyomán kikeresse azt a napot, mely a ☾ ♀ ☉ találkozására szerint „nagyon szerencsés nap az *utazásra, hadakozásra, új ruha fölvevésre és ifjú asszonyoknak s hajadonoknak kedvükben való járásra, úgyszintén vásárlásra és atyafilátogatásra*”.

Ezen nap előestéjén érzékeny búcsút is vett leányától és vejétől, minthogy a karaván holnap még napfelkelt előtt, a kaszácscillag feljötttekor útra fog kelni, a tudós úr pedig már akkor testét átadta a nyugalomnak, s tudva van, hogyha valakit álmából akarata ellen fölkeltenek, az aztán egy esztendeig mindennap fel fog abban az órában ébredni, és többet el nem alhatik: azért ezt nem kell cselekedni.

A szép Mikhál sírt sokat, mikor búcsút kellett venni.

Megsiratta jó, szerető atyját, megsiratta a virágait, megsiratta a régi cselédeket, a kis udvarra nyíló szobáját, a rézedényektől ragyogó konyháját; a tudós könyveket, no azokat nem igen siratta a hálátlan, majd megemlegeti még, mindennapi társalkodói voltak! Sőt szerét tette, hogy az egész iszákot a bölcsesség tárházával, a Georgica curiosával együtt otthon felejtse. Ahelyett elvitte lopva, a táskájába dugva az egyik pávafarkú galambját a kalickából.

Hanem azt a nyakába kötött amulettet nagyon megbecsülte, nem azért, hogy a pestis ellen megóv, hanem azért, mert egyetlen emléke soha nem látott édesanyjának.

És férjének sincs már anyja. Ő sohasem fogja már megtudni, hogy milyen az a „anya”?

Talán még akkor is sírt, mikor egy szorgalmasan összekötözött papírcsomagot átadott a tűznek? A légposta hordta levelkék voltak azok. Addig tartogatta őket, amíg csak elő nem álltak a csengős öszvérek a házajtó elé. Tovább nem lehetett őket megtartani. Azt hitte, hogy azzal megsemmisítette őket, mikor megégette. — Pedig hiába égette meg, könyv nélkül tudta mind.

Hanem aztán a siralomra következett az örvendezés.

Mikhál először volt életében úton. Először látott most szabad erdőt, mezőt. A gyönyörű vidék annyi új szépséggel kölcsönadta nevető képét annak az élettársnak is, akihez hozzá lett kötve sorsa, hogy most sokkal kedvesebbnek találja őt, mint ezelőtt; kivált mikor ily délcegen lóháton ült, egészen más alak volt, mint mikor hóna alatt a könyvvel, nagy alázatosan csoszogott a professzora után. Most tudott dalolni a mellette gyalogoló diákcsoport közepett, s vidám hahotája kihangzott a karavánból.

Kézsmárk kerített falai s az ismerős hegyormok messze elmaradtak már, s Mikhál elgondolkozott rajta, hogy most már ő saját maga asszonya lesz; van egy „ura”, aki egyúttal „szolgája”. A háztáj, melyet ezentúl otthonának fog nevezni,

másforma lesz, mint az eddigi. Ott nem fogja senki őrizni, regulázni, csupán saját hitvesi erénye. Mustrája lesz az asszonyoknak, akire minden szem ügyelni fog, s mondani fogják az emberek: olyanok legyetek, mint a tiszteletes asszony; tanuljatok tőle szerénységet, jó magaviseletet, jámborságot; aztán meg gazdasszonyi tudományt, takarékoságot; tanuljátok meg tőle, hogyan kell négy nyelven okosan beszélni, — s aztán meg azon az egyetlen egy nyelven még okosabban hallgatni — ti többiek.

Iparkodott megtalálni a jövendő rejtélyes homályában azt, ami kívánatos, ami örvedetes, hogy lelkét beletörje az engedelmességbe.

Maga volt az asszonyszemély az egész utazó társaságban.

Öszvére mellé volt rendelve egy hajcsár, aki azt zablájánál fogva vezesse, ahol patakon, kövek közt víz keresztül az út; s nógassa, ha meredek hegyoldalba kapaszkodik fel. Valami szotyák tót legény volt bocskorban, halinában, konya karimájú kalapja a szemére húzva. Nem is ejtett más szót, mint „gyi”, meg „hó”, az is az öszvérnek szólt.

A tájék egyre változott: tüneményes hegycsoportok, visszhangzó fenyőerdők, mormogó vízesések keltek, szálltak egymás után. Friss gyepen, árnyékos fák tövében, csörgő patak vize mellett letelepedett a népes útitársaság; ki-ki elővette az étkes tarisznyát, a tömlőt és átalagot. A gazdagabbak megvendégelték a szegény diákokat is, kik viszont víg dalok éneklésével fizették meg a jó ellátást. Különösen volt a társaságnak egy vidám mulattatója, akit mindenki „Simplex” néven hítt. Ő maga is ezen a néven mutatja be magát egykorú naplójában, melyből igaz történetünk adatainak egy részét merítettük. Vándordiák, ezreddobos és tárogatósípos volt. Amellett tréfacsináló és jó cimborá. Henriknek nagyhamar meg tudta nyerni a kedvét. A menyecske körül is forgolódott, s ki-kivette az alamuszi hajcsár kezéből az ostort, s szidta azt lengyelül, amit az elviselt csendesen.

Simplex bohóságai egészen felderíték az utazó csoportot, Mihálra is elragadt a kedv. Az üde lég, a vidám természet megkönnyíté szívét a gondoktól.

Egyszer, amint egy magas hegytetőre felértek, ismét más panoráma váltotta fel az eddigit. A napsütötte hegyoldal helyett egy mély völgy következett, melyből a rengeteg fenyőfák, mint egy csodálatos zöld mező, folytak egymásba, a távolban a havasok ormai emelkedtek egymás hegyén-hátán, megszagatva hosszú jégrepedésektől. Az út meredeken kígyózott alá a sötét völgybe, ahol már éjszakának kellett lenni, s versenyt futott vele a hegyipatak, mely jobb felől a gránit-szikla percméről, mint egy kristály orgona, száz csapban omlott alá.

De Mihál figyelmét nem ez a kép ragadta meg, hanem egy idegen, elijesztő látvány az út bal oldalán.

Ott egy kiemelkedő sziklahasadékba volt feltűzve egy magas cölöp, a cölöp tetején volt egy kerék, s ezen a keréken feküdt valami, ami hasonlított egy emberalakhoz; kezei, lábai lelőgtak róla, s egy hátraszegett koponya félig alácsüggött; nagy fekete madarak repkedtek lomhán körül, felriasztva, de messze nem távozva a közeledő emberzajtól.

Mihál lelkéből hiányzott a fogalom, mely ezt a névtelen tárgyat meg tudta volna nevezni.

— Mi ez? — kérdé összeborzadva, s önkénytelenül visszarántva öszvére kantárát.

Henrik pedig nem volt ott, hogy a kérdésére megfeleljen; az előrelovagolt a diákokkal, akiknek nagy szükségük volt most a dalolásra, hogy e sötét völgybe való leszálláshoz bátorságot adjanak a karavánnak. — „Az” ott ennek a völgynek a „cégére”.

Csak a hajcsár volt az ifjú asszony mellett.

— Ne nézzen oda, tiszteletes asszony! — mondá a hajcsár a nőnek dunnyogó hangon.

Mihál visszafordítá a fejét a megszólaló felé, hanem

aztán úgy találta, hogy sokkal jobb lett volna neki bámuló tekintetét azon az névtelen borzasztó tárgyon ott felejtetni, mint megcserélni a szívijedelmet, szemébe nézni annak, aki megszólítja.

Csak most ismert rá. Az a szóztalan, rongyos szotyák hajcsár Kalondai Bálint volt.

— A Krisztus öt sebeire, Bálint! — szólt visszafojtott ijedelemmel Mihál.

— Mégis rám ismertél egyszer.

— Mit akarsz itt?

— Melletted menni.

— Miért jössz mellettem?

— Azért, hogy szolgáljak, ha valami kell; védelmez-zelek, ha baj fenyeget, s utoljára azért, hogy megtudjam, hová visznek.

— Bálint! — szólt a nő, kihúzza az ifjú kezéből öszvére kantárját. — Ez bűn, amit cselekszel. Szégyen neked is, nekem is. Én rád nézve meghaltam: ha szerettél, temess el. Tisztességes halottad vagyok: megsirathatsz. Ne tégy olyan halottaddá, aki Isten előtt bevádol. Én asszony lettem; hűséget esküdtem másnak. Lelkemet ne veszítsem el miattad. Az Isten irgalmára kérek, ne jöjj utánam. Térj vissza innen, és felejts el. E rettenetes völgyben, ahol nem tudom, hogy mi vár rám, de érzem, hogy az tele van borzalommal, csak úgy imádkozhatom Isten oltalmáért, hogy szabadítson ki minden veszélyből, ha te nem vagy mellettem. Vétekkkel, esküszegéssel nem mehetek le e félelmes mélységbe. Ha szeretsz rajtam valamit, szeresd a lelkemet; ha féltesz, féltsd a becsületedemet. Állj meg itt, és ne jöjj tovább.

Az ifjú felnyitá ajkait, hogy valamit rebegetjen; de nem jött ki azokon szó, csak egy ellebbenő pára; forró lélegzet párája a hideg hegyi légben; vagy talán a léleknek egy darabja. Aztán szemére húzta kalapját, lecsüggeszté fejét, s ott maradt az útfélen állva, míg a nő tovább ügetett öszvérével.

„Viszkots Janó” — kiálta az elbámuló alak fülébe egy tréfálózó hang, s vállára ütött valaki.

A vidám tárogató volt az: a Simplex.

— De messze elmaradtál az asszonyodtul!

— Még messzebb is elmaradok, Simplex bajtárs. Rám ismert. Elkergetett. Most már téged kérlek; ha igaz barátom vagy, tégy velem egy nagy jót. Nekem nem szabad tovább kísérnem őket. Tedd helyettem meg azt te. Eredj velük. Ha baj találja érni Mikhált, segíts rajta: szabadítsd meg. Te okos vagy, jártas vagy ebben a vidékben. Maradj a közelében, amíg lehet. Aztán ha jól lesz dolga, ha rosszul lesz dolga, hozd hírül azt nekem; megtalálász Kassán az anyám házánál.

Az ilyen megbízást a mai világban ugyan vágnák a megbízó fejéhez: lát ki-ki most a maga dolga után, s nem kísérget bolond fővel egy olyan asszonyt, akit egy másik szeret, s egy harmadik feleségül vett: — hajdankorban ámde más emberek voltak; dolguk sem volt annyi, s fennállt a társadalomban egy most már divatból, használatból kiment jog, amit úgy híttak, hogy a „barátság joga”. Nincs az kodifikálva; de a közéletben mégis dívott, s fóliánsokat írtak róla. (Többek közt Tiraquell.) A „barátság jogán” nagy dolgokat lehetett követelni, s akik ezt a jogot fölvették, olyan szövetséggel voltak egymáshoz láncolva, mely erősebb minden rokonságnál. S majd később példákból megtudjuk, hogy milyen nagy szükség volt abban az időben a „baráti jog” íratlan törvénycikelyeire, miket nem hozott országgyűlés, nem szentesített király, nem őrzött bíró, mégis erőben álltak!

A Simplexnek csúfolt tárogató kezét adott barátjának, hogy mindent úgy fog elvégezni, ahogy rá lett bízva. Azzal sietett az eltávozó nőt utolérni.

Kalondai Bálint pedig ott maradt a tetőn, és nézett utánuk, amíg el nem takarta őket előle az erdők sötétsége, s hallgatta a patkók dübörgését, majd csak a visszhangját, míg az is elenyészett.

Akkor visszafordult, nagy öröme a hollóknak, varjaknak, akik nem mertek addig visszatérni vesztőhelyi lakomájukhoz, amíg ez a fekete alak ott állt.

Mikhál pedig igyekezett utolérni Henriket, a hitese férjét, aki nagyon előre talált lovagolni az éneklő diákokkal.

Az út egyre zordonabb lett, amint a völgy mélyébe alá-kanyarodott; a két fenyőerdős hegyhát mind meredekebb vágányba szorítja, a patak keresztül-kasul ömlött rajta, s kímosta a görgeteg köveket, amik között még az öszvér is csak nagy válogatva lépegetett. Eleinte csak kövek között, amíg az út egy széles hegyszakadékhöz ért, melyen keskeny fahíd vezetett keresztül; itt az útrontó hegyipatak nagy zuhajjal omlott alá a szédítő mélységbe, s a hídon túl aztán az út még jobban összehúzórt, két meredek sziklafal közé, miknek sima palatábláin folyvást szivárgott alá a nyirok, pincebűzt terjesztve az egész sötét sziklafolyosóban, amire a magasból düledező fenyőszálak hajladoztak alá. Itt a mély útban már nem kövek közt lépegetett az öszvér, hanem csontok között. Emberek és lovak csontjai voltak azok; szerteszét heverték egymással összekeverve.

— Temető ez? — kérdezé összeborzadva a szép Mikhál a maga Henrikétől.

Henrik nem tudott neki rá felelni: azt mondta, hogy sohasem járt ezen az úton; másfelé jött hajdan Kézsmárkra: a hegygerincen át; hanem az csak gyalogoknak való.

Ott volt azonban a Simplex kéznél, s az megmagyarázta a sok útban levő csont történetét, ahogy ő azt erre jártában a kalauzok szájából hallotta.

Sok év előtt az erdélyi fejedelem seregei és a török segédhadak ide e mély útba beszorítottak egy császári lovas ezredet. A hidat a völgy mélyén letörték előttük, s itt nyomorultul leölték valamennyit. A holtakat nem volt hová eltemetni. Most is itt vannak. A pákosz diákok egy-egy koponyát felvették a földről, s végiggurigáztak vele az úton. Valószínűleg

nem ők voltak az elsők, akik e sima emberfejekkel tekéztek a maguk mulatságára.

— Pedig ha itt kap benneteket Havrán, a ti fejetekkel is így fognak tekézni! — kiálta utánuk Simplex, amivel azonban sem az ő kedvüket el nem rontotta, se a Mihálét meg nem javította.

Alkonyatra eljutottak a kopanicsához, ahol tanácsos volt éjszakára megmaradni.

Fatuskóbul épült házcsoport volt az, körülpalánkolva hegyes sánckarókkal, amik közt lőrések voltak hagyva. Nehéz gerendákból összetákolt kapu vezetett a palánk belsejébe, melyen belül a lónyerítés hirdeté, hogy ott már utazók vannak.

A zörgetésre felnyílt a kapu, s a legelőbb érkezett diákokat és a velük jött fiatal hitvespárt bebocsáták. Hátrább maradtak a kereskedők és hajcsárok megterhelt öszvéreikkel és marháikkal, s legutól a lengyel úr fegyveres kíséretével.

Pajta nagyságú épületek voltak ott valamennyit befogadni. Széna az állatoknak s ugyanaz fekhelyül az utazóknak elég. A gazda kinn a szabad tűzhelyen főzte valamennyi számára a bográcsos húst. Az egyik házat már egy korábban jött utazó csapat megszállva tartá. Tíz lengyel kalmár, kik posztót és fűszert szállítottak az eperjesi vásárra, és kíséretül felfogadott tizenkét katona. Rendes hadseregbeli muskétások; kerek puskákkal, oldal pallossal, fejükön sisakkal és mellükön vérttel.

A kopanicsárnak felesége is volt (szép fiatal menyecske); az mindjárt pártul fogta a tiszteletesnét, bevitte a maga odújába, hogy ne hallgassa azt a csintalan beszédet, amit ez a sok mosdatlan szájú férfi fog az egész éjjel összekalatolni.

— Mert senki sem fogja itt az éjjel lehunyni a szemeit -- magyarázá a jó asszony —, itt leskelődik a hegyek közt Jankó, Havrán és Bajusz. Mind a három!

Mihál azt kérdezte, hogy micsoda három név ez?

A gazdasszony megmondá neki, hogy az három rablóvezér neve. Egyik rettenetesebb, mint a másik. A Havrán kegyetlen, a Bajusz nagy furfangos; hanem a Jankó az igazi hős! Az a bátor, senkitől meg nem rettenő vitéz.

Hogy ragyogtak a szemei az asszonynak, mikor a Jankóruul beszélt.

Mikhál azt kérdezte tőle, hogy hát ők nem félnek-e a rablóktul itt a magányban?

— Oh, a Jankó nem bánt minket — monda a menyecske, és mosolygott hozzá.

És Mikhál olyan gyermek volt még, hogy sem a szemvillogásbul, sem a mosolygásbul nem értett meg semmit.

A gazdasszony azután elmesélte neki, hogy milyen hatalmasok azok a zsványok. Egyre akasztják, nyakazzák, kerékbe törik őket, mégsem fogynak el soha. Három vármegye meg a császári katonák nem bírják őket kiirtani a hegyek közül.

Éjfélig elbeszélgetett a menyecske Mikhálnak a rablók kalandjairól s borzasztó végéről, amit a „Vihodár” keze osztogat.

— Ki az a Vihodár?

— Hát ki volna más, mint a szebeni hóhér! Híres nevezetes ember az hetedhét országon! „Vihodár” — az a neve, ismeri azt minden gyerek. Ismerik azt a zsványok, a „cifra leányok” meg a boszorkányok.

Mikhál pedig mind ezen három emberi lényről nem tudott semmit; még mesét se hallott róluk soha. Viszont aztán ő is elbeszélte a gazdasszonynak, hogy honnan jön, hová megy, hogy még csak egynapos házások, s ez az első éjszaka, amit férjével egy földél alatt tölt.

Éjfél után bejött Mikhálhoz az ő hitvestársa, elmondani neki, hogy baj van.

A hegyi utat, melyen át kell menni, megszállva tartja a rablócsapat. Nagy számmal vannak. Az utazók száma is elég nagy ugyan, de nem tudnak egymás között megállapodni,

hogy mit cselekedjenek? A lengyel nemes úr, aki sok puskást hozott magával, azt mondja, hogy ő bizony nem azért jött ide atyafilátogatni, hogy meglövöldöztesse magát. Ő a vékonyabb végét fordítja a botnak. Követet küld Jankóhoz, s váltságdíjat ajánl neki, ha bántatlanul átérteszti a hegyszoroson. Kész megfizetni a váltságdíjat a többiekért is, akik hozzá csatlakozni akarnak. A kalmárok és hajcsárok azonban nem akarnak vele tartani; mert jól tudják, hogy amilyen könnyen ráállnak a rablók az alkura, ha mulatságból utazó nemes urakkal vagy szegény diákokkal van dolguk, olyan nehezen engedik a körmük közül kisiklani a gazdag szállítmánnyal megrakodott kalmárokat, hajcsárokat, azok mind prédául esnek, ha nem védik magukat. Ezeket leginkább felbuzdították a Lengyelországból jött kalmárok, akik tizenkét császári katonát is hoztak magukkal, s nagyon bizakodnak, hogy keresztül tudnak törni a rablókon.

— Az ám, csak arra várnak, hogy esős idő álljon be.

— Mit használ nekik az esős idő? — kérde Mihál.

— Megmondhatom — szól a kopanicárné sutgó hangon. — Hát mikor eső van, akkor a zsványok nem tudnak löni: a kanócuk kialszik, a lőporuk megnedvesül. Ennek a tizenkét katonának pedig már olyan új módi puskája van, aminek a kereke nem kanóccal sūti el a lőport, hanem egy darab tűzkő van belecsíptetve, az rácsap egy acélra, az szikrát ad, s attól gyullad meg a puskapor. Azt mondják hogy Franciaországban készítik az ilyen ármányos eszközt. A katonák nagyon fenik a fogukat, hogy azt az új módi puskát kipróbálják a zsványokon, csak egy kis esős idő jöjjön, hogy am azok meg ne lőhessenek.

— Mármost az a kérdés — monda Henrik —, hogy melyik féllel menjünk: a lengyel nemessel-e, aki a rablók kegyelmére bízza magát, s sarcot fizet nekik, vagy a kereskedőkkel, akik puskáikra akarják bízni a védelmüket?

— Egyikkel se menjenek — szól bele a háziasszony. —

Mást mondok én. Sajnálom ezt a szép fiatal gyöngye teremtést. Csak tegnapi házas még. Talán még meg sem csókolta az urát. A kalmárokkal ne menjenek mert ott nagy veszedelem lesz. Én ismerem a Jankót; ha azt megtámadják, olyan mint a medve, oda se néz a puskának. Annyiba se veszi a zsvány az életet, mint egy bocskortalpat. Maguknak nem jó volna abba a verekedésbe belekeveredni. Pap nem ért ahhoz. De meg a lengyel úrral se menjenek, hogy magukat a rablókra bízzák. Én ismerem a Jankót; ha az egy szép asszonyt meglát, olyan, mint az ördög! Zsák aranyat hamarább elereszt megvámolatlanul, mint egy szép menyecskét. Nem tanácslom, hogy keze ügyébe kerüljön. Hanem tudok egy harmadik módot a kiszabadulásra. Nem való nagy társaságnak, de egypár ember, három, négy is megteheti. Itt az uram. Ez elvezeti a hegyháton keresztül gyalog, lovat, öszvért hagyjanak itt a hajcsárral meg a málhákkal, azok menjenek a lengyel úrral, s ha átmentek a hídon, ahol Jankó útjukat állja, s lefizették a taksát, a praszkinóci csárdánál megállhatnak, odáig az én uram a havason keresztül majd elvezeti magukat úgy, hogy a madár se kiált rájuk.

Mikhálnak tetszett a tanács. Két borzalmas veszély közül ez volt a legjobb menekülés.

Csendesen összecsomagolták a legszükségesebbeket; a többi málhát rábízták az egyik hajcsárra (a másikat nem találta Henrik, az megszökött); a gazda hozott számukra hegymászó botokat, szeges talpú bocskorokat, ezeket felkötötték, s még a hajnal előtti sötétben nekiindultak a havasnak harmadmagukkal.

Egyszerre csak azt vették észre, hogy négyen vannak. Simplex ügetett a nyomukba, a tárogató; azt mondta, hogy nincs kedve a bőrét a vásárra vinni: inkább hegynek mászik.

Mikhál nem bánta, hogy velük megy: legalább egy ismerős arc. A tréféival behízeltette magát már nála; s legalább a kalauzzal is tudtak általa értekezni, aki sült polyák volt, tolmács kellett mellé, s Simplex tudott a nyelvéen.

Amit a lengyel kalmárok kívántak, az beteljesült, az eső elkezdett esni; alig voltak félórányira a kopanicsától, s amint felfelé haladtak a gyalogösvényen, utolérte őket a sűrű köd. Benne jártak a felhőben, s csak a kalauz tapasztaltságának köszönhető, hogy el nem tévedtek a vadonban.

A jártas hegylakó azzal biztatta őket, hogy a köd nem soká lesz az útjokban, mert ez nem más, mint egy alant járó felhő, melyre ha még magasabbra hágnak, felyülről fognak lenézhetni, s túl rajta, tiszta derült ég következik majd; napfelköltekor már a magasban lesznek, ahova az a felhő nem jár.

Simplex igen hasznos útitársnak mutatta be magát ezúttal. Hogy a fiatal asszonyka a csúszós úton ne fáradjon el olyan nagyon, oldalpallosával két fiatal fenyőfát vágott le, abból hordsaraglyát ütött össze: arra ültették föl a kifáradt Mikhált, s ketten a vezetővel cepelték, ahol rossz volt az út.

A kopanicsár lengyelül beszélt a tárogatóshoz, amit az asszony nem értett: arról beszélt neki, hogy ha kettőjük közül valamelyik félre talál csuszamlani ezen a keskeny sziklaösvényen, mind a hárman a szép asszonnyal együtt hanyatt-homlok fognak lezuhanni abba a mélységbe, aminek a fenekét nem láthatják meg a nagy ködtől, csak a hegyi patak zuhogását hallják ki belőle. Vagy ha el találják tévedni abban a nagy ködben, s belebodorodnak a havas szakadékaiba, vagy belecsúsznak a jéghegy repedései közé, ahonnan még a zerge se tud kikapaszzkodni többé; vagy ha szemközt találkoznak a vérmedvével, ami csak emberhúsrá éhes, vagy ha egyenesen rábukannak a zsványok tanyájára, akkor Isten legyen árva lelküknek irgalmas, kegyelmes!

A fiatalasszony pedig ott kettőjük között ülve, elővette a táskájából a pávafarkú galambját, s megetette a tenyeréből, megitta a szájából. Ezer halálveszélytől körülvéve, suttogetta neki: „Tubicám, tubagalambom!”

Már hajnalodni kezdett, amit csak arról lehetett meg-

tudni, hogy a köd fehérebb lett, az eső pedig átalakult hóvá: ez már a havas régiója volt.

— Jó helyt járunk — dörmögé a kopanicsár. — Ez itt a medvejárás a borókabozóton keresztül, ezen járnak a zergék, vadkecskék, bölények fel a tengerszemhez inni estenkint. Most mindjárt kiérünk az ördög kastélyához.

De bizony mégse jó helyen jártak, minthogy az ördög kastélya semmiképpen sem lehet jó hely.

— Mi fénylik ott a bozótban? — dörmögé aggódva Simplex.

— A hiúz szeme — mormogott rá a kalauz. — A zergesutákra leskelődik.

A hiúznak pedig két szeme van, s ez csak egy volt. Egy puska kanóca volt, amit valaki a gubája alá takargatva őrzött a megázástól.

— Megállj! — rivallt rájuk egy hang a bokorból, s egy marcona alak emelkedék ki a sűrű boróka közül, alig tíz lépésnyi távolban, nehéz lőfegyverét egy megfordított vasvillára nyugtatva.

A zsványnak volt annyi furfangja, hogy nem a két tehervivő, parasztosan öltözött alakot vette célba, hanem a hátul jövő úrformát.

— Jézus Mária! — sikoltott fel Mihál. — Meglövi az uramat!

— Meg ne lödd, hanák! — kiáltott a zsványra Simplex. — Nem látod, hogy pap!

A kiáltásnak haszna lett; az őrt álló rabló leereszté a kanócot. Az is lehet, hogy maga is meg volt ijedve: három férfit látva egymagával szemben, akik közül az egyiknél pallos volt, a másiknál fejsze, s nem bízott hozzá, hogy vajon a megnyirkosodott puskapor elsül-e? Hát inkább kegyelmet gyakorolt, s szépen beszélt.

— Kend az Styefko? Kit visz kend?

— Egy papot meg a feleségét.

— Akkor hát lutheránus pap. Köszönje kend! Mert ha pápista volna, beletaszítnám a szakadásba. Hanem ha odább megy kend, ahol a Hanusz áll őrt, annak azt mondja, hogy papot visz meg a hűgát, mert az meg a lutheránusnak fordítja ki a bőrét.

— Nem kell félni! — biztatá a remegő asszonyt a kopani-csár. — Egyesével három-négy embert nem támad meg a zsvány; ez itt a szélső előőrs volt: a tanya odalenn van a mély útban.

Siettek tovább. Most már kérte Mihál Henriket, hogy ne maradjon el tőle olyan messze.

Azt jól számította ki a vezető, hogy napfelköltére, a meredek hegyi ösvényen s a medvejáráson keresztül el fognak jutni arra a hegytetőre, ameddig a felhő nem emelkedik. Fejük fölött kezdett oszlani a köd, mikor a hófelhőt megbontá a nap-sugár, olyan volt az, mintha milliom kristálytű csillámlana körül a légben, s egy szellőlebbenésre kiderül a szép felhőtlen ég körös-körül. A nap akkor jött fel a havasok mögül.

Még semmi gyönyörűségük sem volt a napfeljövet látványában, útjuk egy sűrű fiatal fenyőerdőn vitt keresztül, aminek a vénje nemrég éghetett le; az öreg törzsek ott feketültek még szerte a fiatal geszt között. Ezen kellett áttörniök.

A hordsaraglyának már itt nem lehetett hasznát venni.

A vezető azt mondá, hogy maradjanak hátra az utasok: ő maga elébb körül fog tekinteni, hogy nincs-e valami baj?

Azzal nagy óvatosan lopakodott előre a sűrű geszt között, hogy zajt ne költsön az erdők templomi nagy csendességében lépteivel.

Kis idő múlva visszatért, s nagyon lógatta a fejét.

— Baj van. Itt tanyáznak a zsványok éppen az ördög kastélya mellett.

Éppen belejöttek a rablótanya kellő közepébe.

Simplex is kilopózott a csalit szélére, s látta saját szemével,

hogy ott a meredély fölött emelkedő ócska vártorony tövében valami negyven, puskával, baltával járó alak tanyázik a gyepen, tüzet raktak a romtanya egyik odújában, s ott sütnék-főznek reggelire.

A kétségbeesés néha vakmerő bolond ötleteket sugall az embernek. Simplex pedig egészen ahhoz való ember volt.

Jószívű cimbora, kicsapott diák, könnyelmű kalandor; csak ilyennek lehetett az a veszett gondolatja.

— Hallod-e, Styefko! — mondá a kalauznak. — Én ezt a tömérdek zsványt innen elkergetem.

— Csak nem bolondultál meg!

De már akkor meg is tette. Lekapta a hátáról a tárogatóját, belefújt egy hatalmas riadót, hogy csak úgy visszhangzottak erdők bércek bele; s azzal elordítá magát a csalitban.

„Szaladjatok: Itt jönnek a katonák!”

A felriasztott rablók eszeveszetten ugráltak fel a gyepről ez ordításra; akadt közöttük olyan okos, amelyik kilötte az erdő felé puskáját, aminek a ropogását a visszhang megszárszorozta, ez fölverte a többi tanyákat; lett lőtás-futás, kiabálás az egész havason. Simplex pedig egyre fújta a tárogatót tüdőszakadtából; a kalauz leveté magát a földre arccal, és háromféle imádságot zavart össze, kezével, lábával kapálózva, mint akit a nyavalya tör; Kaczenreiter Henrik pedig felmászott ijedtében egy fenyőfára.

A szép Mikhál pedig, mikor meglátta ezt a sok ész nélkül iramodó zsványt, ezt a rángatózó hórihorgas kalauzt, a kétségbeesetten trombitáló Simplexet felfújta pofájával, meg a fára mászó tiszteletes hitvestársat: nem állhatta meg, hogy hangosan föl ne kacagjon.

Hát hiszen mindegy: ha mindjárt meg kell is halni az embernek, azért nevethet egyet kedvére.

Mínthogy pedig a nagy veszedelem csakugyan tökéletesen elmúlt csodamódon: a szép asszony nevetése elragadt a tárogatósra, hogy a trombita szopókája kiesett a szájából;

azután a kopanicsár is felkelt a földről, az is elkezdett röhögni, s végül Henrik is leszállt a fáról, s ő is kacagott hangosan.

Az új menyecske gondolta magában, milyen furcsa az, mikor az asszony nevet, s aztán a férje együtt kacag vele! Talán az a házaseset főfő gyönyörűsége: „vele sírok, vele nevetek . . .”

Hanem azért a kopanicsár jól hátba vágta ököllel a tárogatóst, félig nevető, félig panaszló hangon mondva neki:

— Dejsz', nem jövök én el többet veled kalauznak! Hogy a szebeni Vihodár tapogassa meg a nyakadat!

Mikhál gondolá magában, milyen furcsa az, hogy mikor egy asszonynak a férje rögtön abbahagyja a kacagást, mintha hideg vízzel öntötték volna le, akkor a nőnek is rögtön meg kell szűnni a nevetéstől.

— De most már aztán iramodjunk ám innen, amíg szabad az út, Praszkinóciig meg se álljunk! — sietteté őket a kalauz; mire mindannyian felkerekedtek, s ahogy az erejük bírta, igyekeztek az ördög kastélyát elérni, ahol még lobogtak a tüzek; elszórva körülök szétdarabolt véres koncok, fanyársra szúrt félig-sültek.

Az ördög kastélya egy régi elhagyott vár omladéka, a husziták idejéből; közel hozzá bugyog fel a forrás, amihez a zsványok járnak tanyázni. Most frissen hullott hóval volt terítve a fennsík gyepes lapja. Délig olyan lesz a táj képe, mintha tél volna itt.

A fennsíkon fakadó forrás egy alantas völgyöbölben kis tavat képezett, ami sásliliomokkal és ernyős piros virágú eleckével volt körülszegélyezve. Ide járnak fel az erdőből inni a vadállatok.

Ez omladék lábától meredek lejtővel hanyatlik alá a völgyvágány, mely északnyugat felé fordulva, még egészen a téli köpönyegét tartotta fenn. A hegyoldalt hókéreg fedi, amit sohase tud felolvasztani a nap, csak délután süt rá egy óráig, s amit azalatt leolvaszt róla, attól sima jéglemez fagy a

hó tetejére; csak úgy ragyog, mint a tükör. Az a különös, hogy míg a havas délkeleti oldalán szakad az eső meg a hó, a felhőtől a láthatárt se látni, addig a másik oldalán derült ég mosolyog, s el- látni egész Lengyelországig.

Lenn a völgy fenekén, de a várromtól legalább két mér- földnyi távolban fekszik a kis falu, Praszkinóc. A két hegyoldal képezte vágányon látszik egy kígyózó csapás hosszú szalagja, mely egész a faluig vezet. Favágók, szurokfőzők szokták azt használni.

— Hűh, Styefko! — szörnyedt el Simplex e veszedelmes út láttára. — Sohase megyünk mi ezen le épkézláb. Hisz olyan ez, mint Árgírus királyfi üveghegye. De annak táltosa volt. Két napig se mászunk le ezen négykézláb. S mi csak hagyján! De hát ez a gyöngé teremtés?

— Nye bojsza, trombitás! — biztatá a kalauz, s nekiállt egy jó szál fenyőfának, kivágni azt a fejszével.

Simplex ezalatt felkutatta a rom búv helyeit, ha nem ta- lálna-e valahol a zsványoktól ottfeledett kincset. Mikhál pedig felkutatta a csalitot, ahol a friss havat felfogta a sűrű fenyőlomb, s enciánt és angelikát keresett, s tökéletes volt az öröme, amikor talált is ily ritka növényt, csodaerejét.

— Drága szép hely ez itt!

Csak Henrik állt elmélázva a meredély fölött, homlokát tartotta a tenyerével, mintha valami nehéz volna a fején.

Amint a fenyőfa az utolsó fejszevágásra kidült, a hegy tulsó felhőtakarta oldaláról egyszerre sűrű puskaropogás kezdett felhangzani. S az egyszerre felriaszta mindenkit.

— No, most már igazán összekapaszkodtak a zsványok a katonákkal! — monda a kalauz. — Siessünk ám innen.

Azzal a levágott fenyőfát odahurcolta a meredek lejtő martjára, levágott végével előre igazítva, ott ahol a kígyózó ösvényszalag kezdődött.

— Most aztán lóra, katona! Te trombitás, leghátul. A panye pap a középre, a feleségét veszi a háta mögé, s az

átöleli a derekát. Ki-ki megfogózik kétfelől az ágakban, behúzza a lábát maga alá, hogy valami bokorba fenn ne akadjon. Én magam ülök legelől. Én leszek a kocsis meg a kormányos.

Azzal mindenkit elhelyezett, ahogy mondá. Maga a levágott fa vastag végére nyergelt, s azzal a három férfi, mint egy hatlábú sárkány előretolta a veszedelmes járművet, míg az lebillent a lejtő meredekére.

— Pan boh pomózs Jézus Krisztus! Gyíh te, sárkány!

A meglódult fenyőfa, mint a nyíl siklott alá a tükörfényes kígyóúton: a hórihorgas kalauz, hosszú lábait szétnyújtva, kormányozá azt röptében jobbra-balra, s ha nagyon nekilódult, megveté a két lábát a jégpatkókkal, hogy feltartóztassa, s mondogatta neki; „hő ne, hő ne!” Nincs az a gondolás, aki úgy tudjon evezni, nincs az a kocsis, aki úgy tudjon hajtani, mint ahogy ez tudta kormányozni azt az ördög paripáját. Egy elhibázott taszítás, egy fennakadás, s mind a négyen összezúzva érnek le a négyezer lábnyi mélységbe. De kígyó nem tud jobban láb nélkül elsikamlani, mint tudott ez a fenyőszál, Csupa gyönyörűség volt ez a gyors repülés a földön. — Holla hó! Holla hó! Repülj, te ördögló!

A bohó Simplex veszett jókedvében lekapta válláról tárogatóját, s fél kézzel fogózva a fenyő üstkökebe, rázendített egy postaindulót e lélekvesztő vágatáshoz. Holla hó! Holla hó! Így viszi az ördög a menyasszonyát a lakodalomra!

Mikhál is lebontá a karjait férje nyakáról, s elkezdett gyönyörűségében tapsolni! Hej, milyen gyönyör így lefelé repülni! Nem rettegett semmitől, öröme volt a vészben. Ártatlan volt a szíve. Nem nyomta a lelkét semmi bűn. Hajh, milyen jó volt megmenekülnie attól a csábító kísértettől! Ha most csak egy árnyéka a belső vádnak terhelné a lelkét, most nem tapsolna a veszély kellő közepén, hanem irtózva nézne annak a mélységnek a fenekére, amit lehet nevezni sírnak is, — pokolnak is.

— Fogj át, mert leesem! — kiáltá az előtte ülő férj, aki-
nek az arca sápadt volt, mint a viasz; elszedült.

S még Mikhálnak kellett őt átkarolni, hogy a súlyegyent
el ne veszítse, s úgy tartani kebléhez szorítva, amíg a völgy
fenekére le nem értek.

Teljes félóráig tartott ez a jég hátán repülés. Gyalog fél-
napj járó lett volna.

Itt azután hálát adtak az Istennek, hogy épkezláb lejutot-
tak.

De még több okuk is lett, a hálálkodásra, amint déltájon
megérkeztek a többi útitársaik a faluba, akik a mély úton
jöttek keresztül. Azok rémséges dolgokat tudtak nekik el-
mondani a kiállt veszedelemről.

A lengyel nemes csapatját a szoroson békességben át
engedte kelni Jankó, az egyik csapat vezére, akihez lovas
legényt küldöttek előre, hogy egyezzek ki a rablókkal;
a nemes polyák kifizette a vele jött diákokért is a fejenkénti
vámot; hanem eközben, a hátul jövő kézsmárki kalmárookra
rajtaütöttek Havrán haramiái (ezek voltak, akiket az ördög
kastélya mellől a Simplex tárogatója elriasztott), a hajcsárokat
levették, a kalmárokat megkínózták, a szállítmányaikat fel-
prédálták, s a teherhordó állatokat elvették. Amint azonban
legjobb ízűt rabolnának: hegyükbe érkezik a tizenkét katona az
új módi puskákkal, amik az esőben is tüzet adnak; megtámad-
ják a rablókat; azok nem tudtak lőni. Valami negyven rablót
otthagytá a fogát, maga Havrán a többiekkel meg a rablott
zsákmánnyal nagy nehezen tudott a sziklaodúk között elme-
nekülni.

Azonban az ifjú házaspár minden drága poggyásza is
odaveszett. A rablók azt is elvették. Nem maradt szegény
új házásoknak egyebük, mint ami rajtuk van. A sok szép
hímzés, csipke, fehérnemű, miket az új asszony lánykorában
saját kezével varrt, szövött, a tolvajok prédája lett. Pedig
milyen nagy kincs volt az!

Hogy a szebeni Vihodár törje kerékbe valamennyit! —
átkozá meg őket a kopanicsár.

Henrik arcát tűz-láng borítá el e szóra.

Míkhál pedig odaborul a vállára, s vigasztalá:

— Adjunk hálát az Istennek, hogy minket magunkat
csodamódon megszabadított a nagy veszedelemből.

Már ekkor megtanulta *ismerni* az elmúlt veszedelmet,
de még nem tanulta meg *előre érezni* a bekövetkezőt.

ÖTÖDIK FEJEZET

(Mely naghion rewvid lezen, ees nem igen kellemetesen fog befeieztetewdni.)

Az új házásoknak most már nem volt se lovuk, se öszvérük a továbbutazásra. Kénytelenek voltak valami jármű után látni, ami őket Kis-Szebenig szállítsa.

A fuvaros, akit rá tudtak beszélni, hogy vállalkozzék a Szebenig szállításra, mindenképpen ahhoz kötötte magát, hogy szánba fogjon, azért mert Praszkinócon hó esett, s ott most szánút van. Kénytelenek voltak belenyugodni.

Simplex is kérte, hogy legalább a batyuját vegyék fel a szánra, hisz ő is Eperjesre igyekszik. Ő volt a legszerencsésebb, mert a hátán hozta minden motyóját, az övét nem prédálták fel a zsványok.

Az is megengedettett neki, hogy a szán mögött szaladjon: a maga könnyebbségeért belekapaszkodva a hátulsó saraglyába.

Szaladt ám addig, amíg a hóban tartott; de amint előre látható volt, s amit a paraszt sehogy sem akart elhinni, ahogy a hegy lábához értek, ott már elfogyott a hó, elkezdődött a sár: Simplexnek többször kellett a szánt tolni, mint felkapaszkodni rá, kivált hegynek fölfelé. Ketten kétfelől is tolták a szánkót a tiszteletessel, elől meg a paraszt húzta a lovakat kötőféknél fogva. Úgy kínlódtak szégyenszemre egy fakó szánal a sáros úton.

Az utazókaraván mind elhagyta már őket, még a gyalogosak is. Jól ki is csúfolták. Ők maradtak leghátul. S késő este

lett, mire megpillantották Szeben városának magasra kiemelkedő templomát, réztetejével, s csupa kertekkel körülvett várfalait.

Az esteli Ave Maria harangszót hozta eléjük a szél. Biztató hang az annak, ki otthon ül már békés tűzhelye mellett, de ugyan nem kedves szózat annak, aki a falakon kívül rekedt; mert az angelus után minden kaput bezárnak, a hidakat felvonják, s többé semmi élő lelket, aki testi alakban jár, a városba be nem bocsátanak.

— Künnrekedtünk — dörmögé a fuvaros, fejét vakarva. — Hálhatunk mármost valami kazal alatt! Mondtam, hogy ne vegyük fel ennek a garaboncásnak a batyuját, az volt olyan nehéz.

Pedig ha Simplex nem segít a szánkót tolni, még ennyire se jutottak volna.

— Csak haladjunk előre — biztató őt komolyan a tiszteltes, ki maga gyalog ballagott a szán mellett, nem ült azon más, csak Mihál.

A nap leáldozott már, vereslő fénye a Kárpátok csúcsain égett még; ide alant pedig az elsötétülő tájból csak egyes dombtetőkön épült tárgyakat világított meg, a kulcsos város tornyait s aztán a falakon kívül egy magányos épületet, melynek még a fala és teteje is veresnek tetszett e világításban, csak a kéményéből kihömpölygő sűrű füst, az maradt fekete.

A szelet jósló felhők izzó veres barázdákra hasogatva kísérték a leáldozó napot, s felriadt varjúsereg szállt nagy kározással az erdőkből a város felé, előérezve a közelgő vihart.

Egy csapat varjú megszállt azon a szomorú épületen, ami a veres házon innen egy dombtetőn épült fel; négy oszlop egy négyszögű falból felmeredve, s felyül semmi tető, hanem négy vasrúd, mely az oszlopokat összeköti, s minden oszlopból egy vashorog rúg ki messzire; e vasrudakat ülték tele a varjúk. Seholy egy árva bokor a közelben, se fa, se emberi tanya.

Mi lehet az? — kérdezé magában Mihál.

A Simplex meg a fuvaros a lovak fejét húzták előre; Henrik a szán mellett ballagott, s kezével fogta annak az oldalát, hogy fel ne düljön.

— Hová megyünk még? — jajveszékelt a fuvaros. — Idekinn rekedtünk éjszakára. Nincs itt hová szállni. Elkapnak bennünket éjszaka a boszorkányok.

— Nincsenek boszorkányok — monda Henrik szárazon.

— De bizony csak vannak. A Babura Pirka tudom, hogy csak az. Itt jönnek össze éjfélkor a . . .

— Hallgass! — rivallt rá Henrik mogorván, s nem hagyta neki végigmondani.

Azzal maga fogta meg a ló zabláját (mert úgy volt az szoktatva, hogy vezessék), s elkezdte letéríteni az útról.

— Panye! — szólt húzódozva a fuvaros. — Hová megyünk, arra? Ott nincs már több ház, csak az az egy.

A felhőtűztől vereslő házra mutatott, mely kívül rekedt a városon.

— Odamegyünk.

— Őrizzen a Jézus Krisztus! — rebegé a fuvaros. — Az ott a Vihodár háza.

— Odamegyünk.

Azután odament a feleségéhez, betakargatta őt a köpenyébe, hogy meg ne ártson neki az esti szél.

— Messze van még az atyád háza? — kérde gyöngéden a nő.

— Itt van már előttünk — felelt neki Henrik. — Az én apám a „Vihodár”; — a szebeni hóhér . . .

HATODIK FEJEZET

(Illendew moodonn felwilaagosithia az eddig laotott homaaliosságokat.)

Tehát az ő atyja a vihodár. A bakó.

Az az ember, aki vérben dolgozik.

Nem juhok és tulkok vérében, hanem embervérben.

Ez az ő háza, ez az ő uradalma itt.

Háza a városon kívül, uradalmának határköve a bitófa.

Azok a kerekos póznák az út mellett: az ő mérföldmutatói.

Az a rablósereg az ő érett búzája, akit pallosával lekaszál, kötelével kévébe köt, kerekével megőröl.

Ő a legfelső bírása az embereknek!

Tekintélyes nagy úr, aki elől kitérnek az utcán, akinek az emberek levett fejjel köszönnek.

Uralkodik a tizenhat szepesi várostól kezdve Kassáig, és pecsétes levele van a császártól és a lengyel királytól arra, hogy öljön . . .

. . . Mihál nem szólt semmit, csak behunyta szemeit, hogy ne lásson, és végigfeküdt a szánban.

Amint a szán a sáros, kátyulós országútról a sík avarra letért, ott az aszú fenyéren megint olyan sima szánútra talált, amin iramodhatott odább. Itt azután Henrik ismét felült a szánba. A fuvaros is felkapott a kocsisülésbe, Simplex is felkupo-rodott melléje. A lovak megijedtek a bitófától, s arra elkezdtek futni a szánnal, mintha még ma be se lettek volna fogva. A fuvaros jajgatott, mintha már veszteni vinnék.

— Ne búsulj, hanák! — biztatá Simplex. — A vihodár

nagy gavallér odahaza, a maga házában. Tokaji borral traktálja meg a vendégét, meg karimás kásával; holtig megemlegeted a vacsoráját. Kőrmöci aranyat visesz haza tőle a feleségednek, szent Mikulást a porontyaidnak, meglásd. Én ismerem: derék jó ember az; muzsikáltam neki egyszer, s ő danolt hozzá. Utoljára egy marok lázsiást adott a sipkámba.

— — — — —
— Rettenetes ház ez — súgá Henrik Mihál fülébe. —
S a ház ura félelem ember. Borzalom meghálni e házban, és rettenetes szemébe nézni a ház urának, aki énnekem atyám. Hallgass meg engem, és ne utálj meg. Gyöngye gyermek koromban az utálat őrjöngött el innen. Megszöktem. Irtóztam apám mesterségétől. Vágyam volt a világban élni, emberektől szeretve, tisztelve lenni. Elmentem úgy, hogy híreimet se hallják. Koldulva, mendikáskodva éltem panaszos kenyéren. Koplaltam és dideregtem. Jártam a rongyban, amit irgalomból adtak rám. Szolgáltam és tanultam. Alázatosságra és engedelmességre szoktattam magamat. — Egyetlen jóttevőt találtam a földön, aki befogadott, oktatott, felnevelt és nemesített. S én ennek az egyetlen jóttevőmnek elloptam legdrágább kincsét, a leányát. Nem mondtam meg neki, hogy ki az apám. Ha megmondtam volna, nem adta volna nekem a leányát. Apámnak a családi nevét senki sem ismeri. Még nagyapja volt az, aki ebbe a házba beköltözött, az vette át e szörnyű hivatalt elődjétől, akit Vihodárnak neveztek. A nép őt is Vihodárnak nevezte róla, s így fognak híni ivadékról ivadékra mindenkit, aki e ház gazdája lesz. De ő maga emlékezik a saját nevére, s tudja jól, hogy azt rajta kívül még egy ember viseli a világon. Az öreg Kaczenreiter gazdag ember. Sok aranyat szerzett, s azt megtakarította. Mire is költhetné el azt a bakó? Van számára multság e földön? Vagy pompa? Szabad-e neki birtokot vásárolni? De nem a kincseiért jöttem én őhöz. Nem azért hoztalak e szomorú ház kapujáig. Hanem azért, mert megcsaltam atyádat. Hogy apám kilétét eltagadtam, azt

adám okul, hogy ő pápista. S ez nem igaz. Ő protestáns. Kánonaink szigorúak. Szülői engedély nélkül kötött házasság semmis. Nem lehet kockáztatnom, hogy egy napon belépjen a bakó a templomba, s megfogja palástom szegélyét, és azt mondja: „Én Kaczenreiter Keresztély, lerántalak e szent helyről tégedet, a fiamat, ki tilos házasságban élsz egy nővel, aki nem a tied.” Nekem meg kell nyernem az atyám beleegyezését a házasságunkhoz, különben becstelen vagyok én és te, és házasságunk semmis. — Értesz-e engem?

E szóra a nő felugrott fektéből, s egy percig úgy érezte, mintha ki kellene szöknie ez ördög szánkájából, mely fut a száraz fű felett, s aztán futni, futni, futni, amíg valami mélységbe elbukik; hanem azután csak megadta magát, lehajtá fejét, kezeit eldugta köpenye alá, s azt mondá:

— Engedelmes fogok lenni.

— Amit vétettem ellened, az, hogy nagyon szerettelek.

Meg fogsz-e gyűlölni érte?

A nő ismétlé halkán:

— Szelíd leszek.

— Nem tart tovább egy éjszakánál e megaláztatás — biztatá őt a férje. — Holnap reggel tovább megyünk. Senki sem fogja megtudni, hogy a nagylétai papnak ki volt az apja. Élni fogunk békességben és tiszteletben, Isten dicséretében.

— Ámen — rebegé a nő, nagyot fohászkozva.

A szán megérkezett azalatt a magányos ház elé.

HETEDIK FEJEZET

(Leiratic az haaz, ees annac gazdazzonia)

Ez nem olyan ház volt, mint más. Kívül a város falain magának kellett védelmeznie magát. Először is mély árok vette körül, mely tele volt tespedő vízzel, békalencse vont rá kérget, azon felvonóhíd vezetett keresztül a házat körülfogó palánkig; de ez a híd már fel volt vonva, s elzárta a bejáratot. A sánckarókra mindenféle állatok bőre volt kiakasztva szárítás végett.

A ház falai téglából voltak rakva, vakolat nélkül. Az alsó ablakai csak lőrések voltak, a felsők, ahány, anny: formájú és nagyságú; de mind kettős keresztvasakkal elzárva. A híddal szemben volt egy kapu, nehéz tölgyfa gerendákból, keresztül-kasul futó vaspántokkal és öregfejú szegekkel kiverve.

A ház udvarán belől nem volt csendesség. Már messziről hallatszott az ebvonítás, mely a közelből valóságos kutyakardallá szaporodott fel. Lehetett ott talán hús is.

A ház tehát már el volt zárva, s ugyan könyöröggetett volna ott az árkon kívül az elkésett utazó a bebocsáttatásért; senki se hallotta volna azt meg, ha szerencsére ott nem lett volna a tárogató, aki sípjába belefújván, azon egy olyan nótát fújtt el, amilyennel szoktak a császári hírnökök, akik valami üzenetet hoznak, a várkapuk előtt bebocsáttatást követelni.

A trombitaszóra aztán leereszkedett csörömpölő láncain a felvonóhíd. Hanem a kapu még zárva maradt. A Simplex odament, és rávert ököllel.

A megújult kutyaugatáson egy rikácsoló női hang hallatszott keresztül:

— Ki van az ajtón?

— A létai pap meg a felesége — kiálta vissza a Simplex.

Erre a kapun belül nagy csihi-puhi hallatszott, mintha a kutyákat verné valaki széjjel, s amint azok ordítva hátrafutottak, feltárult nagy nyikorogva a kapu, kitév a tág bolthajtás mély száját, melyet egy függő lámpás világított meg belül.

A kapufél mellett egy asszonyalak állt, nagy csomó kulccsal a kezében.

Magas, sugár alak volt, sárga rokolyában, a feje veres kendővel átkötve, az alól borzasan törtek elő szénfekete hajcsomói.

Valaha szép lehetett az asszony; hosszúdad arca, gödrös álla és piros orcái voltak, fekete szemöldökei és villogó szemei s magas nagy homloka. Csakhogy mindez csupa ránc volt már, s a homlokán a redők olyanok voltak, mint a zsoltárban a léniázott kóta.

— Jézus Mária, Szent Anna, oltalmaz! — didergé a fuvaros. — A Babura Pirka a maga testében!

A néember nagyot kacagott, amint a szánt meglátta.

— Hát a papok is „pemeiten” utaznak már? — szólt durva tréfálózással, mialatt a besikamló szánkó után két felgyürközött suhanc becsukta a dörgő kaput, s aztán elkezdte megint felhúzni a nyikorgó láncokkal az állatmódra nyivákoló hidat.

— Sok jó estét, Pirka nenő! — szólt a Simplex, megcsipentve a néember állát. — De régen nem láttuk egymást, talán rám se ismer már?

— Húh — rebegé a hanák. — Megcsípted a boszorkány állát! Bizony hátrafordítja a fejedet az éjjel!

— Eredj, te ördög diákja! — monda a néember. — Mi hord mindig az utamban? Hát hol az a létai pap?

— Ott szedi le a feleségét a szánkóbul. Itthon van-e a patrónus? (A bakót „patrónusnak” címezték.)

— Hát hol volna? Ott van a laboratóriumában. De megszakállasodtál!

— Amióta legutoljára megvendégtél Pirka nő domika levessel. Tudja, akkor azt ígértem, hogy ha megnövök, feleségül veszem. Hát, lesz-e lakodalmas kása?!

— Bizony, megnyergel még, ha sokat bolondozol vele. Inté őt a hanák, lovai üstökén egyet rántva. — Az éjjel kantárt vet a nyakadba, s ellovagol rajtad a Kriván tetejére!

— Lesz minden, ne búsulj — biztatá Babura Pirka Simplexet. — Csak elébb a többiek hadd zabáljanak. Azután majd jöjjetek fel a konyhába. Lesz jó vacsora.

— Dejszen, nem eszem én abból — dűnnyögé a hanák. — Szent, hogy valamit adna innom, amitől bizonyosan sertéssé változom.

— Legalább szebb temetésed lesz akkor, mintha embernek maradsz — bosszantá őt a Simplex.

De azért a hanák csak nem volt rávehető, hogy a lovai mellől az istállóbul elmozduljon; inkább beérte a haricska-pogácsával, amit a tarisznyában hozott. A Simplex aztán azzal tréfálta meg, hogy mikor visszakerült hozzá éjszakára aludni, elkezdett nyeríteni, mintha már benne volna a lóban.

A néember legelébb is a lelkéset és feleségét vezette fel az emeletbe.

Az épület tömör bolthajtásos folyosókból és szobákból állt, amiknek mind vasveretes tölgyfa ajtajaik voltak, végre ott hagyta őket egy hatszögletű teremben, melynek hat bolthajtása középen egy karikába futott össze, s onnan függött le egy mécses. Hanem annál nagyobb világot adott a kandalló, melyben pattogó hasábok égtek.

Ebben a teremben semmi sem emlékeztetett a háziúr szomorú mesterségére. Ódon szekrények álltak a fal mellett, a terem közepén egy gömbölyű asztal, tigrisköröm alakú

lábakkal, bőrrel bélelt székek; egy pohárszék fényes cintányérokkal és kancsókkal. Semmi kép a falakon, vagy kirakott fegyverek, ahogy más házaknál szokás.

E teremből egy kis oldalszoba nyílt, olyan alacsony ajtóval, hogy a belépőnek meg kellett hajtania a fejét.

— Ez lesz a hálószobájuk — monda a gazdasszony —, jó csendes hely, ahova a kutyák lármája nem hallik.

Babura Pirka sem ismert már rá Henrikre, pedig de sokszor megtépázták egymást hajdan.

A nő észrevette, hogy Mikhál öltözete össze van ázva, különösen lábbelijeit nagyon megviselte a hegyi út.

— Nem óhajt a tiszteletes asszony átöltözni? — kérde szolgálatkészen.

— Nincs mibe — felelt Mikhál. — Málháinkat a rablók mind elvették; magunk a hegyi utakon menekültünk meg előlük.

— Az átkozottak! Talán hát jobb volna most lefekünni a meleg ágyba, s egy kis jó forró borlevest inni. Az fölmelegítené. S nem kellene az estelire átjönnie.

— Köszönöm szívességét — monda Mikhál, kinek eszében volt az idejövetel célja: Henrik atyjának kibékítése. — Én óhajtok a ház urával együtt estelizni.

— Igazán óhajt? — kérde a némbér, összehúzva sűrű szemöldeit. — Igazán nem fél tőle? Olyan erős szíve van? No, hát még jobb.

Azzal kifordult a szobából, s nem telt bele több idő, mint hogy a házastársak annyi szót válthattak egymással, amennyi elég volt Mikhált felvilágosítani róla, hogy ez a Babura Pirka a háznál régi felügyelőnő; amidőn már vissza is tért egy nyaláb női öltönnyel a karján.

Szép, nehéz selyemrokolya volt az; sötét granátszínű: virágfüzérrek hímezve a szegélyeire színes selyemmel és skofi-ummal: öv is volt hozzá török szövetből és széles csipke-kötény; elől aranyozott csatok kapcsolták be a vállfűzőt.

— Jó lesz ezt a száraz öltönyt felvenni.

Mikhál engedte magát levetkőztetni a gazdasszonynak, s aztán engedte magára adatni a selyemruhát, amit az gondosan megmelegített elébb a kandalló tűzénél; azután összekapcsolta a derekán szépen, a kötényt is, az övet is felkötötte a derekára.

— Nézze az ember, mintha csak a testére szabták volna!

Azután a nedves saruit is kifűzte, s azok helyett finom, piros szattyán csizmácskákat húzott fel a lábaira Mikhálnak. S minthogy tükör nem volt a szobában, ő maga szolgált tükör helyett, körülnézve a vendéget.

— Mintha csak mondvá csinálták volna rá! Ne féljen, lelkem tiszteletes asszony. Nem valami komisz fraj viselte ezt. Gyönyörű szép nemes asszony járt benne valaha. Annak is csak kétszer volt a testén. Olyan volt, mint egy virágszál! Még a szépek között is legszebb volt. — Én ütöttem le neki magam a fejét.

Mikhálnak összecsuklottak a térdei.

Ő egy kivégzett nőnek a ruháit viselte már a testén!

NYOLCADIK FEJEZET

(Mellbenn megiratnac a vizontlaataasnac az ew ewreumei, ees minden ember megismeri lezen az ew aallapotiaat.)

De még ha akarta volna is Mihhál levetni azt az öltönyt, már nem volt hozzá ideje, mert a gazdasszony azt mondá, hogy az estebéd fel van adva, s az étteremben vár a háziúr a vendégeire.

Mihhál csak úgy odaszédült a férje vállára, mint egy álmodó, s engedte magát vezettetni ama szörnyű nagy ember elé.

Az ebédlő semmiben sem különbözött a másik teremttől. Éppen olyan hatos bolthajtásra épült, s fehérre volt meszelve.

A közepén állt egy asztal; azon három teríték: párosával egymásra tett cintálok, két nagy öblös mázos korsó, cinfedővel, egy hólyagos kehely vert ezüstműből az egyik vendégnek, velencei kristály a másiknak, fakupa a háziúrnak magának.

A háziúr ott állt már az asztal előtt, kezével széke támláját fogva.

Magas, öles termetű alak volt, széles egyenes vállakkal; hosszú ujjú, barna lengyel kabátot viselt, széles csatos övet, hosszú szárú lovagsarukat. Kemény, szögletes vonásai voltak, fején simára nyírva a sertekemény haj, a szakállá pedig, mely őszbe csavarodott már, hosszú két zászlóban csüggött alá, s végei az övébe voltak bedugva. Tekintete nyugodt volt, és semmi emberi érzést el nem áruló.

Mihhál érzé férje kezén, hogy az reszket, mikor az alak szeme elé lép; bármennyire erőlteti is a nyugalmat.

— Áldás, békesség e házra — rebegé Henrik, mire az agg nagyot sóhajtott, de nem viszonzta azt.

— Tisztelendőséged a nagylétai lelkész? — Ez volt az első szava Henrikhez. Mély, dörgő hang volt az, mintha az egész alak ércből volna, s egész termete hangzanék bele.

— Én lettem kiküldve a megboldogult helyett, ki Szent György havában halt meg. Bocsásson meg, patrónus úr, hogy házánál alkalmatlankodom.

— Nem szokatlan ez — szólt az öreg. — A nagylétai lelkész *gyakori vendége* szokott lenni e szomorú háznak.

Azzal megkínálta vendégeit, hogy üljenek az asztalhoz.

— Ez pedig a feleségem — rebegé Henrik.

Az öreg semmi nyájasságot sem erőtetett egykedvű arcára. Azt mondá hidegen:

— Az asszonyok szeretik a *látványokat*.

Mikhá! azonban, mielőtt asztalhoz ült volna, összetevé a kezét a szék támláján, s szemeit behunyva, elimádkozá az asztaláldást.

Az öreg összevonta szemöldeit, s félrefordítá arcát.

Leültek vacsorálni.

Csupa növényi eledel, jött az asztalra, azután meg sajt. Semmi hús. Semmi olyan ételt nem adtak fel, amihez *kés* kellett volna. Nem is volt kés az asztalon. Bor és ser volt bőségesen. A háziúr nem kínálkozott, hanem a gazdasszony. Az töltött Mikhá! poharába sert, bort; ami helyett az inkább vizet kért, de azt nem adtak neki. Azt mondták, hogy a szebeni víztől golyvát kap az ember. Meg kellett kóstolnia a sert.

Az evés alatt senki sem kezdett beszédet, hanem a legelső kupa után megszólalt a ház gazdája.

— Tisztelendőségedet is megrabolták a gonosztevők?

— Isten csodája által menekültünk meg magunk is.

— Elvevendik méltó jutalmukat. Holnapután meglátandja őket tisztelendőséged.

Henriket kétkedő bámulat fogta el e szóra.

— Igenis. Hatot elfogtak közülök a katonák, s azok holnapután a többivel együtt fognak kivégeztetni.

Henrik merev tekintettel nézett az öregre. Annak az éles szemei észrevették a csodálkozást.

— Nos, hát nem azért küldték-e ide tisztelendőségedet, hogy a szegény bűnösöknek, ha saját vallásbeliek találtnak közöttük, az utolsó vigasztalást megadja?

Henrik arca elsápadt.

Az öreg sejtett valamit.

— Mert hogy ez a hivatal nem a legkellemetesebb. Jelen lenni azoknál a szomorú jeleneteknél, a bűnösök oldala mellett: ezt nem minden lelkész szereti. A pápisták részéről az eperjesi franciscanusokat szokták rendesen kiküldeni, a lutheránusoknál a nagylétai lelkészt. Ez az eklézsia együtt jár ezzel a hivatallal. A nagylétai lelkész szokott minden ily szomorú alkalomnál együtt ülni a gyászszekéren mellettem a bűnösök szemközt. Azért rendesen ennek a háznak a vendége szokott lenni.

Henrik azt hitte, hogy rászakadnak az ősi ház boltozatjai. Ezt ő nem tudta eddig. Homlokárul kezdte törülni az izzadságot.

— Nem tudta volna azt tisztelendőséged eddigelé? Hogy a létai lelkész fekete találja és a szebeni „végbíró” veres csuhája egymáshoz tartozó tárgyak? Elhallgatták volna az esperesek tisztelendőséged előtt, mikor a fárája beneficiumait előszámolták: egy dénár minden keresztelésért, egy máriás minden temetésért, azt, hogy „és egy körmöci arany minden szegény bűnösnek adott utolsó vigasztalásért.” Hisz ez a jövedelmének a „bakja”.

— Valóban nem kérdezősködtem a világi jótétemények felől — hebegé Henrik. — Én csak lelki hivatásomra gondoltam.

— De hát ha nem azért jött tisztelendőséged a holnaputánai vásár előnapjára, hogy a végrehajtandó ítéleteknél mint lelkiatya fungáljon: akkor minek köszönheti az én szomorú házam ezt a szerencsét?

Mikhál bátorítólag tekintte Henrik szemébe, s inte neki, hogy itt már az idő mindent megvallani.

— Elmondom az én történetemet, patrónus úr — kezdett hozzá Henrik. — Én ezelőtt tíz évvel, kora gyermekségemben megszöktem az atyám házából. Atyám szeretett, jó volt hozzám, egyetlen fia voltam: és én mégis elhagytam őt; mert nem akartam az ő mesterségét folytatni; mert magasabbra vágytam; tudományos, lelki pálya volt a kívánságom. Tíz évig nem tudattam atyámmal, hol vagyok. Ez idő alatt sokat kiálltam, sok nyomort eltűrtem, de meg volt érte a jutalmam a tudományok útján való gyarapodásomban. Mindig első voltam tanuló társaim között. Nagy urak úrfiai, papok gyermekei ültek velem egy padban, szegény mendikás diákkal, de előttem nem ült soha egy is. Valamennyit levetettem. Tanárok, esperesek kedvence lettem. Mikor szónokolni felmentem a katedrába, a nép áhítattal leste szavaimat, s senki nem aludt, ha én prédikáltam. Fiatalon, alig huszonnégy esztendő s fővel már megválasztottak rendes lelkésznek, s a superintendens megerősítette a választást, anélkül, hogy elébb káplánnak küldött volna ki, ami a legnagyobb kitüntetés, ami teológust érhet. A lelkészi vizsgán úgy feleltem, hogy a consistorium azt kiáltotta rá: „eminentissime!” — S végre, hogy fel legyen téve fáradságos életemnek koronája, jóltevő pártfogóm és tanárom, a nagy tudományú, hírhedett Frölich Dávid tudor, megtetézte életemnek boldogságát azáltal, hogy egyetlen leányát, Mikhált hozzám adá hitvestársul. Ekkor elhatározám magamban rég elhagyott atyámat felkeresni szomorú magányosságában, ki engemet már rég halottnak hisz, s bús elhagyatottságban éli öregségének napjait. Mondám szeretett kedvesemnek: keressük fel az én jó öregemet; lepjük meg idegen képében. Első utunk legyen őhozá. Kedvesem ráállt e kívánságomra; az esküvő utáni napon rögtön útra keltünk, hogy atyámat meglátogassuk. Útközben azonban megtámadták karavánunkat a rablók, lovunkat, öszvérünket elvették; mi magunk, jó

emberek által kalauzolva menekültünk a hegyeken keresztül nagy kerülővel; később egy ügyetlen szánnal másztunk tovább. Az idő ránk esteledett. A város kapuit bezárva találtuk. A rablóktól féltünkben nem mertünk kinn a szabadban meghálni éjszakára. Megláttuk e házat a városon kívül. Bebocsáttatást kértünk. Megnyertük azt. És most bocsánatot kérünk a háborgatásért.

A ház ura folyvást a beszélő ajkait nézte, amíg az mesélt előtte.

— Tehát csak a véletlen hozta ide tisztelendőségedet?

Henriknek az ajka megtagadta az „igen”-t; csak a fejével bólintott, mintha nem éppen olyan nagy bűn volna az, ha az ember az egész fejével hazudik, mintha csak a szájával teszi azt.

— És így amíg atyjának áldását meg nem nyerte tisztelendőséged, addig nem is vehette el házaselete boldogságának földi örömeit? — kérde a háziúr, tanúságot téve e mondásával mind a prozódiaiban, mind az egyházi kánonokban való jártassága felől.

— Melyet azonban még e napon meg fogok nyerni; mert íme itthon vagyok az én atyámnak házájánál. Az én nevem Kaczenreiter Henrik! . . .

E szónál fölállt az ifjú férj helyéről.

A gyöngye nő pedig, hitvesi hűségének teljes odaadó érzésével borult oda az apa lábaihoz, megragadá annak kezét, és megcsókolá azt.

Megcsókolta a *vihodár* kezét!

Igazán, forrón, odatapadó ajkakkal csókolá meg azt a kezét, amit nem szokás csókolgatni.

KILENCEDIK FEJEZET

(Mellnec rendezni az kegies athia megdorgaalia wala kemeen ziuwel az ew elteewedetth magzattiat, ees vtoliaara bochaanathiaat adia leezen az megteerewnec.)

Mikor Kaczenreiter Keresztély az ifjú nő csókját megérzé kezén, háromszor felszisszent, fogai közt szíva a levegőt, mint akit tüzes vas érintett: „szh — szh — szh!”

Aztán Henrik is oda akart hozzá lépni, hanem az öreg kinyújtá hosszú kezét, s fiának vállára téve, visszanyomta azt székébe; mintha egy vas emelőrud nyomta volna le, aki nem ismer ellenállást.

Az öregnek csak Mikhál számára volt szava.

— Tehát nem azért jött ide ez a gyöngge teremtés, hogy ama szomorú *látványt* megnézzé? Ezt szeretem. Rendesen több ott az asszony, mint a férfi és fiatalok is. Mi a neve? „Mikhál”. És ezé itt? „Henrik”. Régen hallottam ezt.

Azzal fölkel az asztal mellől.

Mikhál pedig még mindig kezében tartá azt a vas kezecskét, s úgy kulcsolá össze az ujjait, hogy Keresztély keze ottmaradt közöttük, úgy rebegé el az asztaláldást. Az öreg pedig félrefordítá a fejét az imádkozás alatt.

És azután kihúzta a kezét a Mikhál kezéből, s minthogy az még mindig ott térdelt a lábainál, mintha várna valamit, az öreg lehajtá a kezére a dolmánya ujjainak hosszú hajtókáját, hogy az egész a körmei hegyéig eltakarta azt, s úgy tette a kezét a Mikhál fejére, nehogy a csupasz tenyere érintse valahogy ezt az ártatlan fejet.

Amire aztán a Mikhál felállt a térdéről.

De a fiának nem nyújtá kezét a patrónus.

Ellenben, amint a gazdasszony bejött ismét a terembe, hogy elszedje a terített asztalt, azt mondá neki, hogy csak hagyja azt abba, s elébb való dolgának tekintse ezt a gyöngye teremést a hálósobájába vezetni, jó ágyat csináljon neki, fektesse le, gyöngye dajka módjára altassa el. A tiszteletes még itt marad egypár szóra.

Mikhál megköszönte a kegyes gondoskodást, s aztán kezét nyújtá férjének, félénken kérdezve:

— De te is utánam jössz nemsokára?

Mire Henrik illendően azt felelte:

— Mihelyt atyám áldását kinyerhetem.

A Babura Pirka ebből a szóból tudta meg, hogy a lelkész a patrónusnak a fia.

Amint a nehéz ajtók egymás után becsukódtak az eltávozott asszony nyomában, Kaczenreiter Keresztély azt mondá fiának:

— Jöjj velem.

Azzal az oldaltáskájából kivett egy duplatollú kulcsot, s azzal egy fortélyos závárt felnyitott egy alacsony vasajtón, s azt feltárta. Az ajtón túl csigalépcső látszott, mely egy toronyba vezetett föl.

Régi időkből tudta már Henrik, hogy az öreg ebben a toronyban tartja a kincseit, ahol azokhoz semmi tolvajkéz hozzá nem férhet, s annál fogva kedvező jelnek vette, hogy az öreg által oda idéztetik.

— Vedd a mécesest, és eredj előre.

Henrik felvette a kétlángú mécestartót, s előre ment a lépcsőn, az öreg azonban bezárta kettőjük után a vasajtót.

Amint tizenkét fokon fellépdeltek, egy nagy kerek kamarába jutottak el. Az a kamara pedig körül volt rakva a patrónusnak nem a kincseivel, hanem a mestersége minden eszközével, ahogy azokat amaz időben dívó kínzásokra, életkioltásra használták; de amiknek leírásával az anélkül is eléggé elszomo-

rító történetet még iszonytatóbbá tenni nem akarjuk. Most már csak múzeumokban láthatók az eszközök, s az emberek megjavítására más szereket gondoltak ki embertársaik.

Henrik azonban borzadozva tekintte szét e rémséges arzenálon, s nem tudta elgondolni, hogy mit akarhat az öreg vele ezen a helyen.

A patrónus nem soká hagyta őt eziránt kétségben. A kamra falára akasztva függött egy ölnyi hosszúságú pallos, két kézre való fogantyúval, fekete bőrtokban. Azt az öreg leakasztá a fogasról, kikapcsolta a tokot, melyben piros bársonybélés között hevert a tükörfényességű széles fegyver, melynek a két éle homorú volt már a sok köszörüléstől. Azt kivette belőle. S akkor azt mondá a fiának hideg, nyugodt hangon:

— Térdepelj le. Imádkozzál. Meghalsz.

— Atyám! — kiálta Henrik megrettenve.

— Nem atyád. Bírád és bakód!

— De hát miért akarsz engem megölni?

— Azért, mert negyven év óta vagyok bakó; ezalatt sok gonosztevőt elküldtem a másvilágra; de ilyen rettenetes gazember, mint te vagy, még nem került a kezem ügyébe.

— Mit vétettem én? — kérdé megrettenve Henrik.

— Együtt és egy csoportban vétetted mindazt, ami másokat különszedve is a vérpadra vitt. Tolvaj vagy! Meglop-tad a jóltevődet, ki házába befogadott. Álarcos vagy! Megtagadtad apádat. Istenkáromló vagy: hozzányúltál az oltári szentséghez, tudva, hogy az a te kezedtől megfertőztetik. Gyilkos vagy: kétszeresen apagyilkos és feleséggyilkos; mert soha kegyetlenebbül még ember meg nem volt ölve, mint ahogy megöltél te engemet, ezt az ártatlan asszonyt és ennek az apját. Meg kell neked halnod.

— De ha vétkes vagyok, akkor állítsanak bírám elé! Nem bánom, olvassák rám a törvényt, s ítéljen fölöttem a törvényszék.

— Semmi beszéd. A te számodra nincsen törvény.

Az országnak van egy határozata, mely szól a „mortalócokról” akik embert lopnak. Azt mondja e dekrétum, hogy ahol egy mortalóc tetten kaphatik, hogy férfit vagy leányt ellopott, ne is vitések semmi bíró elé, hanem egyenesen a bakóhoz; az legyen a bírója, s válasszon számára a halál nemei közül. Te pedig mortalóc vagy. Leányt loptál. Tetten kapattál. És én kegyelmes bírád akarok lenni, amidőn csak fejtételre ítélek. Vetközzél le, és térdepelj!

Henrik összeszedte minden bátorságát. Elkezdett mosolyogni. Azt hitte, az öreg csak tréfál vele: meg akarja rémíteni.

— Jól van, öregem, eleget rámijsztettél már. Untig volt a tréfából. Én se nem öltem, se nem raboltam. Apa-gyilkos éppen nem vagyok. Tisztelem apámat; különben nem volnék most itten. Azért kérlek, add atyai áldásodat, s bocsáss a feleségemhez, aki önkényt követett, s nyugtalanul vár rám.

— A *leány*, kit elhoztál magaddal, nem feleséged, és hiába vár reád. Hajnalban erős kíséret mellett visszaküldöm őt atyjához, a te halálhíreddel együtt.

E szóra dühbe jött a fiú. Elbízta magát testi erejében, amivel bajtársai előtt olyan nagyra volt, s elkeseredésében rárohant az öregre. Azt hitte, hogy ki fogja a kezéből facsarni a pallost, utat tör magának ebből a kelepceből, s ahogy meg tudott ugrani tíz év előtt padlásablakon át, sáncpalánkon, vízárkon keresztül, újra megkísérte az egérutat; azonban nagyon rosszul számított. Az öregnek a bal karja elég volt, hogy őt mellberagadva, mint egy macskafiút, a kamra túlsó oldalára hajtsa, ahol fejét a falba csapva, összerogyott.

— Még csak ez volt hátra! — dörgé az öreg, meg se melegegve. — Hogy fel merd a kezedet emelni a te urad és bírád: a te apád ellen! Ezeregy eset közül az első, hogy az elítélt birokra merjen kelni a bakóval. Lelkipásztor! Melyik bibliából tanultad ezt?

A megalázott ember e kudarc után minden lelkierejét elveszté. A hős, ki magánál erősebb emberre akadt, a lelki harcra sem érte magát többé erősnek; térdén csúszott oda atyjához, és zokogva könyörgött:

— Atyám! Kegyelem! Egyetlen fiad vagyok.

— Egyetlen fiam: ki apját megcsúfolta! Te elszöktél tőlem. Azt mondtad: „az apám bectelen mesterséget űz: nem osztozom sorsában.” Igaz, mert úgy van! Én az emberi fajzat szennyét tisztogatom. A kezem nem lehet fehér, mint a liliom. Minden, ami piszok, ami fürtelem, ami utálat, engemet hí, hogy irtsam el. Irtóztató sors. De egynek viselni kell azt százezrek között. Úgy terem a rossz ember, mint a kígyótojás. Te magad láttad őket. Körül voltál tőlük fogva: tapasztalad, milyen hatalmasok? Pedig már e pallos félig elkopott az irtásukban. Egy pokolnak a pincéjét már magam töltöttem meg elkárhozottakkal. Mégis egyre nőnek, mint a mérges gomba. Ama bitófák nélkül az ördög birodalma kerülne felyül ebben az országban. Nekem is irtózat éjjelem-nappalom, s nem szeretem magamat, amikor egyedül vagyok. És mikor elalszom, egynek ott kell állni az ágyamnál, hogy felköltson, mikor álmodom; mert azok rettenetes álmok! Le is tettem már egyszer e hivatalról, mert harminc évi szolgálat után a király kegyelme feloldja a bakót, s a királyi levél „becsületesnek” hirdeti őt, harminc évi utáltatás után. De amint kezemet letettem a pallos nyeléről, fél év múlva nem lehetett utazni e vidéken, s a városokból fényes nappal elrabolták az asszonyokat, s a gonosztevők odamentek táncolni a feltört templomokba. És én újra visszatértem „dolgozni a vérben”. Irtóztató munka. Ember elbújik, kutya vonít, legelő gulya szétszalad, ha közeledni lát, ha megérez messziről; a templomban nincsen számomra szék, a városban nincs számomra nyitva ajtó. A jók még jobban utálnak, mint a rosszak. De az mind nem fáj nekem. Egyedül az fáj, hogy a tulajdon fiam is megutált engem! A másvilágon ezeregy rémalak, aki ott rám vár, hogy

levágott fejét hozzám vágja, nem fog megriasztani, hanem tulajdon fiam, aki arcul fog ütni, az lesújt a pokolra!

— Nem atyám! — szólt közbe Henrik. — Esküszöm neked az élő Istenre, nem utállok meg. Te is az emberiségnek szolgálsz. Nem ítélek meg érte. De énnekem nem adott oly erős szívet az ég. Én az engesztelés, a javítás misszióját választottam. Én is azt a rosszat akarom irtani, amit te irtasz, de nem vassal, hanem Isten igéjével, és mind a kettőnk küldetése Istentől jó.

— Hát te azt hiszed, hogy ez megfér *együtt*? Hogy apád bakó legyen, te meg lelkipásztor? Hogy mikor az Úr vacsoráját osztod, reszketve nézzen minden ember a kezedre, ha nincs-e rajta az apádtól öröklött vérjegy? Hogy eklézsiádiban a gyermekek lángfolt anyajegyekkel jöjjenek a világra? Hogy a csöcselék ujjongva kiabáljon utánunk, mikor együtt megyünk ama gyászszekéren: „ahol megy a bakó meg a fia: a pap! Az öreg kettévágja a bűnöst, s a fia összeragasztja a lelkét!” s aztán kacagjanak az én palloscsapásomon, úgy mint a te imádságodon? Vagy nem azt akarod? Hanem eltagadni továbbra is, hogy ki volt az apád? Mindennap egyet hazudni elébb, és azután felmenni a szószékbe, és hirdetni az örök igazságot. Nem akadna a torkodon ez a szó: „Miatyánk?” Esketnél másokat, és esküdnél hamisan magad? Prédikálnál az ötödik parancsolatról, s nem suttognának a füledbe az ördögök ezalatt? Hirdetnéd a halottak fölött a föltámadást, és rettegve gondolnál reá, vajha az apád föl ne támadjon halottai-ból, akit eltemettél? Maradj veszteg. Tartsd egyenesen magadat. Végezzünk!

Az ifjú roskadozva keresett támaszt fél kezével a földön.

S a hideg kő mintha megszánta volna. — Alant, a mély boltozat alul csendes énekhang zengett fel, gyöngéd női hang zsolozsmája, az ismert esti ének:

„Szeretem és áldom az Úr Istent,
Mert meghallgatá az én kérésemet:
Könyörgésemre hajtá kegyes fülét;
Melyért imádom őtet örökké.”

Az ifjú elkezdett zokogni. Az apa a pallosra támaszkodott két kezével.

Azután sokáig hallgatott.

Nem akart az estima alatt megszólalni.

Fia odaveté magát a földre zokogva, s arcával nedvesíté a kőlapokat.

— Akarsz élni? — kérde halkán az apa.

Henrik repeső örömmel emelkedék fel a földről. Ez a meghatott hang bizonyossá tette afelől, hogy a halálos harag engesztelődéstől kezd lágyulni.

— Szánod azt a nyomorult teremtet? — kérdezé az apa.

— Szeretem őt, mint a lelkemet.

— Csak azt kérdeztem, hogy szánod-e? Többet ne vallj.

— Úgy van.

— Sajnálod az apádat?

— Szeretlek és tisztellek.

— Ne mondj olyan sokat! Csak amit kérdeztem, arra felelj!

— Isten látja a lelkemet, hogy úgy van.

— Sokszor viseled nyelveden annak a nagy úrnak a nevét!

Tehát ha szeretsz élni, ha sajnálsz engem, ha szánod azt a szegény teremtet, akkor kelj fel. Ne sírj. Az nem szép. Nem hozzád illő. Férfi vagy. Vesd le azt az öltönyt. Itt van másik. Vedd fel azt. Azután jér velem, ahová vezetlek.

Henrik leveté a fekete tógát, felvette a vászonzubbonyt, melyet az öreg vett elő számára egy faliszekrényből. A zubbon egyszerű volt, minden gomb és csat nélkül. Egy bőrtüsző kellett csak hozzá, mely azt összeszorítsa. Henrik jól látá, hogy az öreg ugyanazon faliszekrényből kétszáz aranyat kiszámlál, s azt a tüszőbe csúsztatja. Aztán felcsatolja azt a fia derekára:

„ez a tied”. S aztán int neki, hogy vegye fel a mécstartót, s ismét előlbocsátja maga előtt, a csigalépcsőn lefelé. Ő maga viszi a pallost magával.

Magában arra gondolt Henrik, hogy csak ezúttal szépen megszabadulhasson az öregtől, többet ugyan nem fog a háza tájára jönni soha, amíg életben tudja.

S az öreg tudta jól, hogy a fia most erre gondol. S tett róla, hogy az meg ne tehesse azt, amire gondol.

TIZEDIK FEJEZET

(Melbenn elmondtnac az maas azzoni aallatnac heaabawalo zvgolodaasai az zEEP welaagi rend ellen.)

A szép Mikhálnak minden legkisebb porcikája reszketett, mikor a gazdasszony levetközteté, hogy lefektesse az ágyba.

A Babura Pirka mindenféle jót akart vele tenni: fedőt melegített volna, sós korpát melegített volna, ezerjőfüvet főzött volna neki, de Mikhál minderre azt mondta, hogy nem kell: nem a megfázástól reszket ő; hanem — valami mástól.

A Pirka azt is elérte. Kivált mikor Mikhál elmondta neki, hogy még csak két napos házasok, és még sohasem volt a férjével egyedül.

Leült hát az ágya mellé, mikor lefekteté az asszonyt, és annak a piciny fehér lábait a kezével elkezdé dörzsölni. Azt mondta, hogy az jó az álmátlanság meg a szívbeli nyughatatlanság ellen, ha valakinek a lábait dörzsölgetik.

— Az én kezem pedig sikeres kéz — mondá a Pirka —, mert én hetedik gyereknek születtem, aztán most boszorkány vagyok.

Valami rossz nevelésű nő elnevette volna magát erre a szóra: Mikhál pedig valami olyan bámulattal tekintett a Pirkára, mely közelebb volt a tisztelehez, mint a félelemhez. Ő még sohasem látott boszorkányt.

A Pirkának pedig tetszett az, hogy Mikhál imára kulcsolva teszi a kezeit a keblére.

— Az ám, most boszorkány vagyok. Akivel akarom, jót teszek: akivel akarom, rosszat teszek. De még akivel jót

teszek is, az is megbánja. Azelőtt én is hóhér felesége voltam. Nekem tetszett ez a mesterség. Csak azt csudálom, hogyan engedheti az a bíró másnak, hogy akit ő megkínzásra, megölésre ítélt, azt ne maga kínozza meg, ne maga ölje meg. Mikor az, hogy egy eleven embert holtá tenni parancsolt, csakugyan az ő lelkét terheli, ha van lelke; ő számol róla a másvilágon, ha van másvilág; hát azt a gyönyörűséget mért engedi másnak, hogy el is végezze amit ítélt? Ha én császár volnék, úgy rendelém, hogy a bíró maga legyen a hóhér is. Én mindig ott jártam az urammal, mikor dolgozott. Egy alkalomról el nem maradtam volna. Ha asszonnyal volt dolga, annak én vágtam le a haját ollóval. De szép hajakat vágtam le! Mikor az uram meghalt (egy veszett kutya harapta meg: abba halt bele), magam folytattam a mesterséget egy legénnyel. A legényem, nagy, hórihorgas kamasz, csúffá tett egyszer a piacon; nem tudott semmire menni a munkával: aztán magam kaptam ki a kezéből az eszközt, én végeztem helyette. Ezért aztán elvették tőlem a mesterséget, elcsaptak; azt mondták, nem asszonykézbe való a kard. Úgy kerültem ide szolgálatba Vihodárhoz. Az se kapna más asszonycelédet a házához: én sem kaptam volna más gazdát, aki befogadjon. Hej, de hidegek a pici lábacskaí! Ne meséljek valami szépet, galambom?

A galamb szórol eszébe jutott Mikhálnak az ő kedvenc-kéje, aki most is a táskájában kuttog, s arra kérte a Pirkát, hogy vegye ki onnan a szegény állatot, és adjon neki valamit enni és inni. Volt annak a számára tiszta búza is eltéve.

— Jaj, szívecském, nem marad ám meg a galamb ennél a háznál. Annyi vércse, bagoly van ennek a hiujában, hogy azoknak a vijjongásaitól is meghal az ilyen félnék teremtés. Ha pedig megmarad az ilyen nősténygalamb, aztán párja nélkül tojást tesz le, s azt kikölti, hát abból lidérc lesz.

A babona ragadós. Mikhál már kezdett tőle félni, hogy a galambja lidércet talál kikölni.

Bántotta a veszedelmes kíváncsiság, megtudni azt, ami

előtte ismeretlen. Ez az asszony volt az egyedüli némbor a háznál. S akármilyen nő, mégiscsak ragaszkodik ahhoz a másik nő; kivált egy ilyen háznál. Mert előtte beszélni.

A Pirka megetette, megittatta a galambot, s azzal megint visszarejtette a táskába, jobb annak ott.

Mikor ismét betakargatta a meleg dunnával, medvebőrrel a szép asszonyt, észrevette a nyakában azt a kis selyemtarsolykát, s erre dühösen kezdtek villogni a szemei. Azt gondolta, hogy amulett, ami a boszorkányok hatalma ellen van kitalálva. Mikhál aztán mondá neki, hogy az pestisűző, semmi más.

Erre elnevette magát a Pirka.

— Nincs itt arra semmi szükség. Ebbe a házba nem üt be a pestis soha. Nagy egyiptomi ragály idején mind a hóhér a sírásó. Egy se halt még bele.

— Hogy lehet az?

— Hát nem tudja? Konvenciójuk van a halállal.

(Ezt ugyan nem kell elhinni; hanem az olyan embereken, akiknek az idegeik el vannak fásulva, nem fog olyan könnyen a ragály.)

— Szegény jó anyám emléke — sóhajta Mikhál, ajkához szorítva a selyemvánkoscát.

— Ne tegye azt — inté a némbor. — Valahányszor az emléket megcsókolják, a halott mindig egyet fordul a sírjában.

Erre aztán Mikhálnak olyan kedve támadt kísérni magát.

— No, no, gyöngyvirágom! Ne olyan keservesen! Mondjak valami szép mesét? Miről meséljek? A bányarémről vagy a hegyi törpékről? Elmondjam a „Szalonnává” történetét? Nem hallotta még?

Mikhál felhagyott a zokogással. Azt kívánta a Pirkától, hogy mondja el neki annak az asszonynak a történetét, akinek a ruháit őrá feladta.

— Jaj, lelkem, az igen szomorú történet. Attól maga nem fog elalhatni. De azért csak mégis elmondta azt neki.

Gyönyörű szép asszony volt az; nemes házból való egyetlenegy leány. Férjhez adták egy lengyel úrhoz, akit nem szeretett. Hanem mást szeretett. Egy szép barna magyar legényt. Nem is tartotta magát tőle távol. Egyszer a lengyel nemes meglát egy szép gránátszín selyemruhát a feleségén. Kérdi tőle: hol vette az asszonyom ezt a szép selyemruhát? Azt mondta az asszony: „Az anyám küldte Szikszóráról a nevem napjára.” Az ura nem sajnált elmenni Szikszóra, megkérdezni a napától, hogy ő küldte-e leányának azt a szép *zöld* köntöst? Visszajött megint a feleségéhez. „Asszonyom, az anyád azt mondá, hogy igenis, ő küldte neked a szép *zöld* köntöst. Te is hazudtál, az anyád is hazudott. Valld meg, kitől kaptad azt a szép ruhát?” Akkor azt mondta neki az asszony, hogy maga vette azt leMBERGI vásáron ungvári örménytől, a maga pénzéből. Az ura nem sajnált lemenni Ungvárra, felkereste az örményt, megkérdezte tőle: nála vette-e a felesége azt a szép *búzavirágszín* köntöst? Megint csak hazajött, elővette az asszonyt: „Feleség, feleség, nem mondtál igazat; az örmény is utánad hazudott: azt mondta, nála vetted a *búzavirágszín* köntöst.” Ekkor aztán az asszony csak megvallotta, hogy a kedvesétől kapta a gránátszín ruhát. Ez lett a halála. Bizony elítélték ezért fejvesztésre. Ebben a szép ruhában kellett neki a vesztőhelyre kijönni, ott levetni magáról, s felvenni a szőrzubbonyt. Sohase látott még senki olyan szép termetet, oly gyönyörű fejet, olyan fehér nyakat. Ekkor történt velem az, amiről már beszéltem. Mikor az öreg legényem kezébe vette a pallost, s aztán meglátta maga előtt a szép teremtet, csak elzöldült az arca, a szeme elmeredt, elkezdett reszketni, utoljára, mintha a nehézség törte volna ki, keresztülbukott a pallosban, s leesett a padról fejtetőre. Ekkor a kisebbik legényemnek adtam a kezébe a pallost. Az meg azt tette, hogy térdre esett a térdeplő asszony mellé, s a kard markolatát, mint a feszületet tartva maga elé két kézzel, elkezdé imádkozni az „Ave Maria”-t. A bírák elszörnyedtek; a lengyel nemes, aki ott állt a közelben, elkezdett

szitkozódni, gyávának, pipogyának nevezve mindenkit, aki „Venger” földön lakik, s leköpte a vérpadomat. Erre én dühbe jöttem. Felkaptam a pallost, s egy csapással leütöttem a felesége fejét, s azután felkaptam azt a fejére feltűzött kontyánál fogva, odavágtam az arcához: „Nesze polyák, vidd haza a magadét!” Ezért csaptak el azután.

Mikhál teste borzongott a meleg takaró alatt is.

— Milyen soká jön Henrik — suttogá halk szóval.

— Majd én kimegyek, szép báránykám, s hallgatózom az ajtón, mit beszélnek az öreggel?

A Pirka kiment az étterembe, a vasajtón keresztül hallgatózni, mi történik a toronyban? Mikhál pedig ezalatt elzengé szépen a maga esteli szolozsmáját; ami felhangzott a toronyba is.

Nemsokára azután visszatért a Babura Pirka Mikhálhoz, azt súgva neki, ravasz vigyorgással:

— Ne búsuljon, drága kincsem. Már kiengesztelődött az öreg, most csókolódnak.

Hanem még azután sokáig nem jött Henrik a nejéhez.

Az a sok kutya úgy üvöltött az udvaron.

A vastag boltozaton és a kettős folyosó falán keresztül is áthangzott még ez a szomorú zúrhang Mikhál szobájáig.

— Majd elhallgatnak azok nemsoká — biztatóta a némben.

Mikhál aztán, hogy szelídebb gondolatokon pihentesse meg lelkét, azt kérdezte tőle, hogy van-e a háznál kert.

— Nem lehet azt itt csinálni, liliomszálom — felelt a Pirka. — Nem marad itt meg se virág, se fa. Próbálta azt a patrónus felesége is. Az első nyáron minden fának az ága visszafelé görbült, mintha vissza akarna menni a földbe, s a virágok gyökerét kirágta a féreg. Nem marad itt meg más, csak a gyeptűboda: annak is veres bogyója lesz.

Eközben a kutyák üvöltő kardala kezdett gyérülni. Mintha kevesbednének az énekesek.

— De soká jön Henrik! — sóhajt az asszony.

— Mindjárt jön már, tulipántom, édes!

Csak két kutya üvöltött még odalent átkozott párdalt. A Pirka mosolygott, szemölcseit hegyesen fel-felrándítva. — Mindjárt itt lesz már a „tiszteletes”.

Csak egy kutya üvöltött még odalenn kétségbeesett magánydalt az éjszakában. A meglódult vihar rázta az ablaktáblákat dühödten.

Egyszer aztán az utolsó is, mintha kettévágták volna a szavát, úgy elhallgatott.

A Pirka alattomos kuncogással mondá:

— No, most mindjárt itt lesz „a mester”.

Mikhál mindez elidegenítő jelenetek alatt csak azzal vigasztalta magát, hogy hiszen mind nem tart ez tovább egy napnál. Egy nap, egy éjszaka még a siralomházban sem sok; egyszer majd csak vége szakad. Ha ezt kiállta, továbbmennek. Lesz otthonuk. Csendes, nyugodalmas papi lak. Ott azután majd lesz virágos kert is, a galamb számára is galambház.

A Babura Pirka pedig jól jövendölt. Amint a kutyák elhallgattak végképp, a hosszú folyosón férfilépések közelítettek a hálószoba ajtaja felé; mire a Pirka cigány nyelven mondott valami búvmondást Mikhálnak, amit az nem értett; valami cigány áldás lehetett az, s azzal elkotródott a szobából.

Nyomban utána belépett Henrik.

Első dolga volt a mécesst eloltani, hogy a felesége ne láthassa az arcát.

Azután levetkőzött, és letette magát ő is.

Egy fekhelyük volt.

Henrik ledobta magáról a medvebőr takarót. Agyon volt izzadva.

A fiatal asszony didergett, s fogai vacogtak. Összehúzta magát, mint egy süni, és nem merete behunyni szemeit. Hogy el ne aludjék, folyvást mondta magában a „kétszer kettő: négy”-et.

Henriknek pedig forrósága volt: egyre hánykolódott a fekhelyén, és nagyokat sóhajtott, fohászzkodott: „Jézus, Mária,

Szent József!” s ha egy percre el találta nyomni az álom, úgy tett, mintha fojtogatnák, s aztán nagyot rúgott a lábával, majd szétütötte a nyoszolyát.

A nő didergett, a férj nyögött, a vihar rázta az ablaktáblákat, a háztetőkön csikorogtak a szélvitorlák, a hiu alatt sikoltozott a kuvik. Ebben telt le az éjszaka.

Hajnal felé nyomta el csak az álom a nő fáradt szempilláit, ki már két éjszakát virrasztott át, s akkor aztán aludt, rémséges látásoktól gyötörve egész addig, amíg késő reggel be nem jött hozzá a Babura Pirka.

A gazdasszony egy virágos mázú csészében párolgó borlevest hozott az ébredő asszony számára.

Mikhál az alvás után még fáradtabbnak érzé magát, mint azelőtt.

Szomjas volt. És minden tagja fájt.

Jó néven vette, hogy valami italt hozott a számára a Pirka.

Nem törődött vele, hogy az boszorkány, s nem sokat kérdezte, hogy attól az italtól, amit készített, nem változik-e át valami mássá, mint ami eddigelé volt?

Kiitta a csészét fenéig.

Akkor azt látva, hogy már egyedül van a fekhelyén, azt kérde a Babura Pirkától:

— Hol van az én uram?

Mire a Pirka azt felelte neki:

— Bement a városba az apjával.

— S mit csinál a városban az én uram? — kérdezé tovább a szép Mikhál.

— Kutyákat segít fogni az apjának . . .

TIZENEGYEDIK FEJEZET

(Melyben leraizoltatic, mill zewrniew naghi wezedelem leezen abbol, ha az azzoniaallat ninchen megeleegedwe az ew sorsaawal ees nem engedelmessedic az ew hitews taarsaanac.)

A szép Mihál mégsem halt szörnyet erre a szóra.

Egy ideig azt várta, hogy a szíve most mindjárt meg fog állani, és nem ver többet, és hogy az egész világ el fog sötétülni körülötte; még az ujjai hegyében is érezte azt a rémületet, ami a szívét elszorította. Aztán visszatartotta a lélegzetét, azt hitte, hogy úgy is meg lehet halni.

Aztán csak rájött, hogy a halált nem adják olyan könnyen!

Már mégis úgy kell lenni, hogy az a vajákos asszony valamit adott be neki abban az italban, amitől olyan rögtön elváltozzék: valami varázsló szert; mert különben nem jöhettek volna ilyen gondolatjai; amiket nemcsak magában, de az ágy szélére ülve félig öltözetlen el is mondott: talán a jelenlevő asszonynak, talán csak a láthatatlanoknak, talán csak a saját öt ujjá hegyének, amire az ajkát támasztá, a térdére könyökölve.

„Tehát mire való a bölcsek minden tudománya? A szentek mondásai. A horoszkóp. Az égi aspektusok! Hogy adnád te a kezedet, te, egy lelkész leánya, egy olyan férfinak, akinek az apja vérben dolgozott? S ő is azt fogja tenni, amit az apja. Örök vérontás munkájába temetnéd-e el az életedet? Minden nap vérre ébredni, vérrel feküdni le! Mindennap érezni a vért annak a kezén, aki megölel! Hozzákötve lenni egy emberhez, akinek a hivatala az, hogy Isten teremtéseit, miknek az Úr életet adott, erőszakos kézzel leölje! Ah, csak juhok és tulkok véréről volt pedig szó!”

„Mire való hát a bölcsek minden tudománya, ha így megeshetnek?”

„Az az önmozgó kutya nemhiába csóválta a farkát, s öltötte a nyelvét egyre-másra, tudta, hogy kutyahalál lesz ebből. És az élő bölc ember nem tudta, hogy emberhalál lesz belőle!”

„De hát, mire valók akkor az amulettok, a nyakban hordott talizmánok? Mire valók a szentek karai az égben, ha ettől meg nem tudják őrizni a bennük bízó embert?”

— Hahaha! — kacagott erre Babura Pirka — gyémántom úgy van ám az, hogy több az ember a világon, mint a szent a másvilágon. Nem jut mindenikre egy, aki gondot viseljen rá; ördög pedig minden ember számára van hét! Engem is így lopott ám el az uram hazulról. Azt mondta, mikor megkért, hogy tímár. Én voltam a bolond, hogy meg nem kérdeztem, micsoda bőrből dolgozik? Hopp hírével! De sokszor megfizettem én neki ezért az egy csalásért.

Mikhál ránézett mereven. Nem értette meg ezt a szót.

Pirka vállat vonított rá.

— Nem öltözünk fel, rubintom?

— Nem! — kiálta dacosan Mikhál, s visszafeküdt az ágyba. — Hol vannak az öltönyeim, amikben idejöttem?

— Száradnak még. Nagyon nedvesek még. Meg is vannak tépve, össze kell öltetni.

— Várok rájuk, míg megkapom.

És megtette, hogy nem kelt föl az ágybul; nem vette fel azt a cifra gyászruhát magára, amit az a másik szerencsétlen asszony viselt valaha.

Nem is alkalmatlankodott neki egész nap senki. A ház népének mind a városban volt dolga.

Babura Pirka behozta neki az ebédet; de ahogy behozta, úgy ki is vitte. Nem evett ő semmiből.

Este későn aztán hazajött a férfisereg: hallatszott megint a nagy ebvönítés, durva férfihangok; nehéz léptek a folyosó-

kon. Csak amikor az ő ajtaja előtt elment valaki, fogta elhaladó csoszogásra a lépéseit; valaki azt suttogta az ajtó előtt: — Lassan járjatok, az *asszony* fekszik.

Ha fekszik, hát beteg; mindenki azt hitte.

A Babura Pirka meggyújtotta a mécset Mihál szobájában, mikor beesteledett.

Hajh, milyen boldog volt Mihál, mikor ilyen estenden otthon a kis kamrájában elővehette a tudákos könyvet. Akkor nem volt egyedül.

Itt könyvek sincsenek.

Az éj beállt. Mindenki alunni ment már. Mihál szobája felé óvatos léptek közelítettek.

Az ajtó felnyílt, s belépett rajta Henrik.

Skarlátpiros dolmány volt rajta, aransujtással kihánytatva; bogláros öv a derekán, még a könyökén is aransallang fityegett, sárga csizmához feszes szarvasbőr irhát viselt a szárán, az is tele paszománttal. Nyalkább vőlegényt menyaszonny nem is kívánhat magának.

Amint pedig belépett a szobába, Mihál felszökött az ágyából; a medvebőrt termete körül csavarta, s haragtól csattogó hangon kiálta:

— Ki mer idejönni? Ez az én uramnak az ágyasháza: a nagylétai lelkipásztoré! Másnak nincs mellettem helye!

Már úgy kell lenni, hogy a boszorkány adta bűvital változtatta meg így a Mihál természetét; mert különben el se lehetne hinni, hogy a gyöngé, félénk teremtés e szörnyű elhagyatottságában ilyen szavakra mert volna fakadni.

S hogy ez valósággal varázslat volt, az onnan is bizonyos, hogy az a nagy erős ember, akinek azt a gyöngé teremtést engedelmességre igazítani csak játék lett volna, úgy megijedt annak eltöltő kezétől, úgy meghátrált villogó szemétől, hogy még csak szólni sem tudott semmit; de mint a leforrázott kutya, kioldalgott az ágyasházból, s elhordta a cifra zsinóros irhát.

Künn az ajtó előtt valaki elnevette magát, aki ottan leskelődött volt: egy női hang; mire a férfihang fogcsikorgatva fújta ki az Isten nevét. — Az csak nem a létai *lelkész* volt?

De nem bizony! Hol van az már? A tegnapi éj meg a mai nap munkája után be volt zárva Henrik előtt minden templomajtó: le volt törve előtte minden szent katedrához vezető grádics.

A vén Vihodár gondoskodott róla, hogy a fia ne lehessen többé pap.

— — — — —

Mikhál egyedül maradt a maga kísérteteivel.

Visszagondolt elmúlt leánykorára: az ártatlan örömökre, amik közt napjai leteltek; a tanulmányokra, amik másnak talán teher: neki gyönyörűség okozói voltak.

Hová lett minden öröm és tudomány?

A bölcs eklektikusok, polihisztorok, enciklopédisták mit használnak most neki? Erkölcstan, kertészettan, gazdasszonykodás! Itt nincs se erkölcs, se kert, se gazdaság.

Otthoni élete is zárdai lét volt; de mégis mennyország ehhez a pokolhoz.

S ha pedig arra gondolt, hogy milyen boldog lehetett volna akkor, ha annak adta volna kezét, akit szívében szeretett, aki nem volt tudós, de bizonyára becsületes, őszinte, igazlelkű és szerelmes: akkor igen rossz gondolatjai támadtak.

Arra gondolt, mikor a hold besütött az ablaka kettős vasrácsozatán, hogy milyen jó dolguk van a boszorkányoknak, ráülnek egy seprűre, s ki tudnak repülni az ilyen szűk vasrác között is.

Vajon gondol-e még őrá elhagyott kedvese? Vajon meg fogja-e tudni valaha, hogy szívének választottja mily nyomorult sorsra jutott?

Amint így törülgetné sűrű könnyeit: egyszer csak hallja, hogy megzendül odaalant az udvaron egy kedves dala, ami-

nek az a verse, hogy: „Amott kerekedik egy fekete felhő, Benne tollászkodik sárga lábú holló!” Tárogatósip fújta azt.

A tárogatósíphoz akkor is kevesen értettek. Fortélyos egy hangműszer az: aki nem ért hozzá, mikor belefúj, olyan hangot ad rajta, mint mikor a kutyanak a farkára taposnak; de aki kitanulta a módját, minden nótát a leggyöngédebb szívhez szóló hangokon tud eljátszani rajta: olyan hang az, hogy elfacsarja az embernek a szívét, s maga se tudja mért, sírva fakad rajta; azok a régi dallamok úgy hangzanak belől, hogy az embernek eszébe jut tőle édesanyjának dajkadala, s édesapjának temetésén szólott ének, fáj és jólesik egyszerre. Ha pedig megint más hangból veszi hozzáértő a tárogatót, s nekiereszti annak harsogó zenéjét, az meg oly hatalmas riadót ad, hogy két mérföldnyire fölveri a csendet, s felkölt minden érzést, ami lángot foghat. Bátorság, elkeseredés, legénykedő hőség támad a szívekben. Aki azt hallja, azt hiszi, ott jönnek a Kárpátokról alá újra honfoglaló ősei, s úgy érzi, mintha eljűk kellene mennie: hol a kardom, hol a paripám?

Harminc évvel később a Rákóczi-hadjáratnak ez volt a lelkesítő hangszere. Azért annak az elmúlta után a békeszerető kormány minden tárogatót összekeretetett az országban, nem különben, mintha szakállas ágyú volna, és összetörette. — Nagy ritkaságnak maradt meg egy példány a budapesti nemzeti múzeum számára: annak a fújásához is csak egy ember ért még az országban: a tilinkós Nagy Jakab.

De akkoriban is nagy tudomány volt az. Csupán Kis-Szebenben lakott egy tárogatós, aki értett a betanításához. Esztendeig kellett nála szolgálni inasképpen a tanítványnak, akit felfogadott, s az embernyi embernek aljas cselédi munkát kellett végezni, ruhát mosni, főzni és fát vágni, amíg felszabadította.

Azért beszéltünk pedig ilyen sokat a tárogatóról, hogy megértessük Mihálynak azt a nagy örömét, ami szívében támadt egyszerre, mikor ezt a dalt meghallotta.

Az atyja gyakran beszélt előtte egy korhely, kicsapott diákrul, akit a tanulók Simplexnek csúfolnak, s aki a dalaival sok kárt tesz a múzsafiakban, mert elvonja őket a tudományoktól. Különösen az a Kalondai minden korhelységét ennek köszönheti. Testi-lelki barátok együtt. Pedig a Simplex egy aljas fickó, aki nem szégyenlett egy esztendeig a kis-szebeni trombitásnál inaskodni; most pedig eljár a nemes urak lakodalmára, mulatozásra, így keresi a kenyerét. Elmegy ez az ország egyik végétől a másikig is, ha tivornyára van kilátás.

Ezt mind megszólásképpen mondta el a professzor úr a leányának; de milyen nagy vigasztalására szolgált neki most ez a tudomány.

Abból, hogy kedvenc dalait, egyiket a másik után, hallotta elzengedeztetni az udvaron, ilyen okoskodást csinált:

„Ha Simplex idejött, bizonyosan azért jött, hogy Kalondai küldte. Ha itt maradt, bizonyosan azért maradt, hogy megtudjon felőlem valamit. Ha megtudja, mi sorsra jutottam, bizonyosan felkeresi az ő testi-lelki barátját, és elbeszéli neki.”

S ez is vigasztalására szolgált.

Elhallgatta óraszámra a szép holdvilágnál azokat az ismerős, búskomor nótákat, amiket otthon a cselédei danoltak előtte, mikor meghallották az erdőn a tárogatót. (Mert az ilyen fehércseléd: mindjárt utána éneklie a nótát, mihelyt a muzsikát hallja az utcán.) Maga is utána dúdolta néha a „Hussznótát”, aztán a „háromszáz özvegyasszony táncát” (lengyelül a „tri szto Bdow tanc”); végződött a sor a „halott tánca” kísérteties dallamával.

Ezeket tudta a Simplex szépen fújni. Mihál elhallgatta volna azt reggelig.

Reggel bejött hozzá a Pirka. Hozta számára a borlevest, jól megfűszerezve fahajjal, szegfűszeggel, szerecsendióval.

Mihál a borleves szürcsölése közben azt kérde haragosan Pirkától:

— Ugyan ki az az alkalmatlan ember, aki az éjjel itt trombitált az udvaron?

Már kezdődött nála a ravaszkodás. — Mert ilyen az asszonyember. Ha szeretettel, gyöngédséggel bánnak vele, akkor olyan szelíd, őszinte és igaz, mint a galamb. — A nyelve együtt jár az eszével. De hogyha bántják, üldözik, szorongatják, akkor ravasz lesz magától, mint a kígyó: senki se tanítja rá, mégis megtanulja. Előbb jár az esze, mint a nyelve, s másrt mond, mint amit érez.

Tehát azt mondta, hogy ki volt az az *alkalmatlan* ember?

Tudta, hogy ha panaszkodni fog rá, csak azért is tovább itt tartják.

— Jaj, virágom! — mondá a Babura Pirka. — Fügyerek az! Az én trombitásom.

— S mikor viszik el innen a lelkek? — kérdé tovább is bosszúsan Mikhál.

— Dejszen, nem válik az innen meg egyhamar. Ha kergetnék, se menne. Nagyon jól mulat a legényekkel. Bált is csaptak az éjjel. A legények táncosnét is hoztak: mindenik behozott magával egy házi komondort, azt kétlábra állította, s úgy táncolta vele a „*kutyakopogóst*”. Ha ott lett volna, tündérkém, eldült volna nevétebe. Utoljára tiszteletül mindenik megcsókoltatta a táncosnéjával a muzsikást. Hahaha!

— Disznó! — szólt Mikhál, a saját száját törölve meg. — Aztán mégse megy tovább, ahol így bánnak vele?

— Dchogy megy mókuskám; ide van az kötve. Énbélém szerelmes.

Mikhál aztán elgondolkozott rajta, hogy milyen erős lehet azoknak az embereknek a barátsága egymás között, akiknek az egyike megteszi azt a másikért, hogy önkénynt beszállásolja magát a bakó házába: nem irtózik annak vendége maradni, komázik a hóhérlegényekkel, bolondjává lesz a mulatságaiknak, eltűri maszatos tréfáikat, sőt még a házi boszorkánynak is udvarol; — csak azért, hogy hírt vihessen a

barátjának a felől a nő felől, ki miatt annak a szíve megfájdult.

A Babura Pirka ma sem hozta be Mikhálnak a viselő ruháit, amikben idejött; az pedig ma sem vette föl a cifra gyászmezt: inkább azt mondta, hogy beteg, és fekvé maradt az ágyban.

Henrik pedig egész nap feléje sem mert jönni.

Sem ezen a napon, sem a másik napon. Várt, amíg Mikhál egyszer fel fog kelni.

Az pedig inkább nem evett egész nap egyebet levesnél, csakhogy azt mondhassa, hogy beteg, és ne legyen kénytelen felöltözni.

És aztán éjrül-éjre mindig hallotta azokat a dalokat az ablakán keresztül; mintha valaki biztatná a tárogatóst odalenn, hogy csak azért is fújja tovább!

Henrik ezalatt folytatta a maga mesterségét.

Hogy jobban beleszokják, egész nap nem hagyták kijózanodni. Adtak neki nehéz komlóval készült sert, amitől az ember feje elbutul. Enni pedig sok fokhagymát adtak neki, ami az embert goromba pimasszá teszi. Azt a tudat maga, hogy az ember fokhagymát evett, elég arra, hogy magát minden finomság ellenségének tekintse. A durva tréfák, miket apja legényeitől hallott; a szenny és piszok megszokása; a nehéz mámor, amiből egész nap nem engedték kijózanodni, napok múlva annyira eldurvították a lelkét, hogy nem is lett volna képes egy olyan gyöngéd teremtéshez, mint Mikhál engesztelőleg közelíteni, hanem inkább megtanult trágár dalokat énekelni és versenyt káromkodni a többi *csamangókkal*.

Ha a nagytiszteletű úr látná most a vejét: azt hinné, hogy ez az a „homunculus”, akiből az alkimista kiszivattyúzta a régi lelket, s újat fújtatott beléje.

Az, hogy a felesége kikergette a hálószobájából, semmi rendkívüli dolognak nem találtatott. Abban a században

az asszonyok olyan szemérmesek és tartózkodók voltak, hogy nem is lett volna illendő, ha az új házások mindjárt az első napokban szerelmes turbékoláson kezdtek volna: sőt megkívántatták, hogy mikor a férj az első csókot elrabolja a felesége ajkairól, az asszony tíz körmének a nyomait ugyan elhozza az ábrázatján; nem különben, mintha párducokat szelídített volna; s amely asszony a mézes hetek elején ki tudta dobni a férjét egypárszor a hálószobájából, az nagy magasztaltatásra tarthatott számot.

Ahhoz is szokva voltak, hogy a szemérmes asszony, aki rátartja magát, megvonja magátul az eledelt; sőt úgy tesz, mintha megnémult volna az első napokban. Ez is a jó erkölcs-höz tartozott. Csak azután, ha sokáig tartott az absztinencia, úgy, hogy az egészségi állapotot lehetett félteni, gondoskodtak annak eloszlatásáról. Az enni nem akarás ellen örömlevelet dugtak az asszony csizmacskájába. Arra pedig, hogy a szava megjöjjön, a „békakorsócska” levelét mártották az italába (mivelhogy a béka a vízi állatok között az egyedüli, amelyiknek szava van).

Ha pediglen bűbajos megrontáson alapult volna a hitvesek közötti antipátia, ennek az eloszlatására semmi sem használt olyan bizonyosan, mint a „mandragora”-gyökér, mely tökéletesen olyan, mint egy emberi alak, a két lábszárával, s szintén, mint az embernél, külön van a férfi, külön a nővirág. Azért az ilyen mandragoragyökeret szokták az egymástól idegenkedő házastársak vánkosába dugni, mégpedig a hím mandragoráét a nőébe, a nő mandragoráét a férfiébe. Ezzel a mandragorával egész vásárt úztek a hegyvidékiek, és csaltak is vele, mert a közönséges mirabilis gyökerét adták el helyette, aminek természetesen nem volt ez a virtusa. Ha nem használt a szer, akkor nem volt igazi a mandragora.

A Mihkál tehát még mindig megkötve tartotta magát, hogy se föl ne keljen, se föl ne öltözzék, se meg ne szólaljon, se valami ételnek nevezhető be ne vegyen.

Péntek napon azonban, mikor a Pirka belépett a Mikhálhoz, az erőset tüsszentett.

Péntek napon tüsszenteni annyit jelent, hogy ellenségünk diadalmaskodik rajtunk, magyarázá neki a Pirka.

Azután meg észrevette, hogy az ablak vastáblái éjszakára nyitva voltak hagyva, s azért megfedd Mikhált: „az nem jó, ha valakire a hold rásüt, mikor alszik, mert mind kihúzza az ember szívének az erejét”.

Azután azt is megsúgta a Mikhálnak, hogy az *ifjú patrónus* ma teszi le a *remekét*!

Hogy mi lesz ez a remek, azt elgondolhatta Mikhál.

Az ilyen alkalomra minden legénynek egy szűknyakú üvegcsé aqua vitaet szoktak inni adni, hogy erősebb legyen a szíve tőle. A patrónus maga olyan aqua vitaet használt, amibe *szarvaskönnnyek* voltak vegyítve és napraforgó virág harmatja, ami Arnoldus de Villanova bizonyítása szerint olyan hathatós életerősítő szer, hogy aki azzal él, tán sohase hal meg, amíg abban nem hagyja.

A Henriknek még azonkívül ezen a napon, mivelhogy egy idegen kutya megharapta a bokáját — s nem lehetett tudni, hogy nem volt-e „rossz” kutya? — a szokásos antidotumot be kelle venni, ami az akkoriban oly nagy becsben tartott *contrayerva* pilula volt, amit a szumátraiak találtak fel a *boitinenga* kígyó mérges harapása ellen. Lehet, hogy ennek is hevítő hatása volt a vérére.

Az is meglehet, amint a tudósok mondják, hogy a vérengzés látása felkölti az állati szenvedélyeket, s mely napon valaki vért ontott, azon leginkább hajlandó a szerelmre.

Mindezekhez hozzájárult, hogy ezen a napon este az öreg patrónus nagy áldomást adott az egész legénységnek, ahol először sert, azután veres bort ittak. A legények is sokat kötődtek a Henrikkel: csúfolták, hogy papucsvitéz, hogy a felesége a szögletbe szokta állítani, s megdöngeti a guzsalyéllal; fejébe ment a bor és a vér; a mandragora megettette a többit:

mikor vége volt a dínomdánomnak, odament a Mikhál szobájának ajtajára, nekivetette a vállát, s betörte azt erőszakosan.

Reggel a szép Mikhál szeme alatt volt egy kék folt, a homlokán meg egy daganat; a nyakárul meg le volt szakítva az a drága amulett, amit az anyja készített a pestis ellen, s amit az apjától kapott nászajándékba.

— Minek vagy te már nekem? — mondá az amulettelhez beszélve —, ha meg nem tudtál engem védelmezni? Mely pestisnek, mely döghalálnak akarsz még lenni elhárítója, ha ezé nem voltál?

Azután elővette a galambját, amit magával hozott hazulról: ahhoz beszélt.

— Te vagy az oka mindennek! Miért fáj a szívem olyan nagyon miattad? Miért nem tudtalak megölni akkor? Fojtortalak volna meg; kopasztottalak volna meg; húztalak volna nyársra; téptelek volna széjjel; most nem volnék itten. Mármost eredj haza. Vidd vissza az amulettet. Kössük a nyakadba. Vidd el az atyámnak. Tégedet védjen meg az amulett az úton vércséktől, kányáktól, atyámat otthon az én keserű sóhajtásaimtól.

Azzal fogta az amulettet, s a szalagnál fogva, melyen meglátszott, hogy nem leoldva, de erővel volt leszakítva a nyakából, felköté azt a galamb szárnyai alá. Aztán kinyitá az ablakot, s szárnyára bocsátá a galambot.

A galamb egyet nevetett galambok módjára, aztán felrepült a magasba, s Mikhál nem tudta meg többé, hogy mi lett belőle?

Hát pedig az lett belőle, hogy még aznap hazaérkezett Kézsmárkura, s amint a nagytudományú férfiú vastag könyvébe elmélyülve ülné, megzörgeté az ablakát.

Tudós Frölich Dávid professzor csodálkozva bocsátá be ablakán a szárnyas postát, s még nagyobb lett megütközése, mikor meglátta annak a szárnyai alá kötve a drága amulettet, aminek a szalagja erőszakkal volt elszakítva.

Amilyen bölcs volt és nagy matematikus, ebből kiszámíthatá, hogy leányával nagy bajnak kellett történni.

Nem kérdezte aztán a jó tudós az égi jegyek aspektusaitól, hogy jó nap-e ez az utazásra, se karavánra nem várt, akihez utazótársnak csatlakozzék; hanem rögtön fogta a botját, és elindult egyes-egyedül gyalog — felkeresni a leányát.

Azután hol gyalog, hogy szekérre kapva, hol szamaragolva igyekezett egyenesen Nagy-Létára. Hite szerint ott kellett már lenni az új párnak.

Ott az özvegy tiszteletesné pedig nagy zúgolódással fogadta, hogy még színe világát se látta az új papnak; ami nagy hiba; az újszülötteket mind a szomszédba hordják keresztelni. Sőt, ami még nagyobb sérelem, a múlt heti lőcsei vásáron a protestáns hitű gonosztevőket is a pápista barát kísérte ki a vesztőhelyre, ami flagráns megsértése a linzi békekötésnek, s kárbaveszése négy körmöci aranynak.

A tudós úr innen Kis-Szebenbe ment. Kérdezősködött Henrik atyja, az öreg Kaczenreiter felől.

Soha senki se hallotta ezt a nevet Szeben városában. „Vihodár”-nak hitták annak az apját is, a nagyapját is. Még a városi számadások rubrikáiban sem volt annak más neve, mint Vihodár. A fiáé is az lesz.

Az öreget kinevették a Kaczenreiterével. Azt mondták neki, hogy áprilisbe küldte valaki.

Nem akart tágítani. Sorba járt minden házat Szeben városában, keresve a vejét meg a leányát, s nem találta őket sehol.

Arra az egyre nem jött rá, minden tudománya és bölcsessége mellett, hogy abban az egyetlen egy házban keresse őket, amely a városon kívül van.

De ugyan, hogy is jöhetett volna ilyen gondolatra?

TIZENKETTEDIK FEJEZET

(Mell naghion kis zaamu zawacbol fog aallani, hanem annaal svlosabbacbol.)

Mikor ezen a reggelen a Babura Pirka feljött az asszonyához, nagy bámulatára teljesen felöltözve találta őt maga előtt. A szép granátszín selyemrokolya volt rajta.

Mikhál kikergette a gazdasszonyt a minden reggeli levessel.

— Hozz nekem sült húst és vörös bort! — parancsolá helyett.

Megjött hát már a szava is, meg az étvágya is.

(Ezt már bizonyosan a csizmájába dugott üröm és a béka-korsócska okozá.)

Mikor aztán a Babura Pirka előjött a mindig kész hideg fokhagymás sülttel és a palack borral, Mikhál leült az asztalhoz, s elébb ivott, aztán evett, — aztán megint ivott.

— Tölts még! — parancsolá a gazdasszonynak.

Mikor aztán jól evett és ivott, akkor odafordult a Babura Pirkához, és azt kérde tőle:

— *Mit csindl akkor egy asszony, hogyha nem szereti az urát?*

— No, ahhoz én értek egy kicsit — felelt rá a Pirka.

Akkor megint az kérde tőle a Mikhál:

— *Hát akkor mit csindl egy asszony, hogyha mást szeret?*

— De már ahhoz meg nagyon értek!

— *Hát akkor mit csindl egy asszony, ha nem hisz többé a mennyországban?*

— No, ahhoz meg már tökéletesen értek.

TIZENHARMADIK FEJEZET

*(Meeg chac gianittatnac; de egeezlen nem tvdatnac az gonoz bozorkaan
alattomoss practicai.)*

A Babura Pirka mindenekelőtt hozott be magával egy tégelyben olyan szert, amitől az ütések kék foltjai csodamódon nagy hirtelenséggel elmúlnak; amely pedig nem áll egyébből, mint corporis Christi napján hajnalban bal kézzel, a napnak hátat fordítva a földből kitépett búzavirág gyökerének levéből, item: zöldcsütörtökön szedett cardamomum nedvéből, szűzraj mézével összekeverve. Ezzel bekenegeté a Mikhál homlokán és arcán látható kék foltokat, ami annak nagyon jólesett. Aztán megdicsérte jól, hogy ugyan a Henrik mester is elmehet dicsekedni azzal, amit kapott.

Azután pedig megfelelt neki legelőször is az első kérdésére.

— Tehát legelőször is, kedves rózsám, ha egy asszony nem szereti az urát: akkor úgy tesz, mintha nagyon szeretné, mert a féltő indulat olyan, mint a mérges kutya, ha éhezik, ébren van, ha jóllakott, elalszik. Aki nem szereti az urát, azon van, hogy az se ne lásson, se ne halljon. S nem terem a hegyek között oly bűvös-bájos gyökér, amitől a férj úgy megvakuljon, megsiketüljön, mintha az asszony megcsókolja a szemeit, s azt súgdossa a fülébe: „galambom, gyémántom”. Amely asszony haragos, az mindig a hátán hordja a férjét, a jókedvű asszony ellenben mindig a fején ül az urának, s oda viszi, ahova akarja. A szép asszonynak nem kell még kantár, hogy lovat csináljon a szakállas emberből, ahogy mink vén

boszorkányok szoktuk. Selyemszál is jó még annak: hízelkedő hangjának selyemszála. Aztán a szép asszonynak a tenyere, ami végigcirógatja az ura orcáját, olyan aranybánya, hogy nincs az a selmeci bánya, ami úgy fizesse a termésaranyat. Erre pedig nagy szüksége van az olyan asszonynak, aki a másik kérdésre is választ akar kapni. Hát még a harmadikra? Márpedig én azokra is tudok választ adni. Amilyen igaz, hogy Babura Pirka a nevem, s boszorkányok hadnagya vagyok, olyan igaz, hogy elhozom neked, szépséges violám, a te szeretődöt. Azt se kérdem, kinek híják? Azt se kérdem, hogy hol lakik? Messze van-e, közel van-e? Elküldöm érte a bakkecském, s az elhozza őtet, ahova kívánod, ha az én tanácsomat mindenben követed.

A boszorkány hatalmat vett már a gyöngé asszonyi teremtésen úgy, hogy az megfogadta az első tanácsát. Mikor déleesti ebéden összetalálkozott az urával, bár mások is látták, nem szégyenlette azt megölelgetni, körülcirógatni, sőt azt is eltúrta, hogy az ura a térdére ültesse, s kérlelő gyöngédséggel megcsókolja az arcán azt a kék foltot, amit nem haragból jövő ütés ejtett. Ami mind nem lett volna kárhoztatásra méltó enyelgés, mert hiszen hitvestársak voltak; hanem tudjuk, hogy ez csak tettetés volt az asszony részéről, mert szívének mélysége utálattal és gyűlölettel volt eltelve azon férfi iránt, aki elszakította őt az igaz szeretőjétől, azon hazug kecségtetéssel, hogy tiszteletes asszonnyá teszi, aztán hóhérmesternévé tette: örökre eltemette, hogy soha tisztes társaságot ne lásson életében.

Azonban pedig olyan jól tudta követni a Babura Pirka rossz tanácsát, hogy a férjének hízelkedjék (pedig nem is a skarlátpiros dolmány volt rajta, hanem csak a munkához való vászonköntös), hogy az ura örömeiben és nyájasságában lecsatolá a zubbonyát átszorító bőrtüszőt, s odaönté az ölébe, a kötényébe a kétszáz aranyat.

— Ez a te móríngod!

Aztán mondja valaki, hogy a hóhér nem gavallér ember!

Másnap reggel előfogta a Mihhál a Babura Pirkát, s azt mondá neki, hogy mármost feleljen a második kérdésére.

— Mit csinál egy asszony, aki mást szeret?

— Jaj, lelkecském, erre nem olyan könnyű megfelelni. Azt a mást kell felkeresni elébb. Azt pedig fel nem találja más, mint az én fekete bakkecském. Az pedig mindaddig nem kelhet útra, amíg aranypatkót nem vernek a lábára.

A Mihhál a tarsolyába nyúlt s kivett belőle négy aranyat, s odanyújtá azt a boszorkánynak, megzörrentve a tarsolyt, hogy hallassék, hogy van ott még több is.

A bűvölő asszony elnevette magát.

— Hát nem tudod, kis bogarkám, hogy a kecskének hasított körme van: nem négy patkó kell annak a lábára, hanem nyolc.

Mihhál egy szóra odaadta neki a másik négy aranyat is.

— No, meglátod kis békácskám, hogy elhozza neked a szeretődöt a fekete bakkecske; csak el kell várni az idejét, amikor egyszer mind az öreg, mind a fiatal patrónus elmennek hosszú útra, ami bizonyosan meglesz az eperjesi országos vásáron.

A Mihhál hitt a boszorkánynak mindent.

Hát mit tehetett mást? Mikor minden eddigi hite leromboltatott; apja bölcsessége, anyja amulétja erőtlen semmiséggé lett szemei előtt; megcsalták, megalázták, bezárták, kicsúfolták, megkínózták; pedig senkinek se vétett; pedig olyan jó volt. Azt gondolta, no hát legyünk rosszak, talán azért jobb lesz a fizetés.

Babura Pirka pedig abból a nyolc aranyból négyet mindjárt odaadott a Simplexnek, a többit megtartá magának, s ettől a naptól fogva Mihhál nem hallá a tárogató dalait az udvarban zengeni.

TIZENNEGYEDIK FEJEZET

(Az holott elmondatic, mikippen nem mindenkoron keewaanatos zerenche az hatalmas vracnac taarsasaagaabann walo mvlatozaas.)

Annak pedig, hogy a szép és szerencsétlen Mihhál miért nem hallá többé a tárogató dalait az udvaron felhangzani, nem egyéb volt az oka, mint hogy a Pirka elküldé a Simplexet, hogy keresse fel azt a férfiút, akit az ifjú asszony szíve szerint szeret, s akiről annyit tudott volt, hogy a Simplexnek jó barátja.

Annyit ugyanis kivallott előtte a tárogató, hogy Mihhál akarata ellenére adatott férjhez, s mást szeretett igazán; de mint afféle németnek, aki előre lát, és sohasem hordja a nyelvén a szívét, mint a magyar, volt annyi jó dolga, hogy nem mondta meg a boszorkánynak az ifjú valódi nevét, sem azt, hogy hová való igazán, hanem hazudott neki valamit mást. Hiszen, ha boszorkány, hát találja ki magátul!

A gonosz Pirkának azonban elég volt ennyit tudni, hogy a szegény ártatlan teremtetést megrontsa. Mert az ilyen boszorkánynak nemcsak azért jár az esze a fiatal asszonyok törbe ejtésén, mivelhogy ők maguk már lekötelezték magukat a Belzebubnak, hanem azért is, hogy akit egyszer praktikáikkal megejthettek, azt azután kényük szerint kifoszthatják, s azoknak a gyöngeségéből saját maguk dúskálkodhatnak.

Az előre kapott nyolc aranyból tehát négyet odaadott a Simplexnek útiköltség fejében, s útba igazította, hogy merre menjen ki Sáros felé, minthogy a tárogató azt állította, hogy Mihhál kedvese Erdélyben lakik.

A Simplex pedig, mindamelllett, hogy német volt, mégis jámbor, igaz ember volt, s minthogy iskolákat is járt, jól tudta azt, hogy az olyan házasságot, melynek kötésénél csalás fordult elő, a consistorium meg szokta semmisíteni; már pedig itt világos a csalás, amidőn a kérő mint lelkész mutatja be magát, s kisül róla, hogy hóhér. Ezt akarta ő tudtára adni testi-lelki barátjának, aki azután, ha kívánta, elvászthatá léssen az asszonyt a csalárdul hozzákötött urától, hogy törvény szerint egybekeljen vele.

És annak köszönhető a Simplex, mivelhogy igaz úton járt, a maga csodálatos megszabadulását a legnagyobb veszedelmekből, amiktől semmiképpen meg nem menekült volna, ha ő is olyan gonosz szándékból indult volna el felkeresni a Mihkál kedvesét, amilyenbül őt a boszorkány útnak indítá.

Mert alig haladt valami egy óra járásnyira a tárogatóval a hátán, abban a mély völgyben, amit Farkasvölgynek és Bukfencvölgynek is neveztek akkoriban, s amin oly keskeny út vezetett végig, meredek sziklák között, hogy két öszvér alig bírta egymást kikerülni, amint egyszerre csak eléje ugrik két marcona alak egy sziklahasadékból, s baltát forgatva a feje fölött, azt mondja neki, hogy „megállj”.

A jámbor tárogatós nem tudhatta, hogy mifélek, akik megállítják, mert azon időben a vármegye pandúrjai éppen olyan öltözetet viseltek, mint a zsványok, hogy azokat könnyen meglephessék. Fejükön magas bárányszerű süveg volt; ingük fekete, mert zsírban volt kifőzve, s aztán a kürtőben megfüstölve; az is derékban tűszővel leszorítva, ebbe handszár és kalapács dugva; lábaikon bocskor, kezeikben puska és hosszú nyelű balta.

Az útonállókat azt mondták a tárogatósnak, hogy várjon ott, amíg a többiek előkerülnek, majd azok aztán megmondják, hogy mi lesz vele. Addig pedig ki ne nyissa a száját, mert főbe kőlintják.

Nemsokára egy füttyentés után előjött, a sziklákról leug-

rálva, hasonló négy marcona fickó, azok a tárogatóst közrefogták, s intettek neki, hogy menjen velük.

Egy szűk sziklavágányon kényszerítették fölhágni, amibe jobbrul-balrul emberi tudománnyal lyukak voltak vágva, hogy a felmászó kezével, lábával azokba kapaszkodhatott. Olyan volt az, akár egy kürtő. S hellyel-közzel nagyobbacska lyukak tátongtak a sziklafalból, amikből félelmes morgás hallatszott elő. A kísérők biztatták a Simplexet, hogy semmit se féljen, medvebarlangok azok, az öreg medve szoptat ilyenkor: nem bánt senkit, ha nem háborgatják. Hanem szemközt találkozni csakugyan nem szeretett volna a Simplex egy ilyen szörnyeteggel, aki talán még a zsványnál is rettenetesebb teremtés, s akinek ismerte azt a jó szokását, hogy mikor egy ilyen szűk úton összetalálkozik a hegy lakóival, azt szokta tenni, hogy kétlábra emelkedik, és az útban talált embert, nem is rosszakaratból, hanem csak játékból úgy átöleli, hogy megfullad a karjai között, amikor a hegylakó nem is szokta védni magát, csak kirántja a kését, s a nyelével a tüsszőjének feszítve, bevárja, hogy az ölelkező medve markolatig dőfje a szügyébe. Így néha megmenekül az öleléséből.

Amint a szűk sziklakürtő végét érte, egy tágas, körös-körül meredek szirtektől körülfogott szakadékban találta magát a tárogató. Ez volt a rablók tanyája.

A meredek sziklák ormairól terepély fenyőfák borultak össze e völgy felett, mintegy mennyezetül, s egy gránit-hasadékból vidám csorgó csergedezett elé, aminek két rovátkolt kő közé szorított zsilipje volt; ennek a célját csak később tudta meg a Simplex.

Az első tekintetre bizony káprázott a szeme attól, amit látott. Száznál is több rabló hemzsegett a sziklateremben. Csoportokban ültek a bográcsok előtt, mik háromlábú bakokra akasztva, rotyogtak a pattogó tűz felett. Egyik zsvány a szakács, a másik a bébillér. Ez aprította a juhhúst, amaz keverte a bográcsban, tejet töltve a húsrá víz helyett, s abba fahéjt,

szegefűszeget, sáfrányt hintve marokkal, ami igazi zsvány fényűzés. Mások meg a hordók körül ültek, s azoknak a fenekén kockáztak. Valamennyi nagyon halkán beszélt; senki sem kapkodott előre a bográcsba, s nem nyúlt a csapra ütött hordókhoz, amikben ser, bor és pálinka lehetett. Nagy volt a fegyelem közöttük.

A sziklatér közepén málhakötegek voltak felhalmozva, minőket a kereskedők szoktak vásárra vitt kelmékből összehajtogatni; e drága trónuson ült a három rablóvezér.

Ők is éppen olyan öltözetet viseltek, mint társaik; de azért mégis voltak olyan különösségeik, amikről a Simplex sorban felismerheté őket, a népmonda szájról szájra adott leírása szerint.

Az egyik vezér a *Havrán* volt, ismeretes arrul, hogy szereti a pompát: ami abbul állt nála, hogy a tüszője körül volt rakva felfűzött aranypénzekkel, s a kalapjának a karimájáról körös-körül csüggték le a rozinoblék, az akkori divat szerint viselt füles aranypénzek, az ujjain is aranygyűrűk voltak, s a pallosának drágaköves volt a tokja meg a markolatja. A rabló óriási termete által is kitűnt a többiek közül.

A második vezér volt a *Bajusz*. Ez magával hordta a nevét, hosszú bajusza volt, s annak a végére egy-egy arany rozinoble akasztva. Mikor inni vagy beszélni akart, akkor fogta a bajuszát, s a füle mögé kanyarította.

A harmadik vezér volt a *Jankó*. Alacsony, szikár termet, amiből senki sem nézte ki azt a roppant erőt, ami benne lakott. Olyan ugró volt, hogy álló helyéből fel tudott szökni másnak a vállára, sőt a vágató ló hátára, a futó szekérre is felugrott a földről. Nem is győzte le még birkózásban senki, ha mindjárt maga Sámson lett volna is.

Erre is könnyen ráismerhetett a Simplex, a szájában tartott helleborusrul. Köztudomású volt a Jankóru, hogy ő kora fiatalágátul, mint Cambyses fia, hozzászoktatta magát a helleborusrágáshoz, ami által azt érte el, hogy semmiféle méreg-

gel el nem lehetett alattomban veszteni; másfelől meg oly méregerő volt a szájában, hogy amely asszonyt megcsókolt, az rögtön elkábult, ha pedig férfival birkózott, s beleharapott annak a nyakába vagy az arcába, az rögtön holt emberré lett.

Most is ott volt a szájában a helleborusgyökér, cafrangos levélbokrétájával kifelé fordítva. Ezen keresztül beszélt a Simplexhez.

— Mi vagy? Mi neved? Honnan jössz? Hová mégy? Kit szolgálsz?

A Simplex megerősíté a szívét, hogy bátran feleljen; mert a zsványok előtt nagy vétek az, ha valaki tőlük fél, s inkább megkegyelmeznek annak, aki bátorságot mutat.

— Árva gyerek vagyok. Apám, anyám nem ismertem, Sziléziában születtem. Nem tudom, minek kereszteltek. Társaim elneveztek Simplexnek azért, mert nagyon együgyű vagyok. Kézsmárkról jövök, ahol Mátyás mestertől trombitálni tanultam; megyek Sárosra, szolgálatot keresni valami nagy úrnál, aki szereti a muzsikát, vagy valami toronyőrnél, akinek segédre van szüksége.

A rablóvezér folyvást nézte a beszélőt merev, éles tekintetű szemével, s egyre majszolta a helleborust.

— Ha Kézsmárkról jöttél, akkor utadba esett a hákori kopanicsa. Láttad-e a kopanicsárnét?

— Láttam. Gyönyörű szép menyecske.

A rabló szemei felvillantak erre a szóra.

— Az a menyecske az én kedvesem. Hát az urát láttad-e?

— Láttam. Csúf öregember.

— No, hát ha ismered, menj vissza még egyszer hozzájuk: megfizetem a fáradságodat. (Azzal büszkén a tüszőjére ütött, csakúgy csörgött benne a sok tallér.) Aztán mondd meg nekik, hogy mind a kettőjüknek van már egy a rováson. Az asszonynak is, az urának is. Az asszony a minap a lőcsei búcsúban, a mézárosoknál táncolt a kis-szebeni juhással, jó méhser mellett, kivilágos-kivirradtig. Az ura meg nemrég

elvezette a hegyi utakon a hátunk mögött a kis-szebeni vihodár fiát feleségestül, akikre fáj a fogunk. Hát mondd meg nekik, hogy nemsokára odamegyek hozzájuk. Aztán akkor az asszonyt jókedvűnek lássam; az urát meg sehol se lássam. Mert ha az asszonyt egyszer ajkán csókolom, s az urát arcul harapom, ez nekik elég lesz. (E szónál kivette a szájából a helleborust a rabló, s a Simplex akkor látta, hogy annak a szája egészen sárga a növény nedvétől, s amint nevetésre szétnyitá az ajkait, a két sor foga is egészen sárgának látszott, amit borzasztó volt nézni.) Ezt hírül viszed nekik, trombitás, tudod? Most pedig velünk maradsz, s eszel-iszol, amennyi beléd fér, és aztán muzsikálsz nekünk, ahogy kifer belőled. Megfizetünk érte.

A szegény Simplex ugyan örült, hogy ilyen simán megszabadulhatott, s még egy kis pénzkeresetre is volt kilátása. Ígéré keményen, hogy elviszi az izenetet.

Ezalatt megfőtt a tokány a nagy bográcsokban: a rablók hozzáfogtak a lakomához. A megfőtt húst kiönték a bundára, annak a bőre volt az abrosz is, a tál is; amiről bicskával ettek. Hanem az iváshoz annál nagyobb pompával járultak. Arany, ezüst kelyhek, billikomok jártak kézről kézre, miket templomokból, úri kastélyokból raboltak el, s valahányszor egy rabló ivott, az mindig áldomást mondott egy felmagasztalt bajtársra, aki a keréken, a bitófán, a vesztőkarón vagy más ilyen szép halálnemével végezte dicsőséges pályafutását, s a felköszöntő aztán elmondta a többieknek a feldicsért viselt dolgait: hány embert ölt, hány rablásban vett részt, milyen selyemkapcája, milyen úrasszony szeretője volt, s végezetül milyen bátran állotta ki a hóhér minden kínozását, s nem vallott a társaira semmit.

A Simplexnek pedig tust kellett fújni az áldomáshoz.

Ivás közben aztán megjött a rablóknak a beszélő kedve. Elkezdték saját hőstetteikkel dicsekedni nagy fennhangon; hogyan raboltak ki nagy utazó karavánokat, hogy ütöttek

rajta úri kastélyokra, amikben minden élő lelket más-más halálnemével irtottak ki, hogy töltötték tele a zsidó száját olvasztott ólommal, s milyen torzképeket csinált az attól; hogy vallatták ki a gazdag fősvényből kincsei rejtekét kínzásokkal, hogy repesztették ketté, fasudárhoz kötve, az elfogott pandúrokat, s hogy gyújtották a templomot az oda menekült parasztok fejére? Mindegyik versenyzett a dicsekedésben, hogy nagyobb legyen a másíknál.

A Simplex már csak azért is egyre fújta a tárogatót, hogy ne legyen kénytelen hallgatni ezeket az ocsmány beszédek.

A rablók őt is kényszerítették velük együtt enni és inni, s jó szerencséje volt a Simplexnek, hogy diákkorában nagyon kitanulta ezt a tudományt, s győzte az italt, különben még megártott volna neki. Jól tudta pedig, hogy minden szabado-lása abban van, hogy bírja-e még a tárogatót fújni, mint ahogy a mesebeli cigányrul tudjuk, aki azért hegedült a farkasoknak, hogy meg ne egyék.

Eközben beesteledett, a sziklavölgyet csak az égő farakások világították még meg, a zsványok valami fertelmes toporzékoló tánchoz kezdtek, amihez a Simplexnek, egy hordóra felállva, kellett fújni a toborzót; a tomboló alakok ordítottak, rikácsoltak, lövöldöztek, s a baltáikat olyan ügyesen hajigálták ahhoz a hordóhoz, amin a Simplex állt, hogy az mind a hegyével állt meg a hordóban, leugrania pedig nem volt róla szabad. Olyan látvány volt az, hogy a pokolban sem látni mását.

A Havrán végre azt parancsolá a Simplexnek, hogy fújjon egy riadót a tárogatón.

A Simplex fújta neki egy riadót.

— Te pacholec! — harsant rá a rablófőnök. — Ez éppen olyan riadó volt, amilyennel minket az ördög kastélyánál fellármáztak; nem te voltál az az ördögös trombitás, aki azt tette?

Fejébe ment-e már akkor Simplexnek a sokféle ital, vagy

úgy okoskodott, hogy a tagadásból még nagyobb baj következik, azt felelte e szóra, hogy „én voltam az!”

— No, te ördög trombitása — ordított erre a Havrán dühödten —, akkor ketté is váglak itt ebben a nyomban! Tudod-e, hogy az átkozott trombitálásoddal belekergettél bennünket a katonák torkába, s negyven pajtásunk ment a pokolba miattad? Veszteg állj a hordón, hadd hasítlak egy csapással ketté!

Azzal kihúzta a széles pallosát, és két kézre fogta.

Hanem a Simplex sem vette tréfára a dolgot, leugrott a hordórul, s odamenekült a Jankóhoz, akitől legtöbb kegyelmet várt; az pedig éktelenül kacagott, s felkapva a puskáját, azzal fogdosta fel a Havrán csapásait, amiket az a szegény Simplex fejére mért, s aközben egyre nevetett, hogy a sárga szája és sárga fogai szétnyíltak bele, mint az oroszlán torka.

— Úgy kell nektek! — monda, visszaverve Havránt. — Minek ijedtek meg ötvened magatokkal egy szál trombitás-tul? Az én pacholcémat ne bántsátok, mert ez az én izenetemet viszi a szeretőmnek, s aki hozzányúl, azt én agyonharapom!

Erre a szóra aztán kiengesztelődött a Simplex iránt a dühös Havrán; de azt mégis követelte tőle, hogy a meztelen pallosán ugorják keresztül; amit meg is kellett neki tenni, akár volt ugráló kedve, akár sem, s minthogy ez a tréfa nagyon megtetszett a zsványoknak, az egész csoport mind sorba követelte a tárogatóstul, hogy az ő pallosát is ugorja át, ami a Simplexre nézve igen hasznos kommóció volt ugyan annyi evésre és ivásra, de végre is úgy belefáradt, hogy inkább lefeküdt a földre, s meg hagyta magát csapatni a pallossal, mintsem azt keresztülugorja.

Ezalatt a főfő rabló, a Jankó elaludt. Az a szokása volt, hogy egy ülő helyében tudott aludni rövid ideig; de azalatt oly mélyen, hogy semmi lármára fel nem ébredt.

A többi rabló is dülöngélt a sok italtul, ki erre, ki amarra. Csak a Bajusz maradt józanon.

Az a regula volt a rablóknál, hogy vendégségeik alkalmával egyik vezérnek mindig józanon kellett maradni; az nem ivott mást, mint mézes ecetet vízzel keverve: ennek azután gondjának kellett lenni az egész bandára, mikor mind tele voltak a jóval.

Az idő éjfélre járt már, a hold feljött a sziklák mögül, s levilágított a sötét fenyőfalombok közül.

— Pacholcék — monda Bajusz —, most már vége a dínomdánomnak. Készüljete az odábbmenésre, hogy reggelig helyben legyünk.

Erre eloltogatták a tüzeket sorban.

Mikor aztán egész sötét lett, akkor elkezdtek egymás között csendesen tanakodni, hogy melyik tervezett kalandjukat hajtsák végre?

Az egyik tervük az volt, hogy az iglói országos vásárt fényes nappal megrohanják, s amíg a városban tüzet támasztanak, azalatt a kalmárokat meg a városházát kirabolják.

A másik tervük pedig az volt, hogy egy föld alatti titkos bejáraton a szebeni vihodár sásfészkébe belopózzanak, a hóhérlégényeket leöldössék, a vihodárt és a fiát élve elfogják, s aztán mindazt a kínzást, amit az társaikon kipróbált, őrajtuk végiggyakorolják, a fiatal menyecskére pedig sorsot vessenek.

Sokáig nem tudtak megegyezni a választásban.

Végre mégis abban egyeztek meg, hogy elébb az iglói búcsút emelik el, a vihodár maradjon későbbre: ahhoz elébb a Pirka egyetértését kell megnyerni; különben ez a boszorkány egymaga megfojtja rendre a támadókat.

Simplex mindezt hallotta, és a fogai vacogtak bele. Örült is neki, rettegett is, hogy ezt megtudta. Örült annak, hogy ezzel is eggyel több oka van kebelbarátját rávenni, hogy Mikhált szabadítsa ki e rettentő helyzetből; de rettegett, ha arra gondolt, hogy a rablók észreveszik, miként részeg fővel egy hozzájuk nem tartozó előtt beszéltek ki ilyen rémterveket. Mi lesz abból?

Szeretett volna belebújni abba a sziklába, amihez hozzálapult, hogy meg ne lássák.

Egyszer azonban a holdvilág, amint magasabbra feljött, éppen odasütött, ahol ő állt, s a Havrán észrevette.

— Nini! Hát ezzel a fickóval mit csináljunk, hogy el ne áruljon bennünket? S azzal gallérján fogva odarántotta a középre.

— Üssétek agyon — mondá a Bajusz.

A szegény Simplex nosza megijedt most, elkezdett könyörögni, hogy ne bántsák.

— Csitt, pacholec! — inté őt a Havrán. — Igazi pacholecnek nem szabad könyörögni! Állni kell, még mikor a bőrét nyúzzák is. Ha sírva fakadsz, egybe meghalsz. Ember légy a talpadon, mikor előttünk állsz. Ne próbálj reszketni!

— Üssétek agyon! — ismétlé a Bajusz, aki egészen józan volt.

— Nem úgy lesz! — szólt a Havrán. — Megígértük a Jankónak, hogy nem öljük meg a trombitást. Jól is muzsikált a fickó: mulattunk vele. Leszolgálta a trombitájával, amit vétett az ördög kastélyánál a trombitájával. Hanem azért mégsem eresztjük el úgy, hogy bennünket elárulhasson a pandúroknak, amíg innen odább nem álltunk. Azt tesszük, hogy levitetjük őt az útra, ott az egyik lábát eltörjük, akkor aztán nem tud odább menni. Reggelre majd megtalálják az utasok, s felveszik magukkal. No, ugye jól lesz így pacholec?

De a Simplexnek sehogy sem tetszett ez az eligazítása a pernek: ő a lábtörésre sem akart ráállni.

— Nono, pacholec! — biztató őt a Havrán. — Hát csak ne félj tőle olyan nagyon. Egy kis csonttörés: katonadolog! A juhászné az út melletti kunyhóban zsindegy közé köti lábadat, ráolvas, és összegyógyul, hogy táncolhatsz vele. Itt van nesze tizenkét tallér a gyógyítási költségre; ennél többet a vármegye se ítélné meg, ha pörre adnád.

S már fogták kétfelől a szárnyait a szegény Simplexnek,

hogy viszik lábcsonteltörni, amikor kétségbeestében az a mentő gondolatja támadt, hogy engedjék meg neki, hadd fújja el a maga szerencsétlenségéhez a szomorú gyászindulóját. Ezt megengedték neki. Akkor ő odatartotta a tárogatója tölcserét az alvó Jankó füléhez, s olyat trombitált bele, hogy az embermagasságra ugrott fel altából.

— Jankó bácsi! Ne hagyjon! El akarnak pusztítani! — rimánkodott aztán a nyavalyás.

Mire a Jankó nagyot nyújtózva, széttolta mellőle a körülfogó zsványokat, s aztán betakarta a köpönyegébe a Simplexet.

— Ne félj, pacholec, nem hagylak bántani.

De a többiek mind rátámadtak.

— Bolond vagy-e? Szabadon akarod eresztetni? Hogy nyomunkba igazítsa a pandúrokat? Most mind részegek vagyunk. Mikor elnyom az álom, itt lepnek bennünket. Vagy megöljük, vagy lábát törjük.

— Egyiket sem tesszük — monda a Jankó —, hanem kifizetjük: — aki úr, az fizet. Mi kell fickó? Látom, hogy rongyos vagy: kell-e posztó?

Azzal felnyalábolt egyet a málhakötegek közül, kibontotta. Abban skarlátposztó volt. Elkezdte mérni a karján.

— Nesze öt rőf posztó, mentének, dolmányoknak; hozd elő te is Havrán a tiedet, mérj neki nogavicsához valót; te meg Bajusz adj hozzá a magadébul köpönyegnek valót.

Azok káromkodtak, mint a jégeső; de a Jankó nem hagyott nekik békét, míg az egyik törökzöld karasiából, a másik meg angolkék kamukából le nem szabott a számára öt rőföt.

— De hát mármost adja vissza a tizenkét tallért — jegyzé meg igen következetesen a Bajusz —, amit a lábeltörésért adtunk neki.

— Nem urak! — mondá a Jankó. — Ami pénzt egy úr a muzsikusnak adott, azt az az úr vissza nem kéri.

— No, nem bánom, hát akkor adj te is neki hat tallért, ahogy mi adtunk! — erősködék a Havrán.

Ez meg a Jankónak nem akart sehogy a fejébe menni.

— Már minek adnék én neki, ha már ti adtatok neki.

— Akkor én eltöröm a lábát, mert én azért adtam neki.

A nyomorult tárogató azzal akarta kettémetszeni a vitát, hogy visszakínálta a kapott tizenkét tallért; de ugyan majd megjárta vele; mert ezáltal megsérté a Havrán nemes büszkeségét, ki afölötti haragjában ráfogta a puskáját, s el is sütötte rá. Szerencséje, hogy lekapta fejét, így csak a sipkáját perzselte meg a láng.

— Hát kinek nézsz te minket, te paraszt? Aki úr, az nem veszi vissza a muzsikustól a pénzét! Fizessen a Jankó is annyit, vagy agyonütlek.

Most a nyavalyás ide volt szorítva a nagylelkűség és a kegyetlenség csapdjába, amelyből nem volt menekülés. A rablók a feje körül hadonáztak éles baltáikkal.

— Ide hallgassatok! Én mondok valamit — szólt végre a Jankó. — Ássunk ide egy mély vermet: abba beleültetjük a trombitást. Betakarjuk egy üres hordóval, azt körül lecövekeljük. Akkor aztán nem fogja látni, hogy merre megyünk el. Ma elalszik, holnap a baltával kiszabadíthatja magát a hordóbul, s odább mehet.

Ez a bölcs közvetítő indítvány mind a zsványoknak, mind a Simplexnek megnyerte a tetszését; azok ástak egy gödröt a földbe, abba a Simplexet beleültették, egy félfenekű hordót ráborítottak, s lelkére kötötték, hogy ha az élete kedves, meg ne mocsanjon a helyén holnap reggelig.

Meg is fogadta az utasítást, és azt nagyon okosan tette; mert mikor már minden elcsendesedett körülé: azt lehetett hinni, hogy a rablók mind eltávoztak, egyszerre csak egy lövés dördült el a közelében, s a golyó keresztüllyukasztá a hordót. Ez figyelmezteté, hogy vigyáznak rá.

Nem is mozdult volna meg helyéből, míg egyszer az a veszedelem nem érte, hogy a verem, amelyben ült, elkezdett megtelni vízzel. A víz egyre nőtt, már a szájához ért; kénytelen volt felállni, hogy bele ne fulladjon. El nem tudta gondolni, hogy micsoda árvíz jöhetett ide rá a hegy tetején. Végre bátorságot vett magának kitekinteni azon a lyukon, amit a golyó ütött a hordó falán, s akkor látta, hogy az egész sziklavölgy egy vízmedencévé lett, s abban semmi élő teremtés nincs már.

Azzal hirtelen kiverte a hordó oldalát, kimászott a locspocs közül, s aztán mindjárt megérté a zsványok egész stratagémáját.

Azzal az említett zsilippel elzárták azok a csermelyt, s aztán ennek a medrét használták fel menekülő útnak a túlsó völgybe, mely járható volt addig, amíg a patak a sziklavölgyet megtöltötte, s aztán, mikor a tó olyan magasra emelkedett, hogy túlcsgorgott a zsilipen, akkor megint szépen elmosta a medrében hagyott lábnyomokat.

A Simplex azonban nem sokat elmélkedett mindezek fölött, hanem hálákat adott a Mindenhatónak a csodatételért, mellyel őt e nagy veszedelemből kiszabadítá, s mely csak megerősíté benne azt a hitet, hogy üdvösséges szándék volt az, mely őt útra készíté, s azzal igyekezett azon a kőbe vágott kapaszkodón, amelyen idehozták, megint visszaereszkedni, anélkül, hogy elmulasztotta volna az útba eső medvebarlangba, az ott kisdedeiket ápoló medvenőknek szerencsés jó reggelt kívánni.

Azt természetesen nem tette, hogy visszatérjen a hákori kopanicsához, a szép menyecskének megvinni a Jankó izenetét; hanem annyit megtett, hogy egy szemközt jövő olajkárosnak elmondta a vele történt rémdolgokat, s azt felkérte a rabló izenetének átadására a kopanicsában, mely annak már útjába esett; s az olajkáros viszont szolgált neki egy jó tanáccsal; ami abból állt, hogy amint Sáros várába megérkezik, ugyan

igyekezzék a hátán cepelt batyut feljelenteni a syndicusnál; mert a kirabolt kereskedők mindenfelé kihirdették a kárukat, s ha megkapják, és felismerik nála a lopott posztót, olyan dolmányt, nadrágot szabnak neki belőle, hogy holtig viselheti.

Szót is fogadott a jámbor Simplex, s megérkezvén szerencsésen Sárosba, maga szolgáltatatta kézhez a drága posztókat, amiért jutalmul adtak neki a kereskedők egy aranyat, s aztán háborítatlanul útnak eresztették. Ahogy ő mind ezt naplójában szépen elbeszéli.

TIZENÖTÖDIK FEJEZET

(Bálint hasonlatoskeppén felchop azoc kewzzé, a kic weerbenn dolgoznac wala.)

Bálint édesanyja fiatal korában özvegyiségre jutott. A férjét, tekintélyes kassai polgárt és bíróviselt embert, mikor küldöttségbe ment a budai basához (a békekötés után az erdélyi fejedelemséghez, s így a porta hűbéresei közé csatoltatva), ott tartották a törökök túszul maguknál Budán; ott megkapta a keleti pestist, és meghalt bele, szomorú özvegyiségre és árvaságra hagyván menyecske asszonyát s növendék fiacskáját. Még testamentumot is csak élő szó szerint tudott tenni két kezestársa előtt, mely azonban annál erősebben megtartandó volt: meghagyván, hogy özvegye legyen birtokos minden vagyonában, ameddig Isten őfelsége napjait meghosszabbítja, s neveltesse fiacskáját Isten félelmében, jámbor erkölcsben, igaz keresztyén kálvinista vallásban és — „quantum potest” tudományos előmenetelben.

Ez a „quantum potest” egy igen derék ember: nagy patrónusa a megszorult adósoknak, a lusta cselédeknek, a későn házasodott agglegényeknek és a rosszul tanuló diákoknak ősidőktől fogva, még akkor ennek ellenlábasa, a gonosz „muszáj” nem lévén feltalálva.

A hagyomány pontos megtartásában nem is volt semmi hiba. Kalondainé asszonyom maga vezette a férje mesterségét, aki díszes hivatalán kívül mészáros és hentes volt; nem is hozott a fiacskájára mostohaapát soha; pedig bizony szép asszony lehetett a maga idejében. Még most is meglátszik

rajta. Olyan piros és gömbölyű, mintha egy pólyabeli csecsemő volna óriási kiadásban.

Volt is gondja a Bálint illendő neveltetésére. Mindig volt annak szép ruhája, gyönyörűen bekötött könyve; s mikor eljött az ideje, elküldte őt Kézsmárkra is, bár nehezen esett anyai szívének oly hosszú időre megválni a fiacskájától.

Három egész esztendeig nem látta aztán fiacskáját a jó Sára asszony; s mikor végre betoppant hozzá, alig akart ráismerni.

Nem ment a fejébe, hogy az ő fiacskájának bajusza legyen már. Az apjának még nem volt ilyen idős korában.

Azután erővel rá akarta fogni, hogy megsoványkodott. Azt a szomorúságot, amit Bálint nem tudott előtte eltitkolni, valami gonosz betegségnek tulajdonította. Bizonyosan az a hegyvidéki rossz víz okozza azt.

S tudott igen jó orvosszereket e betegség ellen.

Nem ugyan oly hathatós szereket, minőkben a kézmárki professzor bővelkedett; az ő szerei sokkal egyszerűbbek voltak; drága jó eledelek, miket maga süített-főzött a fiacskájának. Minden baj ellen tudott valami fáin ételt, ami azt meggyógyítja; csak jóízűen kell belőle enni. S ha a bajt a rossz víz okozza, hát mivel gyógyíthatta volna azt sikeresebben, mint a jó borral?

De a Bálint baján csak nem fordított sem a jó kürtőskalács, sem a hasonlíthatatlan levelensült: otthagya a legszebb sonkszeletet a tányérján, mintha valaki számára felejtette volna ottan, s vízzel itta a jó bort.

A jó Sára asszony hasztalan vallatta a fiacskáját, hogy mondja meg, mi a baja? Olyankor az elmosolyodott, megcsókolta az anyja orcáját, s azt mondta neki, hogy semmi baja sincsen, csakhogy már ilyenné változott a természete. Arról természetesen egy szót sem szólt Sára asszonynak, hogy az iskolával hogyan járt: ahogy virágos nyelven szokták mondani,

háját vett, s megkente vele az iskola oldalát, hogy azt megegyék a kutyák.

Azonban, ha valaki meg akarja tudni, hogy mi baj van a háznál, hát csak menjen át a szomszédba, ott majd megmondják.

Egy vasárnap este a szomszéd fürmenderéktől jött haza Sára asszony.

— Te Bálíkám! A fürmenderék Nácija azt beszéli, hogy tégedet kicsaptak az iskolából Kézsmárkon.

— Ha azt mondja, igazat mond.

Óh, mi nagyon megörült ennek a Sára asszony!

— Hát csak ez a bajod, gyönyörű szép magzatom — szólt Bálinthoz vigasztalva —, akkor sohse búsulj! Az apádat három kollégiumból kicsapták, mégis kapott feleséget, s város bírása lett. Te is kapsz még, te is az lehetsz még. Agyon ne búsuld magadat emiatt. Nem lesz tebelőled prédikátor.

Azzal összevissza csókolta, ölelte szerelmes magzatját, akinek az arca egy kissé földerült azután a szülői szeretet ennyi biztató szavára.

Hanem aztán csak megint visszatért arra a régi szomorúság.

Sára asszony pedig nem fogyott ki a gyógyszerekből. Az ilyen szomorú képű legényeket legjobban meggyógyítja a házasság. A nőtlen ember annyi, mint az özvegy ember, s özvegy embernek van oka búsulni.

Kiszemelt számára egy derék, jó magaviseletű hajadont, a fürmenderék Nácijának a testvérét, Katalin leányasszonyt, aki maga sem volt idegen a délceg Kalondai Bálinttól. Szépnek ugyan nem volt nevezhető a leányasszony, de biz annak az anyja sem volt szebb, mégis férjhez ment.

El is vitte magával a Bálint fiát a kalákába, ahol az ifjak és leányok, szülőik szemei előtt, tisztességes mulatozás közben, egymással megismerkednek.

Bálint azonban senkit se vitt el táncba, se szőkét, se barnát; csak állt ott, mintha órá volna bízva, hogy támassza meg a ház

oldalát, nehogy bedűljön, s nagyokat hallgatott, mintha most tanulna magyarul.

Sőt, mikor következett a „vánkostánc”, amiben az a szokás, hogy felváltva az ifjak és leányok egy selyemvánkost visznek az elé, akit táncra felkérnek, arra szépen letérdepel a táncrakérő, a felkért pedig gyöngylen felemeli, egyszer körüljár vele, s aztán ő viszi tovább a vánkost, férfi leánynak, leány férfinak; hát ekkor is az történt, hogy mikor a fűrmenderék Katalinja odavitte a Bálint elé a vánkost, s térdre ereszkedék előtte, a Bálint se fel nem emelte őt, se táncolni nem vitte el, hanem azt felelte nagy gorombán, hogy neki fogadása tartja nem táncolni, ami fölött a Katalin sírva fakadt, mert annál már nagyobb szégyen tisztességes leányzót nem érhet.

Mikor hazatértek, Sára asszony azt mondta a fiának:

— Te Bálikám. A fűrmenderék Nácija azt mondja felőled, hogy tégedet a lelkek járnak. (Ez is egy olyan betegség volt, amit csak a hajdankorban ismertek.)

— Hát hadd járjanak.

— Azért nem mersz egy leányhoz is hozzászólni. Aztán meg, hogy azért nem akarsz apád mesterségébe beállni, mert félsz a vértől.

— Nohát, majd megmutatom holnap mindjárt, hogy nem félek a vértől, s tudom folytatni az apám mesterségét.

Nagyon megörült ennek a szónak Sára asszony, mert semmit se szeretett volna jobban, mint hogy a fiacskája vegye le már asszonyi vállairól a férfinak való terhet, s mihelyt a Bálint megígérte, hogy kész letenni a remeket, átadta neki a kulcsot, ami azt a szobát felnyitja, ahol az apja eszközei állnak. Tudniillik a tagló, a vagdaló balták, amik soha senki kezében azóta nem voltak; meg más egyéb fegyverek, puskák és kardok. Mindezek pedig az apa halála óta senki által kuszpitolva nem lévén, természetesen nagyon rozsdásak lehettek; minélfogva igen természetesnek találtatott, ha Bálint úrfi egy egész délelőttöt azzal töltött el, hogy acélport, csepűt, krétát vett, hogy

az apja szerszámait fényesre csiszolja, hogy minden ragyogjon, amikor majd a remeket le fogja tenni.

Délben fel is hordta Sára asszony Bálintnak valamennyi kedvenc ételeit, s miután jól tartotta a fiacskáját, elmondá neki, hogy íme már bejelentette a céhmesternél, hogy a fiacskája le fogja tenni a remeket, az atyamesternél le is fizette érte már a taksát. Az akolban már készen áll a kövér tulok, ami erre a tisztességre van szánva. A pincében csapra ütve a hordó bor, s négy-öt arany is készen áll a fiókban, minthogy előrelátható, hogy a gyenge diákviselt legény egy ütésre le nem teremti azt a tulkot, márpedig ahányat üt a fejére a taglóval, amíg az ökor leesik, annyi arany lesz a bírság.

— Jaj, édes szülém — mondá erre a Bálint — nem ott van az én céhmesterem, ahol azt kegyelmed kereste. Homonnai gróf ezredes kapitány lesz majd az én céhmesterem. Nem a vágóhídon teszem én le az én remekemet, hanem a csatapiacon. S nem vágok én tulkot, aki nem védelmezi magát, hanem törököt, aki vissza is vág. Az lesz az én mesterségem.

Eleinte nem akart neki hinni Sára asszony; azt gondolta, csak a bor beszél belőle; hanem aztán, mikor a Bálint előhordta az apja *szerszámait*: az ősi kardot, puskát, a hosszú páncéltörő háromélű tört, szép fényesre csiszolva, akkor sírva fakadt a jó asszony, nyakába borult a fiacskájának, kérte, marasztalta, hogy ne tegye azt a bolondságot, gyöngye gyerekcse még ő ahhoz; nem azért neveltették őt ilyen szépen, nem azért tanította annyi tudós professzor diákul, németül, hogy most a goromba töröktől levágassa magát, láncos golyóbis elszakítsa lábát; özvegy édesanyja egyedül maradjon! De mindez nem fogott a Bálinton semmit. Azt felelte, az apja is volt háborúban, hát ő csak annak a mesterségét akarja folytatni.

Mikor aztán látta a Sára asszony, hogy a szép szó, az anyai rimázkodás mind nem fog a fiacskáján, akkor a vastagabb végét fogta a dolognak, s elátkozta őt kegyetlenül.

— No, csak ereddj hát, megátalkodott rossz fiú, a magad

gonosz esze után, ha bűt akarsz hozni az én fejemre. Tudom jól az egész praktikádat, ne félj! Megmondta nekem a fürmenderék Nácija, hogy van teneked egy korhely pajtásod Homonnai uram csapatjában, valami Simplex, aki ottan trombitás s neked testi-lelki barátod. Az vesz rá minden gonoszra. Az biztatott fel, hogy ülj fel katonának. No, ha teneked az a testi-lelki barátod kedvesebb, mint az édesanyád, hát eredj vele. De énnekem úgy halj meg, hogy el se temettetek; ha levágják a kezedet, rád se ismerek többet, az én fiamnak két keze volt. Mehetsz koldulni felőlem. Tőlem pedig egy poltrát sem kapsz. Az apád mindenét rám hagyta.

— Kivéve a fegyvereit — mondá rá Bálint, s nem is kért az anyjától semmi egyebet, hanem elment Homonnai János ezredes kapitányhoz, felcsapott a zászlója alá; ott azután adtak neki paripát és farkasbőr kacagányt és három lengyel máriást felpénzül, s mindjárt ott fogták, mert rövid időn indulni kellett Ónodra, a táborba.

És Sára asszony úgy megkeményítette a szívét, hogy mikor még azon éjjel trombitászó mellett vonultak ki a városból a banderiális vitézek, még csak ki sem állt a kapuba fiacskáját köszönteni, hanem csak a muskátlibokrok közül az ablakából leskelődött ki utána, s szíve keserűségét a trombitáson tölté ki, annak kívánva utána, hogy „törjön ki a nyakad”, ami a jámbor Simplexen csak hajszálon múlt, hogy be nem teljesedett.

TIZENHATODIK FEJEZET

(Kiben bebizoniosodic, mi zeurnevssiges nagi hazna vagion annac, ha az idess ania az ew magzatiához kemeni ziwwel wiseltetic wala es towabba az tewrewkkel walo cheteepatenac az ew dolga, mellnec elolwasaasa irtoztato lezen.)

Híre futamodott ugyanis, hogy a török Tokajnál betört, s a Hegyalját pusztítja, ami éppen ősz felé volt, szüret idején, amikor a földnépe mind kinn van a szőlőhegyek között.

Márpedig országunk címerében a hármás halom legkitűnőbbikét, t. i. a tokaji hegyet, nem hagyjuk olyan könnyen az ellenségnek.

Azért kiadatott a rendelet egyfelől a nádorispán, másfelől az erdélyi fejedelem által, hogy a zempléni és abaúji bandériumok rögtön üljenek fel, s a szepességekkel igyekezzenek Ónod alatt egyesülni, ahonnan azután ott, ahol találják, megütik a törököt.

Homonnai János gróf éppen a lakodalmát tartá a szép Perényi Izabellával, mikor jött a sürgető parancsolat. Éppen az utolsó táncot járták: a fáklyatáncot, amikor a vőfélyek és a nyoszolyók a menyasszonyt táncolva kísérik a vőlegény ágyasházába; akkor a tánc közepéből szólítá el a hírnök a vőlegényt, amire aztán a hadnagyok, vitéz urak ki-ki eldobák a fáklyát, s siettek lóra ülni; magának a grófnak sem volt több ideje, minthogy éppen egy csókot nyomjon szerelmetes menyasszonya ajakára, s azután Isten oltalmába otthagyja ötöt a nászszoba küszöbén.

Sötét éjszaka volt a kiindulás. Bálint vitéz ott lovagolt a maga hú Simplexe mellett, akinek a tárogatófújás mellé

még az a hivatal is adatott, hogy két üstfenekű dobot verjen, amik kétfelől a nyerge elé voltak akasztva. Az ő lova volt a legrosszabb, mert valamirevaló paripa nem állta ki, hogy a füle mellett doboljanak kétfelül.

— Lásd, Simplex bajtárs — beszélgetett hozzá Bálint —, ez a mi mostani utunk énrám nézve valóságos Isten ítélete lesz. Elmondta nekem, hogy az én szegény Mikhálom boldogtalan, és hogy engemet látni óhajt, hogy nem jutott el Nagy-Létára, s hogy a férje által rúttul meg van csalva. Hogy sokat szenved, és leírhatlan nagy veszélyek között forog. Többet nem mondtál felőle: én sem kérdeztem többet. Azóta én mind ezen töprenkedem. Ha fölkeresem őt, ha még egyszer beszélek vele, nem követek-e el azzal valami Isten ellen való bűnt? Nem kárhozom-e el emiatt övele együtt? Ha én elkárhozom, az még nem nagy baj, ámbár én is szeretném az én lelkem jó apámat újra meglátni a paradicsomban, s szegény jó anyám orcájában gyönyörködni a mennyei seregek közepett; hanem az a gondolat megrémít, hogy ezt az ártatlan teremtest is magammal rántsam oda. Neki az angyalok között van a helye. Te pedig olyan csábító módon tudsz hívogatni, hogy immár alig tudom megkülönböztetni, hogy mi lesz a jó, mi lesz a gonosz? Most rábízom a seregek urára az ítélethezást. Ha a csatamezőn fogunk állni, az, aki a szívembe lát, meglátja benne azt, hogy én az én Mikhálomat, akit már az esküje más feleségévé tett, még most is szeretem, s ha véték ez az indulat bennem, ott vannak az úr drabantjai, a halál angyalai, elhívhat általuk, nehogy gonoszságot kövessék el. Ha azonban győzelmesen térek vissza, ha se golyó, se kard meg nem sebesít, akit ugyan nem fogok kerülgetni, akkor az énnekem azon való bizonyosság lesz: hogy a mennyei hatalom kész még a kedvemért valami csodát tenni, ami által azt, akit örökre elvesztettnek hiszek, még egyszer visszanyerhessem. Ha éppen visszajövök, ha semminemű veszedelem nem ér, bizony felkeresem az én Mikhálomat.

— Hanem akkor azon légy, hogy én is visszakerüljek, mert nálam nélkül rá nem találsz a Mikhálodra, ha mindjárt Columbus Kristóf hátára kapsz is fel, vagy Klimius Miklós nyomán ugratsz is bele a holdba.

— Ne félj bajtárs! Együtt élünk, együtt halunk.

A biztatásra nagy szükség volt, mert amint az úgynevezett „akasztódomb” mellett haladt végig a lovascsapat, a sötétből egyszerre egész sereg lidérc rohant ki rájuk, s körül-libegte őket, mint valami tüzes lepkék csapatja. Mentül jobban prűszköltek a megriadt paripák, s csapkodtak a farkaikkal, annál jobban üldözték őket a bolygó tüzek, amikben a babonás nép a kivégzettek lelkeit látja, holott a tudósok szerint, akik ezen korban a természetet és annak titkait mélyebben fürkészik vala, nem egyéb az, mint olyan fénylő matéria, melyet az elásott kincs párolog ki magából, mikor tisztulásban van.

A lidércraj órahosszat vexálta a lovasokat, amíg csak a mocsár mentén jártak, s nem egy vitézt kellett kisegíteni az árokból társainak, akit a bolygótüzek letérítettek az útból. A katonák káromkodtak, mint a veszedelem!

A Bálint pedig hátramaradt a csapatból: valami nyomta a szívét. Soha kora gyermekkorától fogva úgy meg nem kezdte az éjszakát, hogy a maga rövid kis imádságát el ne mondta volna, ami ennyiből állt: „Uram Isten, légy énvelem! S virraszd fel holnap jó egészségben az én szegény jó anyámat. Amen.” Biz ennél szebbet is tanított neki a praeceptor diákul; de azt nem tudta megtartani. Soha nem tudott kibékülni a „secula seculorum”-mal; hogy mit kérjen ő „tízezer eszten-dőre” való jókat? Elégnek tartotta szegényesen mindennap egy napra valót kérni a jó Istentől. Az is elég, ha megadatik. Hát csak úgy tett, mintha a megtárgult hevederét szállt volna le megszorítani, s mikor aztán már nem hallotta a többiek káromkodásait, akkor beletemette az arcát a nyeregtakaró bundába, s elmondá a kis rövid fohászzkodást, mely után

megkönnyebbült szívvel ült fel ismét a nyergébe, s vágatott társai után.

Reggelre Németi alá értek, ami Göncről fél óra járás, ott a szabad ég alatt a vezér megesküdtetie a tiszteket és a hadfiakat a zászlójuk iránti hűségre és engedelmességre. Ott azután délig pihenőt tartottak, akkor mentek tovább.

Hát amint Németinél át akarnak kelni a Hernádon, kit találnak ott a révben, a komp előtt?

Sára asszony volt, egy nagy kassai szekérrel, jó három lóval. A szekéren gönci hordó tele borral, szilvaszeszes átalag, friss cipó, kalács, fonatos, juhtúró bödönnel, szalonna, sonka, s a vándor élesztár közepén ott ül ragyogó orcával a derék kassai polgárnő, felgyűrve az ingujj a két kövér fehér karján.

— Édesanyám, lelkem, mit keres itt kegyelmed? — kiálta rá Bálint, odavágtatva a szekérhez.

— Hát te gonosz fiú, ha már erre a életre adtad magadat, csak nem hagylak meghalni éhen. No, gyere, egyél, igyál. Hidd meg a tiszt urakat is, meg a jó pajtásaidat. Van itt nekik is elég. Ne koplaljatok, mint otthon.

Azoknak se kellett nagy hívogatás. Vajmi hirtelen ellep-ték a szekér környékét, s Sára asszony osztotta közöttük az elemózsiát bőkezűleg. Meglátta pedig a trombitást is ott somfordálni.

— No, gyere ide, te trombitás! Hogy a mennykő mindig három ölnyire csapkodjon le melletted! Ha már elcsábítottad tőlem a fiamat, hát gyere ide, ülj mellém. Aztán „eszni” német, mert különben megrázlak.

A jámbor Simplex megtette, amit lehetett: odaült a szekérderékba, Sára asszony mellé, evett, ivott tehetsége szerint; de utoljára szabódni kezdett, hogy már „nincs van lehet többet eszni!”

— De német: muszi eszni, vagy beléd rázom.

S hogy szavát tartsa, megfogta a Simplexet két karjánál

fogva, s megzötyögtette, mint a zsákot, hogy több férjen bele, s még egyszer újra kezdette vele a lakomát.

A jó Bálint pedig többet gyönyörködött abban, hogy az anyja két hatalmas kövér kezét nézte, mint a sok enivalóban, amit osztott.

Aztán összevissza csókolta az áldott teremtest.

— De mármost térjen vissza kegyelmed, édes szülém, elég volt a jóbul — szólt, mikor már mind átkelt a huszárság a kompon, csak az utócsapat volt hátra. A tiszt urak is biztatták, hogy forduljon vissza.

— Vissza-e? Hát tán azért jöttem én ide egy rakott szekérrel, hogy visszamenjek? De elkísérem én fiamat, ha az Óperenciára megy is! Majd bizony elhagyom ott, ahol baj van. Ahol más nem fél, én sem félek.

Hiába mondták neki, hogy bajos dolog mégis asszonynak olyan helyre menni, ahol háború van; hátha elfogja a török?

— No, iszen azt a törököt szeretném én látni! Tudom, hogy olyat adok neki a csontvágó bárdal a kopasz fejére, hogy két darabban szalad el. Nem ijednek meg a kassai asszonyok a maguk árnyékátul. Láttam én már elég háborút. Öntöttem le sajtárvízzel a tüzes golyót, amit a házamba lőttek, s hordtam ki az uramnak az ételt a táborba, mikor kinn sátorozott; s akit megsebesítettek, ugyan ki kötözte volna be, ha nem a mészáros felesége, aki megszokta már a vért látni? Aztán én nemesasszony vagyok, oda mehetek, ahova nekem tetszik. Nekem az országúton a herkópáter se parancsol. Menjenek az urak, amerre akarnak; én is megyek, amerre akarok.

Nem lehetett vele bírni. Meg kellett neki engedni, hogy kísérje hát a sereget hátul a többi poggyászos szekerekkel egyben.

A tudósítók eközben hírül hozták, hogy a száguldozó török hadak a Tiszán túl Rakamaznál gyűlnek össze; jó,

hogy a kompokat mind kihúzták Tokajnál a szárazra: amazok nem jöhetnek át egykönnyen.

Homonnai gróf uram azonban elhatározá, hogy ő fogja az ellenséget a Tiszán túl felkeresni, s seregét Tokaj felé indítá meg.

Amint a Tisza innenső partjára el értek, egy csepp ellenséget se láttak sehol: az nyilván át akarta csalogatni a magyarokat, hogy aztán a Tiszának szorítsa. Azért átkelhetek a kompokkal minden akadály nélkül.

Sára asszony még oda is követni akarta őket; de ezt semmiképpen meg nem engedték neki. A szekereknek az innenső parton kellett maradniok. Sára asszony csak azt kérte, hogy engedjék őt a legmagasabb dombra felhajtatni, hogy onnan nézhesse a maga fiacskáját, mikor az a törökkel tülekedni fog.

— De ugyan vigyázzon magára, édes szülém, hogy valami ágyúgolyóbis meg ne sértse.

— Ugyan, ugyan! Diák voltál, s annyit sem tudsz, hogy a golyóbis nem megy át a vizen, mert az lehúzza — tromfolá őt le Sára asszony, s aztán felhajtatva a legmagasabb dombra, onnan nézte a szekér tetejéről a csata folyását. A nagy szotyák kocsis pedig ijedtében bebújt a szekér alá; onnan is a hátával nézte az egész ütközetet; pedig férfi lett volna a mihaszna!

Előbb öt török lovas jelent meg a dombtetőn. Azt azonban nem lehetett tudni, hogy hányan lehetnek még a dombon túl?

Balról messze elterülő nádas volt, réti bozóttal; jobbról egy tölgyfaerdő és irtvány. Fel lehetett róluk tenni, hogy azok tele vannak elrejtett ellenséggel.

Azért is az öt lovas ellen a magyar részről is csak öt lovas indult meg. — Erre amazok megfordultak, és elszáguldtak. — Akkor aztán a magyarok is visszafordultak, és nem kergettek őket tovább.

Aztán megint megjelent hét-nyolc török lovas a dombon, s elkezdte a magyarokat csúfolni. Tudniillik, hogy olyan messzeségből élőszóval nem lehetett csúfondároskodni, hanem csak jelek által, a török kinyújtotta a két karját mint a feszületet, s azzal mutatta, hogy a Krisztust szidja, a magyar pedig az állára tette a kezét, s az öt ujját lefelé lógatva, fejezé ki a próféta szakálla iránti megvető véleményét. Végre a magyar nem állhatta tovább a sértegetést.

Odavágtatott a törökökhöz ugyanannyi magyar lovas előreszegzett kopjával. Azok aztán összecaptak, s miután kölcsönösen minden kopját összetörtek, szépen ki-ki visszatért a maga csapatjához.

Végre a magyar vezér megunta a hosszas ungorkodást, s felosztva a seregét négy csatára, az egyik csatát elküldé az erdő megkerülésére.

Amint ezek az erdő közelébe értek, kiront rájuk onnan nagy sivalkodással egy sereg török lovas, s megütközik velük.

Erre a magyarok úgy tesznek, mintha megfutamodnának, de csak azért, hogy az üldöző törököt a második csata közelébe csalják, akkor aztán egyszerre megfordulnak, s a közrekapott üldözőket nekifordítják a mocsárnak, azzal a szándékkal, hogy belékeressék.

Itt azonban rábukkannak az elrejtett janicsárookra, akik közéjük puskáznak a bozótból, s egyúttal felkerekedik előttük a nádas mögül egy dandár mindenféle lovas; kurdok, szpá-hik és szarácsiak, s mint a darázsraj omlik mindenfelől rájuk nagy sivalkodással.

Ezek ellenébe most a magyar vezér a harmadik csatát indítá meg. Ebben volt a Bálint is, az ő pajtásával, a Simplexszel.

Sára asszony a túlsó partról nézte őket, amint nekiiramodtak.

— Hogy megüli a lovat a lelkemadta kölyke! Mintha mindég azt tanulta volna. Ha a szegény apja látná mostan!

A Bálint sohasem tanulta a katonamesterséget, csak úgy gondolomra fogott hozzá; a jobb kezébe fogta az apja széles görbe kardját, a bal kezébe a hosszú három élű tör, a kantárt odadobta a ló nyakába. A Simplex is kihúzta pallasát, s a farkasbőr kacagányt a bal karja körül csavarta, hogy majd azzal védelmezi magát.

A rájuk szemközt jövő két lovas közül az egyik albániai páncélos volt, a másik pedig előkelő szpáhi, legalábbis aga.

Az albán lovasnak egész teste pikkelypáncélba volt elrejtve, olyan volt az abban, mint a krokodilus, még a lovának a nyakán és szügyén is pikkelypáncél volt, s hegyes tör a homlokán, mint az unicornisnak, s ezen a jámbor Simplex, aki vele szemközt jutott, úgy elbámult, hogy azt is elfelejtette, hogy a kezében kard van (mármost ő hol vágja meg ezt a körülvas embert?), s csak a kacagányos karját tartotta a feje fölül a nyavalyás, amire az albán lovas olyat húzott a kardjával, hogy majd leütötte a lováról.

Szerencséjére, a Bálint észrevette a bajtársa veszedelmét, s odakiáltva neki, hogy: „ne hagyd magad pajtás!” A baljában hordott háromélű törrel úgy bökte fejbe az albánt, hogy az menten lebukott a lováról; de ugyanakkor meg az ő embere, a szpáhi emelé fel a kardját ő ellene, hogy mindjárt levágja vele a nyakát.

— Le ne vágd a fiamat, pogány! — ordítá a túlparton a szekér tetejéről Sára asszony, s az ő kiáltása tette-e, vagy a Bálint gyors keze, a fiú úgy vágott ellent a töröknek, hogy kiütötte a török kezéből a kardot; még a hüvelykujjából is odavágott egy darabot.

Akkor aztán galléron fogta a szpáhit, s foglyul vitte ki magával. Az könyörgött neki, hogy ne bántsa, s ígért neki kétszáz arany váltságdíjt, ha élve hagyja.

El is vitte a foglyot magával szerencsésen a Bálint a tartalékig, ahol a vezér nagyon megdicsérte a vitéz magaviseletéért, s azt mondta neki, hogy elég volt ez mára. Az

ütközet befejeződött: halott és sebesült volt mind a két félen, amennyinek lenni kellett, annál sem több, sem kevesebb, s azzal mind a két vezér megírhatta a maga uralkodójának, hogy a győzelem az övé volt; az ellenség mind egy lábíg lekasaboltatott, aki el nem futott, s a mocsárba fulladt, aki ki nem gázolt belőle; neki pedig a haja szála se görbült meg, s ha ütközben felgyújtott egy kukoricagórét, elmondhatta, hogy bevett egy várat. S ezzel a katonai becsületnek is elég volt téve.

Hanem a Simplex nem találtatott sehol. Ami pedig nagy baj volt a hadseregre nézve, mert nála voltak a dandár dobjai és tárogatója; s azok nélkül mint tudva van, nem lehet hírül adni a seregnek, hogy már be van fejezve az ütközet; se takarodót nem lehet fúvatni és veretni. De még nagyobb baj volt az a Bálindra nézve, hogy a Simplexet nem találta; mert ha az elvész, akkor ki vezeti el őt majd az ő Miháljához, akiről csak annyit tud, hogy a férje nem vitte el őt Nagy-Létára a papi lakba, ahogy ígérte volt?

Azért is a Bálint azt mondá a kapitányának, hogy ő vállalkozik harmadmagával visszamenni a csatatérre, s a mocsár szélében, ahol legutoljára egymás mellett küzdöttek, a szegény Simplexet felkeresni, ami veszedelmes vállalat volt, mivel-hogy ilyenkor a csata heve után szoktak leginkább a martalócok előjönni, hogy az elesett halottakat kifosztogassák, s akit élve elkaphatnak, rabságra vigyék.

Azért is Homonnai ezredes kapitány uram nem két, de hat lovas vitézt adott a Bálint mellé, hogy azokkal az ezredtrombitást a mocsár mentében keressék fel.

A Simplexet azonban korántsem vágta le a török. Annál ő sokkal együgyűbb volt, mint hogy ily dicső halált keressen magának. Hanem amint a nagy hajcihő megkezdődött, a népek nagyon összekeveredtek, itt egy magyar, ott egy török; itt egy dárda, ott egy csákány; az ember azt se tudta, melyiktől őrizze magát, hogy ki ne üssék a szemét. Kapta

magát, leugrott a lóról, a két üstdobot levette róla; a gebét bízta a maga lófejére; a dobokat eldugta a rekettye közé, maga pedig elbújt a sásba, ahol legsűrűbb volt, s onnan hallgatta a nagy puffogatást, kiabálást. Mikor aztán vége volt a csihipuhinak, minden elcsendesült, akkor kimászott a sásbul, és körülókumált.

Az utóharc még folyt a távolban; de a közelben már csak azok heverték, akiknek elég volt az élet. A mocsár szélében pedig megpillantá az albán lovas paripáját, akinek a gazdájától egy vágást kapott a bundájára. A kabala csendesen legelt, csak úgy harapta a füvet; az albán vitéz pedig, kinek a fejét a Bálint belikasztá, a földön hevert, még akkor is markában tartva a kantárszárát, aminél fogva a lova magával hurcolta.

Nosza mindjárt pártul fogta a paripát a jámbor trombitás, felrakta rá az üstdobjait, s aztán elszedte az albán cókmojkait, s azokat egy dárdára fölakasztva, így lovagolt vissza a tábor felé. Bálint és társai már szemközt találták.

A Simplex nagyra volt a diadalával. Ő hengegett legislegjobban. Hogy vágta ketté az albán vitézt a nyeregkapáig! Hogy vette el a lovát alóla! A Bálint pedig csak hallgatta csendesen, mert a testi-lelki barátok közt az volt a törvény, hogy amikor az egyik két emberre való hőstettet vitt véghez, annak a felét a bajtársának engedje át, s ha azt hallja, hogy a barátja dicsekszik, azt csúfondárosan meg ne szégyenítse.

Amiért is a Simplex az ezredes kapitány által erősen megdicséretetett, s minthogy az az albán lovat neki ajánlotta fel, (az ő régi rossz gebéje hazajött magától), tehát még jól meg is ajándékoztattott. Azután pedig jelt adhatott a tárogatóval az elszéledt vitézeknek a takarodóra; akik is estefelé szép rendben visszavonulának a Tisza túlsó partjára, ki-ki magával vivén az általa elfogott törököt, s szopogatván a saját ujját, ahol ráütöttek.

Bálint a maga fogoly törökjét odavitte az édesanyja

szekeréhez, akinek nem kisebb volt afölött az öröme, mint a gyermeknek, akinek az apja a vadászatról eleven vadkacsát hozott haza. Nem is engedte a jó asszony, hogy a szegény törököt a szekér oldalához kössék, s gyalog vigyék Kassáig; hanem felültette őt a kocsis mellé, s elégnek tartotta egy cigányszatyanggal odakötni a lábát a saraglyához, hogy bolond fővel el ne szaladjon. Aztán még az elvágott hüvelykujját is bekötötte szegénynek.

Milyen kevélyen fogja ő ezt a törököt mutogatni odahaza.

Most már aztán nem mondhatja a fürmenderék Nácija többé, hogy a Bálintot a lelkek járják, s hogy fél a vértől!

TIZENHETEDIK FEJEZET

(Kibewl megtvdívc peelda aaltal, hogi a ki roz vtra indvl, mindiart azonnal az werembenn esic.)

Mindnyáján szerencsésen hazaérkezének pedig Kassára. Sára asszony még hamarább hazakerült a fogoly törökkel, mint a fia.

— Jaj, fiam! Nagyon jó, jámbor ember ez a török; dicsekedék aztán a hazatérő fiának. Olyan szófogadó ez, mint a bárány. Magyarul is tud, Váradon megtanulta. Az egész úton folyvást a keresztyén vallás gyönyörűségét voltáról beszéltem neki. Csak úgy nyelte a szép oktatást. Milyen dicsőség volna, ha meg tudnám téríteni az igaz hitre.

— Tyhűj, anyámasszony! — kiálta fel Bálint megrettenve. — Véghez ne vigye valahogy azt a kegyes dolgot, hogy megtérítse a törökömet, mert akkor itt marad közöttünk, s aztán senki sem fizeti meg nekem érte a váltságdíjat; az pedig kétszáz arany ám!

Szörnyen megbotráncozott ezen a hivalkodó beszéden a jó Sára asszony.

— Ugyan, ugyan, édes fiam! Hát elébb való neked kétszáz arany, hogysem mint egy megtérőnek a lelke, aki fölött nagyobb öröm van az égben, hogysem mint kilencvenkilenc igazakon, akik soha hitetlenek nem voltak! Hogy mondhatz ilyen istentelen beszédet? Ha az apostolok is így gondolkodtak volna! Aztán mire valók neked azok a kétszáz aranyak? Hiszen ha csak pénz kell, itt a kulcsok az övemben, általdom, nyúlj a szekrénybe, vedd kezedhez az egész gazdaságot;

van minékünk tisztességes mesterségünk, ami aranyat, ezüstöt hoz a házhoz, amennyire csak szükségünk van. Ha pénzt akarsz szaporítani, nem vagy te arra szorulva, hogy emberhúst árulj. No, kellenek-e a kulcsok?

— Isten áldja meg érte, édes szülém, de nekem nem kell a kegyelmed pénze. Nekem már egyszer ilyen lidérchozta pénz kell, amit nem kellett darabonkint a fogamhoz verni, amíg megkerestem.

— Ej, ej, fiacskám Bálint, te valami titkos dologban töröd a fejedet, amit nem akarsz az anyádnak megvallani. Valld meg, hogy szerelmes vagy. Valld meg no, ne szégyellj magad. Az apád is ilyen andapáltkatonája volt, mint te vagy: két esztendeig titkolta, hogy szerelmes belém, csak úgy megszűrőül kerülgetett, utoljára is nekem kellett őtet megkérnem. No ugye, hogy szerelmes vagy?

— A bizony meg lehet.

— De hát kibe?

— Azt nem mondhatom meg.

— Szegény leány? Alacsony sorsú? Talán paraszt? Vagy éppen szolgáló cseléd? Nem bánom, akármi származású, csak jámbor hajadon legyen: elhozhatod a házamhoz. Ha tudatlan, behunyom a félszememet, nem látom meg a hibáját, csak azt látom meg, hogy te szereted. — Ha tudatlan lesz is, nem restellem a fáradságot vele: mesternek állok mellé, s betanítom minden asszonyi bölcsességre. No, hát ki az?

— Nem mondhatom meg, jó anyám.

— Bálint, Bálint! — szólt Sára asszony, megfenyegetve a fiát a nagy köszörülő acéllal, amit az oldalán viselt. — Te nem jóban töröd a fejedet! Te olyan asszonyszemélyt szeretsz, akinek már férje van. Ne is tagadd! Látom az elsápadt orcádról, a leesett álladról, hogy rátaláltam a bibédre. Bálint, rossz úton jársz! Gondolj rá, hogy annak a jutalma itt e földön hóhérpallós, a másvilágon pedig a pokol tüze! — Tudod,

hogy erkölcs dolgában a mi törvényeink nem tréfálnak. Sok ilyen szép fejet, mint a tiéd, láttam én már legördülni, akinek egyéb vétke nem volt, mint hogy összenevetett egy asszony-nyal, akinek már nem volt szabad órá nevetni. De én imádkozni fogok az Istenhez, hogy tégedet mindjárt az első lépésnél olyan akadályba ejtsen, hogy tovább ne mehess, és az út végéig el ne juthass: ahol gyalázat, halál és kárhozat vár reád. Az Isten meghallgat engem!

A Bálint pedig arra gondolt, hogy hiszen ő is az Úris-tenre apellálta az ügyét: azt mondva, hogy ha épen hazakerül a csatából, akkor üdvösséges dolognak fog nyilvánulni azon szándéka, hogy hajdani kedvesét boldogtalan sorsában meglátogassa. Ime, az első lépést teljes áldás követte; nemcsak megszabadult győzelmesen, de még foglyot is ejtett, akinek a váltságdíjával sokkal könnyebben segíthet minden ismeretlen bajon, hogysesem mintha üres erszénnyel menne azokra szembe. — Azért alig is várta, hogy a fogoly Ahmed váltságdíját küldjék már az atyafiai Nagy-Váradról.

Sára asszony pedig csak azért is mindent elkövetett, hogy a törököt megtérítse. Mindennap olvasott neki az evangéliumból, s tanította énekelni a „Szentek hegedűjéből”. Vitte is már annyira a törököt, hogy a keresztyén vallásból elfogadta a borivást és a sonkaevést; hanem egyszer, mikor arra a kényes kérdésre került a sor, hogy hát aztán a keresztyén hitre áttért töröknek szabad-e megtartani mind a négy feleségét, akkor csak összecsapta a tenyereit a jámbor asszony.

— Micsoda? Hát neked négy feleséged van? Hüh, lélekadta törökje! Hogy a mennykő csapkodjon a papucsodba, mikor nem vagy benne! — Akkor csak maradj a magad pogány nemzetének. Eredj a négy feleségeddel a saját török poklodba; be ne rondítsd a mienket! — Többet aztán nem vesződött a pogány megtérítésével.

Pár nap múlva meg is érkezett a török váltságdíja Homon-

nai ezredes kapitány kezébe; az leszámolta a pénzt Bálint vitéz kezébe, Ahmedet pedig hazabocsáták rendén Nagy-Váradra.

Volt tehát már a Bálintnak pénze elég, hogy amit az agyában kifőzött, azt végrehajthassa.

Először dolga volt szabadságot kérni Homonnai ezredes kapitány uramtól a maga és Simplex bajtársa számára egy időre; ami nekik könnyen megadatott, minthogy a gróf úr éppen a mézesheteit élte, s annál fogva nem volt szándéka semmiféle hadjárathoz fogni; a török is csendesen viselte magát ezen a tájékon.

A kétszáz arany ott volt már a tarsolyában. Az útra nem kellett egyéb, mint egy jó gyöngyösi, posztóköpönyeg, amit úgy híttak, hogy „gyöngyösi privilégium”: aztán meg egy jó kézbeli fokos, egy kulacs meg egy tarisznya; a többi megjön magától. Ha az ember gyalog utazik, sohasem hagyja cserben az alkalmatossága.

Nagy segítségükre volt a kapitánynak azon rendelete, hogy a lovasezred, amelyhez ők tartoztak, induljon Ónodra. Odáig Bálint is együtt ment a Simplexszel; elhallgatva anyja előtt, hogy szabadságot kapott. Onnan aztán ketten együtt felkerekedtek, hogy felmenjenek a Szepességbe, a szép Mikhált meglátogatni.

Azonban a Sára asszony imádsága sikeresebb volt az ő szándékuknál, mert amint az ónodi nagy erdőn végig mennének, egyszer csak előugrik a bokorbul tizenkét martalóc, amelynek azt az átkozott mesterséget űzték, hogy a városok körül ólálkodva, a keresztyén ifjakat és asszonyokat elfogdosták, s aztán eladták a töröknek; ezek a két fegyvertelen ifjút megrohanták; a Bálint sokáig küzdött velük, egypárnak be is törte az orrát; de utoljára a sokaság őt is elnyomta, a száját betömték, s a pajtásával együtt egy fához kikötötték: természetes, hogy a kétszáz aranyat sem hagyták nála. Aztán szétmentek új prédát keresni. Estig még egy asszonyt hoztak oda fiatal

lányával együtt; aztán mikor besetédett, valamennyit a nyeregkápához pányvázva, elhurcolták magukkal.

Így teljesedett a Sára asszony kívánsága, hogy bárcsak az első lépésnél mindjárt olyan akadályba lépne a Bálint fia, amely őt a továbbhaladástól e veszélyes úton visszatartóztassa.

TIZENNYOLCADIK FEJEZET

(Kiben meghiratic az io paitaassoknac kevwmb-kevwmbfeele zerc-cheeic, es hogi kinec teniere, kinec talpa tewric wala.)

A gonosz martalócok minden felsőruhát lehúztak a foglyaikról, csak az alsó vászongúnyát hagyták meg rajtuk, úgy hajtották őket végig a behódolt falvakon keresztül, amiknek magyar és keresztyén lakossága volt törökkel vegyest, s olyan barátságos törvényük volt, hogy ha magyar ellenség közeledett, azt a török kádi tartozott bejelenteni a török basának; ha pedig oszmán ellenség jött valahonnan, azt a magyar bíró a magyar vezérnek.

Az úton a fogoly asszony leánykájának a lába a kövecseken egészen kisebesedett, menni sem tudott már tovább. A Bálint nem nézhette, hogy a martalócok, mint az oktalan állatot, úgy kényszerítik a nyomorult gyermeket ostorral a továbbhaladásra; mintha nem volna neki elég a saját maga veszedelme, még azt a kisleányt is felvette a vállára, úgy cepelte azt egész Eger kapujáig.

Egerben éppen nagy hetivásár volt; a foglyokat odaterelték a piac közepére, ahol tulkok, birkák és bivalyok voltak áruba bocsátva; ott az egyik átkozott martalóc egy rekedt tilinkón sípolva, elkezdte a vásárosok figyelmét felhívni a maga rabszolgáira, pergő nyelvvel hirdetve azoknak a kitűnő tulajdonságait; mutogatva a Bálint hatalmas karjait, ki dacos képpel, kifeszített mellél állt akkor is; míg a Simplex olyan siralmas képet csinált, összegörnyedve bánatában, hogy a martalóc kénytelen volt az ostora hegyével egyszer-egyszer

odacsippenteni a lába ikrájába, hogy tánkra kerekítse; a fehérnépnek meg lerángatta a válláról a köntösét, hogy lássák a vevők, milyen ép bőrük van?

Legelőbb is megvették az asszonyt meg a leányát. Egy müdirnek volt szüksége mind a kettőre. Legalább nem szakították el őket egymástól.

Azután jött egy köpcös török mézárós, aki juhokat szokott vágni. Hej, megörült ez, mikor megtudta a Bálinttól, hogy ő is mézáróslegény. Nem is alkudott rá sokat. Ahogy tartotta a martalóc, megadta érte a száz aranyat, s mindjárt rátette a két lábára a maga békóit, s így hajtotta el maga előtt, biztatva útközben, hogy ne féljen semmit, nála jó dolga lesz; kap enni eleget; s majd ha a szőlőszedés ideje eljön, akkor odakinn dolgozhatnak a szőlőben, s akkor lőrét is ihatik.

Hanem a Simplexnek sehogy sem akart vevője akadni. Akárhányan jöttek, mind azt nézék, hogy milyen a tenyere? Az pedig nagyon sima és puha volt. A trombitafúvásban nem is törhetett fel. Nem kellett senkinek; hiába kiabált a martalóc: „vegyétek, vegyétek meg ezt a gyaur disznót!” s táncoltatta a pányván mint a medvét.

Utoljára, hogy senki se vette meg, felhajtotta a várba a basához. Ott kijött eléje a muteszellim, annak elmondá a martalóc, hogy íme ez egy fogoly katona. Ha olyan keresztyént fogtak el, aki nem tudta eltitkolni, hogy katona volt, azt a basának tartoztak átengedni a martalócok — szabott árért. De aki csak tehette, eltagadta azt, mert a basa szeretett többet kapni a portéakért, mint amit kiadott érte, s azt a portéka nem köszönte meg. Az a basa üzlete volt. A muteszellim kifizetett a Simplexért a martalócnak negyven aranyat, amiből az istentelen egyet a szegény eladott rabszolgának visszaajándékozott.

A Simplexet aztán egyenesen a kovácshoz vitték, s ottan a két lábára olyan nehéz vasat vertek, hogy volt rajta mit csepelni. Azzal bedugták egy föld alatti börtönbe. Ott már volt

valami ötven darab fogoly, akik nemigen beszéltek egymáshoz, hanem az egyetlen ablak elé guggolva, mely felyülről világosságot adott, pipákat faragtak, korbácsokat fontak, vagy török öveket vetéltek, hogy néhány aspert keressenek vele. Többen pedig a fal mellett feküdtek, mintha betegek volnának, s azoknak a lábaik be voltak kötve. Egy borbély reggel, este lejött hozzájuk, hogy a kötéseiket felbontsa, s a talpaikat, amik sebesek voltak, enyhítő írokkal bekenegesse.

A Simplex kérdezte tőlük, hogy merre utaztak olyan messze, hogy így feltörött a talpuk? Azok azt felelték neki, hogy „várj csak, majd te is elutazol oda, aztán megtudod, hogy merre fekszik Bambusonia?”

Nem is telt bele egy hét, hogy megtudta a Simplex, amire olyan kíváncsi volt, s aztán nem kellett neki többet rajta törni a fejét.

Mikor rákerült a sor, felvitték a kajmakámhoz. — A kajmakám derék tréfás ember volt, kövér képe, vastag termete. Hosszú szárú pipából szívta a füstöt, maga elé szedett lábakkal ülve egy tarka szőnyegen.

Nagyon is szépen beszélt a Simplexhez; kedves fiamnak, pribéknek nevezte; kikérdezte: Hova való? Mi sorsban van? Kik a rokonai? Hol a birtoka?

A Simplex elmondta neki a kérdésekre ugyanazt a választ, amit a Jankónak, a rablóvezérnek mondott, hogy ő ilyen szegény, meg olyan árva.

A kajmakám szertelen nagyot nevetett rajta.

— Mintha csak írásbul olvasnád! Éppen úgy felelsz, mint ahogy a többi szokott felelni az első „kérdésre”. — „Nincs se apád, se anyád, azt se tudod hol születted; szegény vagy, mint a templom egere, hátadon házad, kebeledben kenyered; koldulás a mesterséged.” Ezt feleli sorba valamennyi az „első kérdésre”, s ha mindjárt a Zrínyi bán fia volna is! Lássuk, hogyan felelsz majd a „második kérdésre?”

Azzal egy intésére négy csasz lekapta a Simplexet a

tíz körméről, kettő az összekötött lábait egy széthúzott kötél-nél fogva felemelte, hogy a talpai az ég felé álltak, a másik kettő meg aztán két szál hosszú bambusszal elkezdett a talpain muzsikálni, ami a Simplexnek annyira nem tetszett, hogy az ismételt kérdésekre azt vallotta, hogy ő királyfiú, apja a velencei doge, keresztapja a lengyel király, csak annak izenjenek, az ad érte váltságul akkora darab aranyat, mint ő maga." Amért aztán még jobban a talpára vertek.

A szegény Simplex azt hitte, hogy most mindjárt bele fog halni: olyan rossz multság az a talpérés.

Ekkor azután következett a harmadik kikérdezés: — a kajmakám hozatott borbélyt, bekenette enyhítő balsamokkal a Simplex felmarjult talpait, adatott neki hűsítő sörbetet innia, s aztán elkezdett hozzá szépen beszélni.

— Lásd, édes fiam, minek beszélsz hiábavalóságokat? Minek vallod egyszer azt, hogy zabgyerek vagy, máskor meg azt, hogy király fia? Hiszen valakid csak van a kerek világon, aki ad a bőrödért valamit. Valami jó embered, aki kivált, s akinek aztán leszolgálod azt. Gondolkozzál csak rajta. Hiszen mi nem kívánunk olyan sokat.

Ekkor aztán rájött a Simplex, hogy csakugyan van neki egy testi-lelki jó barátja, csakhogy az maga is rabszolgaságba esett itt Eger városában, egy mészárosmester vette meg: az, ha magát kiválthatja, őt is ki fogja majd váltani.

— No látod, ez már okos beszéd. Hát milyen az a mészárosmester, aki a barátodat megvette?

— Hát olyan szép ragyás ábrázatú.

S minthogy pedig Eger városában akkor harminchárom muzulmán juhölő lakott, s az a mesterségével együtt járó mérges légycsípésektől mind ragyás volt, annál fogva valamennyit felcsódtíteté a kajmakám a várba, hogy a Simplex válassza ki közülök az igazit.

Az volt a Bálint gazdája, Ibrahim.

Azzal azután előhozatta a maga rabszolgáját.

A jó Bálintnak nagyon megesett a szíve, mikor a jó barátját ilyen állapotban meglátta.

— Szegény Simplex! Mire jutottál énmiattam! Látod, nekem nyugodalmas gazdám van: csak maga ver, nem másodmagával, s csak a hátamat üti; nem is bottal, hanem csak vízilóbőr korbáccsal. Az Isten áldja meg érte.

— Minek tőröd! Mért nem írtál az anyádnak, hogy váltson ki?

— Irtam biz én; fel is kértem, hogy küldjön váltságdíjat teérted is, ahogy énértem. Küldött is rá feleletet rögtön. Azt felelte, hogy szíves örömet lefizeti énértem is, teérted is a váltságdíjat, amiben megalkuszunk a gazdáinkkal; hanem azután az ő rabszolgája legyek azontúl. Azt tegyem, amit ő parancsol; tudta nélkül sehova el ne induljak; se veled soha össze ne találkozzam többet: és azt, akit szeretek, úgy elfelejtsem, hogy soha rá ne gondoljak a szívemben többé: — különben itt hágy veszni a török fogságában.

— S mit feleltél neki rá?

— Hát azt feleltem, hogy „Isten megáldja hát édes szülémet: akkor én maradok a török fogságában; mert én az én kedvesemet még a fekete földben sem fogom elfelejteni soha, sem az én jó pajtásomat, akinek hűséget fogadtam, meg nem tagadom, amíg élek.

— Ember vagy Bálint! — monda rá a Simplex, s azzal összeüté a bokáján a láncos békót, fittyet vetett a két ujjával a kajmakámnak. — Szervusz basa! Küldhetsz a tömlöcbe vissza. Ha begyógyul a talpam, újra kezdheted az examinálást.

Simplexet azután visszavitték a tömlöcbe, s ott azután megtanulhatta ő is a törökzsínór gombkötővetélést, ölélt egy réz asperért, s elmélkedhetett mellette, hogy milyen bolond állapot az, mikor valaki a talpára veret azért, hogy a jó pajtása szerelmes egy asszonyba, aki nem lehet az övé!

Ezalatt begyógyultak a talpán a sebei; de ez nem volt rá nézve semmi öröm: mert előre meg volt neki mondva,

hogy amint talpra állhat, megint újra kezdődik a keserves kikérdezés. Volt olyan a foglyok között, akit már háromszor is kivallattak. Ezt nevezték alkudozásnak. Aki keveset *kíndlt*, sokat *kapott*.

Eljött a nap, amelyen ismét fel kellett mennie a kajmakám elé. Előre tudhatta azt már, mert ilyenkor előtte való nap nem adtak a fogolynak enni. Éhomra nem árt meg olyan nagyon a bábusz.

A Simplex reszketve lépett be a vallató szobába. A kajmakám ott ült megint a szőnyegen, előtte egy alacsony asztalkán egy tál párolgó piláf, ami nem más, mint juhhús riskásával; mellette a keze ügyében két szál bábusz.

— No hát fiam, gyere ide, válassz! — monda a kajmakám a remegőnek. — Ezt a tál piláfot akarod-e megenni, vagy ezzel a két szál bábusszal akarsz százat a talpadra? No, ne szepegj, hanem válassz tetszésed szerint. Aztán itt a papiros, tinta, kalamáris: írsz nekem róla egy teszkerét, hogy mit kaptál. Ha piláf kell, azt írod, hogy piláfot kaptál; ha bot kell, azt írod hogy botot kaptál.

A Simplex sehogy sem értette az egész dolgot. Nem tudta, hogy mit tréfál így vele a kajmakám, de elvégre is bot neki semmiképpen nem kellett, a piláf pedig mindenképpen kellett, hát annyi kínálásra hozzáült az utóbbihoz, s tudva hogy a töröknek nagyon tetszik az, ha a piláfból nem hagynak a tál fenekén, ez a janicsárnál is virtus, igyekezett hát azt tisztára kitörülni.

— No fiam — szólt a kajmakám, mikor a Simplex elkészült —, mármost hát írd meg a levelet, hogy jól tartottalak mai nap piláffal és nem pedig botokkal; és címezd azt a levelet a te kedves pajtásodnak, nemes, nemzetes és vitézljő Kalondai Bálint uram ő kegyelmének, az akasztófára való hitetlen kutyának; aki nemcsak, hogy magát kiszabadította a rabságbul ingyen, váltságdíj nélkül; hanem még a gazdáját is elrabolta magával, a derék, becsületes juhölöt, s elvitte Ónodra, s most

onnan kínálja azt teéretted cserébe, s azzal fenyegetőzik, hogy amicsoda jóval és rosszal leszünk mi itt tehozzád, ugyanazt fogja ő teljesíteni az ő foglyával, a becsületes juhölővel. A Simplexnek tehát meg kellett írni a bizonyítványt, hogy őtet a törökök tejbe-mézbe fürdetik, irósvajjal kenégetik, és még a helyét is megtörlik, ahová leültetik.

Arra aztán a Simplexnek mindjárt levették az egyik lábáról a békót, s azt föl köték az övébe, annak a jeléül, hogy félig el van bocsátva; de kötelessége léssen az érte kicserélendő foglyot visszahozni, és addig a kötelesség jeléül a lánc másik vége a másik lábán marad; s azt a kiváltó jó barát veheti csak le a lábáról.

Ilyen furcsa kölcsönös obligóban maradás és egymásért való jótállás és kiváltás divatozott azokban az időkben egymásnak baráti szövetségre kezett adott férfiak között.

TIZENKILENCEDIK FEJEZET

(Ennec tewrteenete fewlewtté nagon hasonlít az Joseph es Potiphaarne tewrteencteehez; de meeg sem egeeszlen olian, miwel hog weeghezteevel nem az Joseph kerevl az tewmlewtzenn, hanem az Potiphaar.)

Hogy miképpen szabadulhatott ki a Bálint a maga fog-ságából, azt érdemes lesz meghallgatni; mert az valóságos csodadolog, mindamellert, hogy igazán megtörtént valóságos eset. S azt is a Simplex naplójából tanultuk.

A gazdájának, a juhölőnek volt egy szép szőlőskertje s abban egy fából épült gunyhója, amit ő törökül kösknek nevezett.

Szüret felé közeledvén az idő, minden délután kísétált a török a szőlőskertjébe, kísértette magát a rabszolgája, Bálint által: mivelhogy az utakat és mezsgyéket a zápor nagyon meg-rongálta, azért azokat iparkodott helyreigazíttatni.

Napszamosra, vincellérre nem merte azt a munkát bízni, mert azok torkoskodni szoktak, hanem a rabszolgára rápa-rancsolhatott, hogy meg ne próbálja a szőlőt kóstolni, s mikor vége volt a munkának, mindig azt mondta neki: Mutasd a nyelvedet! Mivelhogy az eгри szőlő mind fekete, s aki eszik belőle, annak nyelvét megfesti szederjesre. Szegény Bálint sokszor majd eldőlt a kívánságtól, a nagy rekkenő melegben csakánnyal vágva a követ; a sok szép szőlő csak úgy mosoly-gott rá; de egy szemhez hozzá nem nyúlt volna.

A gazda ezalatt beült a gunyhóba, s minthogy a török-nek tiltja a vallása a borítalt, annálfogva csak úgy titokban iddögált odabenn és egyes-egyedül.

Volt pedig a töröknek egy igen szép rabszolgálója vagy

felesége, mi nem nagy különbség a muzulmánoknál. Dzsigerdilának hitták: ami annyit jelent, hogy „szívetszúró”. Cserkesz leány volt; úgy vette Budán rabszolgakereskedőtül, ki egész hajóval hozott fel rableányokat Sztambulból. Az egész különbség az asszony és rabszolgáló között az, hogy a rabszolgáló dolgozik, az asszony pedig nem dolgozik. — A Dzsigerdila nem dolgozott.

A török menyecske mindjárt eleve szemet vetett a szép, deli magyar legényre, akit az ura rabul hozott a házhoz; hanem otthon nemigen lehetett vele valami enyelgést kezdenie, mert sok szem őrizte a háznál. Azonban mikor néha az ura után kiment a szőlőbe, ott már szabadabban szólhatott a Bálinthoz, kivált mikor a mészárost helybenhagyta a jó veres bor, hogy ketten kétfelül támogatva vezették haza a házáig.

Az Ibrahim Kermesz (így hitták a mészárost, mivelhogy nagyon veres szakálla volt) azt parancsolta a Bálintnak, hogy daloljon, amikor dolgozik; nemcsak azért, hogy ha dalol, jobb kedvvel dolgozik; de különösen azért, hogy azáltal meg van óva attól a kísértettől, hogy a szőlőt megcsepegesse, Aki dalol, nem ehetik.

Olyankor aztán, mikor az Ibrahimot elnyomta az álom, s kezét-lábát elnyújtva, végigterült a szőnyegen, a Dzsigerdila belevágott a Bálint nótájába, s együtt énekelt vele: ami nem csekély buzdítás egy nőtül, ha egy férfinak a nótáját a maga dalával elkezdi kísérni.

Csakhogy azok a Bálint nótái mind olyan szomorúak és együgyűek voltak, amiket még édesanyjától hallott gyermekkorában: „Fürdik a kácsa fekete tóba: Készül anyjához Lengyelországba”, azután meg az, hogy „Amott kerekedik egy fekete felhő: Benne tollázkodik sárga lábú holló”, s ami végződik azon, hogy „Rab vagyok, rab vagyok: Tatár rabja vagyok; kezemen lábamon vas láncot hordozok”. Ezek voltak az akkori időknél szomorú nótái.

De még ezt a nótát is abbahagyta a Bálint, amint a Dzsigerdila belevágott, s együtt énekelt vele.

— Miért hagytad abba a nótát? — kérdezé tőle a török asszony.

— Azért, mert te is énekelni kezdted, s félek, hogy felébreszted az Ibrahimot, s engem ver meg érted.

— Ne félj semmit. Alszik az Ibrahim mélyen. Mákonyt tettem a dohánya közé. Ilyenkor úgy alszik, hogy akár puskát sütögethnének el fölötte: mégsem ébredne fel; akár csókolódhatnának fölötte, mégsem ébredne fel.

Bálint csak nem akart belőle érteni semmit.

Ekkor aztán Dzsigerdila kezdett el dalolni egy olyan népdalt, amiben már szerelem van. A régi időkben is dalolták azokat, csakhogy elbújva, erdőkön, mezőkön; mert bent a városokban tiltották a papok, egész prédikációkat tartottak ellenük, s közönségesen „*virgadaloknak*” nevezeték, s azt tartották róluk, hogy a tiszta erkölcs megvesztegetésére szolgálnak.

S bizony furcsa dolog is az, hogy mi minden szabad az énekekben? Ha egy férfi csak úgy prózában mondaná azt egy szép asszonynak: „ugyan rózsám, adjon nekem egypár csókot!” — bizony úgy nyakon felejténé érte, hogy a szeme is szikrát hányna; hanem ha ugyanazt cifrán elénekli: az úrnő még leül a zongora mellé, és akkompanyoz neki hozzá. Valamint ha egy szép asszony a férje jelenlétében recitativo mondaná azt egy harmadik gavallérnak, hogy „kóstolja csak kend, be jó ízű!” a férj puskát, kardot ragadna, hogy bosszút álljon érte; ha pedig szépen cikornyásan, vékony hangon elénekli egy egész társaság előtt ugyanazt a madám, még a férj is tapsolni kezd neki, s azt kiáltja: da capo!

A Dzsigerdila pedig oly csábítón, oly melegen tudta énekelni azokat a hívogató, csalogató dalokat, hogy lehetetlen volt tőlük át nem melegedni.

Hanem a Bálint tartotta magát, s nem vágott bele az ő nótáiba.

— Hát te nem tudsz virágdalokat énekelni? — kötődék vele a Dzsigerdila.

— Tudok biz én, énekeltem magam is eleget. Egyért azért csaptak ki az iskolából; de fogadásom tartja, hogy míg rabságban leszek, addig virágdalt nem énekelek.

Volt pedig a török kertjében egy drága szép szilvafa, amilyen még akkor a ritkaságok közé tartozott: a gyümölcse gömbölyű volt és olyan piros, mint a rózsza. A kertészek *bonamerdnak* nevezték.

Erre a fájára vajmi büszke volt az Ibrahim. Előre megmondta Bálintnak, hogy le ne próbáljon egyet venni róla, mert megtöri a csontját. Azt a gyümölcsöt ő mind a pasa asztalára szánta.

Egy délután megint kijött a Dzsigerdila az ura után, s elaltatta az Ibrahimot, ahogy szoká, a dohányába kevert mákonnyal, s aztán, ahogy a Bálint nem akarta a virágdalait együtt énekelni, ő is bosszúsan lefeküdt a fűbe, és úgy tett, mintha alunnék.

A nap forrón sütött, Bálintnak majd a szája padlásához ragadt a nyelve a nagy szomjúságtól. A szőlőhöz nem mert nyúlni, mert annak a leve meglátszik a nyelvén, hanem azok a piros szilvák olyan csábítóan mosolyogtak rá. Hisz nincs megszámlálva, hány van a fán? Bátorságot vett magának, mikor azt hitte, hogy senki se nézi, odalopózni a fa alá, s lehúzni egy ágat, és elköltögetni egypárt a pasának szánt bonamerákból. (Úgyis kövér ember a pasa: hátha kilelné tőle a hideg?)

Egyszer csak dévaj nevetést hall a háta mögött: a Dzsigerdila nem aludt, csak leskelődött, s erre ő úgy megrezzent, hogy ijedtében az egész szilvafa ágat, amit magához húzott, lehasította.

No, lesz most neked ezért, Bálint!

Szégyenkedve sompolygott vissza a munkához, s úgy nekifogott, hogy egy óra alatt két órára valót dolgozott.

A Dzsigerdila pedig egyre kötődött vele, gúnydalokat énekelt neki, ingerkedett vele, s zöld diókkal hajigálta.

Bálint ezúttal olyan rossznak érezte magát, mint egy kárt tett gyermek, aki várja a bizonyos verést. A török mindig azt mondta, hogy nem adna oda egy ágat arrul a fárul száz dénárért. Vajon hány dénárba szokott számítani egy korbácsütést? vagy hány korbácsütést egy dénárba?

Mikor aztán beesteledett, s a mézárós fölébredt, ismét akkorát ivott ébredőre, hogy a feleségének és a rabszolgájának kellett őt kétfelől támogatva hazavezetni.

Hát amint elmegy a bonamera fa előtt, egyszerte meglátja a lehasított ágat.

Erre a tekintetre tüstént kiment a mámor a fejéből, úgy felfortyant.

— Ki cselekedte ezt? — ordítá, kirántva öve mellől a vízilóbórból készült korbácsát. Úgy forogtak a szemei, mintha maga volna az öccse annak a vízilónak.

De mielőtt a Bálint szólhatott volna, a Dzsigerdila elkiáltá magát.

— Én törtem le, no! Hát ugyan mi baj van azért a kis szilvafagallyért?

Csak az a baj lett érte, hogy az Ibrahim nem sajnálta a vizilókorbácsát a maga kedves feleségének a hátától, s rácsapkodott vele egész haragjából, s talán tetőtől talpig verte volna, ha maga el nem bukott volna, betörvén az orrát, amikor aztán elég baja volt hazáig a saját orrvérének elállításával.

Hanem a Dzsigerdila mégis kapott annyi korbácsütést, amennyi elég volt a Bálinttal megértetni, hogy mily forró indulattal viseltetik iránta ez asszony, ki kész a rabszolgája hibáját magára vállalni, s a maga gyenge bőrét megpaskoltatni amazé helyett.

Másnap délután megint kimentek mind a hárman a szőlőkertbe.

Mikor az Ibrahim szokott módon elaludt: odahítta a Dzsigerdila a Bálintot.

— Nagyon fájnak a vállamon a tegnapi ütés nyomai — monda neki, s egy kis ezüstszelencét adott a kezébe, amiben valami balzsamos kenőcs volt. Jer, és kenegesd be ez írral, ott, ahová a magam keze nem ér.

Azzal lecsúsztatta a válláról a köntöst, hogy a hófehér nyakát és hátát fedetlenül láthatta a Bálint; melynek sima bársonyán ujjnyi vastag piros daganatok csíkjai látszottak.

Bálint bekenegette a miatta kapott fájdalmas daganatokat az illatos kenőccsel, s kérdé a Dzsigerdilától, hogy enyhülnek-e?

— Hamarább megenyhülnének — monda a Dzsigerdila —, ha megcsókolnád őket.

Bálint visszaborzadt e szótól.

— Hogyan csókolnám én meg egy idegen asszonynak a vállát, aki a gazdámnak a felesége?

— Gazdád alszik, nem látja meg.

— De meglátja az Isten.

A török asszony széjjelnézett bámulva.

— Én egyet se látok itten.

— Az Isten láthatatlan, és mindenütt jelen van.

— Ha láthatatlan, akkor a korbácsa is láthatatlan, nem üthet vele.

— De nagyon is tud ütni láthatatlan korbácsával. Láttod: én nem is tettem, csak gondoltam arra, amit tilt az Isten, s ezért a gondolatért viselem ezt a láncot a lábamon.

— Én levennem azt a láncot a te lábadról minden éjjel; tudom hol tartja a békó kulcsait Ibrahim; az övében. Csak nappal volnál rabszolga: éjjel nem; s a váltságdíj sem volna drága: a számára megalkudnánk, a pénz neme volna: csók.

— De ez vétek volna Isten előtt.

— De hát mi sérelme van abból az Istennek, ha egy férfi megcsókol egy nőt?

— Az, hogy megsérti az ő parancsolatját, melyben azt rendelte, hogy mindenki szeresse azt, aki az övé, és ne azt, aki a másé.

— Szólj csak — monda akkor a Dzsigerdila, hirtelen egyet fordítva a beszédén nagy ravaszul, mintha másfelé akarná azt terelni. — Hogyan nézhetted el azt tegnap, hogy engemet Ibrahim megvert temiattad: és nem fogtad meg a kezét, és nem vallottad meg, hogy te voltál a kártevő?

— Megmondom igazán. Nem azért nem szóltam, mintha félttem volna, hogy az ütéseket, amik téged értek, majd én kapom meg; hanem azért, mert attul félttem, hogy ha megmondom az igazat, akkor téged az Ibrahim megöli.

— S miért féltél, hogy akkor engem az Ibrahim megöli?

— Azért, mert magadra vállaltad az én hibámat.

— S mit tudott volna meg abból az Ibrahim, hogy én a te hibádat magamra vállaltam?

Bálint csak nem akarta kimondani azt a szót.

— Ugyebár azt — segített rajta a Dzsigerdila —, hogy én inkább a tied vagyok, mint az övé. Hát mért ne lehetnék egészen a tied?

— Azért, mert az övé vagy.

— Igaz; megvett. Adott értem ötszáz aranyat. De ha te adnál neki értem ezer aranyat, hát bizony neked adna; mert kapzsi és fősvény.

Bálint jóízűt nevetett ezen.

— Ugyan, hol vennék én gyöngye ezer aranyat az én nyomorúságomban;

— No hát, megállj, majd mondok én neked valamit, amit még senkinek sem mondtam el. Ül ide le mellém. De úgy ül, hogy a szemembe láss. Hát mikor az Ibrahim ezt a szőlőt megvette, már akkor ez a kösk itt állt. Kemence is volt benne. Szüret alatt sokszor kedve támadt az Ibrahimnak idekinn maradni, úgy, hogy idekinn kellett kenyeret sütnöm. Egyszer amint a kisült cipókat kiszedem, az egyiknek a fene-

kére egy aranyat találok odaragadva. Nem szóltam felőle senkinek; csak azt vártam, hogy éjszaka legyen, akkor fogtam egy kést, elkezdtem a kemence fenekét felfejtegetni. Hát az egész tapasztás mind csupa arannyal volt teli. Azt bizonyosan, mikor a várost elfoglalták a törökök, rejtette oda valami gazdag birtokos, aki aztán elpusztult a harcban. Nem szedtem én fel a kincset, otthagytam, újra betapasztottam sárral, ráfűtöttem, hogy az agyag cseréppé égjen. Most is ott van nünd. Ibrahimnak nem szóltam felőle semmit, mert ha megkapja azt a sok pénzt, annál többet fog inni, annál többször megver; sőt még új asszonyokat is hoz a házhoz, s azokkal is nekem gyűl meg a bajom. Hát én azt az egész kincset neked adom. Végy el belőle annyit, amennyivel kiválthatod magadat Ibrahimtól; a többivel pedig végy meg engemet tőle. Még aztán is marad, hogy eltarthatsz belőle.

Most azután igazán kelepécébe volt szorítva a jó Bálint. Mit szóljon most erre? A szép asszony mellé még sok pénzt is kínál neki a szerencse. Azonban segítségül hívta az igaz hitet.

— Az nem lehet, édes asszonyom — mentegetőzék jámborul —, az én vallásom szerint az asszonyokat nem veszik pénzen; azok önkényt, a maguk szíve szerint adják a kezüket annak, akit szabad akaratból választanak. Aki pedig őket elveszi, az az ő hűségüket nem pénzzel, nem ajándékkal fizeti meg, hanem hasonló hűséggel, vizontszeretettel.

Hanem erre csak összecsapta kezeit a szép Dzsigerdila.

— Ah, hisz akkor ez a te vallásod nekem nagyon tetszik. Ha nálatok nem kell se adásvevés, se felpénz, csak szabad akarat; hát az nálam megvan. Én elszököm veled; megismerem a te Istenedet, elmegyek a te templomodba, s hagyom magamat annak kereszteltetni, amit te választasz a számomra.

De már ez igazán nagy csábítás volt a Bálindra nézve. Ha Sára asszony ott lett volna mellette, bizonyosan azt mondta volna: „No fiam, most fogtad már meg az anyját a szerencsének! Kapj utána mind a két kezeddél, el ne ereszd. Kapsz

egy gyönyörű szép asszonyt: nagy fekete szeműt, pici piros szájút; hozzá tömérdek sok pénzt, egész kemencealjával, s ami a legfőbb: megszeresz egy eltévelyedett hitetlen lelket az örök üdvösség számára amiért magadnak is mennyországhoz léssen jussod.” És ez is lett volna a legtermészetesebb okoskodás a földön.,

Hanem hát nem az járt a Bálint eszében. Lehetett akárki, akármilyen szép asszony a földön, amíg az ő Mikháljának a képe élt az ő szívében, olyan volt amellet minden más asszonyarc, mint a kísértő lélek; aminek elég azt mondani: „Távozz tőlem!” hogy eloszolják a légben.

Mást szeretett.

Hanem ezt nem mondta a Dzsigerdilának.

Ahelyett egészen alamuszi képet fancsalított: összehúzta a vállait kegyesen, s mintha csak a bibliából olvasná, olyan áhítatos, kenetteljes hangon mondá:

— Avagy hogyan követném én el azt a nagy gonosz-ságot, hogy én az én gazdámnak a feleségét elszöktessem?

Erre a szóra aztán dühbe jött a Dzsigerdila; lerántotta a papucsát a lábáról, pofon csapta a talpával a Bálintot jobbról-balról, s a szeme közé köpött neki:

— Coki rabszolga! Takarodj a kapához! Földtúrás a dolgod!

Azzal az arcára terítette a fátyolát, hogy ne is lássa többet az orcáját az élheterlen rabszolga; s oly nagy volt iránta a megvetése, hogy még csak félni sem tartotta érdemesnek a gyávától elmondott titkai miatt. Aki a gazdájának a feleségéhez nem mer hozzányúlni, az bizonyosan az elásott kincsére sem meri rátenni a kezét.

Az asszony nagy dérrrel-dúrral ment haza a szőlőből; elébb jól megrugdosva az alvó Ibrahimot, hogy ébredjen már fel.

A mákonyos álmot alvó e gyöngéd felébresztésre elébb rúgkapálózni kezdett a kezével lábával, azután megfordult

ötször-hatszor a saját tengelye körül, míg a lejtőn legurulva, valahol a szilvásban szedte fel magát; ott még egy kis ideig feküdvé és nyitott szemekkel folytatta azt az álmot, amit látott, s beszélgetett azokkal a paradicsomi alakokkal, akiket az ópium összehordott a fejében; azután nagyot bámult a világba, elkezdett a szemölteivel, az állával rángatózni; végre négykézlábra állt, és nagyot ordított a rabszolgája után.

Bálint odacammogott hozzá.

— Hol a feleségem?

— Hát őrzője vagyok én a kend feleségének? Tán hazament.

— Azt álmodtam, hogy megint meglopta a piros szilvát. Ezek az asszonyok olyan torkosak. Te Bálint nem ettél abból a szilvából! Nem is eszel, nagy kutya! Az olyan, mint a *túba*-fának a gyümölcse, ami a paradicsomban van, s amiben szinte nem vásik a fogad, gyaur disznó! Hová tetted a feleségem? Legjobb volna azt a szilvát mind leszedni a fáról, és elküldeni a pasának. Mit gondolsz, mit ád érte? Azt hiszed, hogy én nem tudok felmászni erre a fára? Repülök fel rá, mint a mókus! (Az ópiumszívóknak az a bolondságuk marad, hogy igen erőseknek és gyorsaknak képzelik magukat.)

Azonban mászni sem tudott a jámbor, nemhogy repülni tudott volna.

— Megállj csak, hadd tegyem le a kaftányomat, meg az övemet, meg a turbánomat: aztán segíts egy kicsit röpdülnöm.

A Bálint aztán felségítette az Ibrahimot a szilvafára. Ő maga akart minden szem szilvát leszedni a szatyorba: a rabszolga kezének nem volt szabad hozzáérni ahhoz, ami a pasa számára volt szenteltetve.

A szegény rabszolga elgondolta magában, hogy ha ő most hazamegy az urával: az a pogány asszony egészen úgy fog vele bánni, mint ahogy bánt a Potiphárné a Józseffel; mert nem szükség azért az ótestamentumot olvasni az asszonynak, ho-

gyan kell bosszút állni egy férfiún, aki szerelmi ömlengéseit visszautasította. Bizonyosan halálra vereti az urával.

S hogy az eset tökéletesen hasonlítson, még az álommagyarázási tréfa se maradt el.

— Ugyan mit jelent az — motyogott odafenn a fán az Ibrahim —, amit az imént álmodtam, hogy egy csirke lecsapott egy kányára, és elrepült vele? Nem a kánya a csirkével, hanem a csirke a kányával.

(— Gyere csak le onnan a fáról: majd mindjárt megmagyarázom neked) gondolá magában a Bálint, s amíg Ibrahim a szilvát szedte, azalatt ő kikereste a gazdája levetett övéből a bilincse kulcsát, s azzal kiszabadítá a lábait a békókból, s a láncartó szíját leoldá a derekáról, s azzal odaállt a fa alá szépen.

Az Ibrahim elannyira belemerült a szilvaszedésbe, s a szép bonamera oly igen gyönyörű volt, hogy észre se vette, amikor a nap leáldozott, s a várban elkezdtek a takarodót fújni.

Ez pedig azt jelenté, hogy minden ember siessen a dolgát abbahagyni, aki a szőlőkben vagy a mezőkön van, mert a harmadik trombitaszónál bezárják a kapukat, s aki ott künn reked, sehogy se juthat be aztán a városba.

A trombitaszó hallatára aztán Ibrahim Kermesz is kezdett lckecmelegni a szilvafáról. Előbb leadta a Bálintnak a bonamerával teli szatyrot, s azután maga is kezdett leereszkedni, kérve a Bálintot, hogy segítsen neki — átugrani azt a fát.

De segített is neki a Bálint; mert abban a percben, amikor Ibrahim két kézzel kapaszkodva az ágba, lógott a föld és az ég között, hirtelen a fejére rántotta az egész szatyrot valamennyi bonamerával együtt, hogy annak tele lett szilvával a szája, s ezzel lerántva a földre, hátrakötözte a kezeit a láncartó szíjával, s azzal belökte őt a köskbe. A szomszédok semmit sem vettek ebből észre, mert az mind el volt foglalva a maga sietségével, hogy kapuzárás előtt elérhessen a vár faláig; senki sem ért rá a más dolgára ügyelni.

A Bálint aztán bezárva a kösk ajtaját magára, legelőbb is felfeszegette a sütőkemence fenekét. Ott bizony volt arany elég: a Dzsigerdila igazat mondott. A Bálint nem várt másodszori kínálást, hanem összesöpörte azt nagy hevenyén az Ibrahim tarisznyájába. Azután felvette magára az Ibrahim kantusát, kaftányát, salaváriját, felkötötte a turbánját, arra pedig feladta a maga rabszolgapúnyait, s mikor besötétedett, akkor pányvát kötve a nyakára, azt mondta neki hogy: „No, mármost megyünk Ónod felé; aztán úgy találj egyet kiáltani, hogy a saját rézcsákányodat összetöröm a kopasz fejedem.”

Mínthogy pedig Ibrahim Kermesz nagyon sajnálta a rézcsákányát, kiváltképpen ha azt a saját tarkóján törnék össze, annálfogva egész mohamedánus megnyugvással engedé magát a szőlőkertek mély utain át az erdőbe s onnan a legközelebbi faluba hajtatni, ahol Bálint a keresztyén bírónál rögtön fogadott egy négylovas szekeret, és azzal magát és foglyul ejtett gazdját ép egészségben átszállíttatá reggelre Ónod várába.

HUSZADIK FEJEZET

(Az mellben nagyon kewrnievlmeeniessen ; hanem ighen vnalmassan elewadatic az raboknak az ew kiwaltetasaanac teketoriaya.)

Nehogy pedig valaki eme régi szokásokat úgy ítélje meg, mint valami rettenetes barbár divatot. Mert hiszen újabb korban is vannak hasonlatos szokások: amik a régiebbeknél még sokkal keserveesebbek, amikor például egy vagy két jó barát a harmadiknak a váltójára ráírja a nevét, s aztán, ha az egyik nem fizet, a másikat egzekváltják helyette. Avagy kérdezzétek meg azokat, akik a mai világban az ő jó barátjaikért a mindenféle újkori tatároknál, nemkülönben a bankok és takarékpénztárak megerősített váraiban váltságdíjakat fizettek: nem sokkal emberségesebb népszokásnak találták volna-e, ha ezeknek a jó barátoknak azok a fogvatartók inkább jól a talpaikra vertek volna két szál bambusszal?

Aztán mi is represszáliákat gyakoroltunk bőségesen; csak hogy ha a török ütleget kapott, azért nem lamentált senki: annak úgy kellett; megérdemelte!

Az ónodi vár ormai és kapubejáratai éppen úgy fel voltak ékesítve póznára dugott török fejekkel, mint Eger várának kereszténynek koponyáival.

Mikor a Simplexet félig szabadon bocsáták, az a bal lábán hagyott békó arra való volt, hogy őt emlékeztesse, miszerint valamennyi Egerben foglyul hátramaradt magyar mind kezességet vállalt őérette úgy, hogy ha a kitűzött napra vagy a váltságdíjat, vagy a cserefoglyot ő el nem hozza Egerbe, a hátramaradt foglyok mind kegyetlen botbüntetését

szenvednek őmiatta; úgy, hogy az ilyen félig eleresztett fogolynak az elszökés vagy vissza nem térés a legalávalóbb bűnül tudatott volna be az egész országban.

Legelőbb is tehát a kajmakám állapotott meg a Simplex-szel, hogy mire becsüli ő magamagát? A Simplex azt mondta, hogy megér ötszáz magyar forintot. Erre a kajmakám azt mondta, hogy no hát legyen négyszáz: mert a töröknél megvolt az az alkorán parancsolta kegyes szokás, hogy amennyi váltságdíjat a megkínzott fogoly magáért felajánlott, annak egy ötödrészét neki leengedték.

Nagy szerencséje volt a Simplexnek, hogy neki is volt egy testi-lelki barátja, amilyen szövetség azon időkben mindenütt fennállt, és írott törvényképpen fenntartatott; kötelessége levén egyiknek a másik iránt, hogy azt a bajban segítse, a csatában védelmezze, ha elfogják, helyette váltságdíjt tegyen le, vagy más fogollyal kiváltsa; amíg fogságban van, a vagyoniát megőrizze, kótyavetyénél a barátja birtokára elővételi joggal bírjon; ha szerelmes, imádottját megnyerni segítsen; ha becsületét sértik, helyette megverekedjék; ha elesik, eltemesse, megsirassa, árváit koldulásra jutni ne engedje. Szép szokás volt az, s nagy szükség volt rá azokban az időkben.

A Bálint, amint szerencsésen megérkezett Ónod várába, azonnal átadta a maga foglyát, valamint a magával hozott kincset, a saját kétszáz aranya levonásával (mint amelyet a martalócok tőle raboltak el), a várkapitánynak, abból a célból, hogy a készpénzzel váltson ki előkelő vitézeket, akik az egri vár tömlöcében sínylődnek, valamint azt a tisztességes asszonyt, leánykájával együtt, akit vele együtt fogtak el a martalócok, s eladták az egri baromvásáron; a fogoly mérsárosért pedig cserélje ki az ő barátját, az ezredtrombitást: Simplexet.

Mely nemes tettevel annyira megnyerte a vitéz urak tetszését a Bálint, hogy rögtön megtették őt káplárúkká; a kiszabadított asszonyság is növendék leánykájával fölkereste

öt, s kezeit csókolva, lábait öelve adott hálát neki, s most már felfedezte magát előtte, hogy ő egy gazdag földesasszony, s ha a leánya hajadonkort ér, (még csak tizenkét esztendő volt) négy vagy öt esztendő múlva: jöjjön el érte, hozzá adja feleségül.

De a Bálint megköszönte szépen az ajánlatot, s azt mondá neki, hogy csak nevelje más boldogabb halandó számára a leánykáját, az ő csontjait ki tudja hol fehériti már a nap négy esztendő múlva?

Csak a szép Mikhál volt mindig az eszében!

Alig várta, hogy a Simplex újra előkerüljön, hogy indulhasson vele útnak.

Hanem az a fogolykicserélés nem ment ám olyan könnyen, hogy adza, nesze! Az egri kajmakám azt írta az ónodi kapitánynak, hogy ő az egri juhölöt el nem fogadja négyszáz forintba, amennyi a trombitás váltságdíja. Egerben még van harminckét mészáros; azért nem számítanak többet kétszáz forintnál. Ha a másik kétszázat készpénzben rá nem adják nyomtatékul, ő valamennyi keresztyén fogolynak mind a talpára veret. Mellékelve volt a keresztyén foglyoknak egy siralmas instantiája, melyben kéri a kapitányt, hogy teljesítse a kajmakám kívánságát, különben őket ütik.

Erre viszont az ónodi kapitány hozatta fel a börtönből mind a huszonhat török foglyot, s azokkal íratott siralomleveleket az egri basához, hogy talpára ne veressen az ottani keresztyén foglyoknak, mert ő akkor a török foglyoknak a fejére fog veretni.

Különösen nagy volt a szurkolása a két kicserélendőnek, akiknek kölcsönösen mind a két fél szörnyen ígérkezett kifordítani a bőrét, úgyhogy ezek féltükben a legjobb barátokká lettek egymás között.

Vége a Bálint ráadta még a kétszáz forintot nyomtatékul a maga mészárosára, s arra a Simplex is, a mészáros is, mindketten félig levetett békókkal elkísértettek Egerbe. Ott a

pénzt átvette a kajmakám, a mészárost meg a felesége, s lett olyan nagy dáridó a háznál, hogy a Simplexet is meghívták, s megtraktálták birkahússal tizenkétféle kiadásban; végül megajándékozta az Ibrahim egy pár piros bagaria csizmával, egy pár papuccsal, a Dzsigerdila pedig küldött általa a Bálintnak egy pár patyolat *fácenéltit* (alkalmasint zsebkeszkenőt), amire török betűk voltak hímezve, s amikkel a szép asszony az elválás emlékére a könnyeit törölgeté le.

Hanem az Ibrahim Kermesz megesküdött a próféta szakállára, hogy soha többet kálvinista hitű hitelent rabszolgának meg nem vesz, ha egy dénárért vesztegetik is.

A kajmakám pedig kiadá az elbocsátó levelet a Simplexnek, az ónodi kapitányhoz címezve, mely kezdődött e szavakkal: „Itt küldöm vissza neked a te trombitásodat, a nyüves kutyát . . . stb.” mire az ónodi kapitány mérgében azt a tromfot adta, hogy egy disznófarkot zárt szelencébe, s azt küldé meg a kajmakámnak; erre meg az viszont azt felelte neki, hogy „vettem a te ajándékodat: látom, hogy a legdrágább kincsedtől fosztottad meg magadat”. Amint hogy ez az ékes *correspondentia* még tán ma is olvasható az ónodi levéltárban.

Ezek után aztán ideje már, hogy meginduljon Bálint a szerencsétlen Mihál felkeresésére, akivel nem tudhatjuk, hogy mi történt azóta, akár benn a vihodár kastélyában, a gyűlölt ember karjaiban, az ördögös boszorkány igézetében, a vérben dolgozók borzasztó társaságában, akár pedig a kastélyon kívül, ahol a méregevő harámbasa fenekedett rá, hogy hunyortól sárga ajkaival halálra csókolja szegényt.

HUSZONEGYEDIK FEJEZET

*(Igenis evrwendetes hir eerkazic wala : mellbenn wagon gonozaknac
puztvlaasa.)*

A Simplex leginkább azzal vette meg a Bálintnak a szívét, hogy elmondta előtte, miket hallott a haramiák tanyáján az ő szerelmesének elvesztésére terveztetni.

Nem mert neki mindent elmondani, mert félt, hogy nagyon megijeszti vele; sőt talán minden bátorságát el fogja veszteni, ha az igazat megtudja; hanem annyit felfedezett előtte, hogy a Kaczenreiter nem vitte el Mikhált a parókiába, melybe megválasztották papnak; hanem otthon maradt az apja kastélyában, ahol Mikhállal nagyon kegyetlenül bánnak; a rablók pedig elébb-utóbb el fogják azt pusztítani; akkor a Mikhálra rettenetes sors vár.

— Mit tegyek? Uram Istenem! Mit tegyek? — tépelődék a szegény Bálint.

— Nem tehetsz te ottan egyebet, édes jó pajtásom — monda neki a Simplex —, mint hogy elhozod magaddal onnan a te kedvesedet.

— De hisz az Isten ellen való vétek lenne!

— Mégis megteszed azt! Csak gyere odáig. Csak egy szót szólj vele; csak meglásd, hát bizony azt teszed, amit megmondtam.

— Isten megőriz talán a nagy büntől.

— Én nem tudom. Én lutheránus vagyok: nem hiszem a predestinációt; te vagy a kálvinista: neked kell azt hinned. Neked kell azt tudnod, hogy mindaz, ami veled történt és

még ezután történni fog, meg volt előre írva egy nagy könyvben, ami elébb íratott, mint a világ megteremtett; a te akaratod nem változtat azon; s ha meg van rólad írva, hogy a hegy tetején halj meg: ha te nem mégy fel a hegyre, a hegy fog aládjönni. Én csak azt mondom teneked, hogy az első lépés után következik az utolsó. Ha arra szánod magadat, hogy meglásd a régi kedvesedet, akkor nem hagyod őt el többé, hanem elhozod magaddal, habár az utadat kétfelől csupa akasztófák árnyékoznak is be. Ha ez nem lett volna felőled határozva, akkor maradtál volna otthon az anyádnál, s vetted volna el a fűrmenđerék Katalinját.

Ilyenforma beszélgetések közt mentek, mendegéltek a biztos országúton; ezúttal jól ellátva magukat tűzifegyverekkel és pallossal, csákánnyal, hogy minden rongyos martalóc útjokat ne állja. Azoktul különben biztosságban lehettek; mert nem a kassai utat választották, hanem a göncit, s a martalócok a Hernád bal partján nemigen csaptak át, mert ott könnyen megszorították őket, ha a Hernád hirtelen megáradt: azt pedig sokszor megtette.

Ezen az úton tehát egész háborítatlanul elérkeztek Somosig heted napra Ónod várából. Somos pedig már az utolsó állomás Eperjeshez, ahonnan az út letér Lőcse felé.

Itten már csak a rablóbandáktól kellett tartaniok, amik azt a vidéket rettegésben tarták, s elébb ki kellett azt tudni, hogy merre tanyáznak most, mert sokszor megtették azt, hogy átmentek egész Lengyelországba, ahol szintén olyan szívesen látott vendégek voltak, mint itt.

A Simplex magára vállalta, hogy tudakozódni fog a rablók után a vásárosoktul, akik legjobban szoktak értesülve lenni. Addig a barátját hátrahagyta a csárdában.

Mikor aztán visszatért hozzá: ragyogott az arca az örömtől.

— Mondtam ugye, hogy szerencse fiai vagyunk! Nem burokban született-e te Bálint? Tele van a város gaudiummal.

Mind a három rablóbandát elfogták. Rajta vesztek az iglói búcsú ellen tervezett támadáson. Három vármegye összefogott, meg a császári katonaság: kiszorították őket a sziklaodúikból, mindenfelé elállták az útjaikat, utoljára a rablóknak elfogyott a puszkaporuk: aki el nem esett, megadta magát. Élve került kézre a hetyke Havrán, a kegyetlen Bajusz; kiket a társaik maguk kötözték meg, hogy kegyelmet nyerjenek. Hanem a Jankó története mégis a legcsodálatosabb. Annak a vesztét egyenesen én okoztam. Ezt nem bírták kézre keríteni. Mikor már mindeniktől el volt hagyva, mindenfelé körülfogva, akkor egy fenyőfát levágott, s azon, mint a paripán csúsztatta le magát a legmeredekebb sziklalejtőn, s aztán egy másik sziklameredélyen meg úgy felkapaszkodott, mint a vadmacska: ahova senki se mehetett utána. Hogy mégis vesztébe rohant, azt csak asszonynak köszönheti. A hátori kopanicsárnénak megizente általam, én meg az olajkáros által, hogy mikor látja, jókedvűnek lássa, az urának meg, hogy sehol színét se lássa. Az üldözés után egyenesen odamenekült a Jankó a szeretőjéhez. Az asszony nyájasan fogadta; vígan mulattak, nagy dáridót csaptak; egész éjjel folyt a bor a csapon, s két dudás muzsikált felváltva a Jankónak: a két dudás kifáradt a muzsikálásban, de nem a Jankó a táncban. Még délig is mindig ivott, s veszett jókedve volt. Akkor aztán marokkal szórta a pénzt a szájtató parasztok közé, s amíg azok kapkodták a tallérokat, azalatt kiment a mezőre, s azt mondta, hogy aki utána próbál menni, azt agyonharapja. Nem is volt senkinek olyan disznószíve, hogy utána merjen menni; csupán egy embernek. Az a kopanicsár volt.

A Jankó egész éjjel kereste, hogy megölje; ez pedig el volt bújva egy szénaboglyában délig. Délben aztán előbújt a boglyából, s akkor ő indult el a Jankót keresni. Nem volt nála egyéb fegyver, mint egy kétágú, hosszúnyelű favilla, amilyen-nél ezen a vidéken a kévéket adogatják fel a karó hegyére.

Rá is talált a Jankóra, amint ott feküdt a haricskában,

kezét lábát szétnyújtva, aludt hanyatt. A kopanicsár odaillesztette a nyakára a kétágú villát, s azzal egyszerre odaszorította a nyakát a földhöz. A veszedelmes rabló fejénél fogva volt leszorítva. Nem haraphatott. Mérges szája, az ő legveszedelmesebb fegyvere tehetetlenné lett téve. Hasztalan ordított, káromkodott; a kopanicsár vasmarka fogva tartá, míg a többiek bátorságot kapva, odarohantak, s megkötözték. — Holnap végzik ki Eperjesen mind a hármat. — Azt megnézzük.

HUSZONKETTEDIK FEJEZET

(Mell nec foliamatthiaabann elmondatic az gonoz embereknec rettentew sorsuk ees peeldaadasvc, mell az genge ziweveknec naghi zomoorusaaghot okoz wala, az megaatalkodottac penig peeldat belewle nem weznec wala.)

— Én nem nézem meg — monda a Bálint Simplexnek. — Énnekem a bőröm is borsószik, s minden körmöm hegyébe egyszerre beleáll a fájás, ha arra gondolok, hogy egy embertársamat kínozzák. Olyan természetem van, hogy ha magamat ütnek, vágják, tépnek: azon nevetek; hanem ha azt látom, hogy más embert mortifikálnak előttem: attul felforr a vérem. Magam nem szédülök, akármilyen meredély útján végigjárók; hanem ha azt látom, hogy más ember jár az örvény felett: attul elkábulok. Csodálom, hogyan tudja valaki a veszthelyet megnézni gyönyörűségből. Én a rágondolástól is irtózom. A csatatér egészen más. Ott ember ember ellen harcol. Ott meg se hallom a haldokló kiáltását; ami halált én ott osztok, azt nekem is oszthatja más; de azt nem akarom látni, hogy megkötözött embereket hogyan kínoznak halálra, hogy ordítanak azok a hóhér kínzása alatt. Én nem megyek oda.

— No, majd meglátod, hogy odamégy! — ungorkodék vele a Simplex. — Mondtam már neked, hogy ha igaz kálvinista vagy, fogadd el szépen a predestinációt, s sohase mondd, hogy ide megyek, oda nem megyek. Menni fogsz, ahová menned a világ teremtésekor elhatározott; az pedig Eperjes városa lesz, annak is a nagypiac.

És csakugyan úgy történt, ahogy a Simplex mondá. Mert alig léptek ki a csárdából, íme szemközt találkoztak velük

a darabantok őrzárata, akik mindkettőjüket feltartóztatták, s miután kérdésekre megtudták, hogy ők katonák: előmutaták nekik az eperjesi főkapitány rendeletét, melyben megparancsoltatik minden a környékben tartózkodó *fellábos* (szabadságos) katonának, hogy Eperjesre felgyülekezzen, s ott a kivégzések ideje alatt a piacon jelen legyen, nehogy a nép rendetlenkedése az igazságszolgáltatást megakadályozza, vagy pedig a rablók cinkostársai vakmerő megrohanással társaikat kiszabadíthassák.

Így azután a Bálintnak akarva nem akarva fel kellett mennie Eperjesre, a többi fegyveres néppel együtt.

Mindenfelől jött pedig a tenger sokaság erre a napra Eperjes városába; mintha országos búcsú volna, vagy főispánt installálnának. Urak hintón és lóháton, parasztok, kik tízen is ültek egy szekéren, diákok, mesterlegények, kalmárok, szentképárusok és mindenféle világcsalók.

Simplex és Bálint még azon éjjel elindították, mégpedig szekéren Eperjes felé, ahol már korán hajnalban megérkeztek.

Eperjes külső tekintete már akkor nem volt az a vidám, mosolygó kép, ami félszázad előtt. A belháború, a vallási villongások és a rablók pusztításai letarolták a környékét: a hajdani gyümölcsöskertek helyén csak bozót és a kivágott fák törzsei voltak láthatók a várfalak körül, s a szép kolnák, nyári lakok csak romjaikban mutatták, hogy minő szép élet volt itt hajdan.

A szép szilvások, a gyönyörű almafák helyén egészen más erdő nőtt fel a bástyák körül; egy rettenetes liget: száraz fákból, szomorú gyümölcsessel; akasztófák, kerékrudak és vesztőkarók erdeje, amiken ott korhadtak a kivégzettek csontjai. A három elfogott rablóbanda még sűrűbbé tette azt a gyászligetet. Az apróbb embereket, az orgazdákat meg az asszonyokat, kik a rablók számára lőport hordtak ki a városból, már kivégezték a megelőző napokon a sáncokon kívül; a három rablóvezérnek jutott csupán az a szerencse, hogy a kapukon belül végeztessenek ki; részint a tisztesség, részint a nagyobb biztosság miatt.

A főpiacon, ahol a városháza és a kereskedők nagy raktára néznek egymással szembe, volt felállítva a rettenetes alkotmány, aminek vérpad a neve: ölnyi magas mellvéddel, melyhez csak lábtókon lehet feljutni, miket a hóhérlegények felhúznak maguk után, mikor a munkához kezdtek, hogy senki utánuk ne mehessen; közepén volt egy széles tőke, s ahhoz nehéz kerekek támogatva, a két szélén pedig két vastag cölöp, lecsüggő láncokkal és záros vaspántokkal, felül pedig kútágas alakú villával, amin szintén kútgém hevert keresztül, lelőgő kankalikkal, aminek a végén horog volt.

A városház kapuja előtt karzat és mennyezet volt készítve a hatóság számára, s onnantúl sorfalat képezett a katonaság a vérpadig, azt pedig négyszögben vette körül, hármas sorban. Bálint igyekezett a hátulsó sorba jutni, hogy elrejthesse az arcát a rémlátvány elől, s a Simplexet maga mellé állítá, hogy ha rosszul talál lenni, elvigye onnan.

A nagy piac pedig már akkor teli volt bámészkodó néppel. Az ablakokban kinn ültek a cifrán felöltözött asszonyok, mintha valami sátoros ünnep volna, úrnapi processióval, s még a házak teteje is mind tele volt emberrel, s ahány padláslyuk, annyi emberfej nézett ki belőle. A piacon sátorok voltak felállítva, amikben mézeskalácsot, borsoskát és méhsert árultak, nagy üstökben sütötték a kofapecsenyét, s volt keletje a fonott perecnek. Házalók kiabáltak, a három rabló életírását árulva, mely durva papírra, iromba címképekkel volt nyomtatva „ebben az esztendőben”.

A vándor cigánynép és egyéb butyros házaló közül egyszer csak kiválik egy asszony, aki hosszú szíjakat árult egy póznára feltűzve, s odafurakodik a Simplexhez, s megszólítja:

— Nos, trombitás uram, nem vesz-e zsvány hátábul hasított szíjat?

A Simplex rögtön ráismert a hangjáról: Pirka volt az, a boszorkány. S rögtön elkezdett vele beszédbe elegyedni, azon ürügy alatt, mintha alkudnék.

— Hát mire jó ez a zsvány hátából hasított szíj?
— Elűzi a pestist, nehéz nyavalyát; távol tartja a vad-
állatokat; megtéríti a makacskodó szeretőket.

— S mi az ára?

— Négy tallér.

Bálint közbeszólt:

— Ugyan, ne légy bolond. Ne hagyd magadat rászedni egy cigányasszonytul. Csikóbőrből vannak azok a szíjak, aminőket kaphatsz a szíjártónál darabját egy dénárért.

— Nem az, vitéz káplár uram! — szólt vigyorogva a boszorkány. — Az én uram nem volt sintér, aki lovat nyúzott; hanem hóhér, aki embert nyúzott.

A Bálint kiköpött erre a szóra.

— Pih! Akkor annál undokabb a kend portékája, ha igazi; álljon vele tőlem távol.

A Simplex megtaszítá könyökkel a Pirkát, s a szemével odavágott a Bálint felé, mire a Pirka gonoszul félrekacsinta, felvonva a fekete szemöldeit, s a száját széthúzva a fogairól, rávigyorgott a Bálindra:

— No, no, vitéz káplár uram, még kegyelmed is fog tőlem valamit venni, *ami a hóhér kezéből került ki!*

A Simplex ráhágott a lábára, hogy ne beszéljen tovább. Arra elkezdtek egymás közt súgni-búgni, mintha a szíjra alkudnának.

Azután nemsokára úgy eltűnt a Pirka a piacról, mintha a föld nyelte volna el.

Amint a nyolcat ütötte a városház tornyában, megkon-
dultak a franciscánusok kolostorának harangjai, s arra dobszó
hangzott elő a városház udvarából, s megindult a szomorú
menet.

Elöl a tanácsurak és a főkapitány, akik a posztóval fedett
lépcsőn felhágtek a díszkarzatra, s ott állva maradtak, amíg a
kikiáltó tanácsjegyző felolvasá az ítéletet; azután jöttek a dara-
bontok, karra vetett puskáikkal, s közöttük a három elítélt, egy-

egy pecér által vezetve, nyakukra kötött pányvánál fogva; leghátul végre jött az emberek legszörnyűbbike, a hóhér; maga a vén Vihodár, fehér lovon, hosszú veres palást a nyakában, mely a lovat is félig betakarta, fején veres tollas fekete barét, kezében a kivont pallos. Két csatlós vezette a lovát. Háta mögött következett nyolc hóhérlegény, kik egész arzenálját, a kínzóeszközöket hozták a nyomában.

Bálint félrefordítá a fejét, hogy mindebből ne lásson semmit.

Mert ha odatekintett volna, akkor egyet ama hóhérlegények közül bizonyosan meg kellett volna ismernie. Inkább elbújt a társai háta mögé.

A piacra kilépő rablókat a nép iszonyú zsvajjal fogadta, amit azok undok káromkodással vizonoztak, különösen a bámulásukra jött asszonynépekre oly gyalázatos szavakat mondtak, hogy azoknak a föld alá kellett volna bújni szégyenlétükben inkább, mint azt a csúfságot elhallgatni.

A megelőzött kínvallatás nyoma meglátszott valamennyin; össze voltak tépve, vágva, sütogetve. De azért egy se mutatott töredelmességet. Hahotával fogadták a vén Vihodárt, s gúnyolva hívták fel, hogy most mutassa meg, hogy mit tanult.

Az hidegvérrel oldá le a válláról a skarlát palástot, s halkán osztá parancsait a legényeinek, mikor mindannyian fenn voltak már azon az elátkozott színpadon.

A magas ősz alakot rettentő ordítással fogadta a néptömeg, amire ő meghajtotta magát, mint valami színpadi hős.

A legelső volt a Bajusz, akivel megkezdték az előadást.

A Bálintnak nem volt szükség bedugni a füleit: nem jajgatott a Bajusz. Egy szavát sem hallatta. A körülálló népség a bámulat szörnyűködésével suttogott egymáshoz. A rablót a hidegvérű megvetése a halálnak, a kíntás fitymálása hőssé emelte a nép előtt.

Olyan csendesség volt, hogy nem lehetett egyebet hallani, mint a nehéz kerék zuhogását.

Ennek vége volt.

Következett a sorban a nyalka Havrán.

Ezzel egészen más alakot öltött a véres színjáték.

Az első rablóval csak a segédei bántak el a Vihodárnak: ő csak parancsokat osztott halkán. A másodiknál már ki kellett tennie magáért, hogy becsületet valljon.

A Havrán dühös fickó volt. Szidta, káromolta a Vihodárt, s gúnynevekkel halmozá el. Azt mondta neki, hogy kontrár!

A vén Vihodár erre letette a barétot a fejéről, s leveté a skarlát dolmányát, s aztán maga indult neki remekelni.

A nézősereg meg lehetett elégedve mind a két színjátszóval, a vén Vihodár egész tudományát végigpróbálta a rablón, de az is végig dacolt vele. Egymást szidták, káromolták. A rabló kinevetett minden kínzást, s bosszantotta a Vihodárt, hogy no mit tud még? Az pedig dühben volt már, s minden tudományát kimerítette a pokolbeli kínok kitalálásában, s amint egy új kínzőeszközzel jött, megkérdezé a rablótól, hogy tetszik neki ez a multság?

A franciscánus barát ott a vesztőszobor mellett eleget kérlelte, engesztelte majd a rablót, majd a hóhért, hogy térjenek Istenhez, ne káromkodjanak olyan nagyon! De a vérpád olyan teátrum, ahol minden szabad; egyik se hallgatott rá.

Utoljára is a rabló fogott ki a hóhéron. Mikor már nem volt rajta emberi forma többé, úgy összevissza volt marcangolva, még akkor is röhögve csúfolta kínzóját. Utoljára beleakasztották az oldalába a bitófa kankalékjának a horgát, s felrántották a levegőbe: onnan kiabált aztán alá éppen nem hízogató bókokat a benne gyönyörködő asszonyságoknak, míg kilehelte lelkét, amely tévedésből választott magának emberi testet lakhelyül.

Az öreg Vihodár meg volt szégyenítve. Tapasztalá, hogy e héroszi ellenállás által a tekintélye nagyon meg van csorbítva a nép előtt. Ezt a csorbát ki kell köszörülni.

Hátra volt még a harmadik rablóvezér, a Jankó. Ennek kellett a Vihodár becsületét helyreállítani.

A vén bakó valami nagy dologra készült vele.

Levéteté az elítélt lábairól a békókat, s nem láncoltatá őt oda a bitófához.

— Táncolni fogunk egymással! — mondá a Jankónak.

És ez a szó lett a veszedelme.

A következő pillanatban egy oly általános elszörnyedés hangja tört fel a közönségből, hogy még a Bálint is odatekintett a vérpadra. S amit meglátott, az valóban méltó volt a bámulatra.

A Jankó, a nagyszerű gimnaszta, abban a pillanatban, amelyben lábairól a békókat levették, egy ugrással a Vihodár alakján termett, s bár kezei hátra voltak kötve, két térdével átszorítá annak derekát s a fogaival beleharapott neki a nyakába: éppen oda, ahol a carotis nagy ütér van. Ezt az életeret harapta ketté, vagy csakugyan volt valami abban a mesében, hogy akit ő a méregittas szájával és fogaival megharap, az halálfia; a vén Vihodár, mint a darab fa, esett hanyatt, s mire a hóhérlegények odaugráltak, hogy az elítéltet letépjék róla, már akkor holt ember volt.

Ez a jelenet annyira elundorította a Bálintot, hogy elfordulva, odaborult a Simplex vállára, s azt hörgé: „Most mindjárt leszédülök.”

— Csak egy kissé tartsd még magadat — dörmögé fülébe a Simplex.

Amint a nép megtudta, hogy a vén Vihodárt a Jankó egy harapással megölte a vérpadon, rettenő tumultus támadt.

Elkezdtek tapsolni és vivátokat kiáltozni az elítélteknek, míg a hóhérlegényeket záptojással és rohadt almával hajigálták meg.

Végre a közberецsegő trombiták és doromboló dobhangok valahogy elnyomták a néplármát, s akkor felállt a főkapitány az emelvényen, s kihirdeté: hogy ha az öreg Vihodárnak baja esett, azért a törvény ítéletének végrehajtása nem szenved

hátramaradást, itt van a Vihodár fia, az ifjú mester: végezze a hivatalos tennivalókat ő.

Erre a nép elcsendesült, mint mikor egy új színész lép fel a színpadra.

Az általános elhallgatás tanúsítá, hogy a fellépő beszélni akar valamit, arra várnak.

A Bálint eltakarta szemeit; minden érzéke fel volt háborodva; ha a hadi sorrend nem tartotta volna, elfutott volna onnan.

S a kierőszakolt csendben felhangzott az új ember szózata a néphez.

— Íme e gonosztevő, ki apámat megölte, nem érdemes arra, hogy emberi kéz emberi módon végezze őt ki a világból.

Bálint megütközve figyelt: ez a hang olyan hang, aminőt ő már hallott egyszer, — a prédikátori székéből.

Az pedig folytatá:

— Van egy halálnem, aminővel az érzéketlen gonosztevőket szokták kivégezni távol Abesszíniában, kiknek fekete bőrük minden kínzás iránt érzéketlen. Nyers bivalybőrbe varrják őket elevenen, s így akasztják ki a napra. Amint aztán a nyers bőr kezd összefacsarodni fölöttük a melegben: az megtanítja a gonoszokat a pokolrul énekelni. Én ilyen halálra vetem e gonosztevőt.

Mi ez? — kiálta Bálint — Ez a hang? Kinck a hangja ez? Ez abesszíniai mese: ki hallotta ezt más, mint aki tudós Frölich tanár etnográfiai leckéit frekventálta? Kicsoda ez az ember?

S lekapva kezét szemeiről, odatekinte.

És ráismert a vérpaddon álló skarlátöltözetes alakra!

— Ez a te Mikhálódnak a férje, Kaczenreiter Henrik! — kiálta arcába a Simplex.

Kalondai Bálinttal felfordult a világ, eszméletlenül dőlt ki a sorbul: Simplex úgy vitte ki a hátán. Senki sem ütődött meg azon. E rémjelenetek alatt akárhányan dőltek el ájultan még a katonák közül is.

HUSZONHARMADIK FEJEZET

(Mellben kidörl, hagi minden gonoznač az okozoia ew maga az + + + pokolbeli satan, ees annac straazsamesterei az rvt bozorkanioč, walamellec az halando embereket megrontani az ew fvrfangoss practicaikval mindeetig keezen wadnac.)

A Babura Pirka sebtében, inaszakadtából vágatott haza a magányos házhoz, mely Kis-Szeben falain kívül állt. Olyan utakat tudott ő a hegyeken keresztül, amiken a lovas embert is megelőzte. Éjjel is tudta az utat, s bátorsága volt együtt kószálni a kokajzásokon keresztül a lidércekkel és más gonosz lelkekkel, akikkel nyilván mind igen jó ismeretséget tartott.

Másnap a görögői kopanicsánál tartott pihenést. Abban volt a háromi kopanicsárnak a felesége mint gazdasszony, magányosan, kit az ura elkergetett magától, amióta a Jankót elfogta, s maga beállt vármegye pandúrjának. A feleségéből mi lehetne mármost egyéb, mint boszorkány? A Babura Pirka már be is vette novitiusának.

— No, Anca — monda neki, mikor belépett hozzá —, „Irgundum gula” ma, meg holnap, meg holnapután kínozzák a Jankót három napig. Még az éjjel vendégeket hozok hozzád; csinálj jó vacsorát, lesz muzsika is, megüljük a torát!

Azzal adott egy aranyat a kopanicsárnénak a lakomára, s aztán megtanította őt arra a bűvészetre, hogy ördögi praktikákkal hogyan lehet a távollévő embernek csomót kötni a belein, hogy kínjába a földet rágja? Azon az éjszakán valamennyi hóhérlegény mind gyomorgörcsöt kapott, és nyomorultul fetrengett kínjában, ami ha nem a sok megivott ólomcukros bortól származott, úgy bizonyosan a két boszorkány megrontásának következése volt.

A szegény fiatalasszony ezalatt egyes-egyedül volt abban a rettenetes házban a felső lakosztályban. Mert a földszinten volt még két pecér hátrahagyva, aki a házra ügyelt, s a toronyban felváltva őrt állt, és a felvonó hidat őrzé.

Külső betörés ellen jól meg volt őrizve a magányos ház. A falait körülvevő vízárók fenekén hegyes sánckarók voltak leverve, mik a keresztülúszni akarót felnyársolni voltak készek, a vastag falak szűk ablakai erős vasrácsokkal és vastáblákkal megvédve, s az udvaron két óriás szelindek, ami a fegyveres férfit is megtámadta. A két pecérnek pedig széles öblű lőfegyverei voltak, amikből egész marék vágott ólmot lehetett kilőni, ha szükség volt rá.

A fiatalasszonyt itthon hagyták, mikor mind elmentek Eperjesre a nagy előadásra. Ő sem kívánczolt oda velük menni: borzadt teste-lelke azoktól az iszonyú látványoktól, amikre más úrasszonyok oly kíváncsiak voltak; de meg az ura sem akarta magával vinni. Nagy volt a féltékenysége, s akárhogy mutatta is az asszony iránta való nyájasságát, nem hitt neki; érezte magában, hogy az nem lehet más, mint tettetés, s félt tőle, nehogy Eperjesen a minden vidékről összetóduló sokaság között még Kalondai Bálinttal is találkozzék.

A Babura Pirkának meg volt hagyva, hogy míg mind távol lesznek, ő itthon maradjon; sehova a háztul el ne menjen; a kapusnak is megparancsoltatott, hogy azalatt se ki, se be a kapun senkit át ne bocsásson, még a Pirkát se. Mintha bizony lehetne egy boszorkányt bezárni kulccsal! Előbb ott volt ő Eperjesen, mint a Vihodár pereputtya, ámbár egy órával későbbben indult el utána.

Mikháľ azt mondta Pirkának, hogy amíg távol lesz a gazda, addig semmi szüksége sem lesz rá: addig hagyja őt egészen magára. Főzni tud magának, otthon jól megtanulta; még vizet sem kell hoznia másnak. A konyhából szolgált le egy kút, melyen két vederral egy láncos kerék hajtotta fel a vizet úgy, hogy mikor az egyik kerék alászállt, a másik felemelkedett.

SZÉP MIKHÁL.

REGÉNY.

II. TA.

JÓKAIMÓR.

BUDAPEST,

AZ ATHENAEUM R. TÁRSULAT KIADÁSA.

1877.

A *Szép Mikhál* első kiadásának címlapja

Mikhál tehát minden ajtót bezárt maga mögött: a lépcsőhöz vezető rácsajtót, a folyosó végét elrekesztő vasajtót, s ha éjjelre a konyha nehéz tölgyfa ajtaját is magára reteszelte, úgy emberi hatalom ellen egészen biztosítva érezhette magát.

De annál kevésbé volt megvédve azok ellen, akiknek nem kell nyitott ajtó, hogy megjelenjenek. Mikor a minden nap megszokott lármás nép eltűnt a házból, durva csizmakopogásával, hőrogető kiabálásával, mocskos, szitkos beszédével, részeg danáival együtt, akkor a beállott csendességben előjöttek azok, akik csoszogva, sóhajtozva, nyögve, dideregve adják jelét ottlétüknek. Minden zugban látni vélte az áldozatokat, kiknek vére e ház lakóinak kezén száradt, ahogy előjönnek visszakövetelni kettévágott napjaikat; visszakerik fázékony csontjaikra az öltönyöket, amiket a hóhér örökölt tőlük. Minden árnyék mozogni látszott előtte; az élettelen tárgyak megelevenültek, és beszéltek hozzá; háta mögött örökös suttogást, csoszogást hallott, s ha tüzet rakott, a nyirkos fahasábok sírtak, perlekedtek, bogárzengéssel könyörögtek előtte; mikor a szél fútt, olyan nyögés, huhogás volt az egész házban, mintha táborszámra járnának benne végig a kísértetek, akik azután álmaiban igazi alakot öltöttek, s torz arcaikkal, négyfelé vágott tetemeikkel üldözték szédítő meredélyek felé.

Ha pedig el tudott úzni magától álmokat és képzelet alkotta kísérteteket: a hideg, józan valóság még azoknál is ijesztőbb rémképül vonult el lelke előtt.

Minő élet ez az övé? Egy férfihoz láncolva lenni, akit nem szeretett, mikor hozzáadták; akitől fél, irtózik, undorodik, midőn vele együtt van. Megcsalva a legfertelmesebbül; kizárva örökre a világból, s odaláncolva még élve a pokol nyitott kapujához, ahol minden bemenő neki köszön a levett fejével. Remény nélkül, kilátás nélkül, hogy innen valaha kiszabaduljon, hogy ez a balsors valaha más fordulatot vegyen, hogy enyhülést nyerjen. Kínózva attól a gondolattól, hogy atyja elfelejté; de még jobban attól, hogy kedvese most is emlékezik

rá, és nem tud az ő balsorsáról semmit, hogy őt boldognak hiszi, és átkozza és mégis szereti.

Ilyenkor aztán elővették azok a rossz gondolatok, amik sokkal rémítőbbek a kripták és vesztőhelyek minden sápadt rémeinél; a kétkedés a mennyei gondviselésben, az utálat az emberi törvények iránt. Utálta azt a szokást, mely az apának jogot ad a gyermeke sorsát intézni; átkozta az oltárt, mely láncot köt a nő és férj kezére, hogy egymásé legyenek; gyűlölte az egész emberi társaságot, mely a külső tisztességért rabigába veri a szívek érzéseit: azon kapta magát, hogy kétségbeesésében tudna rossz, igen rossz lenni.

Már önmagától is félt!

Éjszaka nem mert, nem akart hálószobájában aludni. Utálta a hitvesi nyoszolyát. Hanem odaki vetett magának ágyat a konyhában. A konyha volt a legnyugodalmasabb menedék rá nézve. Egész éjjel rakta a tüzet; nem tudott sötétben maradni, s a tűz mellett fazekakban folyvást vizet forralt. — Semmi fegyvere nem volt; ha lett volna is, mit ért volna az ő gyöngé kezében? Hanem arra képesnek hitte magát, hogy ha valaki megtámadná, azt egy fazék vízzel le tudná forrázni.

Már öt napja volt egyedül bezárkózva, s kezdett megháborodni a rémes egyedüllét miatt. A kínok legnagyobbika az egyedüllét: fájdalmasabb az éhezésnél. Jólesett volna már, ha a Pirka lett volna is a közelében; még annak az ördögi csábszavait is inkább elhallgatta volna, mint ezt az örökös kísértetperlekedést a tűzben égő fahasábokkal, s ezt a nyívtásvást az ajtó-ablak hasadékon át, azt a huhogást a kéményben, mikor a szél fú.

Ötödik este ismét vizet húzott a konyhai kútból, s amíg a kereket forgatta, azt a szót ereszté ki a száján:

„Óh, bárcsak a lidérc idehozná azt a Pirkát!”

Alig szalasztotta ezt ki, amint egyszerre azon vevé észre, hogy a vederemelő-kerek magától kezd forogni, nem várja a

hajtást, s a felemelkedő vederből a Babura Pirka cifra buglyos alakja emelkedik ki a kút kámváján.

Mikhál Jézus Máriát kiáltott, s felsikoltott ijedtében, a Pirka azonban kacajra fakadt, s azt mondá neki:

— Lám, asszonykám! — Nem lehet ám a boszorkányt kizárni a házból, ott jön az be, ahol akar.

Mikhál csakugyan azt hitte, hogy a Pirka egyenesen a vízből merült fel, noha minden ruhája, még a csizmája is egészen száraz volt.

— Jaj, de nagy vacsora készül itt! — kiálta fel a Pirka, mikor meglátta azt a sok fazekat a tűzhelyen, s aztán belenézett sorba. — Ez is víz, az is víz; csupa merő forró víz. No, az egyikbe tegyünk valamit, hogy legyen belőle jó leves!

Azzal a tarisznyájából egy marék apró papírcédulát vetett a forró vízbe.

— Száz esztendő's kalendáriumból kivágott nevek — suttogá vigyorogva Mikhálhoz. — Amelyik legelőbb felbugygyan, ez a szeretőknek a neve.

Aközben felvett egy szűrőkanalat, s a legelső cédulát, mely a bugyborékoló víz felszínére felvetődött, kimeríté vele. Nézze csak meg, mi van rajta?

Mikhál kezébe vette a cédulát, s megrettenve olvasá e nevet: „Valentinus.”

Ijedten veté azt rögtön a lángoló tűzbe.

Hanem a láng nem emészté meg a nedves papírt, inkább felkapta azt a légbe, s a kedves neve, a füsttel együtt, kirepült a kéményen.

— Haha! — kacagott a Pirka. — Nem ég az meg, asszonykám. Hopp ízibe. Fittymássánt!

S azzal egy füttyvetésre megint ott volt a markában a cédula, arra is az volt írva: „Valentinus.”

— No hát, hogy mulatott olyan egyes-egyedül az én asszonykám? — kérdezé a Pirka, megsimogatva Mikhál szép kezeit. — Nem kívánta, hogy bárcsak itt volna már a Pirka?

Mikhál nem tagadhatta, mert igazán kívánta.

— No hát, mivel gyönyörködtessem a szép asszonykát? Mesét mondjak, vagy kártyát vessek?

Mikhál azt mondta neki, hogy vessen kártyát.

— Hanem aztán, aki hisz a kártyavetésnek, az megadja az árát; de aki nem hisz neki, az még jobban megadja az árát.

— Majd meglássuk.

Mikhál aztán lekuporodott a Pirka mellé a gyékényre, a boszorkány azon vetette ki a kártyákat.

— Hűh, de nagy dolgok állnak itt! — kezdé a kirakott kártyákat magyarázni. — Ez itt az öreg Vihodár, ez a rabló, ez a Vihodár fia. A vén hóhérnak halál áll. Koporsó. Ezt megöli a rabló.

— Képtelenség! — szólt közbe Mikhál.

— Nem én mondom. A kártya mondja. Az ifjú úrnak győzelem áll és hatalom. Ő megöli a rablót, s az apja hivatalába emeltetik.

— Haha! — nevetett Mikhál. — Az már nem igaz. Henrik ugyan itt hagyná ezt az egész mesterséget, ha az apja egyszer meghalna. Kimenne Németországba professzornak, ahol senki sem ismeri. Nekem százszor megfogadta.

— No, én nem tudom. Csak azt mondom, amit a kártya mond. Lássuk csak: ez itt a szép asszony. Hűh, micsoda nagy öröm vár rá. A „kedves” közel van hozzá; ez a rózsza az „égő szerelem”; ez a kutya a „hűség”; ez a galambos ház a „boldogság”. Még ma összetalálkozik vele.

— Eredj, Pirka; ez is olyan bolond beszéd, mint a többi volt.

— Nono, asszonykám! A kártya nem hazudik. Még az éjjel összetalálkozik vele.

— Messze van az; ki tudja, hol jár? — sóhajta fel Mikhál.

— Nékem van egy bakkecském; ha én azt elbocsátom, s azt mondom neki: hozd ide kecském azt a szép, deli ifjút, akire az én asszonyom gondol, hát amilyen igaz, hogy én

innen a kút fenekéről ide jöttem, olyan igazán elhozza a bakkecske azt az ifjút, ha Törökország szélén volna is bár.

Mikhál megrettent.

— Nem! Ide ne hozza.

— Nem bizony; dehogy ide: ebbe a csúf verembe, a Vihodár házába. Hanem abba a csendes házba, ahol a galambok csókolódnak a háztetőn.

— De hát én hogy jutnék oda? Én nem ülnek fel a bakkecskére.

— Nem bizony. Hanem ahol a Babura Pirka be tudott jönni, ott az ő szép asszonyát is ki tudja vinni, s úgy elvezeti szép kakukkfüves mezőkön keresztül a boldog házig, hogy még csak a pillangós cipőit se lesznek harmatosak. Felöltözik a szép asszony parasztleánynak, hogy valaki rá ne ismerjen, ha útban találja, hanem aztán szép ruhákat hoz magával, hogy mikor az ő kedvesét várja, pompásan felöltözködjék; háromszor öltözzék egymás után: először gyenge rózsaszínűbe, azután búzavirág-színbe, utoljára császárpirosba; aranyfüggő, kősöntyű, aranylánc mind fel legyen rakva; tarajos főkötő, gyöngyös fésűvel a fejében. Készítse csak össze ezeket a pompás ruhákat. Hóhérgazda hordta azokat a feleségének: még egyszer se volt rajta. Hcj, de nagyot ugorjunk benne!

— Ne kísérts, sátán!

— A kártya megmondta; a Pirka megcselekszi; a szép asszony gondja, hogy hiszi-e vagy nem? Ha hiszi is, megadja az árát; ha nem hiszi is, megadja az árát.

Mikhál pedig hitt is, nem is.

Annyiban hitt, hogy előhordta a megnevezett ruháit, a gyöngye rózsaszínt, a búzavirág-színt és a császárpirosot, s aztán az egyiket a másik mellé felaggatva a fogasra, nézegette, talál-gatta, melyik illenék jobban? Azután azt is megtette, hogy fel hagyta magát öltöztetni parasztleánynak, kurta viganóba, hosszú szárú letűrt piros csizmába; (a hóhér házában egész jelmeztár volt, — ki tudja, hol szerezte) s aztán körülforgatta

magát, hogy milyen kackiásan mórrikál benne. Hanem mégis mikor azt mondta neki a Pirka, hogy no hát menjünk, vissza-riadt, és azt felelte, hogy ez Isten ellen való vétek.

Egyszerre kúrthang szólalt meg a ház kapuja előtt. Ugyanazon riadó, amellyel a Henrik szokta jelenteni hazaérkezését, s azonnal hangzott a felvonóhid láncainak csörömpölése és a dobogó lecsapódása, míg a házőrző ebek ugyanazt a nyihogó csaholást hallatták, amellyel a jó ismerőst szokták üdvözölni.

Mikhálnak az arcába szökött a vére.

— Látod, a kártya hogy hazudott? Az uram jött meg.

Azzal csak annyi ideje volt, hogy a három szép selyemruhát egy göngyölegbe gyűrve, valami sötét zugba hajtsa' de már a parasztruhát nem vethette le magáról. Azt gondolta, majd azt fogja mondani az urának, hogy a konyhában a főzéshez vette fel.

A folyosó- és lépcsőajtók kulcsait pedig odaadta a Pirkának, hogy bocsássa be az alant dörömbözőt.

S azzal várt, a tűzhely körül serénykedve, annak az arcnak a megjelenésére, melyet lelkében utált, de amely mégis, azt hívé, hogy nagy bűnbeeséstől, súlyos kísértettől szabadítá meg ezúttal.

De nem az jött eléje. Hanem még annál is utálatosabb. A második legény, aki a Vihodárnak minden nagy munkáiban segíteni szokott. Az első legény már csak önálló munkát végzett.

A betoppanó nem kívánt semmi istenes áldásfélét, hanem gorombán leült a konyhaszékre, s nehéz kalapját ledobta a tűzhelyre, s mindenekelőtt azt mondá az asszonynak, hogy „adj innom, szép ifjasszony, mert megveszekedem”.

S csak azután, hogy egy kupa sert fenéig leöblített a torkán, kezdett hozzá a mondanivalóhoz.

Tegezte az asszonyt, mint szoká; ami ellen az hiába tiltakozott.

— Jó híreket hozok, szép ifjasszony. Legelőször is az

öreg Vihodárt elvitte az ördög. Beleharapott a nyakába az ördögös Jankó a mérges fogával, s az öreg rögtön meggebedt.

Mikhál szédülve gondolt rá, hogy íme ezt megmondta a kártya.

— Most már a te urad lesz gazda a háznál. Minden kincs az övé. De még a méltóság is. Ott rögtön megtette őt a szepesi gróf meg a sárosi főispán az apja helyébe az egész felföld urának, pecsétes levéllel ellátott hóhérnak, s azonnal le is tette remekét a gonosztevő Jankón, hogy az még most is ordít kínjában, és fog ordítani még két nap, két éjjel, hogy végighangzik egész Eperjesen, s amely asszony el nem ájul, amely gyerek nyavalyatörést nem kap, amely kutya meg nem vész ettől az ordítástul, az mehet ördögöt fogni a Lomnicra!

Mikhál teste reszketett a láztul. Tehát Henrik önkényt átvette apja rettentő hivatalát, sőt le is tette belőle a pokoli remeket! Nem gondolt arra, hogy meneküljön, midőn senki sem kényszeríti az ottmaradásra többé. Gyönyörét találja a kegyetlenkedésben. Az egykori pap, az alázatos lelkész ily rövid időn át tudott alakulni vérengző bakóvá: és ezzel minden utat elzárt Mikhál előtt a pokolbul kimenekülésre. És mindezt megmondta a jósnő kártyája.

S hogy a borzalom, az undorodás, az iszonyat tetőpontjára hágjon, még az kellett hozzá, hogy a kisebbik legény oda lépjen hozzá, s fertelmes vigyorgó pofával azt mondja neki:

— No, most már azért a sok jó hírhozásért egy pár csókot, szép ifjasszony.

A fickó részeg is lehetett jóformán: hisz útközben minden csapszék, csárda előtt megállt, de még egy régi bevett szokás is mellette szólt.

— Az a törvény — mondá az elrémülten visszajedő asszonynak —, hogy aki legelőször hírül viszi a vihodár feleségének, hogy az urát felcsapták mesternek: az az ifjasszonytól egy pár csókot kap ízibe.

S azzal kétfelé törülte maszatos bajuszát, és kinyújtá a karját, hogy a Mikhál derekát átölelje vele.

Ez orcátlan merészség oly dühbe hozta a gyöngé asszonyt, hogy amit magában oly keményen föltett, azt most végre is hajtá. Felkapott egy fazék forró vizet a tűzhelyről, s azzal úgy nyakon forrázta a tolakodó gazembert, hogy annak szemeszája tele lett a forró lével, s az egy percre minden eszméletét elvette. Azon perc alatt pedig nekirohant a Mikhál, s teljes erejével megtaszítá. Mire a Pirka is odarohant, s ő is Mikhálnak segített, úgyhogy egyesült erővel ki tudták lökni a nagy mahomed embert a konyhából, s azután nagy hirtelen becsapták a tölgyfa ajtót.

A leforrázott és kilökött fickó azonban most még dühösebbé lett téve, átkozódott, káromkodott és fenyegetődzött, hogy minden rosszat el fog követni a Mikhállal, s hogy a fenyegetőzésnél ne maradjon, segítségül hívta a két otthon maradt pecért is. S akkor előhozva azt a nagy vassulykot, amivel a gonosztevőket szokták mozsárban összetörni, neki-fogtak, hogy azzal az erős tölgyfa ajtót betörjék.

Mikhál azt hitte, hogy el van veszve. Inkább bele akart ugrani a kútba, mint hogy bevárja, míg gyilkosai rátörik az ajtót.

— No, csak csendesesen, szép asszonykám — mondá, megfogva a kezét, a boszorkány. — Ugye, hogy a kártya már kétszer is igazat mondott? Harmadszor is azt fog mondani. Rám bízza-e hát most magát?

— Itt van. Vegyed testemet, lelkemet — szólt az asszony, odavetve magát a boszorkány karjai közé.

— No, hát legelőbb is vegye a szép asszony ezt az égő hasábfát a kezébe, aztán álljon bele ebbe a vederbe. Én a kerékkal szépen leeresztem, de nem a vízbe, hanem csak a kútgádor közepéig: ott talál egy szűk nyílást, abba lépjen ki, s várja meg, míg utána ereszkedem.

Mikhál mindenre kész volt már végső kétségbeesése,

elkeseredése tetőpontján, s engedte magát a kútba aláereszteni. Az égő fenyőhasáb világánál megtalálta a jelzett üreget, s abba kilépett. A veder újra felemelkedett, s kevés vártatva leszállt utána a Pirka, kezeivel a lánc átelleni végét fogva, s úgy szállítva alá fogásról fogásra a vedret. Ott a nyílásnál ő is kiugrott a vederből; azt kiakasztá láncából, mire az átellenes veder, súlyegyent vesztve, lezuhant a víz fenekére, a lánc csörömpölve szaladt fel a kerékig.

— Így, most mehetünk tovább.

A Pirka hátán át volt kötve a nagy batyu, amibe Mikhál pompás öltöző ruhái voltak csomagolva.

A szűk folyosó egy vasajtóval volt elzárva, mely most nyitva állt, s az egy alacsony pinceboltba vezetett. Abban nagy hordókban volt felhalmozva szurok, kátrány, kén és kötegekben csepű: a bakó mesterségéhez szükséges anyagok; aztán meg kicserzett állatbőrök: — diadalainak exuviái. E boltozatnak ismét egy hosszú pincefolyosó volt a folytatása, s annak a végén volt egy vasajtó.

Ahhoz a vasajtóhoz volt tolvajkulcsa Pirkának. Így tudott ő látatlanul kimenni és bejönni.

Az a föld alatti kijárat pedig arra való volt, hogy ha egyszer a bakót rablócsapatok megostromolnák a házában, a végveszély idején megmenekülhessen rajta. A kis vasajtó egy erdei bozótba vezetett.

A pinceboltnak volt egy lépcső-lejárása is fából, mely egy csapóajtóval volt lecsukva.

Mielőtt a folyosót elhagyták volna, a Pirka a csepűkötegekből egy hosszú pamatot font, mely elért a kijárásig, s mikor az ajtót felnyitotta Mikhál előtt, akkor az égő hasábot beledobta a csepűbe.

— Miért dobod az üszköt a csepűbe?

— Azért, mert idekünn elárulna bennünket: nincs is szükségünk rá, mert még fenn van a hold.

— De a pince meggyulladhat tőle.

— Az lesz csak jó nekünk, legalább nem üldözhetnek bennünket ezen az úton, ha észreveszik, hogy merre menekültünk?

— De a pincétől meggyulladhat a ház.

— Hát aztán, ha leég is, mi ég el benne, ami nekem kedves, vagy a szép asszonyomnak kedves?

(Mell naghi leegien az fiatalsaagnac az meggondolatlansaaga, es az azzonioknac az ew rawazsaagvc az ferfiaknac zerelemre waló elchaabitaasaaban, hiwseegessenn elewadatic.)

— Én félek! — mondá Mikhál, mikor a sötét erdő közepén találta magát.

— Nincs mitől — biztatá őt Babura Pirka. — A vadállatok: medvék, farkasok a múlt hetekben végbement nagy lövöldözés által (amikor rablókkal csatáztak a vármegyék) úgy elriadtak más vidékekre, hogy azok ez idén vissza nem kerülnek ide többet. A rablóbandák ki vannak irtva. Azok most ott táncolnak a levegőben Eperjes bástyái körül. Most legalább egy esztendeig csendesség lesz. Nem azért, mintha a nép megrezzent volna a kivégzett rablók példáján. Dehogy! Attól csak új buzdítást kapott éppen olyan kemény fickóvá lenni, úgy élni, és úgy meghalni, mint ezek. Hanem egy esztendő beletelik, amíg az új rablócsapatok a régiek által elrejtett kincseket keresni fogják, s talán rá is találnak. Mert az elfogottakból semmi kínzással nem lehetett kivenni, hogy a rablott kincseket hova rejtették el. Kiálltak minden tortúrát, de az aranyat, ezüstöt mégsem adták elő. Addig danolva járhat végig minden utas az erdőn. Rablótól, vadállattól nem lehet hát félni.

— Az Istentől félek — rebegé Mikhál.

A boszorkány erre megszorítá az asszony keze csuklóját, s azt mondá neki:

— Ki ne mondja a szép asszony ezt a szót még egyszer, mert itt hagyom az erdő közepében, a sötét éjszakában, s

aztán nem bánom, fusson előle, vagy keresse fel azt, akitől olyan nagyon fél!

Mikhál aztán nem szólt többet semmit; hanem követte a nőt, ki az erdők tömkelegében oly biztosan vezette őt, hogy egy helyen a legsűrűbb szálerdő közepett egy fa derekából kihúzott egy kést, és mutatá Mikhálnak.

— Lássá: ezt a kést, jövet, fényes nappal, ideszúrtam ebbe a fába, s most, menet, sötét éjszaka, rátaláltam.

Nem telt bele egy óra: a hold még mindig fenn volt az égen, midőn a görgői kopanicsához eljutottak.

— Itt megnyugszunk — szólt a Pirka. — Ez az a ház, ahol a galambok csókolóznak a háztetőn.

Ezúttal azonban a galambok bizonyosan aludtak már; hanem a ház udvarán a holdvilágban járt egy asszonyi állat. De nem a talpain járt, mint más Isten teremtese szokott járnival, hanem a tenyerein, a fejével lefelé.

— Hopp ciherre! — kiáltá el Pirka a boszorkányüdvözletet.

— Csororum hajdinárum! — válaszolt rá a kopanicsárné, egy cigánykerékkel helyreállva a két lábára.

— Miért imádkoztál boszorkány módra? — kérdezé tőle a Pirka.

— Azért, hogy az ördög ragadja el a vén Vihodárt.

— Már megtette. A Jankó beleharapott a nyakába, és dikhethz lett neki a másvilágra.

— Dicsértessék a Belzebub! — kiálta fel a kopanicsárné, és aztán örömeiben körülcigánykerekezte az egész udvart.

A Mikhál reszketett a két boszorkány között, akik olyan szavakat beszéltek, amiket ő nem értett, s olyanokat tettek, amiket asszony nem szokott tenni.

Senki sem volt rajtuk kívül a puszta tanyán.

— Főzz vacsorát öcsécském — mondá Pirka az Ancsának.

— Kit hoztál vendégül nénécském? — kérdezé Ancsa.

— Ha tudod, mit kérdezed?

Az Ancsa pedig első látásra ráismert a Mikhálra, s nagyot nevetett neki. Mert a boszorkányok nagyon örülnek azon, ha azt látják, hogy egy ártatlan lélek veszendőbe kerül.

Azzal bevitte őket a konyhába, s nagy lánggal égő tüzet rakott, amely mellé fazekakat tett. Egy kis csuprot pedig a Pirka töltött meg vízzel, s aztán mindenféle boszorkányos hókuszpókuszt csinálva a csupor fölött, azt is oda tette a tűzhöz, s beledugta a „Valentinus” nevet hordó cédulát.

— Minek ez a csupor a tűz mellett? — kérdé tőle az Ancsa.

— Annak, hogy mire annak a vize tisztára lefő, hogy semmi se marad benne, csak a cédula, akkorra az én bakkecském elhozza ide ennek a szép menyecskének a deli szeretőjét. Csak készítsd a vacsorát, öten leszünk hozzá.

— Páratlan szám: nem szeretem! — monda Ancsa, s azzal hozzáfogott a tyúköléshez, kopasztáshoz, boszorkánypogácsa gyúráshoz.

Mikhál a tűz mellett ült, és fázott.

Az Ancsa énekelte a maga nótáját a főzés közben.

Ha „virágdal” a többi, úgy ez tán a „bűrökdal” között:

„Ki az urát nem szereti,
Sárgarépát főzzön neki,
Jól megpaprikázza neki,
Hogy gyóntató kelljen neki.”

A Pirka azalatt hol elvonta a tűztől a csuprot, hol megint közelebb tolta ahhoz. Az Ancsa kérdezé, mire való az?

— Ez azért van, hogy ha nagyon bugyog a víz, akkor az én bakkecském nagyon sebesen vágtat a dali legénnyel, hogy annak elfullad a lélegzete a nagy repülésben; ha elhúzom a tűztől, akkor megpihenget szegényke.

Mikhál máskor nevetett volna az ilyen babonaságokon, de ma annyi borzasztó érte, s oly meglepő volt rá nézve, hogy amit a kártyán kivetett a Pirka, abból már kettő, csaknem

lehetetlen, beteljesült, hogy már a harmadikat sem merte tagadni. Hisz annak is fele megtörtént már: az, hogy ő elszökjék a férje házából, s egy idegen gunyhóban várjon kedvesére. Mi volna még lehetetlen azok után?

— Már jön. Már közelít — mondogatá a Pirka, a csupor fenekére sandalogva. — Már hallok a kecske troppolását: ahogy a négy lába kocog a hegytetők ormain. Most ugrik át a Krivánon, most fut végig a lengyel nyergem. Huj, hogy aprózza a lépést! Gyorsan, kecském, gyorsan!

Mikhál józan eszét egészen elkábítá ez a babonázás; nem volt az érzékeinek ura többé.

— No, most itt az ideje a felöltözésnek — monda Pirka, s azzal hozzáfogott Mikhálra feladni a parasztöltöny helyett a gyenge, rózsaszín rokolyát; befűzte a vállját, hogy karcsú legyen, s újra fonta a haját, hogy szép göndör legyen: ha a szerelmese megjön, annak tetszetős legyen. A nő kábultan engedett magával mindent tenni.

Künn a hold leszállt; egészen sötét lett. Csendes, csillaghullató, harmathullató éjszaka.

— Most már itt kell neki lenni mindjárt! — bizonyozott a boszorkány, mikor a csupor fenekén sistergett a maradék víz.

E percben a csendes éjszakából egy tárogató dala kezdett felhangzani. A dal egyre közelített. Mikhál szíve sebesen vert. Ez az ő kedves dala volt. Ráismert. Azt hitte már, hogy álmodik, hogy nem is ezen a világon él. Feje zúgott, a lég tele volt körülé táncoló varázstüneményekkel; lelke ki akart testéből szakadni. A dal mind közelebb hangzott. Már lehetett hallani künn az úton a férfilépteket.

Az utolsó csepp víz a csupor fenekén percegve süstörékel szét.

— Megjött a kecském! — kiálta diadalmasan a boszorkány. S abban a pillanatban lépett a ház ajtaján Mikhál elé — Kalondai Bálint — — —

Nem is öröm, hanem őrzöngés volt az, ami az ifjú asszony szívét elborította. Felszökött nagyot sikoltva; odaveté magát kedvese keblére, átölelte karjaival annak a nyakát, és ajkaira tapasztá ajkait, mintha ki akarná szívni a lelket belőle, és a könnyei csorogtak annak az arcára.

Bálint is elfelejté ettől az öleléstől, hogy mi van még ezen kívül az egész világon, beleszámítva mind a kilenc planétát is, amik az emberek sorsát igazgatják és confundálják.

Meddig tarták így egymást átölelve, az talán egy örökkévalóság volt; hasonlatos ahhoz, amidőn Mirza sah a perzsa varázsló szavára egy kádba lebukás és újra felmerülés ideje alatt egy egész életet álmodott végig. Legalább Mikhálnak úgy tetszett, hogy ez hosszú idő volt; mert mikor magához tért, fel-sóhajtott:

— Óh, milyen kár, hogy már reggel van! Nézd, már hajnalodik.

Az égen nagy világosság terjedt el.

— Hahaha! Nevetett rá a Babura Pirka. Az volna a bolond nap, ami nyugat felől kelne fel. A pokol hajnala az ott. A hóhér háza ég! Hahaha! Gyönyörűséges hajnal!

A vérvilág rémséges fényt vetett a hegyekre, erdőkre; messzire bearanyozva a havasokat, mintha azoknak a jégcsúcsai lángolnának, a csillagok reszketve szikráztak a tűzfény közepett.

— Most már nyugodtan alhattok gyermekek — mondá a Barbura Pirka. — A vihodár, mire hazatér, csak a háza romjait fogja találni, s azt fogja hinni, hogy a felesége is odaégett, s nem fogja a földön keresni többé.

— És ha keresné is — kiálta fel dacosan Bálint —, én nem adnám neki oda többé; ha ég, föld parancsolná is. Készebb vagyok elébb rablóbandát alakítani, s hadat izenni az egész emberiségnek, mint a kedvesemet el hagyni tőlem szakítani valaha. Az én Mikháloamat csak a vérpadon veszi el tőlem, aki elveszi még egyszer.

És szörnyen megüté puskája agyával a földet, hogy a két

boszorkány a mestergerendáig ugrott örömében. A Mihál pedig odaborult a Bálint nyakába, és azt rebegé:

— Én pedig megyek veled az erdőbe, a viharba, a fagyba, a halálba a kárhozatba, ahová engemet hívsz magaddal, és ne legyen más halálom, mint az, hogy az én vérem a te véreddel összefolyjon, s ne legyen más örök életem, mint a te lelkeddel az én lelkem egybeforrva, — ha üdvben, ha kárhozatban. — Angyalom! Királyom! Napvilágom!

A Simplex kidugta a tárogatót az ablakon, s olyan lakodalmast fújt rajta, hogy minden bérc visszhangzott belé.

HUSZONÖTÖDIK FEJEZET

(Ember ki sem tudna gondolni rawazssaagokat, miket iawas azzoniok kifvndaalnac, mikoron zerezneec haazassaagot zeeretewc között, kiket ewzze boronaaltac wala.)

A kopanicsárné felhordta a vacsorát, s hozzáülének mind az öten, s vígan lakomáztak e mai nap örömére; mely meglévén, a két boszorkánynak beleszállt a tűz a sarkába, rákiáltottak a Simplexre, hogy hozza ki az udvarra a trombitáját, hadd rúgják a port, amit az készségesen megtett, s aztán kinn az udvaron felült a kút kámvájára, onnan muzsikált az asszonyoknak, azok pedig ketten összekapaszkodva, olyan táncot vittek véghez, mintha mindegyiknek egy ördög ülne a hátán, s az sarkantyúzná őket az ugrabugrálásra: csak úgy csattogtak a papucskok, a szétbomlott kontyaikat csak úgy repítette a szél, a denevérek csak úgy röpködtek a fejük felett. A hóhér kastélyának fénye volt a kivilágítás a boszorkánytánchoz, mely a világban úszó, szilaj alakokhoz hosszan elnyúló, rángatózó árnyékokat toldott, amik odaugrottak néha a csárda meszelt falára, mintha Belzebub maga keverednék bele a táncba. „Fújjad, fújjad!” kiáltozák a Simplexnek. Az meg majd megszakadt már a tárogatózásban, a horpaszaiba beleállt már a szegezés; de úgy meg volt babonázva, hogy nem tudta kivenni a szájából a síp fúvóját, s még a két sarkával is kénytelen volt dobot verni a kútkámvának az oldalán. Ha valami jótét lélek véletlenül meglátta volna ezt a képet, bizony ónossá lett volna ijedtében.

A két szerető pedig azalatt magára hagyatott a belső szobában; akiknek volt elég kérdezni- és elmondanivalójuk.

Előbb a Bálint mondatá el a Mikhállal a vele történt borzasztó eseményeket, a kétségbeejtő kínszenvedéseket, azután pedig ő regélte el a mindennemű viszontagságokat, amik rajta keresztülmentek azóta. El lehet gondolni, hogy ez nem történt meg anélkül, hogy egymást a kiállott szenvedésekért sűrű csókokkal meg ne vigasztalták volna. Különösen, mikor a Dzsigerdila történetét a Bálint elmondá, a Mikhál nem volt fősvény neki bő kárpótlást adni azokért a csókokért, miket a török asszonytól őmiatta megtagadott. — A Bálint azonban úgy bánt az ő kedvesével, mint akit menyasszonyának ismer, de akinél tekinti azt, hogy mégsem esküdt felesége.

Hajnal hasadtára, az első kakasszóra a két boszorkány abbahagyta a táncot. A Simplexet felküldték a padlásra, hogy aludja ki magát. A kopanicsárné a tűzhelyhez állt reggelit főzni, a Pirka pedig bement a szobába a szerelmespárhoz, megkérdezni, mit álmodtak? Azután kiküldé a szobából a Bálintot, de megsúgta neki, hogy szabad lesz az ablakon beleskelődni, s azalatt felöltözteté a Mikhált a búzavirág szín ruhába. Azután behívta ismét az ifjút.

Bálint el volt ragadtatva a szép asszony látásától, s azt mondá, hogy ha az elsőbbik ruhájában olyan volt, mint egy menyasszony, a mostaniban olyan, mint egy oltári szent; amiért nagyon megorrolt rá a Pirka, aki mentől kevesebbet szeretett oltárról meg szentekről hallani; azért ismét kikergeté a Bálintot, azon ürügy alatt, hogy menjen felkölteni a barátját, aki egész éjjel aludt, s mégsem akar fölébredni. S amíg a Bálint a padláson zsörtölődött a Simplexszel, ki esküdött rá, hogy ő egész éjjel muzsikált a két boszorkány talpa alá, s csak most aludt el, azalatt a Pirka lehúzta a szentnek való kék ruhát a Mikhálról, s feladta rá a harmadikat, a császárpírost, amelyben midőn meglátta őt a Bálint, azt mondá, hogy no most olyan, mint egy királyné.

A Simplexszel pedig elhitették a boszorkányok, hogy álmodta őt azt, hogy egész éjjel muzsikált, s nem a tárogatófűvás-

tól, hanem a tegnapi sok evéstől fájdult meg az állkapcája. A szerető párok sem hallottak a dáridóból semmit. Nem hallottak ők egyebet, mint amit egyik beszélt a másiknak. Nemcsak a Simplex tárogatóját nem hallották ők, de még az arkangyal Uriel trombitaszavát sem, aki minden embernek a feje fölött lebeg (az ismeretes bűvrontó mondás szerint „jobbon Michael, balfelől Gabriel, hátam mögött Rafael, előttem Izrael, fejem fölött Uriel”), és mikor valaki veszedelmébe készül rohanni, megfújja fölötte a trombitáját. Jó, ha meghallja azt!

Ők nem hallották.

Mikor az Ancsa felhozta a reggelit: a kecsketúrót meg az égetett pálinkát, mézzel és borssal fűszerezve, attól olyan bátorságot kapott a Bálint, hogy esküvel ismétlé, amit az éjjel felfogadott, hogy rablóbandát alakít, ha a világ el akarja tőle szakítani a Mikhálját.

Hanem az asszonynak több esze szokott lenni fényes nappal, mint sötét éjjel, az azt mondá, hogy arra nem kerül a sor. Hanem vigye őt haza a Bálint az atyja házához: aztán majd onnan válópert indítanak a férje ellen, aki hazug szín alatt, álnév mellett vette őt el, s akinek eszerint vele kötött házassága érvénytelen, s majd azután, ha az felbontatik, jöjjön érte a Bálint, kérje meg rendén, s bizonytal nem fog kosarat kapni.

Nagyott nevetett erre a Babura Pirka.

— Csak ti a papra bízzátok magatokat, akkor majd jól jártok aztán. A pap reverendájának sok ráncá van: minden ráncából kiráz egy új törvényt. Csak ti kezdjétek el a Vihodár Henrikkel perlekedni, aki papnak készült, s hóhérnak vált be. Akinél a pénz van, annál van az igazság. A Vihodárnak a háza ugyan szépen ég; de a kincsei a csonka toronyban nem égnek meg: gazdag marad. Állít nektek tizenkét tanút, akik mind azt fogják bizonyítani, hogy a kézsmárki professzor jól tudta azt, hogy mi az ő mestersége. Készített hamis leveleket, hamisított pecsétekkel, s még a Bálint úrfit fogják majd elmarasztalni mint

asszonyrablót. Ne menjete ti a törvény elé; mert ott nem jó dolgok lesz. Mászt gondoltam én ki számotokra.

— Igen; de én felesége akarok lenni a Bálintomnak; nem szeretője! — mondá Mikhál.

— Felesége fog lenni a Bálintjának a szép asszony, csak énrám hallgasson. Tudja már, hogy az én kártyám mindig igazat mond. Hát ide hallgassatok, gyermekeim. Te Anca, credj ki, mert ezt neked nem kell meghallani; te Simplex maradj itt, mert te jó titoktartó vagy, s tudod már jól, hogy aki az ördöggel összetalálkozik, s azt akarja, hogy jól utazzék, sohase a szarvát fogja meg az ördögnek, hanem mindig a farkát.

Amint az Anca kifordult a szobából, a Pirka elkezdé sottgó szóval elmondani a maga furfangos tervét.

— Halljátok-e: van itt a Szepességen egy város: Bártfa. Azt tudjátok, hogy minden városnak van határozati joga, amit Statutumnak hínak. Ahány annyiféleképpen őrzi a maga népének az erkölceit. Kassán, ha valakit tilos szerelmeskedésen kapnak, lenyakazzák. A bártfaiak kegyetlenebbek. Ott az a statutum dívik, hogy ha esteli harangszó után egy legény megszólít egy leányzót az utcán; vagy pedig ha egy legény rajtakapatik, hogy egy leánnyal, aki este a kapuba kiállt, beszédbe elegyedett, azt a leskelődő fogdmegek rögtön nyakon csípi, viszik a városházára, s másnap minden szokásos teketóriák nélkül, nem kérve tőlük sem keresztlevelet, sem szülői consensust, sem papi dimissorialist, rögtön megesküdtetik egymással, s mint férj és feleség mehetnek csak ki a városházából. Evégett lakik állandóul Bártfán a püspök maga, hogy legalább a diszpenzációt megadhassa hozzá. Azért mondja a vers: „Akit Bártfán össze nem esketnek. Mondja magát szerencsegyereknek.” S a bártfai házasság érvényes az egész országban.

— De hát ha az egyik fél már házas? — tevé okosan az ellenészrevéelt Mikhál.

— Akkor mind a kettőt halálra korbácsolják. Hanem éppen erről gondoskodtam én előre. Az én szép asszonyom, a Vihodár felesége, nincsen többé. Az apja azt hiszi, hogy férjhez adta a nagylétai paphoz. S az az ember nem létezik a földön; a nagylétaiak azóta más papot is választottak, s annak a felesége egy vén asszony, akinek gugája van. A Vihodár Henrik megint azt hiszi, hogy a felesége odaégett a kastélyába, ahonnan élő teremtés ki nem menekülhetett, amint a kén lángot fogott a kátránnal együtt. Az is meg fog házasodni nem-sokára. Ti ketten eljöttök velem Bártfára, ott én a szép asszonyt az én tulajdon leányomnak adom ki, s beszegődtetem szolgálónak. Az úrfi beszegődik máshová béreslegénynek. Akkor aztán rajtatok áll, hogy siettessétek a végét. Onnan ki nem menekültök másképpen, mint férj és feleség; s mehettek haza: hová is?

A Bálintnak már a nyelvén volt, hogy kimondja: „Kasára”. De a Simplex megelőzte, s elébb mondá: „Kolozsvárra.” Mert az is kötelessége a jó barátnak, hogy ha látja, hogy a bajtársa nem tud hazudni, ő pedig tud, hát akkor cselekedje azt helyette. Itt pedig nagy szükség volt a boszorkány előtt nem mondani meg az igazat, hogy hol van Bálintnak a hazája; hogy ha egyszer megszabadulhat mind feleségestől ettől a gonosz boszorkánytól, az ne találjon többet reájuk.

— No, hát mehettek haza Kolozsvárra, s előmutathatjátok a házassági levelet; soha senki se fog utánajárni: azt mondják „Bártfai esküvő!”, s megnyugosznak benne. Tetszik-e, amit mondtam?

De bizony olyan nagyon tetszett nekik, hogy kicsiny híja, hogy még a Pirkának is nem jutott a sok csókból, amit egymásnak foglalólul adtak, azt pedig kár lett volna rá vesztegetni.

— Hanem hát szolgálónak nem állhatunk be ezekkel a selyemruhákkal és köszöntyűkkel — mondá a Pirka —, hanem vegyük fel megint a parasztruhát, amiben idejöttünk.

Mikhál készséggel ráállt a ruhacserére, s a mellékszobába térve, ott leveté a császárpiros rokolyát, a kösöntyűket és nyakláncot, mind a három öltözet ruháját és a drágaságait a Pirkának ajándékozta, aki nem is egyébert találta ki ezt az öltözködési parádét, mint azon előszámításból, hogy mind ez a sok drágaság majd órá marad. A szép asszonynak még jobban tetszett az, hogy ilyen egyszerű ruhát vehetett fel.

— Vajon tetszeni fogok-e ebben is a Bálintnak?

— Nem jól van még — monda a Pirka. — A parasztrokolyából még mindig kirí a szép asszony. Ezzel a rózsával hintett tejszínű bőrrrel nem mehetünk ám cselédnek, mert mindenütt azt fogják kérdezni, hogy melyik palotából szöktünk meg? Ezen változtatni kell. Majd kissárfűvel csinálunk az arca, homlokra szeplőket, hogy ne legyünk olyan szépek.

— Jaj, de fog-e akkor engem a Bálint szeretni, ha rút leszek?

— Fog az téged már szeretni kincsecském, ha olyan csúf leszesz is, mint én magam.

Azzal hozott be a boszorkány a mezőről frissen tépett kissárfüvet, aminek a fűteje ahol a bőrt éri, azon olyan foltot hágy, mint a szeplő, s azt vízzel lemosni nem lehet, míg nagy sokára magától le nem kopik, de eltart az félesztendeig is. Azzal a fűtejjel aztán összepettyegette a Pirka a Mikhál arcát, hogy az olyan lett, mint egy pulykatojás. Jó, hogy tükör nem volt a háznál: nem láthatta meg magát benne.

Mikor aztán készen volt vele, s ilyen elrútított arccal kivitte őt Bálint elé, s aztán azt kérdezé tőle: „No, hát tetszik-e így a *leányó?*” bizony nem törődött az egy cseppet sem a szeplőkkel, hanem csak oly szerelmesen ölelé a kedvesét a karjai közé, mint azelőtt.

A kopanicsárné pedig, mikor megengedettett neki, hogy bejöjjön, s meglátta azt az elrútított alakot, azt kérdezé, hogy hová lett az a szép tündéraszony, aki az imént itt volt?

A Pirka azt felelé neki, hogy felült egy seprőre, s kirepült az ablakon, s ezt a szolgálóját hagyta itt maga helyett.

Az Ancsa elhitte, s rákiáltott a Mikhálra.

— Hüccs a disznóknak moslékot adni, polyka!

Annyira nem ismert rá többet.

A Pirka aztán fölvette a butyrot a hátára, s elvezette a Bálintot és a Mikhált Bártfáig; a Simplex pedig ott maradt a kopanicsárnénál, hogy valami leskelődés ne legyen a dologból; meg hogy ha az Eperjesről hazatérő hóhérlegények be találnak tért egy pohár serre, legyen, aki a füleiket telehazudja: ami meg is történt. A Simplex magával Henrikkel is beszélt, s elhistórizálta neki, hogy ő az égő ház közeléből nézte, hogy kiabált a két asszony az ablakon keresztül segítségért, de nem lehetett hozzájuk jutni, mert a kapu is égett. — Kaczenreiter Henrik meg lehetett felőle nyugodva, hogy egy és ugyanazon napon nemcsak árvaságra jutott, hanem özvegy-ségre is.

A Pirka pedig azalatt beszerezte a Mikhált egy polgárházhoz, ahol nagyon hirtelen megfogadták, mert olyan csúnya volt, hogy meg voltak felőle nyugodva, hogy már ezt csak nem lesz oly vakmerő siheder, aki elcsábítsa egyhamar. De biz annak a szolgálatideje nem tartott tovább három napnál. Negyed nap este már rajtakapták, hogy ott tereferélt a kapuban a szomszédban szolgáló béreslegénnyel, aki szintén csak akkor került Bártfára. Nosza megcsípték őket; mert a bártfaiak maguk, akik nagyon vigyáznak, hogy a saját rókafogójukba bele ne lépjenek, szertelenül örülnek rajta, ha abban egy nem ismerős idegent megfoghatnak. Vitték őket a városházára, másnap reggel meg a paphoz; összeeskették rendén, s azzal eresztették szélnek. A kiadott házasságlevélben Kalondai Bálint az igazi nevét diktálta fel, hanem a Mikhálén változtatás történt. Keresztnevén csak egypár betűt kellett fordítani, s lett belőle „Milka”, hanem a vezetékeve a fogadott anyjác lett: „Babura”.

Arra nem is gondoltak akkor, hogy ez mégis hamisítás, csak arra, hogy már most egymásé lehetnek.

A Babura Pirka pedig az ideig, amíg ez megtörtént, ott lappangott a városban: akkor a Bálint hálából neki adta minden pénzét, volt még több, mint százötven aranya, csak annyit tartott meg, amennyi az útra szükséges volt, s azzal azt mondá Pirkának, hogy „mármost mi megyünk Erdélyországba, kend pedig menjen Lengyelországig mert itt még kérdőre fognák a drágaságokért, amiket kapott”.

A Pirka nevetett.

— Megyek, megyek, Lengyelországig meg se állok. Tudom, hogy szerettek, lelkeim, de azért mégis szeretitek, ha két ország fekszik közöttünk.

S akkor valóban két ország feküdt Erdély- és Lengyelország között; a krónikások úgy hívták, hogy „Magyarország” és „Törökország”.

Ungarischer oder Dacianischer
Simplicissimus

versteilt

Seinen wunderlichen Lebens-Lauff
 und
 Sonderliche Begebenheiten gethaner Reisen.

Nebst

Wahrhafter Beschreibung

des vormals im Flor gestandenen, und öfters verunruhigten

Ungerlands,

so dann

dieser Ungarischen Nation ihrer Sitten, Gebräuch,
 Gewohnheiten und führenden Kriege.

Denkwürdig und lustig zu lesen.

Herausgegeben

von

gedachten Dacianischen Simplicissimo.

Neue Auflage.

Leipzig

In Commission bei Otto Wigand.

1854.

A regény forrását képező munka lapja

IV.

A rablók kivégzése. Karóbahúzás. (Egykorú rézmetszet. Megj. a *Magyar Simplicissimus* 1956-os kiadásában.)

HUSZONHATODIK FEJEZET

*(Az aalortzassaag elveezi megeerdemlett bevnteteesit, azonban az irgal-
massaag segitsegeere eerkezie az zanakozaasval, ees megszabaditia az
zorongattataasbvl.)*

Bálint e szókkal mutatá be az ő kedves Milkáját Sára asszonynak, mikor Kassára hazaérkezett.

— Ime, kedves édesanyám, azt mondá kegyelmed, hogy legyen bár az, akit szeretek, szegény szolgálóleány, nem tekinti származását, csak jó szíve legyen, menyének fogadja: imhol az én kedves hitvestársam.

A Milka ábrázatját pedig még akkor is eléktelenítve tarták a kissárfű tejével ráedzett szeplők és májfoltok.

A jó Sára asszony csak összecsapta a kezzeit.

— No, édes fiam, ha ez a személy volt az, akiért te el tudtad hagyni az édesanyádat, s inkább szenvedted a török rabláncát, hogysem róla lemondj, s hűségedet megtörd iránta —, akkor nagyobb a te virtusod a Sion hegyénél. És ha ezt a személyt ilyen nagyon meg tudtad szeretni, akkor ennek százféle lelki jó tulajdonsággal kell bírni a belsejében.

— Úgy van — válaszolt rá a Bálint, s megcsókolta a Milka éktelen arcát. Mit bánta ő, ha az egész világ rútnak hiszi is a feleségét. Elég, ha ő maga tudta, hogy szép.

Az első napokban mindjárt kipróbálta a Sára asszony a menyét, s úgy találta, hogy az tetétül talpig angyal. Engedelmes, szófogadó, munkában nem válogató, mindenkinek kedvében járó, serény, tisztaságszerető, korán kelő, későn lefekvő, nyájas kedvű, otthonülő, alázatos és szemérmes. Pedig föltette magában, hogy nagyon szigorúan fog vele bánni: semmi sem

lesz jó előtte, amit a menyé csinál; mindenért szidni, pirongatni fogja. De hisz ez a szidás, hurogatás, maga paradicsomi zene volt a szegény Mikhál előtt, ahhoz hasonlítva, amit abban a másik házban kellett szenvednie; úgyhogy Sára asszony, mikor a legnagyobb haragot akarta is kifejezni az orcáján, (ami ugyan nagyon nehezen ment neki: olyan gömbölyű volt az arca, hogy nem tudta ötszögletűvé csinálni, sem a homlokát összehúzni, s a hangja is olyan mézédés volt, hogy maga a veszekedés is nyájaskodásnak hangzott rajta) hát azzal sem ért el egyebet, mint hogy a Mikhál összecsókolgatta a kezeit, s megköszönte szépen a zsémbelődést. Hiszen sohasem ismert anyát. Mindig azt óhajtotta, bárcsak anyára találna férje házában. Most tehát meglelte, amit kívánt, s lelke szerint meg volt nyugodva benne. Végre mikor azt látta Sára asszony, mily nagyon szereti a szegény teremtés az ő fiát, s milyen boldog az ő egyetlen Bálikája ez asszony szerelme által, akkor egészen meglágyult a szíve iránta.

Bálint úgy hozta Mikhált a házhoz, hogy az volt mindene, ami a rajtavalója volt. Ezért is szidta a Sára asszony a menyét, hogy oly loncsos. Aztán vett neki egy öltözetrevaló durva bagaziát (szőrkelme), kiszabta neki maga, s odadobta, hogy varrja meg magának jövő varásnapra templomba menő ruhának, hogy legyen amiben tisztességes emberek közé elvihesse.

És a Mikhálnak tettetni kellett magát, hogy mindahhoz egy hangot sem ért, amit a napa magyaráz neki. Ő, aki odahaza tortákat, süteményeket készített, híres gazdasszony volt, szó nélkül hallgatta a napától, hogyan kell rántást csinálni a leveshez. Még azt sem volt szabad elárulnia, hogy ért a varráshoz, piperéhez, aki remekül tudott hímzeni, csipkét kötni, most úgy ejtette a varrását, hogy felét mindig felfejtette vele Sára asszony: a tű sem állt a kezében; aztán átbotába varrta össze a szeleteket; pötyögős volt, ráncot vetett minden, úgy, hogy mikor szombat este felpróbálta a nagy kínnal készült ruhát, hát

az csupa nevetség volt rajta. Elöl hosszabb volt, mint hátul, s ahol testhez kellett volna állni, ott dudort vetett.

És öneki még ez a ruha is tetszett!

És ő még ebben a ruhában is tetszett az urának!

Volt pedig nagy mendemonda a városban a Mihkál hazahozatala óta:

„No, ugyan volt miért ötven mérföldnyire fáradni a Bálint úrfinak.”

„Nem volt ilyen csodaszépség egész Kassa városában!”

„De legalább előkelő családbeli: az apja főispán a juhok között!”

„Az mind hagyján, de milyen gazdag! Ha felmászik a diófára, semmije sem marad a földön.”

Vártak már rá, hogy mikor mutatja be Sára asszony a kedves menyét az ismerősöknek; az előkelő polgároknak.

No, ha még abban a maga varrta ruhában meglátják!

Eljött a várva várt vasárnap; korán hajnalban azonban jött a strázsamester a Bálint ablakára, felzörgette az álmából, s bekiáltott hozzá, hogy Homonnai gróf ezredes kapitány parancsolatjára rögtön üljön lóra, és minden fegyverét magához véve, ügessen fel a piacra.

A Bálint még katona volt, hozzá káplár, engedelmeskedni kellett. Szépen elbúcsúzott anyjától, feleségétől, felkészült, s ott volt órára a helyén. Onnan pedig rögtön megindítá a csapatját az ezredes kapitány: nem tekintve a szent vasárnapot; mert az volt a híre, hogy egy török portyázó csapat egész Nagy-Idáig felhatolt, s az útbaeső falvakat sarcoltatja. Homonnai gróf uram tehát nem sokat tanakodott magában, hanem hirtelen összegyűjtve valami kétszáz lovast, kiindult Kassáról a portyázókat emberségre tanítani.

Eszerint a Mihkál a Sára asszony gondviselésére maradt.

Korán reggel, ahogy illett, felvette az új ruháját az ifjú asszony, ami nagyon alkalmas volt arra, hogy gyönyörű szép

termetét egészen kivegye a formájából: úgy készült a templomba menéshez.

Mikor egészen fel volt készülve, akkor aztán azt mondá neki a Sára asszony:

— Vesd le azt a rokolyát, nem abban mégý a templomba, hanem ebben!

S azzal kinyitá a kétszárnyajtós szekrényét, s előszedte belőle a maga ifjúasszony-korabeli szép selyemruháját, aranyvirágos pruszlikját, széles csipkével szegélyezett selyem előkötőjét, drága hímzett patyolatkendőjét; azt adta fel a menyére, s amíg annak karcsú derekán befűzte a pillangós vállfűzöt, tetszelegve mondá: „Én is ilyen karcsú voltam esztendősszszony koromban; ez volt az én menyecskeruhám, azóta sem volt rajtam többet.”

Aztán még az aranycsipkés tarajos főkötőjét is feltette a Milka fejére, s megdicsérte, hogy milyen szép haja van.

(Ha már az arca olyan rút!)

Így aztán egészen felcicomázva vitte magával a menyét, kezébe adva a jobbik kötésű imádságos könyvet, egy szagos virágcsokorral belecsíptetve. Csak úgy suhogott a selyem rajta, mikor végigment az utcán.

A Mihál pedig egészen boldog volt; nem azért a selyemruháért, hanem azért, mert ebből megtudta, hogy őt a Bálint anyja milyen nagyon megszereté.

De nem soká tartott az ő boldogsága, csak addig, míg a templomba értek.

A kassai ódon székesegyház akkor éppen megint a protcsnokoké volt; azok tartottak benne isteni tiszteletet.

Az első padsorban volt az előkelő polgárnők helye, akiknek a férje valami hivatalt viselt. Azok között ült Sára asszszony is, kinek a férje dicséretes emlékezetű főbíró volt; ő maga is gazdag asszony.

A pad végén legszélről ült a fürmenderné: hegyes orra, bőbitás főkötője a gyöngytyúkhhoz tevé hasonlónvá, s ha meg-

szólalt, a hasonlatosság csak annál tökéletesebb lett. Túl rajta ült a kisasszonya, s azon túl még elég hely volt tíz ember számára is.

Mikor Sára asszony és Mikhál megérkeztek a padhoz, a fürmenderné felállt a helyéből, s beengedte maga előtt menni Sára asszonyt; hanem mikor a Mikhál is utána akart menni, az előtt visszatült a helyére; a pulpitusra könyökölt, s nem ereszté be; azt mondá neki;

— A szolgálóféleknek a hátulsó padban a helyük.

Sára asszony felindulva mondá neki:

— Ő az én Bálint fiamnak a felesége.

A fürmenderné nem volt rest rá megfelelni:

— Aki maga sem más, mint kicsapott diák és közka-tona.

Erre a Mikhál sírva fakadt.

Nem az keseríté meg, ami saját magával történt, hanem hogy a kedves urát így lepszokták.

S azzal valamennyi asszony mind a pad szélére rukkolt, hátát forgatva feléje, mintegy tudtulás végett, hogy „ide se ülsz be!”

A szegény Mikhál majd elsüllyedt a föld alá a nagy szégyen miatt.

Ekkor azonban a középpillér melletti ódon faragványú címeres padból kilépett egy tündérszépségű, gazdagon öltözött asszonyság, odasietett a Mikhálhoz, s azt mondá neki:

— Nincsen helye, ifjúasszony? Jöjjön ide az én padomba; ott van elég hely.

Azzal kézen fogá a szégyenkőre állított Mikhált, s odavezette őt a saját padjába, maga mellé ültetve, s még a szép kapocs szoltárát is eléje toltá félig, hogy ketten énekelhesse-nek belőle.

Ez pedig volt a Homonnai Izabella grófné, az ezredes kapitánynak, kassai hadparancsnoknak a felesége, akit az nemrég vett nőül, ahogy említettük.

Ezzel az egész asszonyi cőtus kegyetlenül le volt tromfolva; csak úgy ette őket a méreg.

A Mihhál pedig könnyhullatások között imádkozott a Mindenhatóhoz azért, hogy az ő kedves Bálintját oltalmazza meg a mostani nagy veszedelmében, védje meg fegyver ellen, fogságra jutás ellen, hozza vissza épen, egészségesen ismét. Neki egyéb imádkoznivalója nem volt.

S mikor vége volt az isteni tiszteletnek, a grófné nem szégyenlett a Mihhállal együtt menni ki a templomból, s a templomajtóban bevárta a Sára asszonyt, s ott a kezét háladosan csókoló Mihhálnak azt mondá, hogy látogassa meg őt minél előbb a kastélyában — valamennyi asszonyoknak füle hallatára — és szíve szakadtára.

(Ki leezen mutatwa, mell erews hatalom az azzonoc akaratia ez wilaagon es mi nagj giorsasagval megtvdia fordítani az feerfiac által rendeltetett állapotokat.)

Harmadnapra hazakerült a Homonnai gróf csapatja: a török portyázókat szerencsésen átverték a szomszéd vármegyébe; verje mármost az is tovább!

Bálint épkézláb lovagolt be az udvarra, s volt a Milkának nagy öröme, mikor eléje jött jókedvvel; — de a csókok zsengettét mégis átengedte az ő napának.

— No, hát vágtaal-e le sok törököt? — kérdé tőle Sára asszony.

— Biz én leszedtem egynehányat a lóráól; nem számláltam hány volt?

— De csakhogy tégedet le nem vágtaak — szólt örvendő lelkendezéssel a Mikhál.

— Imádkoztaál értem, úgy-e? Voltál a templomban? Anyám mellett ültél?

— Óh nem! — sietett kitalálni mindent Sára asszony. — A rossz fürmenderné nem eresztette be a padba; azt mondta neki: hátrább szolgáló! S akkor aztán tudod ki vitte be magához a padba? A jó Homonnai grófné. Az ám, oda ültette maga mellé a cifra kukullóriumba.

Bálint lekaptá a süvegét a fejerőól, mintha előtte állna a grófné.

— Az Isten áldja meg érte! Megköszöntétek-e neki ezt a nagy kegyelmet?

— Akkor nem is tudtuk, mit mondjunk, annyira el vol-

tunk fogódva, de a kegyes úrnő meginvitálta magához a Milkát, hogy látogassa meg a kastélyában.

— S voltál ottan?

— Dehogy voltam. Terád vártam, hogy elviszesz magaddal.

— Hűh, szörnyűködék a Bálint, öt körmével esve a füle tájkának. Szívesen megyek a Homonnai gróffal egy tábor kutyafejű tatár elé, de hogyan menjek én teveled a Homonnai gróf felesége elé, aki maga olyan fáin asszony; én pedig olyan ostoba tuskó vagyok.

Márpedig ugyan gyorsan mennie kellett, mert alig ért rá más ruhát váltani, amidőn az ezredes kapitánytól egy hintó érkezett a házuk elé, s egy hajdú jött azzal az izennel, hogy a gróf és grófné óhajtanak beszélni a Bálinttal és a feleségével.

— No én nem tudom, mi lesz ebből? — szepegett a Bálint, s úgy meg volt ijedve, hogy a nyakravalóját sem tudta felkötni réműletében, s a dolmányát mind a kétszer úgy gombolta be, hogy egy gombbal hol alább, hol feljebb kezdte.

De hát menni kellett, mert a hintó ott várt.

Sára asszony ez alkalomra megint másféle szép köntöst adott a menyére, mely valamivel egyszerűbb volt; szép panyókás palástot vetett a vállára, ahogy látogatóba menni illik.

A Homonnai grófné már a szobája ajtajában várta az érkezőket, s nagyon szívesen fogadta a Mikhált.

— No, lássa, ifjúasszony, amíg a múlt vasárnap én kegyelmedet szabadítottam ki a philisteusok közül, azalatt kegyelmednek az ura meg az én férjemet szabadította ki a törökök kezéből. Hallotta, ugye?

— Nem hallottam. Az én férjem nem dicsekszik azzal, amit megtett.

— Nem dicsekszik? Annál derekabb ember.

A Bálint vörös lett, mintha tűzön piritották volna.

Erre a szóra a gróf maga is belépett a grófné szobájába. S amilyen szép volt a grófné asszonynak, éppolyan szép volt a gróf férfinak. Nagy, leomló gesztenyeszín haja, piros orcája, nyílt homloka, felkunkorodó bajusza és hozzá délceg termete.

És a gróf is nagyon nyájas volt mind a kettőjükhöz, s nem tekintve azt, hogy ő zászlós úr és ezredes kapitány, a Bálint pedig csak köznemes és az ő csapatjában káplár, kezét nyújtá neki, és hatalmasan megrázta azt, amitől Bálint arasznyit hízott.

A grófné pedig azt tette, hogy leültette maga mellé a Mikhált a kerevetre, mely gobelin szőnyeggel volt bevonva.

A Bálint azt hitte, hogy a Milkája ily úri társaságba jutva, elő fogja venni az otthon megszokott finom modorát, amivel még el is árulhatja magát, s annál kedvesebben volt meglepve, mikor azt látta, hogy a Milka hogy el tudja feledni a Mikhált, s milyen jól bele tudja magát találni a parasztos tempókba: elébb szemérmesen húzódozik a leüléstől, azután pedig a kötényével letörli a pamlagot, mielőtt ráülne, pórias becsület-tudással: ami felett a grófné csendesen elmosolyodott.

— Bizony, török foglya volna az én férjem uram — monda a grófné Milkának —, a kegyelmed ura nélkül. Mert szeleskedett őkegyelme. Mikor a „seregtörököt” szétzavarták, s a huszárok elkezdték a leszállított foglyokat párjával összekötözni, ezredes kapitány uram fejébe vette, hogy ő maga meg a basát ejti foglyul, aki már szintén hátat adott neki, s más nem érhetne utol, mint az ő gyors paripája. El is érte, el is fogta, hanem amíg a basával bajlódott, annak a kísérei utolérték, szörpányvát vetettek a nyakába, s őt magát ejtették foglyul. S vitték is már, mikor Kalondai uram észrevette az ezredes kapitánya veszedelmét, s a tizedjével utánarugaszkodott az elfogóinak. Mikor aztán utólérte őket, s a törökök látták, hogy nem vihetik el fogva a férjem uramat, akkor az egyik nekimerítte a nyakának a kardját, hogy megölje. De Kalondai uram gyorsabb volt, s egy csapással ő üt le a török-

nek a fejét. Így menté meg az én uramnak az életét és szabadságát. Ime, a szörkötél dörzsölése most is meglátszik az uram nyakán, s a pányvát is hazahozta magával, mit én ereklyéim közé tettem. Lásza, kegyelmed, ilyen jó volt minékünk egy zsoldárból énekelnünk! Ilyen derék ura van ám kegyelmednek!

Bálint alig fért már a dolmányában a nagy dicsérettől.

— Meg is nyeri a jutalmát vitézségének — folytatá a felesége beszédét a gróf. — Szabad választást adok ökegyelmének a foglyok és az elvett paripák közül, s őt magát megteszem hadnagyomnak.

— Igen szépen megköszönöm kegyelmes uram jóvoltát — felelt a Bálint a grófnak — (férfiakkal szemben tudott bátran beszélni, csak asszonyokkal szemközt volt gyáva), s ha szabad lesz választanom, a foglyok közül keresek ki egyet, aki jámbor, közrendű ember, hogy az anyámnak segítsen a házi munkában s a kegyes beszédre hallgasson, mégpedig olyat, akinek csak egy felesége van. Lóra azonban nincs szükségem, a magaméval meg vagyok elégedve, hanem ha kegyelmet akar tenni ezredes kapitány uram a kedvemért, úgy adasson jobb lovat az én pajtásom, az ezredtrombitás, Simplex alá, mert a mostani lova már himpókos. Ami pedig a hadnaggyá emeltetésemet illeti, azt igen megköszönöm. Nem nekem való rang az, ki a katonai tudományt sohasem tanultam. Ellenben azt kívánám kegyelmes uramtól, hogy miután szegény anyámnak minden kívánsága az, hogy valahára venném le a válláról a mesterségfolytatás nehéz terhét, engedné meg nekem a katonaságból való kilépést, s hogy mehetnék az anyám kívánsága szerint székállólégénynek.

A gróf elnevette magát.

— Egyet pedig kifelejtett kegyelmed az argumentumai közül; azt, hogy „és pedig most házasodtam, s jobb szeretek a feleségem mellett enyelegni, mint az ellenség után szaladni!” Igaza van kegyelmednek. Én is azt mondanám, ha lehetne. El fogom bocsátania a katonaságból menten.

— De nem azért, hogy székálló legénynek menjen — szólt bele a szép grófné. — Ilyen embernek nem ott a helye. A várnagyi állás megüresedett, azt a férjemuram joga betölteni. Nevezze ki Kalondai uramat várnagynak, viseljen polgári hivatalt.

— Meglesz! — hagyá helyben az ezredes kapitány.

— Jaj, kegyelmes grófné — szólalt fel erre a Milka, látva, hogy a férje nem tud hirtelenében megfelelni. — Félttem én az uramat nagyon ettől a hivataltól. Ő velem együtt olyan tudatlan. Nem sokat vett be az iskolában. Ki is marasztották onnan. Minden ember csúfolja érte. Egy várnagynak pedig sok nagy úrral kell beszélni, sok levelet olvasni, amik diákul, németül, még tán franciául is vannak írva. Hogy felelne meg mindezeknek az én szegény jámbor uram? Veszedelem származnék ebből.

— No, hát tudja mit kegyelmed? — szólt a grófné. — Én tudok diákul is, németül is, franciául is. Járjon fel kegyelmed hozzám naponkint kétszer a kastélyba, én megtanítom kegyelmedet e tudományokra, úgy sincsen egyéb dolgom; kegyelmed meg odahaza ugyanarra, amit tőlem tanulni fog, oktassa majd be a férjét, s egyszer csak tudni fog ez is mindent, amire csak szüksége lesz.

— Nagyon jó lesz! — szólt bele a gróf.

S ez olyan nagylelkű ajánlat volt, hogy azt el nem fogadni, s mindkettőjük részéről kézcsókolásokkal meg nem köszönni a legnagyobb parasztság lett volna.

Ennél nagyobb jutalmat és kitüntetést valóban nem is kívánhattak maguknak. Azt azonban megfogadták, hogy e titoknak elárulásától szájukat tisztán fogják tartani, s azt még a Sára asszonynak sem fogják tudtul adni, mert az nem állná meg, hogy a fél városnak el ne dicsekedjék vele. Ellenben annyit megmondtak Sára asszonynak, hogy a grófné megengedte Milkának, hogy az ő udvarába feljárjon, s ott az ő szakácsától konyhaművészetet, a frajjaitól pedig varró és

hímző munkákat tanuljon. S minthogy a Milka mindezekhez már régóta értett, nagy lón Sára asszonynak az elcsodálkozása, mikor a menyé minden visszatérése után a grófi kastélyból valami új, drága sütemény készítésével lepé meg, s otthon a törülköző kendőkre olyan hímzéseket vetett, hogy bámulni kellett rajta.

Az meg aztán egészen megnyerte Sára asszonynak a meglepetését, hogy Bálint egy jámbor törököt keresett ki a számára a foglyok közül, ki otthon mézároslegény volt; arra rá lehetett bízni a székot, mert a török, ha szolgálatban van, mindennekfelett becsületes, serény, józan és a gazdájához hűséges, ha jól bánnak vele. A Sára asszony pedig úgy bánt vele, mint a saját fiával, vasat sem engedett rátenni, s minthogy a török neve Ali volt, ő megtoldta azt még egy betűvel, s nevezte a rabot Palinak.

*(Mellben nagy aatwaaltozasoc mennec weegbenn, ugi hogi az emberec alig
cwsmerneec immaaron magvc magvkra iss. Az Mikhal pedig raagalmaztatic
wala, holott ebben az egiben weetkes nem wolna.)*

De ha nagy volt a Sára asszony csudálkozása afelett, hogy a Milka mily nagy előmenetelt tett rövid idő alatt a konyhaművészetben és a női kézimunkákban, még nagyobb volt bámulata a grófnénak azon a gyors felfogáson, mellyel az ő tudományos tanításait megragadá.

Csak egyszer kellett annak valamit elolvasni, már a fejében volt, és el nem fejtette többet. Száz idegen szót is elmondott egy hallásra.

— Lángesze van annak az asszonynak! — magasztalá Milkát a gróf előtt a grófné. Azt nem sejtette, hogy ez mind tudja ezt már régen, amire most tanítják.

És a paraszts modorról is elszoktatta lassan, úri illendőséghez térítve, ami megint annyival könnyebben ment a Milkának, mert mindig emehhez volt szokva, s amaz volt nála a tettetés, amire erőtetnie kellett magát.

De annál sokkal csudálatosabb volt a tudományos gyarapodás, amit viszont a Milka tapasztalt a maga urán, a jó Bálinton.

Mert a Bálint most már egészen komolyba vette azt, ami neki ígérve volt, s nagyravágásának céljává tűzte ki, hogy ő a várnagyi hivatalt elfoglalhassa, s a feleségének a „várnagyné nagyasszonyom” címet megszerezze. És ment a tanulás csudálatos módon. Talán korábban is tudott volna a Bálint jól tanulni, ha ilyen kedves ajkak rágták volna a szájába a syntaxist,

grammatikát, s ferula és signum helyett édes csókokkal préselték volna belé a „hic, haec, hoc”-ot. Talán az érett ésszel párosult akarát is sokat segített az elméjén.

Egypár hónap alatt annyira ment, hogy az ezredes által eléje tett diák és német leveleket nemcsak világosan meg tudta magyarázni, de sőt azokra feleleteket is tudott fogalmazni, sőt már a franciában is annyira haladt, hogy nem lehetett volna őt rajta eladni.

Ilyenformán a grófné oktatta a Milkát, a Milka Bálintot, s mindnyájuknak nagy öröme telt az előmenetelben.

— Ejh, mily nagy kár — mondá egykor a grófné Milkának —, hogy egy ilyen sok ügyességgel, lelki tehetséggel felruházott asszonynak, ily szép termet és formás ábrázat s ilyen kellemes magaviselet mellett, ennyi rút szeplővel kell elétkelnie lenni. Hátha segíthetnénk ezen? Nekem van egy mosdóvizem, a híres királynévíz, amit Erzsébet úrasszonyunk, Nagy Lajosunk édesanyja szerzett, az én arcom attól ilyen finom és sima: próbáljuk meg kegyelmednél is, hátha elmúlnának ezek a rút szeplők?

A Milka nem mert mindjárt ráállni; azt mondta, hogy elébb megkérdi az urától, hogy kívánja-e, hogy a szeplők az arcáról elmúljanak, mert az őtet ezekkel együtt szerette meg. A napával is közölnie kell elébb a dolgot, vajon nem veendi-e az kacérságnak a menyétől arcának ily módon való szépítését.

Azok pedig mind a ketten beleegyeztek, azt mondva, hogy amivel a grófnének mosdani tisztesség, az a Milkára nézve is becsület.

Annak az arcáról pedig természetesen hogy hamar eltűntek a királyné vizével való mosdásra az elrútító szeplők, amik csak az euphorbia nedvével voltak odaetetve. Nehány nap múlva egészen más formája kelt ki. Fehér és piros arcszíne lett és gyöngye bőre, mint a harmat. A grófné diadalmaskodott örömeiben, hogy mosdóvize ily csudahatást szerzett, a Sára

asszony is odavolt bámulatában, menyének ez átalakulását szemlélve napról napra; de legboldogabb volt vele a Bálint, aki ily módon lassan-lassan, ízről ízre kezdé visszanyeregetni azt az ő imádott eszményképét, akit legszebbnek, legjobbnak, legokosabbnak vallott a világ minden asszonyai között.

De annál kevésbé akartak megnyugodni ebben a változásban az asszonyi nyelvek.

Mivelhogy Kassán abban az időben (most bizonyosan másképpen van) a rossz kútvíztől, a bezárt falak közti levegőtől, különösen a meszes bortól, a minden hét évben kiűtő pestistől az asszonyi arcoknak mind valami sajátságos sárgás halovány színe volt, hasonló, amit a velencei hölgyek arcán „morbidezzának” neveznek; ezeknél pedig országszerte úgy hitták, hogy a „kassai szín”.

(Nehogy alaptalan rágalmazás színébe keveredjünk, ideiktatjuk történetünk egyik kútforrásának ipsissima szavait: „die Leuthe, sonderlich das Weibs-Volck, seynd einer gelben und bleichen Farbe, welches man in Ungarn die Kaschauer Farbe nennt.” — Johann Christof Wagners Staedt- und Geschicht-Spiegel. 1687. — Ez azonban kétszáz esztendővel ezelőtt lehetett így, mert mai nap a kassai hölgyek arcszíne csak olyan rózsza és liliom, mint a többieké, s az sem áll többé, amit ugyanazon auktor mond, hogy „vom Kaschauer Wein bekommen die Fremden das Zipperlein”.)

Hát amint az asszonyok a legközelebbi karácsony első ünnepén délelőtt megpillanták a templomban a Milkát, ki azóta mindig a grófnéval járt a templomba, s ömellelte ülve vett részt az isteni tiszteletben, szerfelett megbotránkozának annak tündöklő fehér és piros orcáin, amiken egy szeplő sem volt látható.

Ott szemtől szembe semmi gorombaságot el nem követhének vele a magas pártfogó közelléte miatt; azonban isteni tisztelet végeztével összedugták a fejüket a sekrestyében

kijövet, s elhatározzák, hogy az esetet feljelentik a nagytiszteletű esperes úrnak.

Fürmenderné asszonyom vállalta magára, hogy a vádat, a megbotránkozást és a panasztételt előterjessze, miszerint egy asszony jár a templomba, akinek az ábrázatja keresztyénellenes módon ki van festve fehérre, pirosra, ami nagy gyalázat az egész ekléziára nézve.

Délután ismét isteni tisztelet volt, s ünnep első napján a nagytiszteletű úr katekizációt szokott tartani, ami bevett szokás volt azon időkben, hogy az ifjú személyek, legények, hajadonok, de legkivált az idegen földről beszármazott fiatal házasok a médiumra kiszóllítottak, s ott az Úr asztala előtt a nagytiszteletű úr által megkatekizáltattak, hogy kitudódjék, vajon tudósok-e a vallás és confessio alaptételeiben, s feleletet adjanak az egész hitközség élő hallatára, miszerint igaz evangélikus keresztyén hitsorsosok, nehogy másnap az úrvacsorája osztásakor olyanoknak adassék a kenyérből és borból, akik azt sem tudják, hogy az mire való, vagy akik arra erkölcsi fogatkozásaik miatt nem érdemesek.

Legelső volt, akit e délután a nagytiszteletű úr az asztal elé hívott, Kalondai Bálintné ifjasszony.

Milka fölkel a helyéről, és odalépett a középre, bátran és szerényen, bizonyos levén maga felől, mint aki a katekizmust úgy tudta könyv nélkül, mint a miatyánkot.

Nagy volt azonban a megdöbbenése, midőn a nagytiszteletű úr, ahelyett, hogy az Istenség szentháromságának titkáról, s a szent vacsora kettős alakban kiszolgáltatásának szükségéről tudakozódott volna tőle, azt kérdezé kemény szóval:

— Ismered-e jámbor keresztyén asszony, Istennek azon parancsolatját, mely megtiltja a hívőknek, a pogányok módjára, abból az ábrázatból, amelyet számukra ingyen kegyelméből adott, másforma képet csinálni, s mindenféle kenőcsökkel hazug módon bemázolni, kendőzni és kancsérolni, ahogy cselekedtek a Midián leányai.

A Milka egész jó lélekkel felelé:

— Ismerem.

— Ha ismered, akkor mért cselekedsz az ellenkezőt?

— Az én arcom olyan, amilyennek Isten őfelsége terem-
té — felelt a Milka nyugodt szívvel.

— Ha való, amit mondtál — mosdjal meg ebben.

A nagytiszteletű úr intésére az egyházi egy nagy ezüst medencét állított a keresztelő márványveder fölé, tele krisztálytisza vízzel.

A Milka készséggel megmosá az arcát a medencében. És oly tiszta maradt utána a víz, mint azelőtt volt.

— És törülközzél meg ebben.

Azzal egy törülköző kendőt nyújta az asszonynak, amellyel az nedves arcát körös-körül és erősen megdörzsölé, s a hófehér kendőn nem maradt arcáról egy makulányi pirosság sem, ellenben még pirosabb lett az arca, a dörzsöléstől.

A nagytiszteletű úr bámulva kérdezé:

— S hogyan támadhat az, hogy egykor szeplőkkel volt tele az arcod, most pedig nincsenek azok rajta?

— Szokásuk a szeplőknek, hogy télire visszamennek — felelt a Milka.

Ez bizony igaz is. Némely arcról elmennek télire a szeplők. S éppen tél ideje volt.

Erre pedig nagy haragra gerjede a nagytiszteletű úr, s lecsapva az asztalra a katekizáló könyvet, mondá kinyújtva kezét:

— Akkor tégedet, jámbor asszonyszemély, méltatlan rágalommal illetett a te bevádoló: Zwirina Ágostonné, fűrmenderné asszonyom, ki is, büntetésül e hamis vádért, a holnapi úrvacsorától eltiltatik.

Fűrmenderné asszonyom, mint akinek az orra vére eleredt, osont ki a templomból, szélről ülven a legelső padban, ahol mindenki láthatta.

A nagytiszteletű úr pedig ott tartá a Milkát tovább is a

katekizálás végett, s elkezdte neki a kérdéseket feltenni, amikre a Milka oly biztosan, helyesen felelt meg, hogy a nagytiszteletű úrnak egész gyönyörűsége telt benne. Csaknem belefelejtette magát az examinálásba. Mindig nehezebb kérdéseket igyekezett feltenni az asszonyszemélynek, amikre az folyvást ékesen és helyesen adott választ, hogy utoljára a hallgatóság azt kezdé suttozni, hogy íme, a bártfai szolgálók olyan tudósok, mint egy káplán. Az esperes végre megdicséré őt, és megáldva, helyére bocsátá.

És így azon nap, mely a Milka megszegyenyítésére volt szánva, végződött az ő felmagasztalásával s az ő rágalmozóinak megszegyenyülésével, ami fölött Sára asszonynak nem kevesebb volt a diadala, mint a derék jó Homonnai grófnének, aki méltán hitte azt, hogy mindezen tudományt és szépséget ő ajándékozá a Milkának.

És abban igaza is volt; mert bár mind a kettőt Istentől nyerte is az asszony, de a balsors körülményei által úgy el volt nála testi és lelki szépség temetve, hogy azoknak fel-támasztása csakugyan a grófné érdemének nevezhető.

(Mellnec rettentew nagi hartz haborvwal lezen foglalkozaasa, kibevl ki fog tevni, mekkora devhews harag lakozic wala az Balint ziweebenn, ha az ew hitwews taasaat baantiaac wala?)

De mind nem volt ez elég a Bálintnak. Ezen eset után dühös lett, mint az oroszán, s ha valakivel megállt beszélni úton-útfélen, a beszédet olyan gesztusokkal kíséré, mint aki a dolmánya ujjait tűri fel a karjain.

Végre összetalálkozáék Simplexszel.

— Meg kell ma valakit vernem, Simplex, mert különben hideglelést kapok, vagy sárgaságba esem! Lelkem, Simplex barátom, ha valaha jó pajtásom voltál, ha kedves előttd a pajtásod jó egészsége, keríts valakit, akit megverjek, az Isten áldjon meg!

— Szívesen kerítek, édes kedves pajtásom, hogyan kerítenék.

— Nem bánom én, akárki lesz. Fanyövő, Vasgyúró, Kőmorzsoló, Óriás! Megverekszem vele! Asszony bántott meg! Asszonyt nem torolhatok meg! Keríts nekem valahonnan férfit, akit meggázoljak! Hozz, ha kapsz török basát, harámvezért, kutyafejű tatárt, hadd eszem meg!

— Én bizony olyan messzire nem megyek. Találok én számodra ellenséget sokkal közelebb is. Hacsak ez kell, nincs teneked nagyobb ellenséged, mint a fürmenderék Nácija. Annak az anyja sértett meg, most verekedjék meg az anyja gorombaságáért a fia.

— Ejnye, de jól kitaláltad! — monda a Bálint, kóstolóba jót ütve barátságbul a Simplex hátára. Nemhiába furfangos

vagy. Nekem eszembe se jutott volna, pedig itt van a szomszédomban, s hogy keresem, mind a sváb a lovát, amin rajta ült. Nosza fogd a kesztyűmet meg ezt a forintot, s vidd meg a főbírónak a kihívásomat a Zwirina Náci ellen egy pár szál kopjátörésre.

A Simplex bevételt a rábízottakat, s elmenvén a város főbírójához, bejelenté, hogy a Kalondai Bálint kihívja egy pár szál kopjára a Zwirina Ignácot rend és bevett szokás szerint. Amit is a főbíró tudomásul vett, és átvéve a letett taksát, figyelmezteté a Simplexet, hogy azonkívül még egy magyar forintot fog fizetni bármelyik legény minden kopjáért, amely a kezében eltörik, mert azokat a város szolgáltatja; s azzal kiadta neki az írott engedelmet Kassa város pecsétjével aziránt, hogy kihívhatja a Kalondai Bálint a Zwirina Ignácot egy szál kopjára és egy fustélyra rend és bevett szokás szerint, ahogy azt Kassa város statútumai megállapíták.

Azzal a Simplex maga mellé bevételt a város trombitását (mert az nem illett, hogy ő maga trombitáljon is, meg kihívó is legyen), s együtt elment vele a fürmenderék háza elé, s mint-hogy annak a kapuja zárva volt, de különben is ez levén az illendőség, megfúvatta a trombitát háromszor, s aztán elkiáltá a kihívást az egész utcai sokaság hallatára.

— Ignatius Zwirina! A nemes tanács engedelmevel kihívlak tégedet a jó vitéz Kalondai Bálint nevében egy, két vagy három szál kopja eltörésére, rend és szokás szerint. Vedd át a kesztyűt, s farsang első napján jelenj meg a város-ház háta megett, a kötélverő piacon, lóháton, páncélban, saját személyedben, s állj helyt a kihívásnak, ha igaz legény vagy, s nem az anyádasszony katonája.

Erre ismét három trombitafúvás következett, mely után a Simplex odaszegezte a Bálint fél kesztyűjét a fürmenderék kapujára.

A kesztyű ott is maradt vízkeresztig, nem vette azt le onnan senki. Mert akként hangzott a statútum, hogy az

ilyen legénykedő párviadaloknak mind vízkeresztől húshagyóig kell megvívatniok, ezáltal akarván jelképesen kifejezni a bölcs tanács, hogy az egész párviadalt nem tekinti egyébnek farsangi bolondozásnál, s ez nagyon okos elrendelés volt, hadd tombolja ki magát a tűzvérű fiatalság a farsang alatt, azalatt verkedjék, aki nem férhet a bőrében, hanem aztán legyen békesség a házakban, és egymás ellen ne torzsalkodjanak. Aminthogy rendesen az ilyen párviadal után szoktak az egymást jól elpáholt legények később a legjobb barátokká válni, s bármily csonttörésért vagy febbeverésért, mi ez alkalmából megesett, panaszt tenni a legszégyenlenivalóbb gyáva-ságnak tartatott volna.

Hasonló gyalázat volt az is, ha a kihívott a tornahelyen a kijelölt napon és órában meg nem jelent.

S ilyen esetben lett részes a Zwirina Náci, akinek sehogy sem akaródzott a Kalondai Bálint fustélyával megismerkedni.

Úgyhogy vízkereszt napján reggeltől estig hiába várta az egész fiatalság meg a rend fenntartására kirendelt városi drabantok a kihívott megjelenését, a kihívó csak egyedül száll-dolgált a kötélverő piacon lóháton alá s fel.

Végre, midőn beesteledett, s többé nem lehetett hinni, hogy az ellenfél megjelenjen, sem bajtársait fel nem küldé, hogy magát valami ürüggyel kimentse, akkor Bálint felszabadítottatott, hogy fogja kezébe a kopját, tűzzön fel a hegyére egy hólyagbul készült lámpást, benne égő gyertyával, azután meg a lámpásra egy pár rongyos harisnyát, s aztán induljon el a városban, s kiáltsa ki minden utcaszegleten fennszóval:

— Nemes urak, polgárok, becsületes lakosok! Ki látta, ki ismeri a nagy nyámnyila fickót, a Zwirina Nácit! Ki tudja, hová bújt el: kályhasutba, ágy alá, anyja kantusa mögé? Aki megtalálja, mondja meg neki: ne féljen, jöjjön elő, nem eszem meg; itt van egy pár rongyos harisnyám, foltozza meg, megfizetek neki érte.

Ez volt a megszegyenítési formulare, mellyel a meg nem jelenő gyávaságát meg szokták torolni.

Az ilyen gúnykiáltásra pedig úgy összeröfönt rendesen az egész fiatalság, hogy aki azt magán engedte száradni, annak nem volt többé maradása Kassa városában. A Zwirina Náci pedig már syndicus helyettes volt: nem szökhetett meg a városból; a jó barátai is addig ösztökélték, míg rászánta magát, hogy kimegy a Bálint ellen kopja öklelésre másnap. S erre megszűnt a csúfondáros felhívogatás utcaszerte.

Másnap annál nagyobb nézőcsereg foglalta el a kötélverő piacot, a városból ötven drabant is volt kirendelve a viadal színhelyére; maga a Homonnai gróf is eljött lóháton, megnézni az összezapást.

Csakugyan a kirendelt órára meg is jelent mind a két lovag, társai által kísérve, a piacon. Bálinton mellvért, sisak és karvas volt, de a Náci olyan páncélt vett fel, melynek hátul is volt vasa, nyilván sejtette, hogy ott is sebhető része van az embernek.

Mikor aztán helyeikre állítottak egymással szemközt, akkor a harcbíró előhozott két egyforma kopját, aminek nem volt hegye, meg két egyforma árvatölgy fustélyt, s abból legelőbb a kihívott választotta ki a magáét, a megmaradt jutott a kihívónak.

Nyereg nélkül ülték a lovat szőrén, s a két kantárszárat a térdeikhez akaszták, azzal kormányzák a lovat, mivelhogy a jobb kezükben a kopját, a balban a fustélyt kellett tartaniok.

Mikor aztán a trombiták megharsantak, akkor nekivágatott egymásnak a két lovag, előreszegzett kopjájkkal, szörnyű robogással.

Hiszen a Zwirina Náci is nagy darab legény volt, mászára téve bizonyosan többet nyomott volna a Bálintnál, de azért mégis, mikor hozzátaszította a kopjával, a Bálint úgy ütötte azt félre a fustélyával, hogy a kopja menten elnyaklott derékban, maga pedig a saját kopjájával éppen a melle közepén

találta meglökni az Ignácot, ami annak elég volt arra, hogy a lova fejével ellenkező irányban hátrafelé repüljön, s egész hosszu testével megüsse a földet.

Mely után a Bálint is leszökött a lováról, s a párbajszabályok értelmében a jó csáti árvatölgygyel olyan sort vert a földön fekvő ellenfelére, amilyen csak illett, s addig püfölte, amíg csak a botban tartott, ami ugyan valami halálosan meg nem ártott a Nácinak, a hátulsó páncél miatt, s ki lévén a ruhái az anyja által tömve lószőrrel vastagon, de csak mégis kapott egynehányat, amiről megemlegette a Bálintot, akit annyiszor infesztált a bosszantásaival.

S ezzel aztán be lett volna rekesztve az egész fejezet a mendemondák tárgyában, ha a vén fűrmender maga még folytatását nem kívánta volna.

Ugyanis, midőn a viadal után a kedves fiacskáját pokrócban vitték haza, amint illett és közönséges szokás volt, hát ezt a fűrmender annyira szívére vette, hogy rögtön kardot kötött, vette a statútumokat, s futott fel velük az ezredes kapitányhoz, és az előtt felolvasott egy paragrafust, melyben keményen megtiltatik a katonai sorban levőknek, hogy polgári ifjakat párviadalra kihívogassanak, melynek is a megtorlását követelte a Kalondai Bálinton végrehajtatni.

A jó ezredes kapitány azonban előkeresé a maga diariumát, s abban felmutatá a becsületes fűrmendernek, hogy íme, ekkor s ekkor, még tavalyi utolsó advent vasárnapja előtt felmentetett a Kalondai Bálint a katonai szolgálat alól: tehát a statútum által inkriminált kategóriába nem esik többé; ennélfogva csak tessék vajjal kenegetni a Nácika kék és veres foltjait, mert annak egyéb orvossága nincsen.

S hogy semmi kétség továbbra is fenn ne maradjon, még az nap kipunlikáltatá Kalondai Bálintnak várnaggyá való kineveztetését, ami bár polgári hivatal, de a katonai parancsnok alá lévén rendeltetve, azon idő óta folyvást ez által töltetett be, amidőn egy városbíró a várnaggyal egyet-

értve, Kassa városát az ellenség kezére akarta játszani, melynek emlékére a veszélyben forgott hámosi kapu örök időkre be is falaztatott.

És ekként lőn a Kalondai Bálint ellenségeinek tökéletes megszegyenülésök, és Sára asszony megéré azt az időt, hogy az ő fiának a felesége, a bártfai szolgálóleány, odaült a templomban az első padnak az első helyére, melyet a fürmenderné nem akart többé elfoglalni, megizenvén az esperesnek, hogy ezen-túl a külvárosi templomba fog járni.

HARMINCADIK FEJEZET

(Meghlaatia leezen az kegiess olwaso, hoga ambaator giewniewrevseegess dolog az testi zeepseeg; azonbann soc nagi wezedelmeknec wermeiben sokakat az belevízen.)

Ez időtől fogva mindennapos volt a Bálint, hivatala folytán, az ezredes kapitány házánál; valamiként a városházánál is nagy vala az ő becsületi.

Mert veszedelmes idők jártak akkoriban ez ország felett. Az olyan három úr közé szorult városnak, mint Kassa, ugyan eszén kellett járni, ha azt akarta, hogy látszólag mind a háromnak eleget tegyen, de egyiknek se olyan nagyon, hogy a másik kettőt magára haragítsa.

A vallásháború és a békekötés következtében Kassa a magyar fejedelem hatósága alá tartozott; a magyar fejedelem pedig Erdélyben székelt, annak a fennura pedig a török szultán volt. A török szultán egri és váradi basái pedig, ha eszükbe jött, egész Kassáig, Tokajig elportyáztak, akkor aztán a kassaiak nem várták, míg az anglusok meetinget fognak tartani elszörnyedésük kifejezésére a Magyarországon elkövetett török kegyetlenségek fölött, hanem lóra ültek, fogták a kardot, s ütötték az ő fejedelmök fejedelmének a hadait: mégpedig akárhányszor egy társaságban az ő ellenségeikkel, az osztrák császár magyar királyságához tartozó magyarokkal.

Ennélfogva nagy bölcsesség kellett annak a megítéléséhez, hogy a sok átkelő jövevény között melyik a jó barát, melyik az ellenség? Kinek kell ígérni, kinek valósággal ajándékozni is? Kit kell fenyegetni a veréssel, és kit igazában meg is verni?

Érkezett ezen időkbén Kassára egy nevezetes uraság a

„Partium”-ból, amit Erdély is, Magyarország is magáénak tartott: Zurdoki Belizárnak hitták. Valamelyik őse Havasalföldről került be, sok kinccsel, s fia is gazdag ember hírében állt.

Zurdoki nagy *fastussal* jelent meg Kassán. Azt mondta, atyafilátogatni jön Homonnai grófhhoz, kivel anyja után rokonságot tartott. Egész udvart hozott magával; lovászt, csatlóst, íródeákot, káplánt, szakácsot, vadászokat, pecéert, bohócot, cigányzenészt, solymárt, hajdút, kengyelfutót, inast, apródot, kocsisokat: szerét-számát nem tudta az ember a pereputtyának. Homonnai gróf kastélyában akkora helyet elfoglalt, hogy az alig tudta magát a vendége miatt valahol meghúzni.

S egész ittléte alatt volt hegyen-völgyön lakodalom.

Zurdoki Belizár a hatvanas éveken túl járt már; hanem azért erkölcs dolgában még mindig nem állt valami jó hírben. Annyi mindenféle felesége volt, kivel jobb kézre, bal kézre megesküdt, kitől meg elvált, hogy maga sem tudta, hogyan következnek egymás után, s igen csekély becsülete volt előtte az asszonyoknak. Azt hitte, hogy nincs olyan nő, akit fényes ajándékokkal meg ne lehessen venni, csakhogy az egyik drágában tartja magát, mint a másik.

Pedig jómaga sem járt ott, ahol a szépséget osztogatták; széles szatírábrázatja volt, bajuszára konyuló veres orral; feje, akkori erdélyi divat szerint, simára volt borotválva, csak a tetején meghagyva egy őszbe csavarodott boncsok, mely ideoda fityegett, ha a fejét mozdítja, a bajusza is kétfelől törökösen aláeresztve, nem pedig szépen magyarosan felfelé sodorintva. És hozzá még potrohos is volt.

S mégis azt akarta elhíttetni, hogy ő olyan szeretetreméltó férfi, aki nem talált még olyan asszonyt, aki neki ellenállt volna, lett légyen az bárminő fiatal és szép, és előkelő.

Hogy Homonnai Izabella grófné körül is pulykakakaskodott, azt mindenki észrevette, de a gróf világért se tett

érte szót; sőt inkább nagyokat nevetett rajta a grófnéval együtt, aki tréfát űzött a vén udvarlóval, és mindent elmondott az urának.

Egyszer nagy dáridót rendezett a kastélyban a vendég úr, amelyre mind a saját ezüstműit hozatta el pompául, s meghívta a lakomára a város minden előkelőit.

Bizony legszebb volt akkor is az egész társaságban a szép Mikhál. S minthogy legegyszerűbben volt öltözködve, annál jobban kitűnt a szépsége. Még a grófnénál is szebb volt. Azt a természetes báj, azt a mosolygó szemérmességet nem tudná utána csinálni senki, akivel az vele nem született; gyönyörű szép kontyba csavart haja büszke alázattal hordá azt a csipkafőkötőt, ami jelvénye annak, hogy e szépségnek már „ura” van.

Hej, hogy beleakadt a szeme a szép tüneménybe a vén szerelmesnek! Mint mikor pajkos pásztorfiúk darazsat füstölnek ki csóvával a faodúból, s egyszerre lángot vet az egész pudvás fa!

Nem is nézett többet a grófnéra, mindig csak a szép várnagyné körül taposta a földet; pedig egypárszor a Bálint oldalba is ütötte könyökkel, s ráhágott a lábára a sarkantyús sarkával quasi véletlenül.

Az asztalnál annyira kitünteté a szép Mikhált a szerelmes Zurdoki, hogy az egész asszonyi gyülekezet irigy sottogását fölkelte ellene. Kivéve közülök a grófnét magát, aki csak nevetett a vén szerelmes feszengésén, s gondolta előre, hogy majd megszégyeníti azt a szép Mikhál: amennyi esze van!

Mikor asztal után az eddigi andalgó nóták és harci indulók helyett rázendítették a zenészek a láb alá valót, a vendégek kivonultak a táncterembe.

Az akkori magyar táncok nem hasonlítottak a mostanihoz; amit most csárdásnak, friss magyarnak neveznek, azt csak a falusi lagzikban járták. Az úri multságokon minden tánc lassú, méltóságos lejtésből állt, összevert sarkantyúk pengésétől kísérve, összhangzó egymást kerülgetés — s ismét

összetalálkozásból, kéznyújtásból és vánkosra térdeplésből, vagy legfeljebb dacos férfias lábdobbantásokból s természetgyenesítő délceg mozdulatokból; nem úgy, mint a mostani táncok, amiknél az a szisztéma, hogy az ember hogyan kaszálhassa le a szomszédjait a lábáról, s a táncosnéjából hogyan csináljok szélmalmot. Jó volt az a régi „lassan járj” világban.

Kezdődött a táncvigalom a „palotással”. Mint illett, magának Zurdokinak állt megnyitni a táncot; ki is kegyúri hetykeséggel lépdelt a szépek szépe: Mihál elé, s selyemkendőjét eléje nyújtva, jelezé, hogy őtet választotta táncoló párjának; ami elég irigységet felköltő kitüntetés volt Mihálra nézve, holott a grófné is jelen volt a táncteremben.

A szép Mihál azonban nem fogadá el a felényújtott selyemkendőt, hogy annak a másik végét tartva, megkezdje a palotást; hanem szerényen meghajtva magát, mondá mindenki hallatára:

„Bocsáson meg a kegyelmes uram: én csak szegény szolgálóleány voltam, nem tanultam táncolni.”

És minden szavában igazat mondott; mert csakugyan szolgáló is volt, nem is tanult táncolni.

Zurdoki veres lett, mint a kanpulyka, e nem várt kosár miatt, s bosszújában aztán kikereste, hogy hol van itt a legcsúfabb asszony? Ott volt a fürmenderné: azzal nyitotta meg a táncot.

És aztán az egész tánc alatt azon törte a fejét, amit a szép Mihál mondott. „*Nem tanult táncolni, mert csak szolgáló volt.*” Ej: a szolgálók nagyon jól tudnak táncolni! És mégis igazat kellett mondania; mert különben nem szégyenítette volna magát is és a meghívó vendéglátót is. Micsoda nők azok, akik valóban nem táncolnak soha? *Azok a protestáns lelkészek lednyai . . .*

. . . A szép Mihál tehát már egy nyomot elárult magáról azáltal, hogy nem tudott táncolni. S a vén sinkorán, ha egyszer megkapta a szimatot, tovább üldözte a vadat.

Míg egyszer aztán a tilalmasban az orrára koppintottak.
Ami megint ekképpen történt.

— — — — —

Mint már említve volt, Kassa városának egy szomorú epizódja következte, amidőn a főbírója ellenség kezére akarta játszani a várost, rendkívül elővigyázati intézkedések voltak téve, hogy jövőre semmi hasonló összeesküvés ne fonathassék. Ez intézkedések közé tartozott az is, hogy a lovas posta által hozott mindazon leveleket, melyek külső országból jöttek bárki címére, hivatalosan felbontották, s csak azután kézbesítették. S minthogy a magyar ember mindig szégyenlette a kémlekedést, nehogy a levélfelbontás ilyennek tűnjék fel, azt a színt adták neki, hogy a pestis behurcolása ellen bontják fel a leveleket, hogy azokat vészrontó szerekkel megfüstöljék. Hanem bizony lemásolta azokat a füstölés alatt hevenyén a várnagy uram, s aztán átadta a tartalmukat az ezredes kapitánynak, aki ilyenformán ellenőrizhette, hogy az előjárók a háta mögött valami fondorlatot el ne követhessenek.

Zurdoki is kapott egyszer Kassán időzése alatt egy levelet külföldi kelettel; amit felbontva és felfüstölve kézbesítettek neki.

— Dejsz, silabizálhatták ezt kegyelmetek! — szolt nevetve a főúr. — Nem a kegyelmetek eszéhez való az.

Csakugyan furfangos egy epistola is volt az. Először is úgy összevissza forgatva benne a betűk, hogy azt mindjárt első látásra tudhatta az ember, hogy az cryptographia: titkosírás.

Bálint emlékezett rá, hogy a tudós tanár, Frölich Dávid sok más egyéb mestersége között a titkosírások megoldásának kulcsával is bírt. Hátha a leányát is megtanította rá.

Közölte a levelet Mikhállal.

Mikhál csakugyan be volt avatva e titokba, s minthogy az akkori idők titkosírása csak igen kevés beavatott tulajdona

volt, annál fogva igen kevés változtatással, egyenlő kulccsal bírt. Bálint a Mikhál által közlött kulcs segítségével az egész levelet könnyűszerrel kiabrakadabrázta.

De most következett a másik nehézség. Ez a levél olyan nyelven volt írva, amelyet ő sohase hallott. Hasonlított a némethez; de mégsem az volt. Ismét Mikhálhoz kellett fordulnia, ha nem ismeri-e ezt a csodát?

— Hogyne ismerném? Ez *svédül* van.

— Hát tudsz te svédül?

— Atyám megtanított rá; ő sokat levelezett a svéd királlyal, ki iskoláinkat segítette.

— Akkor fordítsd le nekem e levél tartalmát.

Mikhál megtette, ami rá volt bízva, s Bálint aztán a kibonyolított talánnyal sietett az ezredes kapitányhoz.

Hej bizony, nevezetes dolgok voltak abban a levélben!

Amint Hamonnai gróf elolvasta annak tartalmát, rögtön indult Zurdokit a kastélya lakosztályában felkeresni.

— Úr uram — kezdé, le sem ülve nála —, kegyelmed ugyan nem jóban töri a fejét itt minálunk.

— Hogyan? — szólt Zurdoki, tréfára fordítva a dolgot —, talán nagyon csapnám a levet egynémely menyecskének?

— Nem menyecskérül van itten szó, bátya, hanem hogy micsoda levelezésben áll kegyelmed a svéd követtel?

— No, hát micsoda levelezésben állok?

— Ugyan elmondhatom, ha kívánja. Kegyelmed nagyfejedelme Rákóczi György.

— Azaz, hogy mindkettőnk fejedelme — vágott belé Zurdoki.

— Még ma talán az; de holnap már nem az. Tehát II-ik György nem érve be azzal a szerencsével, hogy Erdélynek és tizenöt magyarországi vármegyének ura lehet, még nagyobb dicsőségre vágyik. Dacára annak, hogy megesküdött a rendeknek, trónralépésekor, hogy engedelmsük nélkül semmiféle háborút nem kezd, mégis most a lengyelek és svédek össze-

tűzésénél előbb a lengyeleknek ígérkezett el a svédek elleni szövetségre, s ezért jutalmul ígértetett neki a tizenhárom szepesi város. Később a svédek fogták körül, s most kegyelmed által azokkal alkudozik, jutalmul kérve az egész lengyel királyságot, s hogy az osztrák császár helybenhagyását is megnyerje, odakínálgatja neki az öt tizáninnyi magyar várme gyét.

— Tagadom, hogy ez igaz volna! — kiálta felpattanva Zurdoki. — Ez mind csak szófia beszéd!

— Itt van a levél tartalma, amit kegyelmedhez írt a svéd követ: méltóztassék! — mondá Homonnai, a levelet előmutatva.

Zurdoki csak elhűlt bámulatában.

— De hát hol vette ezt kegyelmed? *Ki tud Kassa városában cryptographiát olvasni? Ki ért itt svédül?*

— Hát ki más, mint a várnagyom?

— Az a mészároslegény? Az a kicsapott diák?

Azonban a világos írás szavait már nem tagadhatta el.

Ekkor aztán Homonnai gróf nagyon kemény szavakat mondott Zurdoki uramnak. Elmondá neki, hogy tiszta bolondság lesz az erdélyi fejedelemtől a lengyeleket megtámadni, szövetkezni a kozákokkal, akiknek a barátságában nem lehet bízni: a lengyelek pedig jó szomszédaink. Van elég baja Erdélynek, Magyarországnak is: végezze azt, ne avatkozzék más ország dolgába. Csak az eddigi ellenségeinktől győzzük magunkat megoltalmazni, ne keressünk magunknak még újakat is. Utoljára sem lesz a bolondul kezdett munkának okos kimenetele. Nem fogja azt helyeselni a német császár sem, akinek a lengyel szövetségese; még a szultán sem fog beleegyezni, s majd az lesz a vége, hogy Rákóczi György odaadja az öt vármegyét is; mégsem nyer semmit; sőt még majd erdélyi trónját is elveszítheti.

Zurdoki, mint afféle bárdolatlan ember, mikor sarokba szoríták, gorombáskodással akart felyülkerekedni; még ő

akart a kert felől állni: visszapattogott, hogy ki meri az ő titkos leveleit elolvasgatni, s mi köze van a Kassa városi hadparancsnoknak a fejedelem elhatározásaihoz? Maradjon a maga kaptafájánál, s a magas politikát bízsa másra.

— No, hát azért is megmutatom, hogy van köze Kassa városának a magas politikához — vágott aztán oda neki Homonnai —, s ha Rákóczi Györgynek tetszik magyar vármegyéért Lengyelországot cseréberélni, Kassa városának meg tetszeni fog becsukni a kapuit, és be nem eresztzeni, aki neki nem tetszik. Kegyelmedet pedig, úr uram, szívesen láttam mind e mai napig, mint kedves bátyámuramat; de a mai napon túl, bizony mondom, hogy minden szekerebe helyre vannak téve a kerekek, s kifelé vannak fordítva a rudak.

Ez már aztán nagy gorombaság volt! Felmondani valakinek a vendégszeretetet! Zurdoki nem is bírta azt elnyögni ingyen. Kellett valamit mondania rá, amiben az epéjét kiöntse. Felfújta magát nagy dölyfösen, s azt mondá Homonnainak.

— Gróf uram, csak azért űz ki a házából, mert félti tőlem a feleségét.

Homonnai pedig fáin ember volt; aki ha sérteni akart is, azt válogatott módon tevée.

— Van nekem egy könyvem, amit kegyelmednek mindjárt elküldök — monda Zurdokinak. — Abba ha kegyelmed figyelmesen beletekint, ki fogja belőle olvashatni, hogy én kegyelmedtől a feleségemet bizony nem félttem.

Zurdoki kíváncsi volt rá, hogy vajon miféle ördögös könyv lehet az? Alig várta, hogy a hajdú áthozza. Finom maroken táblájú kötés volt az, melyet midőn szétnyitott Zurdoki, nem talált abban egyebet — egy tükörnél. Kiolvashatta pedig belőle a célzást, hogy ilyen csúf pofától Hamonnai a feleségét nem félheti.

A tükröt menten a földhöz csapta, s még az nap egész retyemutyájával elköltözött Kassáról; felment a sárosi várba.

HARMINCEGYEDIK FEJEZET

(Waloobann igaz amaz ewssi kewzmondaas, hagi az howaa az ††† maga nem mehet, oda ween azzont kevld. Az mi pedig chac az gonoz azzoniokera certetendew ; miwelhogi wannac zaamossan hailott korban lewew azzonioc, kic istenfielew eeletet eelneec ees az emberkewel ioot chelekezneec.)

Zurdoki uram nagy dühvel, haraggal távozott el Kassáról, amihez válogatott okai voltak.

Először is cselszövési feladata lett megzavarva azért, hogy Kassát el kellett hagynia. Neki ott azt a pártot, mely Bécshez szított, kellett volna akcióra bírni, hogy Rákóczi György szándéka simán keresztül menjen, t. i. a tiszáninneri rész átengedése Ferdinándnak. Ott Zwirina uram kész szövetségese volt, s most attól elszakadt. Azt pedig tudhatta, hogy a kassai polgárok kemény emberek; ha egyszer azok valamire azt mondják, hogy „nem”, hiába mondja császár, szultán és nagyfejedelem, hogy „igen”, mert ha a potentátok egymás között olyan mappát festenek, aminek a határa oda esik, ahová a kassaiaknak nem tetszik, hát a kassai főbíró megnyálazza az ujját, s letörli azt a pergamenről. Aztán egypár esztendei ostromoltatástól sem ijednek azok meg: próbáját adták akárhányszor. S ha a császári generális belőtt hozzájuk, ők meg kilőttek hozzá, s utoljára is ellőtték a lába alól a földet, hogy ő hagyta ott a fogát: — hát azokat csak ravaszággal lehet megtéríteni.

E ravasz praktikanak a szálait kuszálta össze a Kalondai Bálint által megmagyarázott levél.

Pedig Zurdoki is egyike volt azoknak, akik a nagyravágyó György fejedelmet arra ösztökélték, hogy menjen elfoglalni Lengyelországot. Őneki volt ígérve a krakkói kormányzóság. Ez fúrta a máját.

A másik oka a haragra a személyes bosszú volt azok ellen, kik által megcsúfolva érzi magát: Homonnai gróf és Kalondai Bálint ellen.

És aztán harmadszor — szerelmes volt mind a kettőnek a feleségébe, s a vén gonosztevő feltette a boncsokos fejében, hogy mind a kettőt megrontja, ahogy csak szerét teheti.

Sáros városába megérkezve, ami ideje csak fennmaradt a politikai fondorkodásból, azt mind e gonosz tervének kifőzésére fordítja.

Azt már megtudta a fűrmendernétől, aki azt neki az első emlékezetes tánc után mindjárt elmondta, hogy Kalondainé a férjével bártfai házasság útján kelt össze: — és hogy az első időkben, amidőn ide került, az orcája ocsmány volt a nagy veres szeplőktől, amik később csodamódra eltűntek az arcáról. Ő azt vallá, hogy télire szoktak eltűnni a szeplők; de bizony elmúlt már azóta a nyár is, s csak nem lett az ő arca többé szeplős.

Ebből Zurdoki, az ő furfangos eszével kiokoskodhatá, hogyha Kalondainé arcára nem a rózsa és liliom színei vannak mesterségesen kendőzve, akkor azok az elrútító szeplők voltak odafestve szándékosan — s ennek valami okának kellett lenni.

Nem restellte a fáradságot, elmenni Bártfára: ott az anyakönyvből kikerestetni a Kalondai Bálint házasságáról tanúbizonyságot tevő jegyzetet. — Ebből megtudta, hogy kinél szolgált a szép Mikhál. — A rút Mikhál!

Ott még akkor is jól emlékeztek a ragyabunkó rút arcára, s elmondák, hogy miféle asszony volt az, aki a leányt ide elszegődttette.

Hanem azt most nehéz volt megtalálni.

A Babura Pirka csakugyan átment Lengyelországba, ahol nem kellett attól félnie, hogy Kaczenreiter Henrik kezébe kerül: aki ha őt élő testtel megkaphatja, arról rögtön kitalálja, hogy a kastélyát ő gyújtotta fel, s hogy az a két összeégett koponya, amit a romok között találtak, nem a Pirka és a

Mikhál maradványai voltak, hanem a két pecéré; s erről sok más dolognak a nyitjára ráakad: kivált ha utána jár, hogy a krakkói zsigvására honnan kerültek az ő kastélyából azok a pompás ruhák és ékszerek, amiket ő maga vásárolt valaha a szép Mikhál megörvendtetésére? Ezért a Pirka nagyon óvakodott valaha Magyarországra visszakerülni.

Zurdoki uram azonban nem restellte a boszorkány nyomait tovább keresni.

Annak kellett itt boszorkánytársainak lenni. Ezek a varázslók társaságban élnek, s mindig szövetségben maradnak.

Addig nyomozott, keresgélt, míg egyszer rátalált a Szeben melletti kopanicsára. Ott egy éjjel nagy dáridót csapott; együtt táncolt a kopanicsárnéval, s mikor azt mindenféle hízelkedéssel, jó borokkal, ajándékokkal levette a lábáról, akkor kitudta tőle, hogy ő ismerős azzal a néemberrel, aki egy éjjel itt termett a föld alól azzal a pulykatojásképzű leánnyal, s aztán reggel megint elszellett vele a levegőn keresztül. A kopanicsárné azt is tudta, hogy hol van most a Babura Pirka.

Azokban az időkben, minthogy üldözték a boszorkányokat, annál fogva nagyon elszaporodtak azok. Sok magányosan élő vénasszony, fiatalabb özvegyek is, és olyanok, akik az uraikkal nem éltek, fejükbe vették azt, hogy ők boszorkányok: valami veszedelmes büszkeséget találtak abban, hogy az emberek őtőlük félnek, hogy őket föld feletti lényeknek tartják, s nem restelltek magukat a kínhalál veszedelmének kitenni ezért az oktalan fennhéjzásért. Voltak közöttük olyan kuruzslónők, akik bódító mérges növényekből készült kenőcsöket osztottak ki a többiek között, amikkel ha ezek a testüket bekenték, eszméletüket elveszték, mámoros álmokat láttak, s minthogy képzeletük azzal volt megterhelve, az ördögök társaságában, a boszorkányok szombatján látták magukat, s eközben nyavalyatörős kéjmámort éreztek, mint a mákonyevők vagy légyvesztő galóca nedvét szürcsölők, s aztán mikor felébredtek, azt hitték, hogy mindaz való volt, amit álmodtak, s úgy vallották

azt magukra, mint megtörtént dolgot. — És aztán az ilyen kuruzslónőhöz, ki bódító szereivel minden érzéküket rabságban tartá, akként ragaszkodtak, mintha kapitányuk volna, s ha sokáig nem látták, hegyen-völgyön átvándoroltak utána, hogy ismét feltalálják.

Így volt tudomása az Ancsának folyvást a Babura Pírka hollétéről, bárha az nem találta is tanácsosnak Magyarországra ismét átjönni azóta.

A könnyen szerzett pénz azóta, ahogy jött, úgy el is ment a Pirkánál. Mikor a sok aranyat meg a drága szép ruhákat megkapta, azt tette, hogy átment Sandomirba; felvette a cifra öltözetet magára. Kiadta magát úri asszonyságnak, mindenféle korhely naplopók társaságában élte világát nagy dínomdánom között, míg a pénzben tartott; aztán eladta az ékszereket; végre a cifra ruhákra került a sor: azokból is kikopott; most aztán megint olyan rongyos boszorkány, mint azelőtt volt, ki a fiatal menyecskék kapuibán ácsorog, hogy azoknak, dugva adott pénzért rossz tanácsokat adjon, jövendőt hazudjon.

Ilyen asszonyra volt szüksége Zurdokinak.

Rábízta Ancsára, hogy keresse fel a Babura Pirkát. Adott neki útravaló pénzt és bizonyáglevelet, hogy ő az udvartartásához való személy, amivel minden útjában kimenthette magát.

Csaknem bizonyosra játszott már.

Kassán pedig azalatt nagy változások történtek.

Eljött a főbíróválasztás napja; ahogy ősi szokás szerint a főbíró minden esztendőben újra szokták választani.

Kalondai Bálintnak nagyon felvitte Isten a dolgát. Amióta, mint várnagy, oly kitűnően járt el a hivatalában, mindenki meggyőződött róla, mennyire igazságtalanok voltak a kézmárki tanárok, amért őt az iskolából kicsapták, de különösen a

Zurdoki cselszövényének felfedezése óta annyira megszerették őt a polgártársai, hogy senkiről másról nem lehetett szó ömellette a főbírószágra. — Hisz az apja is abban a hivatalban áldozta föl az ő életét; ő pedig sokkal alkalmasabb még az apjánál is.

Az is sokat tett pedig, hogy Homonnai gróf ezredes kapitány nagy pártfogásában részesíté, s mindenütt őt ajánlotta, ahol csak megfordult.

Hogy azonban a másik pártnak is elég tétessék, nehogy a polgárok egymás között ortályoskodjanak, s azáltal visszavonás támadjon a város kebelében, abban állapodának meg, hogy ugyanakkor a polgármesteri tisztségre pedig az eddigi fürmender, Zwirina Ágoston uramat fogják behelyezni: annak a helyébe pedig új fürmendernek a Zwirina Ignácot, az utóbbinak a fiát, így aztán egészen szent lett a békesség.

Mind a három választás ekként nagy rendben meg is történt; három királyok napján elébb megtették a polgármestert, vagy mint akkor nevezték, főrektort, annak helyébe a fürmender, akire akkor a legnevezetesebb feladat várt. Ugyanis neki kellett száz polgárt a legtekintélyesebbek közül kiszemelni a választási aktushoz. E száz polgár közül ötven magyarnak, huszonöt németnek és huszonöt tótnak kellett lenni, és pedig harmincnégy kálvinistának, harminchárom lutheránusnak, harminchárom pápistának, amit azután így összeállítani: tekintély, nemzetiség és vallás szerint nem lehetett tréfadolog.

Mikor a száz polgár együtt volt, akkor bezártak minden kaput a város bástyafalain, s idegennek nem volt szabad bejönni.

A száz választott polgár összegyűlt a városházánál, és elvégezte, hogy ki legyen a megválasztandó főbíró.

Akkor kijöttek csendben a piacra, ahol egy fekete bakacsinnal bevont mennyezetes szekér várakozott hat lóval; hasonlatos a halottas kocsikhoz. Arra a múlt évben szolgált és

most leköszönt főbíró felültették, s azután a többiek utána gyalog csendesen kísérve megindultak, nemkülönben mintha halottat kísérnének ki a temetőbe.

És csakugyan a temetőbe vitt ki az út, s az az utca vastagon be volt hintve szalmával, hogy a szekér zöreje ne hallassék.

A temető előtt két sorban voltak felállítva a céhek képviselői, kezeikben hosszú póznára feltűzve mesterségeik jelvényei: a mészáros tartá a taglót, a csizmadia a kaptát, a szabó az ollót, a kőműves a vakolót, a rézöntő a mozsarat, az ács a bárdot, az asztalos a gyalut, csak az orgonacsínálóknak volt megengedve védszentjük képét, szent Cicellét tűzni a zászlóra jelvény helyett.

S ez ideig semmi lármának, zenének nem volt szabad hangzani a városban.

A menet a temetőbe is bevonult; az is be volt terítve szalmával, s ott a kápolna előtt körbe álltak mind.

Itt a leköszönt főbíró felállt a gyászszekéren, mely tizennyolc darab hosszú, simára gyalult keményfa deszkával volt megterhelve, s azt mondá a polgároknak:

— Uraim és bírám! — elbocsátjátok-e a ti szolgátokat?

Mire a fűrmender a többiek nevében azt felelé neki:

— Hűséges voltál, elbocsátunk békével.

Akkor a leköszönt főbíró, leszállva a szekérről, azt kérdezé:

— Kinek adjam által ezt a tizennyolc szál deszkát?

Mire a fűrmender kimondá a megválasztott főbírónak a nevét.

— Nemes, nemzetes és vitézlkő Kalondai Bálint becsületes polgárnak.

Erre a hatlovas szekér megfordult, s csendben, mint jött, visszadöcögött a városba; most már a száz polgáron kívül a céhek képviselői is kísérték.

A szekér megállt a Kalondai háza előtt, melynek kapuja és ablakai mind zárva voltak; valamint minden háznak az ablaka és ajtaja zárva tartozott lenni a jelt adó harangszóig.

A fűrmender zörgetésére megjelent Kalondai Bálint a háza erkélyén.

— Mit kívánnak tőlem a polgárok?

— Bebocsáttatást szekerünkkel és eszközeinkkel! — felelt rá a fűrmender.

— Mi hivatalom legyen mindezekkel?

— Kalondai Bálint, ma tégedet Kassa városa polgárai megválasztottak szabad akaratjuktól főbírájukká. Ezen eszközök, amiket velünk hoztunk, a mi gyarapodásunk jelképei: amiket a te őrizetedre bízunk ezután. Mindnyájunk kenyere, békessége a te kezébe lesz letéve egy esztendeig. Ezen a szerkéren pedig elhoztuk hozzád a hagyományos tizenyolc szál deszkát. Hatot koporsódnak, ha a városunk és hazánk hű szolgálatában meghalnál időközben, tizenkettőt pedig máglyádnak, ha áruló lennél hazád és szülőtte városod ellen! — Bebocsátasz-e bennünket a kapudon?

— Térjetek be Isten nevével üdvözölve! — mondta Bálint, s erre megnyílt a ház kapuja, s bedöcögött rajta a nehéz szekér dörömbölve.

Sára asszony, aki a bezárt ablakon belül hallgatta azt a párbeszédet a mellékszobában, azt mondá a szép Mikhálnak:

— Én nem tudom, de úgy örülök, hogy a fogam is vacog bele, s a hideg is lel.

— Én is éppen úgy vagyok — súgá neki a szép Mikhál.

Bálint pedig lement a választópolgárok elé az udvarra, s átvette a tizenyolc szál deszkát, melyből hat szál illeti a hűség: koporsódnak; tizenkét szál a hűtelent: tűzmáglyának!

Azzal felkísérték a megválasztott bírót a városházához, ott a két legöregebb tanácsos kézen fogva felvezette a tanács-terembe, s a hosszú zöld asztal fejénél a bírói karosszékre felültette; mire a négy legifjabb tanácsos a szék négy lábát megfogva, felemelé Bálintot a vállára, s úgy vitte ki őt a városház erkélyére, míg a teremben levő száz polgár háromszor kiáltá el a „vivát”-ot.

A harmadik vivát szónál megdördültek a piacon felállított mozsarak, s egyszerre megkondult minden harang a tornyokban, a zenészek megfútták a tárogatókat, az öreg dobos a székesegyház homlokzatán pufogtatá a város dobosa, a párkányzatra felállított polgárórség nehéz muskétáiból hármassortüzet durrogatott a népriadal zaja közé; a szalmát egy pillanat alatt felseperték az utcákról, s helyébe frissen vágott zöld füvet hintettek; úgy indult meg azután a városházától a díszmenet, a céhek zászlóival, a polgárkatonasággal, középen a mennyezet az új főbíróval, sorba járni minden felekezet templomait, annak a tanúságául, hogy minden felekezet vallását, törvény és békekötés szerint tisztelni fogja az új tanácsfő. Ott magyar, német és tót nyelven imádkoztak, s a körmenet végeztével a főbíró lóra ültették, kezébe adták a város pallosát, annak jeléül, hogy harc esetén a várost fegyverrel is meg fogja oltalmazni, s ekként kísérték azután a házáig vissza, folytonos harangzúgás, trombitaharsogás mellett. Most már aztán minden ajtó, ablak ki volt nyitva, teli emberfővel minden nyílás. — A sok trombitás között, aki a főbíró paripája előtt járult, ott volt a jó Simplex is, s fel-feltekintgetett régi jó barátjára a tárogatón keresztül; mintha neki is volna része abból a dicsőségből. De Kalondai Bálint is észrevette a magas paripáról is a régi testi-lelki barátot, s nyájasan inte felé a kivont kardjával, sőt amint a háza kapujába értek, azt is megtette a Bálint, hogy a mutatóujját elébb a felnyitott szájába dugta, azután meg a házára mutatott fel vele, ami a világ minden nyelvén annyit jelent, hogy: „aztán te is jer fel hozzám ebédre.”

Mert az volt a jó szokás, hogy a megválasztott bíró aztán az ünnepélyesség végeztével az egész tanácsot megvendégelte, nem feledkeztvén meg annak legkisebb szolgájáról sem, s annál fogva igen jó néven vették tőle, hogy még a város trombitását is asztalához méltatá.

Hátravolt pedig még az asszonyok dolga; akiknek a legnehezebb szerep jut ki minden ilyen ünnepélynél. Mert a

férfiak csak könnyen átesnek a maguk hókuszpókuszain; ki milyen oratiót betanult, azt csak elmondja, vagy belesül: hamar átesik rajta; de a szegény asszony népnek egy héttel előtte nincsen pihenése a sok sütés-főzés miatt; annyi sok vendéget illendően ellátni, hogy senkinek se legyen panasa. Már három nap óta majd alig aludtak valamit.

Jó házrend szerint elébb a közrendű népséget kellett ellátni az udvaron felállított tágas sátrak alatt; azután került a tálalás sora a teremben összegyűlt úri vendégek számára, akik között első hely illeté az ezredes kapitányt és szép feleségét.

A két vendégcsoporton kívül azután még egy harmadik is került elő: a város koldusai.

Ezek hosszú sorban cammogtak végig az utcán, a maguk rongyaiban; s egyenkint megálltak a három lépcsőre emelt székkajtó előtt. Ott a lépcsők legalsóján állva osztott a szép Mikhál mindegyiknek egy páros cipót, s hozzá a török Ali töltött kinek-kinek a fazekába annyi sert, amennyit az befogadott.

A koldusok után jöttek a koldusasszonyok; a kálvinisták „adjon Isten áldást, békességet” köszöntéssel üdvözölték a szép Mikhált, a pápisták „dicsértessék a Jézus Krisztussal”, s a szép Mikhál mindegyiknek szívesen viszonzá az üdvözlését, s ha jött olyan koldusnő, akinek kisgyermek volt a karján, annak két páros cipót adott; s bár ő maga protestáns volt, a „dicsértessék”-re szépen áhítatosan válaszolá a „mindörökké áment”. Az eltávozók hálálkodva mondák egymásnak: „Óh, milyen drága szépség! Óh, milyen áldott jó teremtés! Száz esztendeig tartsa meg Isten az életét!”

Egyszer a koldusasszonyok sorában egy ócska veres kendővel bekötött fejű néember sántikált felé, aki fél kezével eltakarta a száját, s két nagy szűrő fekete szemével majd felfalta az előtte álló asszonyt.

Mikor ez az alak odaért a szép Mikhál elé, azt sűgá neki oda, üdvözlét gyanánt, gúnyosan, megnyújtott éneklő sipegéssel:

— Dicsértessék... a szép asszony!...

S arra egy percre megmutatta neki ördögi vigyorgásra torzított pofáját.

A szép Mihkál csak összerogyott ájultan.

Ha a hű Ali meg nem kapja, agyonzúzza magát a kövön.

A veres kendős koldusnő eltűnt a zűrzavarban: nem is vette tán észre senki; nem is törődtek vele.

Az asszonyok összeszaladtak arra a hírre, hogy Mihkál elájult, s felvitték őt a házba. Aztán mosolyogva suttogtak egyet-mást felőle. Ifjú menyecske elájulása nem nagy veszedelem: elmúlik magától. Akik tudósabbak, pirongatják ilyenkor a férjet. S az úgy tesz, mintha pironkodnék igazában. Ha elájult a fiatal menyecske, nem kell miatta megijedni: ott az asszonyok, majd lefektetik. — Nem kell erőtetni, hogy az asztalhoz üljön. Azért nagyot fognak inni — és őszintéket az egészségére — s boldog felgyógyulására.

A lakoma vígan folyt le nála nélkül is, kivált amidőn a Sára asszony azzal a megnyugtató hírrel jött elő, hogy semmi baj sincs, csak egy kis pihenés kell az asszonykának. Ittak a hazáért, a városért, sorba az úri vendégekért; az új főbíróat annyian felköszönték, hogy alig bírta már a sok áldást; még a két Zwirina is felköszönté egy-egy diák rigmussal, úgyhogy ez tökéletes diadal napja volt rá nézve. Végezetül pedig maga Homonnai gróf emelt rá poharat, így szólva Bálintról:

— Az Isten éltesse azt a férfit, akit én legjobban szeretek, s akivel kész vagyok megosztani minden dicsőségemet.

Bálint pedig erre a maga poharát felemelte, s ezt az áldomást mondá:

— Tartsa meg az Isten azt az én barátomat, aki velem megosztotta az élet minden nyomorúságát, az én jó Simplex bajtársamat!

S az ezredes kapitány koccintott a főbíróval a trombitás egészségére; bár amiatt egynehány finnyás uraság fintorgatta is egy kissé az orrát; de legtöbben nagyrebecsülték Bálinttól,

hogy legnagyobb dicsősége közepett sem feledkezett meg az alacsony sorsban maradt jó cimboráról.

A késő éj oszlatá el a vidám társaságot: a bástyákon görögtüzek ragyogtak a fényes nap befejezésére.

Bálint sietett Miháljához. Mindenféle mámor küzdött az agyában. El volt telve e diadálnap dicsőségétől. Ilyenkor az ember lehetetlennek hiszi azt, hogy lelkének másik fele, a hitvestárs talán éppen úgy el lehet telve győtrelemtől, kétségbeeséstől.

Büszkeségtől ragyogó orcával lépett oda az ágyhoz, melyen a szép Mihál feküdt.

Az pedig rémülettől kikelt arccal borult a nyakába, s odavonva férje fejét magához, fülébe súgá, ami az iszonyattól sikoltásképp akart kitörni ajkán:

— Fussunk innen! — itt van a Babura Pirka!

Ekkor aztán a Bálint arcáról is lefagyott minden ragyogás.

(Melléc rendez megtdivc, hagi nem tanaachoss az fff-t megfogni; mert ha zarwaan fogivc, megewklel, ha torkaann fogivc, megharap, ha haatvl fogivc, megrvg)

— Hátha nem ő volt az?

— Ő volt. Rám nézett. Hozzám szólt. Csúfolt és fenyegetett. Óh, mint reszket minden tagom!

— Ne remegj, édes. Tedd a kezedet ide a keblembe. Hadd melegedjék fel. Nincs-e nekem hatalmam téged megvédelmezni?

— Nincs! Ha az egész világ ellen van is erőd megtalalmazni: ez egy asszony ellen nincs. Tudod te azt.

— Ne felej tőle. Rongyos volt? Pénz kell neki. Kifizetem, s hallgatni fog, és odább megy. Ha minden vagyonom utána megy is, megveszem tőle a te nyugalmadat. Ne rettegj tőle. Ő bizonyosan fel fog téged keresni: azért jött. Itt szekrényem kulcsa: adj neki pénzt. Úgy tedd, hogy anyánk észre ne vegye. Amint kielégítetted, én rögtön dobszó mellett kihirdtettem, hogy minden idegen bevándorlott koldus, kuruzsló, jóvendőmondó, huszonnégy óra alatt hagyja el a város határát, s akkor ő el fog tűnni innen.

Ezzel a biztatással nagy nehezen megnyugtató Bálint a szép Mikhált; de annak mégis egész éjjel nyugtalan álmai voltak: felugrott az ágyából, s el akart szaladni a világba; mintha halálra keresnék.

Másnap, mialatt Bálintnak a városházára kellett menni, Mikhál aggódva figyelt minden ajtónyitásra, kutyaugatásra:

gyakran kikémlt a zárt ablakon az utcára; de egész nap nem háborította meg senki. A rettegett alak nem jött elő.

Harmadnap, negyednap elmúlt, anélkül, hogy a félelmes rém megjelent volna előtte: már azt kezdte hinni, hogy az csakugyan nem volt egyéb, mint képzelet alkotta kísértet.

Következett azonban a péntek nap; amikor a város koldusai sorba járják a házakat, s azoknak a számára minden ajtónak nyitva kell lenni.

Mikhál mindig maga szokta a pénteki alamizsnát kiosztogatni a pitvar ajtóban: egy darab kenyeret és egy poltúrát minden koldusnak.

Egyszer csak jön csoszogva a félig nyitott ajtó felé a rettegve várt veres kendős, bebugyolált alak, s elkezdni nyöszörgő koldushangon:

— Dicsértessék . . .

Mikhál nem engedte neki végigmondani a káromló üdvözetet; hanem megragadta a kezét, s hirtelen bevitte magával az oldalszobába.

Itt aztán a koldusasszony lekapta a fejről a veres kendőt, s Mikhál szemébe nevetett.

— No, ugye, hogy itt vagyok megint? Nos? Hát? Gondolkoztál-e felőlem sokat? Emlgettél az uraddal? Vajon hol járhat a szegény Pirka? Bárcsak még egyszer meglátnók a pofáját? Rám ismersz-e még? — Egy cseppet sem fiatalodtam meg azóta.

— Pirka asszony — szólt Mikhál, összeszedve minden lelkierejét —, nem beszélhetünk sokat, mert az anyám észreveszi.

— Ah! Hát neked rajtam kívül is van anyád?

— Kendnek pénz kell, azt jól tudom. Adok, amennyi tőlem telik, aztán távozzék kend Isten szent hírével.

— Nekem pénz nem kell; azt rosszul tudod. Most is tele vagyok veled. Itt van; nézzed. (S azzal egy recés erszényt mutatott eléje, melyben legkevesebb volt: száz arany.) Nekem

más kell. Nem is megyek innen senki szent hírével, mert nem azért jöttem ide. Hanem éppen azért, hogy teveled beszéljek. Mégpedig csendesen, minden félelem nélkül. Tudom már a házi szokásokat. Délután két órakor a férjed felmegy a városházára, s ott végzi az ügyes-bajos dolgokat. Az öregasszony ugyanakkor lefekszik délutáni álmot alunni: megkívánja a teste szegénynek. A széket bezárják délután, s csak este hat órakor nyitják ki ismét, délután senki sem vitet húst, azalatt a legények a vágóhídra mennek dolgozni. Hanem a kapu alatt van egy oldalajtó, amelyen keresztül a vágott húst fel szokták hordani a székbe. Ezen keresztül észrevétlenül bejuthatok; még a kutyák sem ugatnak meg. Légy ott magad délután, mikor kettőt üt az óra. Aztán majd mondok neked valamit.

Azzal hirtelen a fejére csapta a kendőjét megint, s kisurrant a szobából, koldus módra tipegve, csoszogva végig a hosszú folyosón.

Mikhál kínzó kétségek között maradt hátra.

Vajon, mit akarhat vele ez a néember, akinek oly nagy hatalma van fölötte? Ha pénzzel nem lehet megvenni a titoktartását, vajon, mi árt szabhat érte?

Nem szólt senkinek az adott találkozásról, még férjének sem; de alig várhatta, hogy Bálint elmenjen a városházához, s napa elszunnyadjon a karszékében; amint a két órát ütötte, már odalenn volt a székben, melynek az utcára nyíló belső rácsajtaja zárva volt; a kapubejáratra nyíló pedig csak be volt támasztva.

A Babura Pirka pontos volt a megjelenésben. Óvatosan körültekintett, ha nem leskelődik-e itt valaki, s azután lassan behúzta maga után az ajtót, hogy ne nyikorogjon. S akkor durva, veres kezével megcirógatá a szép Mikhál arcát, sunnyogón hízelegve:

— Ej, kincsem, de megszépültél, amióta utoljára láttalak. Mikhál végigborzadt ez érintéstől, e szavaktól.

— Nemhiába bomlik úgy utánad az a szerelmes Zurdoki.

— Zurdoki!

— Az hát! Bizony nem is a magam multságára jöttem ám a ti dohos Kassa várostokba; hanem azért, mert ide küldtek: bogarkám. A derék nagy úr, a kegyelmes, gazdag jó úr, így szólt hozzám: eredj édes Pirka hűgám: eredj el Kassa városába: keresd fel az én gyönyörűséges virágszálomat, a szép Kalondai Bálintnét, a te kedves magzatodat, akit férjhez adtál bártfai esküvővel, vidd el neki ezt a bogláros övet, kösse fel az én emlékemre, hadd legyen tőle még szebb . . .

Az őv úri asszonynak való volt, türkizokkal, igazgyöngyökkel kirakva. Mikhál azt a földhöz csapta haragosan.

— Szemtelen!

— Nos? Ki a szemtelen? Én?

— Nem. Hanem a küldője.

— Ej, kincsem. Hísz ez nem minden. Még többet is küldött, többet is ád. Kincseket rak rád, hogy még jobban ragyogjon a szépséged.

— Nekem nem kellene az ő ajándékai!

— Hát ki beszél itt ajándékról? Amit szép asszony kap, az sohasem ajándék. Ha valaki egy szentnek hoz valami drágaságot, azért teszi, hogy általa bejusson a másvilágon a mennyországba; ha meg valaki egy szép asszonynak küld drágaságot, azért teszi, hogy bejusson még ezen a földön a mennyországba. Ez nem ajándék: ez megérdemelt jutalom.

— Minek a jutalma?

— Minek no? Hát annak, hogy valaki bejut a te mennyországodba.

— Micsoda? Ez a fertelmes vén ördög hiszi azt?

— Ej, ej, na. A férfi sohasem fertelmes, s az ördög sohasem vén. Ha rútznak találod, majd adok valami bűvített innod, amittől egyszerre olyannak fogod találni, mint Árgilus királyfit.

— Eredj velem a pokolba! Nekem nem kell se rútán, se szépen. Nekem van férjem, akit szeretek.

— Kettő is van; az a nagy baj! S az egyiket nem szereted.

Az egyiket már megcsaltad. A kis-szebeni kastélyban ott lova-
gol a kakason az első, az igazi férjed; akit elhagytál a szebbért,
jobbért. Mármost folytasd! Azt gondolod, meg lehet ezen az
úton állni, aki egyszer rálépett? Azt gondolod, azért hoztalak ki
a kis-szebeni vihodár kastélyából, hogy időjártával egy kövér
mészárosnéval többen üljenek a kassai székesegyházban?

— Rettenetes asszony! Mit akarsz velem tenni?

— Bolond! Mit akarok veled tenni? Neked akarom adni
az egész szép világot! Azt akarom, hogy tudd meg, mi volt
azon az almafán, miről Éva anyánk szakított egyet. Mért nem
szakított már tizedet, huszat, ha egyet? Azt hiszed, hogyha azt
akartam volna, hogy a szentek sorába kerülj mint mártír,
nem otthagytalak volna a kis-szebeni hóhér házában? Ezt a te
szép fehér atlasz bőrdet, ezeket a te villogó nagy szemeidet,
ezt a te piros orcádat, kívántató ajkaidat, ezt a te deli termetedet
talán nem tudom én megbecsülni, hogy mennyit ér? Nem
ásnak a Dubnikban annyi nemes opált, amennyit a te két sze-
med meg ne érne, s amihez a te rózsás ujjad hozzáér: az
arannyá válik. Ha azt teszed, amit én mondok, gazdagabbak
leszünk, mint Dárius király! S még csak fáradtságodba sem
kerül. Csak annyiba kerül, mintha álmodnál. Ki veszi azt tőled
számon, amit álmodol? Meggyónod-e, ha azt álmodtad, hogy
más felesége voltál? Ne félj, ha rám bízod magad, a lábad sem
ütőd meg sehol. Ha pedig tőlem menekülni akarsz, hiába-
való erőködést kezdesz. Tudod, hogy csak egy szavamba
kerül, csak egy megírott levélbe Kaczenreiter Henrikhez, s te
el vagy veszve Bálintoddal együtt, s lesz belőled egy piacon
megseprűzött gyalázatos személy, s a kassai főbíró fejét leütik
miattad; mert él még a hites urad, s nem választottak el tőle,
mikor a másíknál férjhez mentél.

Mikhail elszörnyedve érzi, minő borzasztó kelepcebé
jutott; erővel, hatalomszóval a gonosz lélektől meg nem szaba-
dulhat. Asszonyi ravaszság sugallt neki egy gondolatot, amit
a büszke harag kész tervnek érelt meg agyában. Azt tette fel,

hogy színlelni fogja, mintha ráhajlana a csábító gonosz tanácsára. Bele fog egyezni annak becstelen ajánlatába: magához fogja édesgetni Zurdokit, s mikor azt közel csalogatta, mindent megmond a férjének, s akkor a férj, aminő Bálint, bizonyosan meg fogja ölni mind a csábítót, mind a kerítőt, és ez emberölését minden nemzet szokása, törvényei igazolni fogják.

Tehát arra gondolt, hogy megölesse a férjével azt, aki titkukat egyedül bírja. Elég oka volt rá, hogy őt halálra gyűlölje — ezért a megbecstelenítő ajánlatért, az ördögi rossz szándékért, mellyel egy ártatlan lelket kárhozatra akart vinni; de mégis a főök, amiért a gyilkos eszme megfogamzott lelkében, az volt, hogy az agyonütött kerítőné örökre hallgatni fog aztán.

Azért azt súgta halkán a Pirkának:

— Félek, hogy megtudja valaki.

A Pírka szemei szikrákat szórtak, mint a farkasé, e szóra. Azt hitte, hogy fogva van már a madár.

— Azt csak bízd rám — súgá vissza Mikhálnak. — Nem asszony az, aki meg hagyja fogni magát. Aki ért hozzá, azt is meg tudja tenni, hogy két helyen legyen egyszerre. Megteszi azt az urával, hogy mikor legjobban néz, akkor nem lát. Csak te bízd magadat énrám. Ahogy az eddigi titkoknak nem jött még nyomára senki, az ezután valókra sem fog rátalálni soha. Belőlem tüzes harapófogókkal sem veszi ki, amit felőled tudok, semmi hóhér; mézesmázás szavakkal sem veszi ki semmi deli legény; — de egy görbe nézés a te szemedből — meg lehet, hogy kiugratja belőlem.

És a szép Mikhál annyira legyőzte a szívében érzett iszonyatot a gonosz nő ellen, hogy megszorította a kezét, s azt mondta neki, hogy csak tartsanak össze ezután is, s hogy holnap is jöjjön el hozzá ebben az órában erre a helyre.

— Aztán majd ha eljön az ideje, monda neki bizalmasan, akkor megint megcsinálja kend azt a babonát a tűzhöz tett bögrével, hogy a kecskebak elhozza a hátán a szerelmes legényt.

A Mihhál tudta már jól, hogy nem a kecskebak hozta el akkor a Bálintját a hátán, sőt inkább hogy az igen nagy utat tett érte gyalog; de hízelkedni akart vele a boszorkánynak, s annak tetszett a példálózás: hamisan hunyorgatott rá, s aztán megint megcirógatá a Mihhál orcáját, s azt ígérte, hogy holnap megint eljön, s azzal lopva, ahogy jött, megint odábbcammogott. Úgy ki tudott surranni a kapun, hogy senki sem vette észre.

Mihhál pedig fellopózott a szobájába, s levetette magát az ágyára, és sírt keservesen.

Aztán mikor a Sára asszony azt kérdé tőle, hogy miért olyan veresek a szemei, azt hazudta neki, hogy fehér hímzésen dolgozott, attól veresedtek meg.

Sára asszony aztán eldugta a szekrénybe az egész fehér hímzést, hogy a Mihhál ne rontsa vele a szemeit. Az urának pedig, mikor hazajött, arra a kérdésére, hogy volt-e már itt a Pirka, azt hazudta, hogy még ma sem volt itt.

Másnap megint eljött a két óraütés után a boszorkány, s lopva bezárkózott a kapu melletti székbe a Mihhállal, s ott beszélt vele egy teljes óra hosszat.

S mikor eltávozott a Pirka, a szép Mihhál ismét felment a szobájába, és sírt, amíg csak a napa fel nem ébredt.

S mikor a Sára asszony azt kérdezte tőle, hogy miért veresek a szemei, azt hazudta neki, hogy nagyon erős szaga van a bazsalyikomnak, attól fájdukt meg a feje.

S a Sára asszony rögtön kihordatott minden virágot a Mihhál szobájából, amik ott az ablak hídján mázos cserepekben álltak.

Az urának ma is azt hazudta a Mihhál, hogy mégsem jött feléje a Pirka.

A következő nap vasárnap volt. A Mihhál azt állította, hogy nem jól érzi magát, nem mehet a templomba. Csak Sára asszony és Bálint mentek ezúttal az Isten házába.

Azalatt pedig a Pirka ismét meglátogatá a Mihhált, s a

menyecske azzal a biztatással bocsátá el a boszorkányt, hogy ha a kegyelmes úr közeledni akar hozzá, ő kész lesz találkozni vele. Erre a Pirka azt ígérte, hogy most sietve váltott lovakon, (seprűnyélen!) vágatni fog Sáros várába, s nap nap után várhat a visszatértére.

Mikor azt tudta Mikhál, hogy a boszorkány útrakelőben van, neki is megkönnyebbült a lelke. Ma aztán megmondta a férjének, hogy a Pirka itt volt, ki lett elégítve, és eltávozott, Bálint még aznap kidoboltatá, hogy hajnalhasadtig minden idegen kóborló elhagyja a várost, megseprűztetés büntetésének terhe alatt, ha azon túl itt találják.

A Pirka ott kullogott éppen, ahol a kikiáltó trombitaszó mellett hirdeté ki a kemény parancsolatot. Ráismert a trombitásban a Simplexre. A népcsőcselék között odafurakodott hozzá, s hátulról hirtelen befogta a szemeit a két kezével, s azt súgá a fülébe: „szeretsz-e még gyémántom?” De az ujjai valami olyan átkozott szerrel voltak bekenve, hogy akinek a szeméhez ért vele, az egy napra megvakult tőle.

Akkor aztán a csőcselék ujjongása közepett elosont a piacról, s többé nem volt megtalálható a városban.

A gonosz boszorkánynak aztán sokáig nem hallották hírét. De a szép Mikhál arcára csak nem tértek vissza a rózsák, s a Bálint homlokáról nem akartak eltűnni a redők. És Sára asszony figyelemmel nézte mind a kettőt. Itt valami nagy bajnak kell lenni.

Hogy a szép Mikhál azóta nem kívánja a templomot.

Annyit megtudott a Sára asszony, hogy bíróválasztás napján, mikor a menyé egyszerre elájult, egy idegen koldusasszony lépett eléje, veres kendővel a fején; s szomszédoktól, utcán járókelőktől azt is megtudta apródonkint, hogy ugyan-ezen koldusasszony több napon át rendszeren abban az órában, amikor ő el szokott szunnyadni, beosont a házba, s onnan csak huzamosb idő múlva jött ki.

„Az én menyem meg van rontva — mondá magában. — És azt senki más nem teszi, mint ama gonosz boszorkány.”

A szép Mikhál egyre hervadt, fogyott. És senki sem tudta, mi baja.

Eközben az országos dolgok gyors fejlődésnek indultak. Rákóczi György nagyfejedelemnek mind nem használt se a saját országrendjeinek ellenzése, se a szultán tilalma: ő hadat gyűjtött, s a kozákokkal, oláhokkal szövetkezve, megindult Lengyelország ellen. Ferdinánd császárnak pedig, hogy a maga részére hódítsa, odaengedte az egész Tiszán inneni birodalomrészét: amivel ugyan azt a maga részére nem hajtotta; a császár elvette az ajánlott vármegyéket és városokat; de azért ellene mondott a Lengyelország megtámadásának, s készült onnan Rákóczi Györgyöt, ha bejutna is, kiszorítani.

Ezen változás miatt Kassa városának is küldöttséget kellett megindítani Pozsony felé, hogy ott a császár küldötteivel meg a nádorispánnyal értekezzenek a város szabadalmainak fenntartása, s a vallásszabadság és a békekötések pontjainak megerősítése végett. E küldöttség vezéreül és szónokául lett megválasztva a főbíró: Kalondai Bálint.

A küldetés miatt hosszabb időre el kellett távoznia hazulról, s volt nagy sírás és sóhajtozás amiatt a szép Mikhál részéről. Bálint örömet elvitte volna magával Pozsonyba is; de télvíz idején nem lett volna okosság olyan gyöngye asszonnyal útra kelni. De mikor elment, rábízta az anyjára, hogy úgy őrizze azalatt az ő kedves Mikhálját, mint a szeme fényét; ami felől, ha nem mondta volna is, ugyan meg lehetett nyugodva, mert a jó Sára asszony nagyon is szerette a menyét, s folyvást azon töprengett, hogy vajon ki és mivel ronthatta meg, hogy ilyen búskomor lett egy idő óta?

A Bálint eltávozása után rögtön nagy hó esett, s Sára asszony felbízta a menyét, hogy a többi farsangi bolondok-

kal ő is menjen ki szánkázni a városba: talán a friss levegő használni fog egészségének; ha a friss hideg lég megcsípi az orcáit, talán újra kivirulnak rajtuk az eltűnt rózsák.

Mikhálnak is tetszett ez a szórakozás; fel hagyta magát öltöztetni prémes bundácskájába, s befogatott a csengős szánba. Hátul a bakon ült a jó Ali, s kongatott a sudaras ostorral nagyokat.

Amint a templom szögletén bekerült a szán a térre, egy csoport dévaj csöcselék elkezdte a szánkázókat hógömbökkel megdobálni. Egy hólabda éppen a Mikhál ölébe esett, ki midőn le akarta azt rázni bundájáról, a szétomló hógömb közepéből egy kis összegyűrt cédula esett lábaihoz.

Felvette azt, és látta, hogy valami van ráírva.

„Ma két órakor ott leszek!”

Tehát visszajött! Nem félt a tilalom ellenére beszökní a városba. Megleste, hogy mikor nincs itthon az asszonynak a férje.

A szép Mikhál arca halaványabb volt, mikor hazakerült, mint azelőtt. Minden tagja hideg volt, mint a jég. Talán, ha a jó Sára asszony hirtelen egy kis szerencsendiós borlevest nem készít számára, még meg is betegszik. Ez azonban használt neki. Összeszedte minden erejét, hogy amikor az a gonosz asszony eljön, eléje mehessen a találkozóra. Hatalmában volt neki, engedelmeskednie kellett, amit az parancsolt: mennie, hová az hitta.

Még a haragját is megbénítá a körülmény, hogy Bálint most éppen elutazott. Íme a kelepce kész, a kard fenne van: de ki ölje meg azzal most a kelepcebe jutott gonoszokat?

Amint azt hívé, hogy ebéd után Sára asszony elszunnyadt, leosont észrevétlenül a szokott találkozási helyre. A széknek a kapu felől is kettős ajtaja volt; mikor Mikhál a külső ajtót felnyitá, azt gondolta, hogy milyen különös volna, ha a boszorkány már itt volna a két ajtó között!

S csakugyan ott volt.

Úgy, hogy a Mihhál még csak fel sem sikoltott, mikor őt ott találta. A boszorkányok a kulcslyukon is be tudnak menni! Vagy talán tolvajkulcs segítségével?

— Jaj, babám, de meghalványodtál! — sápítózott a Pirka, mikor a Mihhált meglátta. — Rajta légy, hogy visszanyerd a piros színedet valahogy, mert így hamar vége lesz a dicsőségnek. Kassai színt kapsz már te is ebben a penészes városban. Ideje, hogy tovakeselj innen.

— De hogy mert kend bejönni ide a városba megint? — monda Mihhál — mikor tudhatja, hogy milyen erős tilalom van minden ilyen . . . ilyen . . .

— Ne válogasd a szót, kincsem; mondd ki igazán: ilyen sehonnai boszorkányfajta ellen: ha megkapnak, megseprőznek. Tudom én azt. De az ördög nem hagyja a lányát. A boszorkánynak is van esze, hogy mikor bejön Kassa városába az eperjesi kapun, ne mankóval a kezében, batyuval a hátán jöjjön, hanem szép háromlovas, csengős szánon, aztán, ha ledobom ezt a rongyos szűrt, hát úri dáma vagyok én akkor.

A Pirka ledobta válláról a szűrt, fejeéről a veres kendőt, s Mihhál azt a császárpiros selyemruhát ismerte meg rajta, ami az övé volt hajdan, amire a Bálint azt mondta, hogy olyan benne, mint egy királyné. Egy kicsit zsírfoltos és kopott volt a selyemruha, ahogy a kurta korcsmákban rajta maradt valakinek az öt ujja, meg a sarka helye; de azért annál csúfabb boszorkánynak látszott abban a Babura Pirka. Nincs ocsmányabb, mint mikor egy ilyen orcátlan debella felöltözik cifra ruhába.

— Ne félts engem! Szánon jöttem én idáig is; a szegleten hagytam el a szánt, ott kaptam magamra ezt a rongyot. Esik a hó, sűrű a köd, senki se látott meg. Csakhogy itt vagyok már.

— Mit akar kend tőlem? — kérde Mihhál reszketve.

— Hát legalább is azt, hogy ülj le ide a kisszékre.

— Minek?

— Nem tűrhetem, hogy olyan halvány vagy.
— Hát aztán?
— Van nekem egy fáin szerem; ilyen halvány asszonynak való. Ha ezzel egy kicsit bedörzsölöm az arcodat, olyan lesz az, mint a rózsza.

— Az én arcomat ki akarja festeni! — szörnyedt el Mihkál a szék leghátulsó zugába vonulva, s két tenyerével védve a két arcát.

— No hát mit ijedezel tőle? Hát arra való ez, hogy akinek sápadt az arca, piros legyen tőle. Hát kinek vét vele? Bánt vele valakit? Gyere ide no. Hát nem festettelek már ki egyszer? Akkor szeplősre, rútra. Ha az akkori szeretődnek úgy tetszett. De a mostaninak meg emígy tetszik.

— Mit beszél kend?

— Ejnye, no. Hát mindent előre akarsz tudni? Semmit se bízol hozzám, amíg hegyiről tövire mindent el nem mondok. No, hát elmondom, ha akarod. A te imádó bolondod, a gazdag nagy úr itt vár a városon kívül az eperjesi csárdánál; öt mokány ló fogva a szánkója elé. Odáig velem jössz az én szánomon.

— Én?

— Ne félj — hoztam bundát is magammal —, nem fázol meg.

— Én szökjem el innen?

— Most teheted, nincs itthon a férjed.

— Az Isten irgalmára, bocsásson el innen.

— Ne emlegesd azt az urat, mert megbántod vele az ördögöt, annak a barátságára pedig most nagy szükségünk van. Nem sok tanakodni való időnk van ám. Annak a nagy úrnak indulni kell már holnapután Lengyelországba a fejedelem után; az mindenüvé magával fog vinni, Krakkóba, Varsóba, úri asszonyságot csinál belőled, s ha megunod, visszajöhetsz megint a mostani uradhoz; azt hazudhatod neki, hogy az apádat látogatni voltál, a kézsmárki professzort.

— Távozz tőlem sátán! — szólt Mikhál, erőszakosan fejtve le derekáról a boszorkány karját.

— No csak kiálts nagyot! — Kezdj el lármát csapni, hogy összeszaladjanak a cselédek, szomszédok, engem fogjanak el, s aztán vallassanak ki, hogy micsoda ismeretségünk van egymás között? Az lesz a szép!

— Könyörüljön rajtam, és bocsásson el innen.

— De azt a bolondot nem teszem. Arany tollat hullató madaram vagy te nekem.

— Odaadom kendnek minden pénzemet, drágaságomat, csak ne veszítsen el.

— Ejh, én nem ismerek irgalmat, kegyelmet. Egyszer már nem tűri el a természetem, hogy valaki olyan kegyes templomjáró boldog asszony legyen, akiből én magamhoz hasonlót csinálhatok; aztán meg szavamat adtam, hogy elviszlek; boszorkányi hírnevem áll rajta. És utoljára dühös vagyok rátok, amért meg akartatok csalni. Más várost hazudtatok nekem lakhelyül, hogy rátok ne találjak. Ahelyett, hogy mint fogadott anyátokat megbecsültetek, eltartottatok volna, kifizettetek egyszer-mindenkorra rongyos pénzzel, ami énnálam meg nem áll. Eztán nem eresztelek ki a körmöm közül. Ha egyszer nekem adad magadat, az enyim vagy, s ha az enyim vagy, az ördögé vagy. Nos, jer velem!

Mikhál szemei előtt összefolyt a világ, lábai roskadoztak, a zsibbadás egész ujjai hegyébe állt: nem tudott szólni, csak tántorgott, s kezével kereste a támaszt, amiben megfogózzék.

— Ha elájulsz még rosszabb lesz rád nézve — suttogott hozzá a Pirka. — Akkor nyalábra veszek, úgy emellek el innen. Közel a szán, sűrű a köd, esik a hó. Senki sem tudja meg, hogy hová lettél.

Mikhál végtül végig borzongott, s aztán hosszában végigvágta magát a földön.

★★★

A jó Sára asszony a mai napon nem hunyta le délutáni álmokra a szemeit; inkább elővette a bibliát, s abból olvasott fennhangon, hogy el ne aludjék.

Egyszer csak az jutott eszébe, hogy megnézze a Mikhált. Nem találta őt a szobában.

A Mikhál szobájából egy mellékajtó vezetett ki a folyosóra, az most nem volt bezárva. Az ifjú asszonynak ezen keresztül kellett kimenni.

A frissen esett havat beszította a szél a folyosóba, abban a Sára asszony megismeré a Mikhál keskeny, piciny sarkos cipőjének a nyomait. Ezek a lábnyomok levezették egész a kapu aljáig, s onnan a hófoltok, amik a cipősarkokról lemaradtak, a szék ajtajáig.

Odalopózott, és elkezdett hallgatózni.

Mikor aztán a Babura Pirka lehajolt az elájult asszonyhoz, s annak a dereka alá fonta a karjait, akkor felszakítá Sára asszony az ajtót s berohant rajta.

— Megkaptalak hát, te istentelen cudar boszorkány!

A meglepett néember olyan rikoltást hallatott, minő a prédájáról felriasztott saskeselyű hangja, s amint felugrott a földön heverő asszony mellől, éppen úgy görbíté a tíz körmét csapásra emelve, mint az a rablómadár.

De nem használt neki az a tíz köröm semmit, ha mindjárt patrónusától, a Belzebubtól kérte volna is kölcsön, az ellen a megrohanás ellen, amit Sára asszony a maga dühe teljességében reá szakasztott. Megkapta őt az a két vasmarok olyan erővel, ami nem ismer ellenállást, s hasztalan rúgott, kapálózott, Sára asszony hátratörte a boszorkány derekát a vágótökére.

— Eressz el asszony! — rikácsolá rekedt hangan, véres tajtékot túró ajkakkal a néember. — Ne fogj meg engem, mert bizony megbánod. Harapok! S ahogy én megharaplak, az rosszabb a veszett kutyáénál. Mert attól meggebed az egész famíliád! Magammal rántalak a pokolba, ha el nem ereszesz.

— Harapnál, kutya? — kiálta Sára asszony, bosszúálló haraggal. — No, hát harapd meg magadat!

S azzal odafacsarta a boszorkány egyik karját annak szájához, s a tulajdon saját öklét dugta bele kegyetlen erőszakkal annak mardosó fogai közé.

— Harapj hát! Edd meg magadat, s fulladj meg tőle.

A boszorkány arca már elkékült, szemei kidülledtek az üregeikből, közel volt hozzá, hogy a szájába betömött saját öklétől megfulladjon. És Sára asszony bizonyára nagy jót tett volna az egész családjával, s megbocsátotta volna neki minden égi és földi hatalom, ha akkor azt a gonosz teremtetést ki nem bocsátja addig a kezei közül, amíg az a pokolnak nem adja tarkabarka lelkét!

Hanem hát másként volt elhatározva abban a nagy könyvben, melyet megírtak a predestinációrul a világ teremtése előtt éppen annyi ezer esztendővel, ahány ezer esztendő a világ teremtése óta elmúlt.

A tusakodás nagy zajára elő kellett kerülni a házi cselédeknek. Azok gyorsan segítségére siettek vitézljő asszonyuknak, s miután a Pirka hajából illendő mennyiséget kitéptek, megköttözték a kezeit, s minthogy a maga lábán nem akart menni, úgy szánkáztatták végig a hóban a városházáig. A boszorkány még akkor is azt kiáltozó, hogy „bosszút állok én ezért az egész házatokon!”

Mikhál pedig mindezekről nem tudott semmit, mert eszmélet nélkül feküdt ájultában; késő este volt már, mire magához tért, hogy megismerte a körüle levőket.

HARMINCHARMADIK FEJEZET

*(Megmagiaraasztatic, mill soc io vagion abban, hogy „publica privatis
rpaecedvnt”, az az: az nilwaanwaloo dolgoc elewbb clinteeztetendewk,
hogy sem mint az magaanos fenniwaloooc.)*

Mikor eljött az idő, hogy Kalondai Bálint visszatértét, a pozsonyi küldöttséggel, lehetett várni, attul fogva minden nap odaszegődött Simplex a bástyatorony őréhez, kivel mint trombitás pajtással, jó cimboraságban volt, s onnan leste a Pozsonybul jövő szánokat.

Jól benn volt már az idő a farsangban, mikor elvégre megjött a fullajtár előre hírül hozni, hogy jön hazafelé a küldöttség, a város négy lova küldődjek eléjük, nehogy azzal a fülíg sáros négy konya turcsival tartsák bevonulásukat a székesvárosba, amit Pozsonyban fogadtak.

Mikor a kapu közelébe értek, Simplex elkérte a torony-őrtől a trombitáját; szokás volt, ha kitűnőségek érkeztek a kapuhoz, azoknak a tiszteletére válogatott szép nótákat fújni. Aminthogy a postakocsis maga is az egész úton szebbnél szebb nótákat szokott trombitálni a bakon, ha az utazók érdekesek voltak rá.

A Simplex azt a nótát fújta a Bálint érkezteré, aminek a verse így kezdődik:

„Vágtass lovam, siess haza,
Beteg az asszonyod maga.”

Gondolta, hogy csak megérti!

Meg is érté azt a Bálint, de nem fogadta meg az intést; azt mondta a kocsisnak, hogy hajtson egyenesen a városházához.

A város kocsisa már öreg legény volt; Bálint atyját is sokat hordta a város ügyeiben, őneki is hű embere volt.

— Főbíró uram. Ne mennénk elébb a házhoz? — kérde, mikor a bástyakapun behajtottak.

— Nem fiam, első a város dolga: azután a magamé.

Mikor a városháza előtt megállt a szán, ahol már akkor a követek megérkeztek hírére a tanácsbelik és a száz polgárok összegyülekeztek, a legelső, akivel leszálltában találkozott Bálint, Homonnai gróf volt.

— Volt már kegyelmed a házánál? — kérdezé Bálintot félrevonva.

— Nem voltam még — felelt az. — „Publica praecedunt privatis.”

— Menjen kegyelmed elébb haza.

— Nem teszem azt, kegyelmes uram. Lehet, hogy rossz hírre mennék haza, s az vagy elvenne valamit a lelkierőmből, vagy adna hozzá valamit: úgy, hogy vagy lágyabb lennék, mint szükséges, vagy keményebb, hogysem kívánatos. Most pedig nehéz megpróbáltatás előtt áll a város, mely előtt minden magunk bajának hátrább kell állani.

Tehát első a városháza, azután a magam háza.

S hogy Bálint így cselekedett, azért neki mindenki igazat adott mindjárt, mihelyt előadta az országos dolgok állását ez idő szerint.

Az erdélyi nagyfejedelem, hogy Ferdinánd királyt lekenyerezze, átengedte neki a linzi békekötésben Erdélyhez csatolt öt tiszáninneni vármegyét.

Azután nem hallgatva semmi jó tanácsra, berontott Lengyelországba, s első támadását nagy siker követte, már elfoglalta Krakkót.

Ferdinánd király elvállalta a neki átengedett magyarországi részeket, hanem azért Rákóczi Györgynek megízente, hogy menjen ki Lengyelországból, mert különben ő maga segítségére megy a lengyeleknek, s egyesült erővel kiveri őtet onnan.

Most még a szultán is megharagudott Rákóczi Györgyre, amiért az ő engedelmé nélkül háborút kezdett, s a magyarországi részeket Ferdinándnak engedte. Sztambulban nem sokat tréfálnak, ha megharagudtak. A szultán letette a fejedelemségből II. Györgyöt, s helyébe Barcsaynak adta az athnámával a fejedelmi botot, s egyúttal a krímiai tatárok kánjának megparancsolta, hogy nejeivel felkerekedve, rontson rajta az engedetlen vazalluson.

Most azután Kassa városának e kettő között van választása.

Vagy csendesen oda hagyni magát ajándékozgatni Ferdinánd királynak II. György nagyfejedelem akarata szerint, aminek a legelső következése az, hogy az eddigi fejedelmi hadak a városból kivonulnak, átkelnek Ecsed várába, helyükbe pedig beköltözik egy vallon ezred, a hadparancsnokul kinevezett Löffelholz generális vezetése mellett; másodszer pedig a jezsuitáknak a kolostoruk visszaadatik, s azok a vallon ezreddel egy időben ismét beköltöznek a városba.

Ez az egyik keserű falat.

A másik pedig az, hogy ha nem tetszik a német barátság, itt van helyette a török. A szultán letette György nagyfejedelemet, helyébe kinevezte Barcsayt. Ha tetszik Kassa városának, állhat Barcsay részére, s behívhatja védelmül az egri basát.

Lehet választani a kettő közül.

Most volt aztán drága a jó tanács.

Itt volt az a kő, amit egy bolond beledobott a kútba, s aztán száz okos sem tudta azt kihúzni.

A tanácsülés ezen dolgok hallatára szerfelett viharossá vált. Kalondai Bálint az elnöki széken alig tudta fenntartani a rendet, annyira fel voltak hevülve a kedélyek.

Egyik azzal fenyegetőzött, hogy inkább felgyújtja a házát, hogysen a német katonákat szállásolják be hozzá; a másik ellenben azt fogadta, hogy elébb rakásra öli gyermekét, feleségét, hogysen azt megérje, hogy török jancsárok garázdálkodjanak közöttük; s ha kifogyott az egyik a hitetlen

pogányok szidásából, túlhajtott rajta a másik a jezsuiták feketére festésében.

Ebből aztán két párt támadt, mely keményen ellenállt egymásnak, s egyik sem akart engedni.

Az elnök csak hallgatott.

Vége a rektor hozzá fordult, s kérte az ő véleményét.

— Hakívánják, hogy szóljak — mondá Kalondai —, akkor én kimondom, hogy sem az egyik, sem a másik véleményhez nem hajlok. Jog szerint az átengedés Ferdinándnak nem történhetik meg; mert a föltételt, hogy Rákóczi Györgyöt a lengyelek ellen segítse, nem teljesíté. De viszont a szultánnak sincs semmi joga Kassa városával rendelkezni; mert ezzel csak az ország rendei parancsolhatnak. Így Rákóczit is csak az erdélyi rendek tehetik le, s ha kell nekik Barcsay, csak ők választhatják meg. Az én hitem tehát az, hogy ide sem a vallon lovasok, sem a török szpáhik be nem jönnek; hanem bezárjuk a városnak kapuit, s ha erőt hoznak ellenünk, azzal szembe mi is erőt állítunk, ahogy apáink tették. Ha így akar végezni a tanács, ráteszem a fejemet, s Isten legyen a bíró közöttünk. Én nem félek a véretem kiontani a városomért.

Jaj, de annál inkább félt ám Zwirina uram, s olyan okosan sorba szedte a rossz következtetéseket, amik e nyakasságból származhatnak a városra: tüzes golyókkal meglövöldöztetés, ember halál, kiéheztetés, dögvész, tűzi veszedelem, kereskedők tönkrejutása, kézművesek elpusztulása, végül megostromoltatás, kapituláció, iszonyú hadisarc, sőt még a székesegyháznak is protestáns kézről való elvételése; — hogy amidőn szayázásra került volna a dolog, a tanács nagy többsége azt határozá, hogy bele kell nyugodni a fejedelem akaratával történt változásba inkább, mintsem ujjat húzni a két császárral; hogy bocsátassék be a vallon ezred: hisz azok is a magyar király katonái.

Mikor aztán ez határozatba ment, akkor Homonnai gróf fogá a város aranyozott kulcsait, s odadobá az asztalra, ki-

mondva, hogy ő mátul fogva nem tekinti magát senki ezredes kapitányának, hanem a hadait hazaereszti, maga pedig elmegy a saját birtokára szántani, vetni s bölényre vadászni.

— Ha kegyelmed megy, akkor én is megyek — mondá erre Kalondai Bálint —, s én is leteszem a ház asztalára a bírói pálcát; viselje nálamnál bölcsőbb ember.

S azzal ő is végigfektette az asztalon azt az aranyozott gombú spanyolnád botot, s felkelt a székből. S valóban jó angyala volt az, aki azt súgta neki, hogy rögtön ez órában mondjon le bírói hivataláról. Ez a feje fölött élivel függő kardot fordította lapjára.

Azonban ekkor egyszerre minden oldalról nekiestek: barátai úgy, mint ellenségei (az utóbbiak még jobban), könyörögtek, hogy ne tegye azt; legbuzgóbban marasztalta Zwirina uram, a főrektor, hogy ne hagyja el a várost e nehéz napjaiban: hisz az ő bölcsessége oly magasan áll mindannyié felett; nála nélkül a városban felbomlik az egyetértés; éppen ilyen válságos időkben van szükség az olyan erős lélekre, melynek párját nem találni. Utoljára leggyöngébb oldalát is megtámadták: hogy az gyávaság, megfutni éppen akkor, mikor veszedelem közelít, elbújni a baj elől! Addig addig ösztökélték, míg a jó angyal sugallatát elnémítá a becsvágy, a városa iránti szeretet, a kötelességérzet. Engedte magát a helyére visszaültetni; amiért aztán kapott egy nagy vivátot, s még fel is akarták emelni székestől együtt, mint bíróválasztáskor, de csak intett, hogy azt ne tegyék.

Homonnai gróf erre eltávozott a tanácssteremből; neki nem volt ott többé semmi dolga.

Kalondai Bálint pedig kijelenté, hogy a főbírótságot csak addig tartja meg, amíg a dolgok új rende bekövetkezik, akkor válasszanak helyébe más főbíró.

Ez a nehéz ügy ekként elintézve lévén, a syndicus és a fiskálisok előhordták az aktákat, amikben a szenátus meghozta már az ítéletet, s csak a főbíró aláírására várnak azok. Ezek

sürgősek, mert bűnügyiek, mikben a halogatás kegyetlenség. A büntetésnél a gyors végrehajtás: kegyelem.

Még azok miatt is ott kellett maradnia Bálintnak, mielőtt saját házatáját megláthatta volna.

A legelső, amit eléje tettek, aláírás végett, volt egy halálítélet.

Az első halálítélet, melyet alá kellett írnia.

Nagyot dobbant a szíve!

Embert ölni a csatatéren, a harc hevében; karddal szemközt vágó embert, megtámadva homlokegyenest, rákiáltva, hogy „védd magad, vagy add meg magad!” Embert, aki ellenség, férge a hazának, dúvad, oroszlán a mi népünk között; azt megölni erős kézzel, lesujtani, kettévágni, összetörni, kopjaheggyel, karddal, buzogánnyal, ezt próbálta elégszer, s jól forgott kezében a fegyver; — de embert ölni hidegvérrel, puha karszékekben ülve; megláncolt embert, aki se nem futhat, se nem küzdhet, embert, aki e városból való, polgártárs, aki talán ismerősünk, aki sápadt halálfélelmében nevünkön szólít: azt megölni, lábához dobni a kettétört pálcikát: ebben még ujonc volt.

Azt kérdezte, mit vétett ez az ember?

„Megölte a feleségét . . .”

Irtóztatós bűn!

„A jó reményben levő feleségét ölte meg.”

Névtelen gonosztett!

Senki sem orvosa ennek a sebnek, csak a bakó.

Bakó?

Erre nem gondolt akkor, mikor ama diadalmas napon sorrul sorra járta a templomokat, hogy végigimádkozta volna valamennyi oltárt, azért, hogy őrizze meg Isten ezt a nemes várost attól a szomorúságtól, hogy itt a jövendő év alatt a bakó jöjjön igazságot tenni!

Az kínos találkozás lesz, mikor Kalondai Bálint és Kaczenreiter Henrik azon a szűk téren egymás elé fognak lépni:

az egyik mint nyomorult bűnösök bírója, a másik mint elítéltek kínozója, kivégzője!

Hogy fog ő ezen ember szeme közé nézni?

Nem akart megnyugodni az elfordíthatatlanban; azt kívánta, hogy adják elő a vétkes bűnvádjának történetét. Halálítéletet bíró nem szentesíthet, mielőtt a vádlott védelmét hallotta volna.

Az előadó konrektor aztán felolvasá előtte a vádat is, a védelmet is. Egy polgárkatona, — nevét jól ismerte Bálint, mézárosmester volt; éjjel az őrzáratból részeg fővel tért haza. Otthon a felesége zsémbelő szóval fogadta, mire ez feldühödve kardot rántott, s hozzávágott az asszonyhoz. Csak a kardlappal akart ráütni; de az ördög megtaszította a kezét, ahogy szokása ilyenkor incselkedni, s a kard hegye úgy találta az asszonyt, hogy meghalt bele. A gyilkos, tette után rögtön maga jelentette fel magát, bűnét megbánta, maga kérte a halált.

— Tehát ittas állapotban követte el a bűnt, és megbánta szörnyű tettét — mondá Kalondai Bálint mentségképpen.

— Ez szolgált bűnének enyhítésére —, felelt rá Zwirina főrektor —, ezt tekintetbe véve, egyszerű fővételre ítéltetett, ahelyett, hogy a vértettét megillető felnegyeltetés hajtatnék rajta végre.

— Vannak gyermekei? — kérdé a főbíró.

— Heten — felelt rá a konrektor.

— Hét árva maradt utána! — sóhajtja fel Bálint — akiknek ártatlan fejéről sohase moshatja le senki azt a gyalázatot, hogy apjuk hóhér keze által veszett el!

— Úgy van! — monda hideg, kegyetlen szóval a főrektor — heten lesznek utána megbélyegezve, ha apjukat kivégzi a törvény. De ha kegyelmet adunk neki, mi mind a harmincezer lakosa Kassának leszünk örökre megbélyegezve! S minthogy évkönyvünkéből, ami bele van írva, többé ki nem téphető; a késő századok, mikben a barbarizmus napról napra

előhaladó korszaka, most még mívelt városunkat is le fogja igazni, jogot fognak keresni az előrement példában arra, hogyan kell még a hitvesgyilkosoknak is kegyelmet osztogatni.

— Nem kívántam számára kegyelmet. Örök fogság a városi vízvezeték taposómalmában, a lelkiismeret kínzó fúriával szívében, nagyobb büntetés volna rá nézve a halálnál.

— Ne rosicrucianuskodjunk, kedves főbíró uram. Ha mi nem ölünk, minket ölnek meg. Ha a gonosznak kegyelmet adunk, a jókat hagyjuk védelem nélkül. Ennek a kemény szájú népnek példa kell, amit szemével lát. Egyszer kegyelmezzünk meg a vétkesnek, s száz támad utána. Fogja kegyelmed a tollat kezébe. Nehéz kötelesség ez; de teljesíteni kell.

Kalondai Bálint homlokán, mint a reggeli harmat a virág levélen, úgy gyöngyözött a hideg veríték, mikor azt a tollat megmártotta a kalamárisban, s úgy reszketett a nagy erős keze, amíg aláírta a nevét az ítéletnek, hogy azt az ő máskor oly erőteljes calligráphiáját majd alig lehetett elolvasni.

— Mi van még hátra?

— Még van egy másik ítélet. Ez a „hárum pálcárum” ítélete.

Ennél a szónál meg kell állapodnunk egy kissé, hogy megtudjuk, mi az? Mind a két német szövegű krónikásunk úgy írja azt le, hogy „harum pallizarum”, ami valószínűleg a „három pálcára” ítéltetésnek diákozó ragozással elferdített kifejezése; de azt mind a kettő homályban hagyja, hogy mit értettek az alatt. A debreceni várostanács évkönyveiben azonban már világosan megmagyarázva találjuk a sajtószertű büntetés nemét, mely erkölcstelenségre csábító, ördögökkel cimboráló nők számára volt feltalálva; a debreceni krónika azt mondja: „három fával megkoronáztassék!” A német krónikaíró hozzáteszi, hogy ritka, aki ezt túléli. Az elítélt koponyáját

három fa közé szorították, s aztán a bakó a három fát lassan összecsavargatta, míg a végeik összeértek. Az elítéltnak pokoli kínokat kellett kiállani azáltal. Gyakran elájult. Akkor aztán élesre metszett seprűvel verték, míg újra csméletéhez tért.

Ezt a rettentő ítéletet kelle Bálintnak aláírni.

Mikor az elítélt nevét meglátta, azt hitte, hogy elsüllyed vele az az egész ház.

„Babura Pirka.”

Kék-zöld karikák táncoltak szemei előtt.

Hogy ennek az ő keze alá kellett kerülni!

— Olvassa át az aktákat, főbíró uram. Kegyelmedet az érdekelni fogja — mondá a főrektor.

Kalondai Bálint olvasott.

Mínta egy csoport ördög (kinek neve „légió”) vonulna végig szeme előtt azokban a fekete betűkben, felkunkorodott farkú, hegyes szarvú, vasvillán nyargaló, pókhasú, kereszt-lábú, háromlábú, egymás farkába kapaszkodó ördögfattyak; közbe egy-egy pirossal kicifrázott iniciálé: ez maga Belzebub, Asztaróth, Szemiázáz; aki a többit hajtja maga előtt.

Óh, az pokolbeli tudomány volt, amit e betűk hirdettek.

Az elfogott nő vallomásai, Bálint anyjának vádbizony-sága, ismerősök és idegenek tanúskodásai, kik mind egy átkozott cselszövényt bizonyítanak meg, mely az ő üdve, boldogsága, becsülete ellen volt kikoholva. A vádlott nem tagadott semmit. Bevallott a puszta kérdésre mindent: hogy őt a nagy hatalmas úr, Zurdoki küldte el Kalondai Bálintnének az elcsábítására, hogy szándéka volt őt, ha szép szerével lehet, úgy; ha nem, erőszakkal is ellopni az urától, és Zurdoki kedvesévé tenni, hogy ezért meg volt fizetve, s minden alkalom el volt már készítve a gonosz terv kivitelére.

Hanem azután, mikor azt kérdezték tőle, hogy minő eszközökkel tudott Kalondai Bálintné közelébe jutni, hogy tudta azt rávenni, hogy erkölcstelen ajánlatait meghallgassa, holott azoktól irtózott, azokat visszautasította, sőt végre

borzalmában elájult, mindezekre a vádlott nem felelt egyebet, mint azt, hogy „boszorkány vagyok, mindent meg tudok tenni!” Sőt még mikor a kínvallatás alá vonták is, állhatatosan megmaradt a mellett, hogy neki a boszorkányi hatalmán kívül semmi sem volt segítségére. Végre, mintha kiszámította volna, az utolsó kínzás alkalmazásánál azt kivallotta, hogy ő a Kalondai Bálint feleségének az édesanyja: ezért engedte őt a nő magához közelíteni. Sőt elég vakmerő volt ez asszony azt állítani, hogy ha majd hazajön a főbíró, az maga fog a tanácsnak könyörögni, hogy mentse fel őtet minden büntetés alól — a felesége anyját.

Bálint érzé, hogy az egész világ a fejére omlik.

És aztán eszébe jutott az a mondás: hogy az igazi férfi akkor áll meg legbátrabban magasra emelt fővel, mikor az egész világ darabokra hull körülé.

Barátai és ellenségei ott a zöld asztalnál aggódva és leszködve várták, mit fog tenni? Megrendült-e e csapás alatt, s igazolni fogja a boszorkány állítását? Könyörögni fog-e érte, hogy ne bántsák? . . .

Kalondai Bálint pedig fogá az író tollat, megmártá azt, s most már nem reszkető kézzel írta alá a dátumot és a nevét az ítéletnek, s még azzal a tollal kétszer alá is húzta ezt a szót „három pálcára”, s volt gondja rá, hogy végül a porzótartóval s ne a kalamárisal öntse végig az ítéletet.

S azután rányugtatá nehéz öklét a percsomagra, s felszólítá a konrektort, hogy hajtson össze egy ív papírost, s fracto margine írjon a tanács nevében meghívó levelet a kis-szebeni bakónak, Kaczenreiter Henriknek, miszerint hivatalos kötelessége szerint jelenjék meg nyolc nap alatt Kassa városában, a ma hozott veritéletek végrehajtására, mely ítéletek vele párban közöltessenek, s végül árjegyzékét nyújtsa át a város pénztárnokánál, ki annak kifizetésére felhatalmaztatik. A meghívást maga írta alá.

Még az a gyöngé reménycsilláma volt, hogy ha ezt a

levelet meglátja Kaczenreiter Henrik, s megtudja, hogy neki: — a szebeni hóhérnak kell szemtől szembe állni Kalondai Bálinttal, akinek kedvesét atyjától elcsalta, akivel átellenben akkor ő egy lángész, egy lumen volt: — lelkész és tudós, egy kicsapott iskolatárssal szemben; most pedig egy megvetett ember, ki minden város kapuján ki van zárva és szemben vele a vetélytárs, az ország egyik legnevezetesebb városának első tisztviselője, és hogyha meg fogja tudni azt, hogy az elítéltek egyike, akin neki rettentő mestersége remekeit végre kell hajtani, saját atyjának régi gazdasszonya, őneki magának ápoló dajkája; — hát akkor lesz benne annyi emberi érzés, hogy ő maga otthon marad, s mint akárhányszor tevő, csak az öreg legényét küldi el az ítéletek végrehajtására.

Hitt egy nehezekre való emberi érzésben Kaczenreiter Henriknél.

Ezeket elvégezve, kelt föl azután elnöki székéről.

Az egész tanács meghajtotta előtte fejét. A fűrmender, az ifjú Zwirina Ignác, az összes polgárság hálás köszönetét fejezte ki főbírája iránt, kinek szilárd, bölcs magaviselete minden utána jövőknek például szolgálhat.

Akkor aztán sietett a saját lakába Bálint.

Nem kérdezett semmit: nem hagyott beszélni senkit. Visszafojtotta csókjaival a szót mind anyja, mind a felesége ajkain, s azután ölébe véve a szép Mikhált, azt súgá fülébe szerelmes férfihangon:

— Aminek jönni kell, hadd jöjjön! Ha jó, ha gonosz következik ránk, vigasztaljon az, hogy együtt ér mindketőnket.

Amiben a szép Mikhál meg is nyugodott.

HARMINCNEGYEDIK FEJEZET

Beteliesedíc az pelldabezeed, hogi ki mibenn bevnewss, abban megbevnhewdíc.

Rosszul ismeré pedig Kalondai Bálint Kaczenreiter Henriket, s egészen kudarcot vallott a pszichológiai számítása.

Kaczenreiter Henrik természete e néhány év alatt egészen elfajult.

Mikor Bálint a kézsmárki kollégiumban együtt tanult vele, akkor egy tudományára hetyke, társai előtt szellemi tehetségeivel kérkedő ifjanc volt. Akkor is kiállhatatlan a többiek előtt testi és lelki erejének fitogtatása miatt; aki a gyöngébbeket üldözte, ha birokra keltek vele, kegyetlenül összetörte, ha apró csínyeket követtek el, azokat az előljárónál beárulta, s tudományával valamennyi felett prepotenskedett.

De mind e hatalmaskodásának végcélja volt az, hogy lelkész legyen. Ott is üldöző, áskálódó maradt volna ugyan, önhaszonért, előmenetelért pályatársának nyűge, ostora: egész osztályának férgé: hanem e pályából kilóditá őt atyjának erőszakos keze, s visszarántotta annak ellenkezőjére, a saját mesterségébe. — Talán jót cselekedett akkor.

Henriknek az volt az igazi hivatása! Pár év alatt úgy beletalálta magát, mintha mindig abban nevedett volna. A durva társaság hamar egyformává tesz mindenkit, aki belekeveredett. Az az érzés, hogy az egész világ megveti az embert, felkölti a dacos ösztönt, ezt a megvetést visszat-

rolni az egész világon. Addig remeteéletet élt, bornemissza volt; most egyszerre a mámorba sülyleszté ézékeit, s nem szeretett kijózanodni. Apjának borzasztó halála fenevadi kegyetlenséget oltott szívébe. Kastélyának léégése aztán az ember érzesnek utolsó szikráját is kioltá szívéből. Elvesztve azt a nőt, akit szenvedélyesen szeretett, egészen lealjasult, s csak azon némberek társaságát kereste, akiket előbb-utóbb összeköt vele — nem az oltár, hanem a pellengér. Ma tüzes csók, holnap tüzes billog! — S minthogy kastélya elégésekor kincseinek nagy részét is elveszté, kapzsi lett: vissza akarta szerezni az elvesztettet. Akkortáiban kezdték megismerni Lengyelországban azt a festett kártyákkal való szerencsejátékot, a mit Gringenőr Péter talált fel; s Henrik minden üres idejét a lengyel városokban tölté, együtt kártyázva a környék korhelyeivel, csalóival és zsebmetszőivel. Néha a saru szárában hordott ezüstnyelű evőkését is elvesztette a játékbarlangban. — Ilyenkor aztán jaj volt annak, aki keze alá került.

Egyszer már intést is kapott az országbírótól, hogy ha hívebben utána nem lát a hivatalának, a hóhérságból csúfosan el fog csapatni.

Míndezekből meg lehet érteni, hogy amint Kaczenreiter Henrik megkapta a kassai tanács meghívó levelét, egy pillanatra sem tétovázott, hogy a meghívásra személyesen jelenjen meg. Az, hogy a meghívó levél alá Kalondai Bálint mint főbíró van aláírva, nem zavarta őt meg: ellenkezőleg, ingerlőnek találta az egykori vágytárs előtt hatalmas hivatalában mutatni be magát. Az meg éppen gyönyörűségére szolgált, hogy az egyik áldozat maga Babura Pirka. Mindig gyanakodott a boszorkányra, hogy az gyújtotta fel a kastélyát, s az lopta el kincsei egy részét. Még azt nem tudta, hogy a legnagyobbat. Hogy élve kaphatja őt a keze közé: ezt a gyönyörűséget nem engedte volna oda másnak.

Nyolcadnapra a meghívás után a kassai piacon döcögtek végig a szebeni hóhér szekerei, feketére festett, veres kerekű és

rúdú járművek, amiken, mint vándorkomédiás csapat, hordta magával a szomorú társaság szörnyű színpadának kellékeit. Lovas darabontok és muskétások kísérték őket elől hátul.

A nemes tanácsnak máskülönben is nehéz napja volt ekkor. Korán reggel érkezett meg a vallon vértések két dandára a városba, nem azt a szép tárogatósipot fújva, aminek a változatos melódiáihoz úgy hozzá volt szokva a lakosság; hanem azokat a rideg, recsegő trombitákat, amik csak emberijesztésre vannak kitalálva. S a két lovasosztály között jött, öszvérek hátán ülve s rémséges zsolozsmákat énekelve, a jezsuiták kollégiuma.

Mind az idegen katonák, mind a jezsuiták előljárói siettek fel rögtön a városházára, s a tanácsteremben nagy feleselés támadt közöttük afölött, hogy melyiké legyen az elsőbbség. Löffelholz generális azt allegálta, hogy ő rangjánál fogva jogosítva van a tanáccsal legelőbb elintézni a katonai ügyet, Hyeronimus perjel pedig a rend kiváltságaira hivatkozott, amik azt minden világi méltóság fölé helyezik.

Sem a katonák, sem a barátok nem akartak tágítani, s mindkét fél fenntartá a fején ki a tollas kalapot, ki a capuciumot.

Ekkor sarkantyús léptek hangzanak a folyosó felől, s e léptek közeledtére mind a két vitakozó fél hirtelen utat nyit a közeledő harmadiknak.

Ennek is fel van téve a tollas barét a fejére. Skarlát süveg. Erős termetét veres dolmány fedi, nyakából karmazsin köpönyeg függ alá.

Amerre ment, helyet adott neki pap és katona. Senki sem akarta, hogy az öltönyének valamely szegélye hozzáérjen.

Ez volt a hóhér.

Az arca is nagyon megváltozott azóta, hogy lelkészi palástját ledobta. Akkor hosszú szőke haja most kurtára volt nyírva, s szakálla két rőt csomóba hosszan leeresztve; arca duzzadt volt a sok dőzsöléstől, dobzódástól, s egykor

villogó nagy szemei csak úgy pislogtak most a rezes arc puffadságában. Ajkait a durva szitok elszélesíté: a vadból nemesült ember visszavadult őseredetéhez.

Ha semmi hóhéri apparátus nem lett volna is rajta, az arcából kiolvashatta mindenki rettentő hivatalát. Mindenki iparkodott helyet adni a közeledőnek.

S ha volt valaki, akinek ez alak megjelenésére jobban el kellett iszonyodni, mintha a kaszás csontember emelkedett volna ki eléje a föld alól, az bizonyára Kalondai Bálint lehetett. Rá nézve ez nemcsak a vérontás embere volt; hanem egyúttal a férj, akit feleségétől megfosztott.

Mikor a szenvedélye rávitte erre a lépésre, amibe ezer összetetalálkozó körülmény, felhevített indulat, sorserőszak kényszeríté bele, akkor is gondolt arra, hogy egyszer a megözvegyített férjjel még összetetalálkozhatnak; de akkor azt mondta: „készebb vagyok rablóbandát alakítani, mint kedvesemet még egyszer visszaadni megrontójának!” s az másforma találkozás lett volna. Az ilyen összejövetelt, minő a mostani, nem sejt-het előre.

Minden szem őrá nézett, aki feje volt a városnak, elnöke a tanácsnak.

És őt e pillanatban sem hagyta el a bátor lelke. Úgy nézett Kaczenreiter Henrik szeme közé, mintha sohase látták volna egymást, mintha semmivel se lenne adósa.

A bakó odaplántálta magát a bíró elé, s rossz magyar kiejtéssel, lengyeles akcentussal mondá:

— Híttak; jöttem.

Bálint hidegvérrel egészíté ki a mondatot:

— Elátkozott föld porából lettem.

(Tudniillik, hogy ez a kettős mondás van felírva azon sáskák szárnyaira kháldeai betűkkel, amik legelőször Mózes hívására jelentek meg, s azóta is eljönnek időnként, mikor az Úr meg akarja alázni az embereket az ő kevélységükért.)

Ezt a közmondást pedig minden ember ismeré, s annál-fogva a főbíró szava csendes mosolygást idézett az arcokra, s a derűtség mormogása hangzott körös-körül, azért, hogy a főbíró olyan kész volt letromfolni a goromba tolakodót.

Még inkább meg voltak azután elégedve a bölcsességével, mikor kimondá a határozatát, véget vetve az elsőbbség fölötti ortályoskodásnak.

— Első az egyház, azután jön a világi hatalom, utolsó a bakó.

A vallonok generálisa azonban erőszakos ember volt, kardjára csapott, s azt mondá, hogy ő az első ember a városban, s szörnyű lármát kezdett csapni.

Erre Kalondai Bálint kitolta maga alul az elnöki széket, letette a bírói pálcát, felkötötte a székéhez támasztott kardot, s feltette a süvegét. Most aztán négyen voltak feltett főveggel a tanácssteremben.

S akkor azt kérdezé a generálistól:

— Tanácskozni jöttünk-e ide, vagy dulakodni?

A vallon vitéz átlátta, hogy emberére talált: tetszett neki az a bátorság, kezét nyújtá a főbírónak, s nevetve mondá:

— Jól van, jól, főbíró uram, nem jöttünk verekedni; csak tessék megint leülni és deliberálni. — S azzal hátrahúzta magát.

Ez elhatározott magaviselet annyira megnyeré a tanácsbeliek tetszését, hogy a helyét elfoglaló főbíró egy harsány „vivát”-tal üdvözölték.

A győztesnek maradt vikárius pedig sovány kezét feléje nyújtva, mondá:

— Deus benedicat tibi!

— Nem kértem semmi benedictiót, főtisztelendő úr. A bírói székben még áldást sem szabad elfogadni.

S azzal hozzáfogott a város és a jezsuita kollégium között fennforgó ügy elintézéséhez.

Azt, hogy valakinek otthon vannak-e a gondolatjai, s

teljesen ura-e a lelkének, legjobban megpróbálja az, ha idegen nyelven kell beszélni. És Bálint tudott értekezni a jezsuitával latinul, a generálissal németül, anélkül, hogy felakadt volna. Mégpedig, amit a fürmender hangosan meg is jegyzett a szomszédjának, mindkét nyelvben fölötte állt a vele beszélőknek. A jezsuita *culinaris stylus*ával szemben az ő szabatos *stylus curialis*, s a generális laposnémet idiomája ellenében az ő Luther-féle magas kifejezései diadalmas replikát képeztek.

És a háta mögött állt a bakó.

S a megoldandó tárgyak sem voltak oly pehelykönnyűk. A város részéről alá kellett írni az oltalomlevelet, melynek értelmében a jezsuiták szabadalmi, birtokai biztosítatnak, kolostoruk, *mint menhely*, szentnek és annak küszöbe világi hatóság által átléphetlennek nyilvánítatik; ellenben a jezsuita kollégiumnak is alá kellett írni a reverzálist, hogy tartózkodni fog a protestánsoknak erőszakkal, cselszövással, morális presszióval vagy megvesztegető ígéretekkel a római hitvallásra áttérítésétől.

Bálint el tudta találni józan bölcsességgel a helyes közép-utat az ellenkező követelések között, s megőrizte az okmányokat a jezsuiták furfangos közbevetett mondataiktól, mentális rezervátáiktól.

És ezalatt háta mögött állt a bakó.

A vikárius meg volt elégedve az egyezménnyel, s midőn Bálint a tollat kezébe fogta, hogy azt aláírja, azt mondá keneteljesen:

— A jó mag jó vetést fog adni az aratónak.

S Bálint arra gondolt, mikor rányomta a pennáját a pergamenre, hogy vajon azok a betűk, amiket ő itt most elvet, miféle vetést teremhetnének valaha az ő számára?

A generálissal való ügy sem volt simább az előbbinél: meg kelle határozni a városi hatóság s a katonai parancsnokság között létrejövendő viszonyt. A városnak is volt fegyveres őrsége, s a fölött magának tartá fel a rendelkezést. A kapukat

együtt kelle mindkét félnek őrizni, s végül legombolyítani azt a gordiusi gubancot, mikor két egymással ellenséges nemzetű, fogalmú, vallású és meggyőződésű ember egymással meg-
egyeznek afölött, hogyan és miképpen legyen azután híve és oltalmazója az ország törvényeinek, meg a császárnak, a hadseregnek és a városi szabadalmaknak úgy, hogy ezentúl mindeniknek eleget tegyen, s egyiket se csorbítsa meg, és amidőn egyik fél sem akar az oldalán levő kardhoz kapni, hogy a csomót kettévágja vele.

S hogy e szövevényes ügy fonalait is a legbölcsebben hozta a rendes bordákba Kalondai, annak bizonyága az, hogy egyik fél sem volt vele tökéletesen megelégedve.

És végül aztán még az is eszébe jutott, hogy a háta mögött áll még valaki: a bakó.

Ezt már nem is idézte maga elé, csak úgy beszélt hozzá harmadik személyben, s ahogy amazt kiejtése aláulá: — lengyelül. (Mintha soha magyarul, németül, diákul nem feleltek volna egymással hajdanában.)

— Henrik mester holnap reggel hat órára felállíttatja a piacon a vérpadot, s legényeivel együtt várni fog a tanács küldötteinek megérkeztére.

Több szót nem vesztegetett e tárgyrul. Feloszlatta a gyűlést, és hazament a házához.

E napnak déleesti óráiban a nagytiszteletű esperes urat hívták a Kalondai házhoz, hogy az Úr vacsoráját adja fel az asszonyságnak.

Az esperes nem hitt egyebet, mint hogy Sára asszony haldoklik, s nagy volt a meglepetése, amidőn az ifjú asszony ágyához vezették. A szép Mikhál kívánta a haldoklók által felveendő sakramentumban részesítését.

A nagytiszteletű úr csodálkozott ezen szerfölött; hisz még tegnap ott látta a templomban Mikhált ájtatosan imádkozni. És ma a haldoklók szentségét óhajtja.

— Ki pöröl Istennel? — mondá Kalondai Bálint.

Szép Mikhál fölvette az Úr vacsoráját, s a lelkész ráadta az áldást.

És a szép Mikhálnak abban az órában semmi testi baja nem volt. És a szép Mikhál mégis valóban haldoklott már.

★★★

Másnap, januáriusi éjjel, virradat előtt készen állt már a szomorú alkotvány a kassai piacon. Akik korán keltek, a sűrű ködön keresztül, mint pokoli árnyalakokat láthatták a hegyes süveges bakólegényeket az égő katlan körül forgolódní, melyben szörnyű szerszámaikat tüzesítették, s a kezeiket melengették, hogy a munkánál ne legyenek elgémberedve.

Mikor hetet ütött a székesegyház toronyórája, a bástyaőr az öreg dobbal háromszor jelt adott, s arra a városház tornyában megszólalt a szegény bűnösök csengettyűje, szomorú, szívreszoktető hangú lélekharang; melyre megnyílt a városház kapuja, s mint szokás, legelől jött lóháton a bakó, azután az elítéltek; legutól a tanácsosok; a főbíró, a főrektor, a konrektor, a syndicus és a fürmender. Ezek egy átelleni ballustráde-on foglaltak helyet, középett a főbíró; a bakó pedig felhágott az emelvényre.

A fejvesztésre ítélt polgárkatonát bajtársai kísérték a vesztőhelyig. Kassai polgárnak az a kiváltsága volt, hogy ha kivégzésre lett elítélve, szabadon, lánc nélkül mehetett a vérpadig, tarthatott beszédet a néphez, elbúcsúzhatott családjától, barátaitól, s nem tartozott túrni, hogy a bakó hozzányúljon.

Az elítélt polgár derült arccal, felemelt fővel jött, két bajtársa karjába öltött kézzel, akik vigasztalták. Ő meg vissza-vigasztalta őket.

— Sebaj, komám! Csigavér! Máson is megesett ez már. Nekem nem baj, másnak nem fáj. Áldja meg az Isten, akik itt maradnak!

Aztán megölelte, megcsókolta sorba a kisgyermekait, s szétosztotta a komái közt.

— A kisfiamat neked adom, a kisleányomat terád hagyom.

És így sorba valamennyit.

— Ki sír itten olyan nagyon?

A főbíró sírt ott a mennyezet alatt; nem állhatta ezt ki hangos zokogás nélkül.

Az elítélt megszánta bíróját, s odaszólt hozzá:

— Ne sírjon, főbíró uram. Igazságos ítéletet mondott ki rám. Megérdemeltem ezt a halált. Áldja meg az én Istenem! Egy csepp vérem se nyomja a lelkét soha; mert az igazságos ítélet volt! Fordítsa félre a fejét, takarja el a szemeit, ha rosszul esik látni, mikor azt végrehajjták.

De Kalondai Bálint nem takarta el a szemeit; hanem parancsolt nekik, hogy ne sírjanak, de nézzék végig a jelenetet.

Tanult!

Tanulta, hogyan kell bátran, nem ingadozó léptekkel felmenni azon a hét lépcsőn, derült arccal megveregetni a vállát a hóhérnak, megkérdeni tőle, hogy elég éles-e a szerzősége, s azután köszöntetni az otthonvalóit.

A polgár maga leült abba az alacsony székre, összetette a térdein a kezeit, és elkezdé énekelni az ismeretes zsoltárt:

„Ne szállj perbe énvelem:
Óh én édes.....”

Csak idáig énekelhette. Azt, hogy „Istenem” már a trónja zsámolyánál mondhatta el az ő Urának.

Bálint megtanult valamit.

Ezután következett a másik, sokkal iszonyítóbb jelenet.

A boszorkányt hozták elő.

Ez már nem viselte békén a sorsát. Rúgott, harapott, karmolt; szidta a szenteket és az embereket, s invitálta az ördögöket, hogy jöjjenek a segítségére. Úgy kellett erőszakkal a pellengérozszlophoz megkötni.

S ez undorító küzdelemben a Kaczenreiter Henrik gyönyörűségét találta.

A bakó rettenetes kiváltságai közé tartozott a halálra kínozottakat még szóval is kicsúfolni, lelkileg is megkínózni.

— Hehő, átkozott vén boszorkány! Kezem alá kerültél valahára.

— Én szoptattalak, te kutya! Boszorkánytejet szívtál; attól légy ördögössé!

— Gyere csak, boszorkányok királynéja, hadd koronázzalak meg!

Azzal fejére tette a három fából alkotott koronát, s egyet csavart rajta.

Babura Pirka odafordítá az arcát Kalondai Bálinthoz, s hozzákiáltott:

— Bíró! Vetesd le fejemről ezt a koronát, mert fáj!

A bakó röhögve mondá neki:

— No, majd mindjárt hozok neked enyhítőt, hogy ne fájjon, s kezébe vette az áztatott nyírfa seprőt, s megint egyet facsart a koronán.

A kínozott nő felordított:

— Bíró! — Öless meg egyszerre, hogy meghaljak!

— Ne félj, majd feltámasztalak én! — ingerkedék vele a bakó s megragadta vállán az öltönyt, s azt leszakítá róla, hogy hozzáférjen a testéhez a korbáccsal.

Azt a császárpiros öltönyt, amiben a Bálint a Mikhált megszerette.

De Henrik is ráismert arra az öltönyre:

— Nézd, még most is az a ruha van rajta, amit a feleségtől lopott el. *Tolvaj! Gyújtogató!* S azalatt hagyta süvöltetni a korbácsot a levegőben.

— Megütsz, hóhér? Visszaütlek, hóhér! És sütök a pofádra olyan billogot, hogy ott viseled holtig! *Te kakaslovag!* Te szarvas állat! Megkoronáztál? Megkoronázzlak én jobban! A te feleséged, a te szép Mikhálod most is él, s annak

a bírónak a szeretője ott ni! — Nesze két szarv a fejedre: viseld!

A hóhérlégények kacagni kezdtek.

E szóra a dühbe jött férj olyat ütött a korbácsa ólomgombjával a gúnyoló fejére, hogy az nem beszélt többé semmit ezen a földön, s azzal a vérpad szélire ugorva, kezét a korbáccsal kinyújtá Bálint felé.

A tanácsurak elszörnyedve ugráltak fel helyeikről valamennyien.

Bálint pedig nyugodt, csendes hangon mondá:

— Úgy van, — igaz!

Ekkor aztán Zwirina Ágoston így szólt hozzá:

Most van már itt az ideje: letenni a főbírói pálcát, Kalondai Bálint uram!

Bálint átnyújtá a pálcáját, s aztán leszállt az emelvényről, s hazament.

Senki sem kísérte: egyedül ment.

Mikor hazaért, szép Mikhál az arcáról olvashatá a szerencsétlenséget.

— Mindennek vége. El vagyunk árulva és nyilván bevádolva.

Szép Mikhált nem zavarta meg ez a hír: készen volt rá.

— Most csak egyre kérlek, szólt Bálintnak, s azt kell, hogy megengedd, ha szeretsz. Egyetlen egy védelmünk van. Ez az, hogy Kaczenreiter Henrik álorcás volt: mikor elvett, másnak hazudta magát atyám előtt, mint ami volt. Ez házasság semmisítő akadály. Védhetnök magunkat azzal, hogy nem voltam *törvény szerint* neje, csalással vett el, erőszakkal tartott magánál. De én kérlek téged, ne mondjuk el ezt a védelmet. Szegény apám nem tudja, mi sorsra jutottam: ne tudja meg soha!

— De nekem is van anyám!

— Csak a szíve fog megrepedni miattad, s aztán az idvezültek sorába jut. Őt nem vádolja semmiért a belső bíró.

Ellene volt annak, hogy engem elvégy. De az én apám maga intézte így, hogy e rettentő végzetbe jussak: ha ő megtudná e balsorsot, e gyalázatot, aminek okozója volt, az nem csak halálát okozná: az a mennyországot is bezárná előtte.

Bálint megcsókolá szép Mikhálját.

— Igazad van. Nem fogjuk magunkat védni.

Ebben a nyomban ott termett náluk a jó Simplex.

— Bajtárs! Gyorsan lóra kapjatok. Még nincsenek bezárva a kapuk. Tizenkét jó barátod összeállt, hogy futástokat elősegítsék. Nincsen gondolkozni való idő. A tanács fölötetek deliberál.

Erre Bálint azt mondá:

— Ha magam volnék egyes-egyedül, akit üldöznek, nem mondom, hogy el nem menekülnék; de ketten vagyunk hozzá, s inkább legyen a fejem odadobva a porba a Mikhálom feje mellé (ti majd fölveszitek azokat onnan, s lemossátok róluk a port), hogysesem az ő neve az enyim mellett legyen a pellengérré felírva, amit senki le nem törülhet rólunk többé. Mi helyünkben maradunk, és bevárjuk azt, aminek jönni kell.

— Így is jól van — mondá a Simplex. — De hát védjétek magatokat. A legelső szabály, tudod: „si fecisti, nega”. Eltagadjuk a vádat emberül. Itt vagyok megesküdni rá, hogy láttam a két szememmel, mikor a Vihodár kastélyában a Henrik felesége bennégett. Egy pincével alább vagy feljebb a pokolban, nekem nem tesz különbséget. Különben is a VIII. parancsolat csak azt mondja, hogy „*ne tégy a felebarátod ellen hamis tanúbizonyságot!*” de azt egy szóval sem mondja, hogy „*mellette ne tégy!*”

— Nem, jó Simplex. Azt mi nem tesszük. Ha Mikhálom azt mondaná, hogy ő nem volt Henrik felesége soha, hogy ő más személy, akkor azt fognák tőle kérdezni, hogy ki volt hát? Hol született, ki az atyja? Ezt pedig ő nem fogja megmondani soha. Érted-e miért?

— Érttem, bajtárs. Az apja fehér hajszálaíért.

— S ha e kérdésre nem felelne, akarnád-e, hogy az én bálványomat a kínvallatás alá vonják?

Bálint félve szorítá magához a remegő teremést, míg a Simplex a fogait csikorgatta, s az ökleivel verte a saját koponyáját.

— És elvégre is! — szólt Bálint büszkén felemelve fejét. — Inkább meghalok százszor, és látom a feleségemet előttem meghalni, hogyses én, a kis-szebeni pecérrel szemközt állítva, egy hazug szót ejtsek ki ajkaimon és piruljak előtte! Fusson ki inkább a vérem a földre, de ne szökjék az arcomba! — Én hazudjam ez ember előtt félrefordított arccal? De szemközt akarok vele állani bátran, és megmondani neki az igazat, és aztán a szeme közé köpni!

— Helyesen, Bálint! Úgy cselekszel, ahogy igazi ember tesz! — szólt maga is elragadtatva a Simplex, míg a szép Mikhál férje lábaihoz borult és a kezeit csókolá. — Mármost hát csak az utolsó ajánlatunkat fogadd el. Ha sem futni nem akarsz, sem tagadni; akkor a tizenkét jó barátod kezesnek áll érted a tanács előtt életével és minden vagyonával, hogy szabadlábón védhesd magadat.

— Ezt köszönöm nekik. S bizony nem vallanak velem szégyent.

Amint a Simplex eltávozott, jött a város heroldja, törvény elé idézni Kalondai Bálintot és feleségét.

Sára asszony csak akkor tudta meg, hogy mivel vádolják a gyermekeit.

Szertelen nagy dühbe jött emiatt.

Amint otthon öltözve volt, még kis subáját sem vette magára, rohant gyermekei után. Szerette volna látni, ki veszi el azokat az ő kezei közül?

„Bolondok! Istentelenek! Rágalmazók! — kiabált utca hosszát. — Űrügyöt kerestek, hogy a fiamat elpusztítsátok, az egyetlen igaz hazafit, mikor mind eladtátok magatokat. Hogy a kénköves tűzeső eméssze el az egész várostokat!”

Befúrta magát a vádlottak után a tanácsterembe. Az alabárdosok útját akarták állni, azokat jobbra-balra taszította az ajtófélféhez, s utat tört magának a zöld asztalig. Alig tudta addig tartóztatni magát, amíg a syndicus felolvasta a vádlevelet, mely szerint Kalondai Bálint elszöktette Kaczenreiter Henrik feleségét, s együtt élt vele törvénytelen házasságban.

Dehogy engedett volna Sára asszony valakit mást hamarább szóhoz jutni a válaszádsban.

— Hazugság, rágalom, szemtelen gyalázatos koholmány az egész! Hogy az én menyem, Milka, valaha a kis-szebeni bakónak a felesége lett volna. Állj elő, te veres ruhás pojáca: és mutasd elő azt a házasságlevelet, amely szerint az én menyem, Milka, valaha tégedet, a kis-szebeni pecéért választott volna törvényes férjének! Tégedet; te veres szelindek! Ez a jámbor teremtés, aki olyan, mint egy angyal. Vagy add elő, ha tudod, nevezd meg itt azt a papot, aki ezt az angyali lelket itt, teveled, pokol fajzatával, emberek nyúzójával, kutyaverő csamangóval az oltár előtt összeeskettett volna.

Henrik megrettent: még a szakálla is remegett a vacogó állán, amint ez asszony ekként megtámadta; mert hogy vele, a bakóval eskették volna össze Mikhált, azt bebizonyítani nem tudta volna. Ő mint lelkész vette azt el. Csalással vette el. S az most ki fog derülni. Csak úgy kapkodott a felelet után.

De még jobban megrettent Mikhál. Ijedten szorítá meg Bálint kezét.

S arra Bálint felemelé nyugodt, méltóságteljes hangját, s Henrik felé fordulva, mondá:

— Én megtiltom kendnek, hogy e kérdésre feleljen! Senkinek semmi köze ahhoz. Én elismerem és bevallom, hogy feleségem azon embernek a hitvese volt. Elvettem őt tőle; mert szerettem. Elvettem őt tőle, mert jobb neki meghalni velem együtt, mint élni amaz emberrel együtt. Miért tettem? Arról csak Istennek felelek meg, s az ő bosszúálló cherubimjainak!

— E földön pedig nemes Kassa városa törvényszékének — monda a főrektor, ki főbíró nemlétében a tanácsban elnökölt. — Kegyelmed ismeri a törvényt: tudni fogja, hogy az ilyen büntettnék büntetése: halál.

— Bevárom azt.

— Ami megítéltetett.

Szép Mikhál kezeit összetevé keblén, s mártírcát az égre emelve, megdicsőülten tekintte fölfelé, míg Bálint erős karja kebléhez szorítva tartá.

De a bekövetkező ünnepélyes csendben felhangzott Sára asszony szívszakasztó sikoltása.

— Én apellálok az ítéletet!

— Hová mitőlünk? — kérde a főrektor kegyetlen, hideg szóval.

— A nagyfejedelemhez.

— Az fogságban ül lengyel rabságban.

— A királyhoz, a császárhoz!

— Az meghalt — szólt rá tompán ugyanazon vigasztalan hangon.

— Tehát apellálok az Istenhez! — kiálta az anya elkecseregett indulatában.

E kiáltás után mély csönd következett, egy pókhálóba akadt légy vergődését meg lehetett hallani. E mély csendben egy tompa, föld alatti hang kondult meg, e választ dörögve:

— Az meg *alszik*.

A bakó szájából szaladt ki ez a szó.

Mire a zöld asztal mellett ülő esperes felkelt, s úgy üté arcul a megszólalót, hogy annak a száján kiömlött a vér.

HARMINCÖTÖDIK FEJEZET

Nem minden akeppen tewrteenic az vilaagon, a mint elewre kifvndaaltatott wala.

Teljes diadalát ülte már a Zwirina család a Kalondaiak fölött. Megfizettek nekik a templomi megszegyenítésért, a tornában megveretésért, sértett büszkeségükért bőségesen.

A tanács által kimondott ítélet úgy hangzott, hogy mind a két vétkes feje vesztésével büntetessék; az asszony elébb. És azután a lefejezett tetemek nem temető megszentelt földébe, hanem a temetőárokba takaríttassanak el, *ahol a város szamarai legeljék le sírjaikról az ott megtermő bógácsot.*

Ez az utóbbi súlyosítása volt a büntetésnek.

De emlékezetes példát kellett szolgáltatni és elégtételt adni a megsértett közerkölcsnek, mely mélyen föl volt háborodva azon vakmerőség miatt, hogy egy ily gonosztevő még a város legmagasabb hivatalára is feltolakodott, s egy becsutelen személy, ki mint másnak a hitese felesége, tiltott szerelemben élt egy férfival, az első helyet merte bitorolni a templomban, s a legelőkelőbb társaságokat is jelenlétével megfertőztette, és oly hosszú ideig méltatlanul fogyasztá a ráhalmozott nagy tiszteletet. Ez oly bűn, amit az egy halál maga ki nem engesztel; hanem azt még a síron túl is sujtolni szükséges.

Hanem annyi emberség mégis volt a bírákban, hogy Kaczenreiter Henriknek megtilták a feleségét saját kezével kivégezni. A csábítóval már elbánhat tetszése szerint.

És ismét hangzott a szegény bűnösök lélekharangja: a városház kapuja újra megnyílt, s a szomorú nászmenet köze-

pén ott jött az elítélt pár: egymást támogatva. Mihhál hófehér ruhában, szép haja fehér szalaggal átkötve, Bálint pedig ünnepi öltözetében, rókatorkos mentéjében, hosszú haja a vállait verte.

A tanácsbeliek elfoglalták a mennyezetkarzatot, közepén ült Zwirina Ágoston.

A gyászpadhoz érve, Bálint felsegíté Mihhált a lépcsőkön, ki könnyed léptekkel haladt fel azokon.

A távolban egy asszony átkozódásait lehetett hallani, kit az alabárdosok erővel tartottak vissza, hogy zavart ne csináljon: Sára asszony volt.

Mikor felértek a fekete posztóval bevont emelvényre, a Bálint megcsókolgatá a Mihháljának az orcáját és kezeit.

— Megbocsátasz-e nekem?

— Nincs miért megbocsássak.

— Szörnyű haláloedért . . .

— Az örökre egyesít teveled.

— Reméled, hogy ismét látjuk egymást?

— Várok rád az ég kapujában, míg megjössz.

— S ha én pokolra jutok bűneimért?

— Kikönyöröglek onnan az én Istenemtől.

— Akarsz-e imádkozni még?

— Békesség van már szívemben.

— Amen

Azzal leülteté őt arra a kis székre. Hosszú nagy haját felköté tekercsbe azzal a fehér szalaggal.

Mindkettőjük számára ott állt egy-egy vaskoporsó.

Az öreg legény pallosára támaszkodva állt a kis szék mellett.

Mihhál ráismert, és megszólítá:

— Mátyás mester, úgye jó asszonya voltam mindig?

— Bár ne lett volna az soha — dörmögé a kemény férfi.

— No, hát úgy bánják majd velem, s jutalmazza meg az Isten.

Bálint azt kérdezé tőle:

— Bekössem-e szemeidet?

— Csókold le. S hunyva maradnak.

Nem is nyitak fel, csak a túlvilágon.

Egy villanás, egy suhanás, s a sértett emberi törvénynek elég lett téve: odafenn pedig az angyalok nevetve fogadták a testvérüket, s kérdezték tőle kíváncsian, mi jobb odalenn a földön: az élet vagy a halál?

Az emelvény túlsó oldaláról odaugrott Kaczenreiter Henrik, hogy a holttetemet fölemelje.

— Hozzá ne nyúlj! — kiáltá rá oroszláni dörgő hangon Bálint —, mert olyat ütök rád, hogy előttem szállsz a más-világra.

Azzal leveté rókatorkos mentéjét, s lekiálta a körülálló sokasághoz:

— Hej, fiúk! Ki jön ide nekem segíteni? Annak adom a rókatorkos mentémet.

— Itt vagyok én! — kiálta egy ismerős hang: a Simplexé. A hú barát sietett fel a lépcsőkön.

— Segíts őt a koporsóba tennem — mondá neki Bálint. — Aztán amire kértelek, el ne feledkezzél róla.

S szépen elhelyezé Simplex segélyével a szép Mikhálját abba a szomorú ágyba, amiből nem költenek föl senkit.

Akkor megölelte a hú fiút, s elbocsátá magától.

— Most aztán kettőnkön a sor, Kaczenreiter Henrik — szólt halálos ellenfeléhez fordulva.

Az esperes, ki a végső vigaszadással odáig kísérte, figyelmezteté, hogy térjen Istenhez élte végpercében, és imádkozzék.

Bálint elutasítá őt magától.

— Hiszek egy Istenben; de nem abban a vérontó Istenben, akiben ti hisztek.

— Ne halj meg egyházi áldás nélkül — figyelmezteté a lelkész.

— Hát kívánhatok már ennél nagyobb egyházi áldást, mikor a pap egyúttal hóhér, aki a fejemet leüti.

A körülálló közönségnek pedig nagyon tetszett ez a felelés.

Bálintra is elragadt az, ami e szomorú színpadnak oly sajtászerű komédiája, s amit akasztófahumornak neveznek. Az előtte lejátszott színészek szellemei repkedtek körül, azok súgták talán a fülébe e keserű csipdeséseket.

— Hát, jó barátom — enyelgett Bálint Henrikkel. — Ma van-e nálad vagy tegnap? Olyan keresztbe állnak a szemid, mintha nem aludtál volna az éjjel. Félek, hogy nem oda vágsz, ahová nézsz.

Igaz, hogy Henrik egész éjjel ivott. Szívét erősítette volt.

— No hát, hogy parancsolod a hajamat felkötni? — szólt Bálint, leülve eléje a kis székre, s ugyanazzal a fehér szalaggal, mely Mikhál hajfürteit átszorítá (most már piros szalag volt az) saját dús hajzatát is felkötve a feje tetejére. — Elég jól van-e így?

— Még magasabban kell — monda neki Kaczenreiter.

— Mégis magasabbra? No, így már csak jó lesz.

Ez a megvető mókázás egészen dühbe hozta a bakót. Ellenfelének lelki gyötrelmében nem gyönyörködhetett. Az lenézte őt még a halál küszöbén is. Különben nem volt Bálintnak természete a hetykeség: most szeretett kötekedni. Ebben volt kifejezve legmélyebb megvetése minden ellensége iránt.

— No, páter Vihodár, — ha te készen vagy: én már készen vagyok.

Henrik szívét előntötte a düh, s a düh rossz célzó, a fel-emelt pallossal éppen oda talált, ahol Bálint fején legsűrűbbre volt csombókolva a haj, s ez ütés által maga is félrelódult, annyira, hogy elbotlott, oldalt bukott, s úgy ütötte halántékát a Bálint számára készen álló koporsó szegletébe, hogy elszédült bele.

Az volt aztán a riadal a népsokaság között, mikor a palloscsapás után az elítélt ugrott fel a vérpadról, s a bakó maradt a deszkán elterülve.

— Bocsásd szabadon! — ordítá a nép egy része. — Ha a bakó rosszul talált, az elítélt kegyelmet kap! — Más rész pedig azt kiáltá, hogy vegye fel a pallost a másik bakó, s végezzen az vele.

Bálint e zaj közepett szétnézett a vérpad magaslatáról.

Hallotta a biztató kiáltásokat alulról. — Látta a karzaton ellenségei felháborodott csoportját, kik „veszítsék el” szokat kiáltozának felé. — Látott a néptömeg között egy kétségbeesett asszonyt erőszakkal a vérpad felé törni, s anyjára ismert benne. Egy pillantást vetett megölt kedvesére, s arra, mint a villám, száguldott át agyán egy gondolat.

„Ide Bálint, ide!” — Ez Simplex hangja volt.

Bálint leszökött a néptömeg közé a vérpadról.

„Utána! Fogjátok meg!” — kiáltozák a tanácsurak a vérpadot körülálló drabantoknak.

A néptömeg sűrű volt: ember ember hátán állt. De amerre Bálint kitört, ott egyszerre sikátor nyílt előtte, s az megint összezáródott az üldözői előtt. Őrá senki nem tette a kezét a nép közül. Simplex és társai fedezték a futását.

Kimenekült a néptömegből. — Neki az utcának. Utána az üldözők. — A főrektor a magasra emelt aranygombú bottal, maga a felocsúdott bakó a pallossal, a drabantok az alabárdokkal.

Bálint egy nyitott kaput talált az utca végén: azon bemenekült.

Az a kapu bezáródott utána.

S mikor az üldöző csoport megérkezett, s elkezdett dörmöbözni a kapun, hogy nyissák ki: felnyílt az, és kilépett rajta Hieronymus, a jezsuiták vikáriusa, kezében a függőpecsétetes oltalomlevéllel.

— Vissza innen! Ez a ház „azilum”.

Az volt a jezsuiták kolostora.

E küszöbön megszűnt a világi hatóság minden hatalma.

És íme csoda módra beteljesedett a vikárius szava, hogy azok a betűk, amiket a Bálint azon okmány aláírásakor sorba vetett, olyan erdőt támasztottak mögötte, melyben megmenekült.

De mikor Sára asszonynak hírül vitték, hogy a fia be-
menekült a jezsuiták kolostorába, s most azoknak az oltalma
alatt áll, akkor csak összeroskadt a szegény asszony, s azt
mondá, hogy „bár inkább nyugodnék a Mikhálja mellett!”

HARMINCHATODIK FEJEZET

(Mellbenn leiratic az hvshagio keddi bolondozaas.)

Nagy háborúság támadt ebből az esetből. A nemes város becsületbeli dolognak tartotta, hogy akit ő egyszer halálra ítélt, annak a feje el legyen választva a testétől; ellenben a jezsuita kollégium abban erősködött, hogy aki az ő kapuján belül menekült, azt a szent helyről erővel elvinni senkinek nem szabad.

S a maga igazságán kívül mind a két vitatkozó félnek voltak messzebblátó személyes tervei is.

Azok, akik a város vezetését Kalondai bukása által kezükbe kapták, nem lehettek megnyugodva addig, amíg ez az ember él; sőt félniök kellett, hogy az országos viszonyok gyors változása mellett még visszakerülhet, s akkor jaj lesz az ő fejüknek. A jezsuiták ellenben arra számítottak, hogy ha Kalondai Bálint megmentése által ezt az embert hitükre téríthetnék, az egész jezsuita rendnek nagy támaszát nyernék benne.

Ezért mind a két fél nem volt rest elküldözni a megbízottait a nádorispánhoz és országbíróhoz, hogy a controversialis ügyben az ő részére döntsék el az igazságot.

Ezalatt pedig éjjel nappal őrizték a jezsuita kolostor kapuját, nehogy Kalondai Bálintot megszöktessék alattomban.

Ketten őrizték. Zwirina Ágoston egy muskétás darabant-jával és Kaczenreiter Henrik egy pecérével.

A bakónak több oka volt a személyes bosszúnál arra

törekedni, hogy a Bálint fejét megkaphassa. Ezúttal neki is a torka körül járt a veszedelem. — Mivelhogy olyan rossz a világ, hogy még a hóhérnak is vannak rosszakarói: még annak is lehetnek irigyei. Henrikről azt a hírt terjesztették, hogy ittas volt, mikor a kivégzést végre kellett volna hajtania, azért hibázta el a Bálint fejét. S a hóhérnak is van hóhérja. Aki őt a piac közepén arcul veri, ha egy ilyen szarvas hibát követ el, amiért hivatalvesztésre ítéltetik.

Azért Henrik minden este elment a kolostor kapujába, s fennhangon kiabált fel az ablakba, szidva a Bálintot, és fenyegetve, hogy ha még egyszer megkapja, akkor fel fogja négyelni!

Az örök nem is engedték a kolostorból semmi gyanús alakot megvizsgálatlanul kiosonni. Történt, hogy egy szolga meghalálozott a kolostorban: mikor azt temetni vitték, a tanács elébb felnyitatta a koporsót, hogy meggyőződést szerezzen felőle, ha nem Bálintot csempészik-e ily módon ki a szabadba? S ugyanakkor kemény rendeletet adtak ki, hogy éjjel minden embernél lámpás legyen, aki az utcán jár; aki lámpás nélkül találtatik, becsukassék: úgyhogy e felől gúnyverset is csináltak a kassaiakra.

Vége lejött az országbíró határozata a menhely kérdésében.

Az pedig ekképpen hangzott:

„Minthogy a jezsuitáknak szabadalmuk van kolostorukban menhelyet tartani: ellenben tiltva van nekik más vallásbelieknek erőhatalommal letartóztatása; annál fogva a hozzájuk menekült Kalondai Bálintot csak azon esetben tarthatják továbbra is védelmük alatt, ha áttér a római egyház kebelébe; ha pedig megmarad a régi hiténél, akkor tartoznak őt a törvényszéknek kiszolgáltatni. Melynek meggondolására Kalondai Bálintnak nem több, mint három napi idő engedtetik”.

Furfangosan volt ez kigondolva! S e határozattal meg voltak elégedve a jezsuiták is, meg a Zwirina-párt hívei is.

Amazok számítottak rá, hogy a vérpadról menekült elítélt inkább enged a fején egy kis tonzúrát véghezvitetni, mint azt a nagy operációt, s inkább lemond Calvinus János barátságáról, mint az életről, s ez nagy diadal lesz rájuk nézve. — És azután Zwirinákra nézve is nagy diadal lesz vala az. Az egész magyar párt, mely nagyrészt kálvinista volt, meg lesz alázva a főkurátorának kitérése által. Kalondai Bálint így is le lesz nyakazva: megölve, eltemetve.

Mikor ezt a határozatot meghallá Sára asszony, azt mondá a Simplexnek, aki szomorúsága napjaiban mindig ott volt a házánál:

— Eredj el a fiamhoz, és beszélj vele. Mondd meg neki, hogy inkább lássam a fejét elvágva a testétől, hogysen mint az ő lelke legyen elvágva az én lelkemtől. Ő érteni fogja a többit.

De bizony egyebet is beszélt még a Simplex Bálintnak; de azt még Sára asszonynak sem mondá el.

Elmúlt a határidőből már két nap. A harmadik volt a húshagyó kedd. — Bolondok napja.

Bálint még mindig nem közölte végelhatározását, s azt ki kellett mondania esti harangszóig; mert különben hallgatása halálítéletébe belenyugvásnak vétetett.

Kaczenreiter Henrik már fel is állítatá újból a vérpadot. Bálint nézhette azt a kolostor ablakából.

Hanem ezzel most senki sem törődött, farsang utolsó napja volt: bolondját járta az egész világ. — A mészároslegényeknek ma volt a napjuk, amikor a kötélre akasztott lúd nyakának elszakításával megpróbálkoztak. Amelyik elszakította, az lett az első legény.

Egész nap lármás maskarák jártak alá s fel a városban, loncsos némbereknek öltözött férfiak, lóháton nyargalászó torzalakok; délutánra aztán valamennyi egy tömeggé csoportosult, s akkor vitték eltemetni a farsangot. Versenyzett egymással a legénység, hogy melyik tudjon magából nevezze-

tesebb bolondot csinálni: egyik gólyalábakkal toldta ki a lábát, másik rúdra tűzött fejkötőtartó fejjel csinált magából óriást; volt aki tollseprűkből madarat mímelt, másik kitömté magát potrohos bábnak; ki trombitált, ki meg kerepelt, ki meg vaskondér fenekén játszott a öreg dobot.

A legnevezetesebb maskara volt a farsang lovagja. Ezt két ember képezte. Az egyik volt a ló eleje; az tartotta a ló fejét, mely bőrből éppen úgy volt formálva, mint az igazi lófej, a másik pedig képezte a ló hátulját úgy, hogy a fejét az elsőnek a derekához támasztá, s aztán egy hosszú csajtáros lótarakó körül befedte őket, amin egy nyereg volt, két kengyelbe akasztott lábbal, mintha valaki ülne a lovon. Az első ember dolga csupa mulatság volt; az, ha akart, trombitált, ha megkínálták, ivott; kezében volt egy hosszú korbács, akit közel ért, ráhúzott vele; hanem a ló hátulját képező legénynek annál rosszabb helyzete volt: az se látott, se hallott, mennie kellett folyvást meggörnyedve, amerre vitték, s ha az első ember jól nem védelmezte, minden azonmenőtől kapott egy húzást a kidomborodó felére. Azért erre a hivatalra nem is igen vállalkozott valaki a maga jókedvéből, hanem büntetésből szoktak arra relegálni egy olyan kontárlegényt, aki rosszul tette le a remeket. — Ebben az időben azonban egy megbukott legény sem találtatott a céhekben, annálfogva a kellemetlen ló hátuljának nem lehetett másból kitelni, mint a szegény jó török fogoly Aliből, aki mindenre rávehető volt, ha szépen kérték. Mondta is mindenki, amint a toldott lovagot nyargalni látta: „az ott hátul a török Ali: kilátszik a veres papucsos lába a takaró alól”. — Hogy a lovag maga Simplex, az is nyilvános titok volt.

A farsang lovagja után jött kétökrös fogattal a farsang maga. Piros koporsója volt, csörgő sipkákkal, álarccokkal körültüzködve. Hordófejű óriások, ormóttan nagy gólyamadarak vitték mellette a bolond címereket, rúdra tűzve, s követte a koporsót némbereknek öltözött legények dévaj

csoportja, akik boldogot boldogtalant megkínáltak a kancsóikkal, s inni kellett, mert különben a nyakába töltötték.

A bolondos gyászmenet minden céhmester és minden lelkész lakása előtt megállt. Azoknak az üdvözetére a menetvezető halálmadár harsány áldomást mondott, amit ezek azzal viszonztak, hogy a kiürült kancsókat újra megtöltették serrel, borral. A bolond sekrestyések aztán mindannyiszor felköltötték a farsangot a koporsóból, s megitták a szemfedőn keresztül. Az is valami legény volt, akinek legjobb szerep jutott: neki csak fekünni kellett és inni.

Mikor a bolondos gyászmenet e jezsuiták kolostora elé érkezett, akkor is ott állt az ajtó mellett kétfelől a két fegyveres őr: a város drabantja s a bakó szolgája.

A csintalan lármás had azokat is körülfogta, s míg a gyászszekér, kárpitos mennyezetével, zászlóival, óriás kísérőivel elállta a kapu környékét, egy dévaj menyecskének öltözött suhanc nyakába borult a drabantnak, s azt összevissza csókolta, ölelte, míg egy hegyes orrú vakvarjú a hóhérlegényre erőszakolta rá a kupáját, s kényszeríté, hogy azt kiürítse fenékgig, utoljára a fejébe nyomta a kupát.

Csak egy percig tartott az, de a perc elég volt arra, hogy a kolostor ajtaja egyszer kinyíljék, s egyszer becsukódjék. Hogy közben mi történt? Azt csak a beavatottak tudták.

Aztán ment a bolondos csapat nagy zsvajjal megint odább.

Amint azonban a miskolci kapu elé értek, ott elállta az útjokat Zwirina főrektor az alabárdosaival.

— Hová mentek? — kérdezé a farsang lovagjától. Simplex pedig egy tollsípot tartott a szájában, azon keresztül beszélt recegő sipegő madárhangon.

— A meghalt farsangot visszük eltemetni!

Zwirina Ágoston pedig élt a gyanúperrel. Hej, okos ember volt!

— Hadd lássam, meghalt-e igazán az a farsang?

S azzal lerántá a szemfedőt a koporsóban fekvő alak arcáról.

Az pedig felült a koporsóban, s amilyen nagy szája volt, azt széthúzva, elkezdett a főrektor szeme közé röhögni. Valami kefekötő legény volt. S erre aztán lett rengeteg kacagás, viháncolás a bomlott had között. Mindenki eltalálta, hogy a főrektor most Kalondai Bálintot kereste a koporsóban.

A vén Zwirina erre meg is szégyenlette magát. „Vihetitek a pokolba!” — kiáltá a bolond hadnak, s tréfás nyomatékul a nádpcájával jót húzott a farsang lovagjának második részére. — Mire az, megütött ló szokásakint, kirúgott a bal lábával, s úgy oldalba teremté a főrektort, hogy az felbukott tőle: még a piros papucs is lemaradt a ló hátulsó lábáról, s arra elkezdett az, ijedt lóként, nyargalni előre; a Simplex mint egy vasárnapi lovas, akit elragadt a paripája, kiabált a népségnek, hogy fogják meg a lovát, s húzta a kantárt a fa lófej szájában vissza, tettetett erővel; a röhögő had pedig csak annál jobban ütötte azt hátulról: úgy hogy a farsang lovagja messze előrevágtatott, a kíséret el-el maradozott tőle; egyszer aztán, mikor a temető közelébe értek, a Simplex belefűjt egy rézsípba, annak az éles hangjára két legény bukkant fel a temetőárokba, egy felkantározott paripát hozva elő.

A Simplex ekkor elkiáltá magát:

„Valentine, ecce tuum Bucephalum!”

Mire a ló hátulját képző alak hirtelen kiugrott a takaró alul. Nem a török Ali volt az, hanem Kalondai Bálint.

A halálraítélt felkapott a lovára, s elvágtatott ki a világba.

Simplex és társai, kik a cselszövényt végrehajták, ledobálták magukról a maskarákat a temetőárokba, s aztán megkerülve a várost, a lőcsei kapun tértek vissza, a saját becsületes ártatlan pofáikkal, mint akik semmiben sem tudósok.

Török Alit a kolostorajtóban cserélték ki Bálinttal.

(Ez pedig zool az hamwazo zeredai penitentiariól.)

Mikor a Zwirina Ágostonnak hírül hozták, hogy a Kalondai Bálint szerencsésen elillant, a nagy kövér embernek csak egyszerre elkékült az ábrázata, s ott nyomban megütötte a guta. Oly hirtelen érte ez a halálveszedelem, hogy még csak testamentumot sem tehetett; mikor hazavitték, már akkor senkivel se volt baja ezen a világon.

Ez a rendkívüli eset nagy felháborodást okozott az egész városban. Az ismerősök egész processzióval tódultak a halottas házhoz, s lett nagy sírás és jajgatás a Zwirinének udvarán.

Azt pedig csak egy kőkerítés választá el a Kalondai ház udvarától.

Mikor a Sára asszony áthallá azt a jajveszékeltést odaát a szomszédban, s aztán megtudá annak az okát; fiának megmenekülését, s a főrektornak efölötti bosszújában történt rögtöni halálát, akkor kiült a folyosó alá, s dacára a februáriusi csípős hideg estének, elkezdé a szent Dávid zsoltáraiból énekelni azokat, amiket e kegyes zsidó király az ő ellenségeinek megszégyenülésére szerzett, s mentül hangosabb volt a sírás hangja odaát, annál hangosabban énekelte ő ama bosszúállástól ujjongó zsolozsmákat.

Ki tilthatta azt meg neki?

Hogy a kegyetlen nagy átkozódásokat, miket a királyi énekes zengő ritmusokba szedett, el ne énekelje családja megrontójának ravatala fölött. Szent énekek azok.

De még a temetés napján is kiült a háza erkélyére, s míg odalenn pap és kántor énekelt a halott fölött az engesztelő búcsúztatót, s a gyászba öltözött családbeliek zokogása kísérte a gyászdalt, addig az özvegy mézárosné, fehér ruhába öltözve, mintha örömanya volna, beleénekel a himnuszba és zokogásba, s sorba vevé a bosszúállásról, az ellenség megszegyénítéséről zengő rettenetes zsoltárokat.

„Uram kihoztad a koporsóból az én lelkemet,
S vetted a koporsóba az én ellenségemet.

XXX-ik zsoltár.

Ellenségimnek szidalma lettem,
Szomszédim rámtörtek körülöttem,
Barátaim elfutottak tőlem.
Legyen nekik gyalázatjuk bőven,
Nyugodalmuk koporsó méhében.

XXXI-ik zsoltár.

Ki tilthatta azt meg neki? Szent énekek voltak.

És azontúl mindennap, mikor elszunnyadt minden ember, legcsendesebb volt az éjszaka, kihangzott az ő nyitott ablakaiból a földre hullott ellenségek fölött tomboló zsoltár.

Ki tilthatta meg egy elhagyott özvegynek, hogy ő a szent dalokhoz folyamodjék, megkeseredett szívének vigasztalására?

A Kaczenreiter Henriket pedig harmadnapra elcsapták a hivatalából, amért kontár vágása által csúffá tette hivatala méltóságát, a város tekintélyét és a törvény erőhatalmát.

Ugyanazon gyászpaddon melyet maga emeltetett, tépte le róla a veres palástot, fejről a skarlát süveget a saját öreg legénye, s végre a nyakában függő nagy ezüstpecséttel, ami királyi adomány volt, háromszor arcul csapá őt a nép előtt, s aztán elkergeté, a sokaság gúnyhahotája között.

Mi lett belőle tovább? Egy elcsapott hóhérból? Hol végezte az életét? Azt senki sem jegyezte föl.

(Leiratic, mell' soc kiseertetec laknac ees ieztenec az cimeteriumokban.)

A megcsúfolt párt emberei nem hagytak fel azonban Kalondai Bálint üldözésével.

Mindjárt in flagranti lovas perzekutorokat indítanak utána, akik a menekülőt nyomról nyomra is üldözték: azonban a forrói csárdánál, mikor már jól közel érték volna, eléje jött ismét két férfi, kik ott vártak reá pihent vezetéklóval. A szökevény arra felkapott, s üldözői jónak látták elmaradni tőle elcsigázott lovaikkal.

Az új fűrmender, az ifjú Zwirina Ignác azonban így okoskodott: Kalondai Bálint még egyszer vissza fog térni magától Kassa közelébe. Kedvese ott nyugszik a temetőárokban. Nem teheti azt, hogy ne jöjjön hozzá, azt meglátogatni, amilyen nagyon szerette.

Azért éjjel-nappal elbújva tartának kilenc muskétást a temetőárokban, ahol a szép Mikhál volt elhantolva, hogy ha el talál hozzá jönni a kedvese: azt megfogják, s ha futással akar menekülni, meg is löjék.

A csapda fel volt állítva ellene, s bizonyos volt, hogy ő abba bele fog kerülni.

Nem is soká késett. A legelső zivataros éjszakán, amikor a böjti szél az ég egyik szélitől a másikig kergette az idomtalan felhőket, a lombtalan fák köszöntgettek utánuk, a temetőkertben az izzott bolygófény ugrált egyik sír völgyéből a másikba: közelgett egy magányos lovag az avar felől a hostádi temetőhöz.

Egy szélről kidöntött jegenye volt a jele a helynek, hol a szép Mikhált kell keresni.

„Lódobogást hallok” — dörmögé az egyik muskétás az árokban.

„Háttha az ördög jön, kecskebakon lovagolva?”

Ki is lehetne más, akinek ilyen időben kedve van a sivatag fenyéren végigvágatni?

„Nem látod, hogy táncolnak a lidércek?” — monda egy harmadik, felütve a fejét az árokból.

A temetőkertben fel-fellobbant valami kékes láng a sírok körül, rémes fényt vetve a síremlékek imádkozó anygá-laira.

Azután úgy tetszett, mintha a zivatar futó táborának rémhangjai közé egy mély kúrthang dallama vegyülne. Valami föld alatti zene, amitől az élő embernek lábába beleáll a reszketés, s a fogai vacogni kezdenek.

„Átkozott strázsahely ez itt!”

Az éjféli lovag a temető elé érve, leszállt a lováról, s azt megköté egy bodzafához, s azután egy tülökkel visszhangot adott az elébbi kúrthangnak: mire a sírhalmok közül újra fellobbant a kísérteties láng.

„Hallod! Az ördögök felelgetnek egymásnak.”

„Vagy az ördögök, vagy a Kalondai Bálint.”

„Ha a Kalondai Bálint, akkor az majd helyünkbe jó, s itt

megfogjuk; — ha pedig az ördög: mi nem megyünk a helyébe, s nem fog meg.”

Ez egészen helyes volt.

A lovag nyitva találta a temetőajtót, s bement rajta. Egyenesen arrafelé tartott, ahol a lángot fellobbanni látta.

Nem lidérc volt ott, nem kísértő lélek; hanem a Simplex lobbantott fel boszorkányliszt-lángot az örök ijesztésére, s Bálintnak jeladásul.

— Csendesen! — súgá a közeledőnek. — Lesnek rád.

— Hadd lessenek — dörmögé Bálint. — Kard van velem. Ha ott halok is meg; beszélni akarok az én kedvesemmel.

— Beszélni fogsz velem. Jöjj utánam. De görnyedj meg, hogy meg ne lássanak.

Azzal elvezette Bálintot a sírok között, míg egy nagy síremlékhez nem értek. Veres márványból volt a gúla, tetején megkoszorúzott urnával; a sír környéke be volt ültetve sárga violával és primulákkal, s körülszegélyezve télizölddel; a kőlépcsőn heverték a gyopárkoszorúk.

— Nézz ide! — szólt a Simplex, tolvajlámpáját kihúzva köpenye alól, és olvasd.

A pompás síremléken e nevet látta Bálint:

„Zwirina Ágoston!”

Alatta egy hosszú litánia a nevezetes polgár viselt dolgai-ról, s nagy érdemeiről.

— Mért vezettél engem ide — kérde felháborodva Bálint —, halálos ellenem sírjához.

— Nem halálos ellened alszik itt — monda Simplex —, hanem a te szerelmed, a szép Mikhál. Azon éjjel, amelyen ellenségedet eltemették, mi ketten a jó Alival kijöttünk a temetőbe, felástuk a szép Mikhál koporsóját, s ide tettük a Zwiriné helyébe, s most nyugton lehetsz felőle, hogy kedve-

sed szentelt földben nyugszik, s az esztendő minden szakában virággal, zöld ággal lesz fedve a sírja.

Bálint leveté magát arccal a földre.

„Hallod: hogy sírnak a kísértetek!” — dörmögé az egyik ör a másikhöz.

„Bizonyosan Belzebub kínozza őket.”

„Ne nézz hátra, mert úgy marad a fejed.”

Aztán mikor kísírta magát Bálint, s megnyugodott felőle, hogy azok a könnyek le fognak szivárogni odáig, ahol kedvese alszik, s szebb álmai lesznek tőle, akkor felkelt, s azt kérdezé a Simplextől:

— Nem fog ez a dolog kitudódní?

— Csak hárman tudjuk. Az egyik Ali, a török; azt anyád szabadon bocsátá, az elment haza Tesszáliába. A másik, aki tudja: a sír. S az jól tud hallgatni. A harmadik én vagyok, s én még jobban tudok.

Bálint kebléhez ölelte együgyű barátját, s csókjaival halmozá el annak arcát, s aztán úgy benne volt a csókolódzásban, hogy összecsókolá a fűvet, a virágokat, amikkel az a sír fedve volt.

„Hallod, hogy csókolódnak a boszorkányok!” — suttogá a lesben ülő darabont.

„Bizonyosan Lucifer enyeleg velük.”

— Hát Zwirina Ágostont hová tettétek, ha Mihálomat helyeztétek ebbe a sírba?

— Hát hová tettük volna? A jó embert odafektettük a

Mikhál sírjába a temetőárokba, s most öfölküleg fogják legelni a város szamarai évről évre a bógácsot.

„Hallod, hogy kacagnak a kupcihérek!”
„Közéjük nem mennék ilyenkor Kassa városáért.”

Még a szél is folytatta a kísértetkacagást.

... Hahaha—huhhu—hóhó!

Olyan rémséges tréfa: éjjélkor a temetőben bahotázni való tréfa volt az, hogy szép Mikhál és megölő gyilkosa helyet cseréltek egymással. Szép Mikhál odafeküdt a virágokkal fedett sírba, a könnyekkel öntözött, a megszentelt földdel betakart ágyba: megölő gyilkosa pedig kifeküdt a temetőárokba, hallgatni a szamár vemhe ordítását, mikor a bógácsot rájja fölötte. Hahaha—ho—ho—hó!

— Mármost beszélte kedveseddel, siess!

— Isten áldjon. Köszönd anyámat. Mondd neki, hogy holnap indulok a harcba. Eger várát fogjuk víni. Imádkozzék értem, hogy dicső halálom legyen.

Azzal sietett lovához, s vágatott tova az éjjeli pusztaságban. A kakasok elsőt szóltak éjjél után.

„A drómó hazanyargal már az országába.”
„Minden jó lélek dicséri az Urat!”

— — — — —
— — — — —

S ha imádkozott Sára asszony azért, amire a fia kérte, úgy imája bizony meg lett hallgatva odafenn. Kalondai Bálint annál a fényes ostromnál, mely Eger várát visszaszerezte Magyarországnak, hősi halált szenvedve esett el.

(Mellbenn mindenkinek weegteere igazsaag teetettc.)

Zurdoki, akinek vén emberhez illetlen szerelmessége okozá ezt a két boldog szívet összetörő tragédiát, nemhogy okult volna e siralmas gyászeseten, s lelkére vette volna a miatta kiomlott vérét egy szelíd, szép asszonynak; sőt inkább amint Lengyelországból a vert hadak egy részével hazamenekült (a többit elfogták a krímiái tatárok, s elvitték a félszigetre), azonnal újabb gonoszságon törte a fejét.

Ha el nem csábíthatta az egyik szép asszonyt, kivetette a hálóját a másik után.

Közbejárót is kapott hozzá, készségeset, azért, hogy a Babura Pirka elveszett, maradt még boszorkány elég. Ott volt mindjárt a Kopanicsár Ancsa.

Ezt is nemhogy elriasztotta volna varázslókapitányának rettentő kimenetele, sőt inkább sietett annak az üresen maradt helyét elfoglalni.

Mert amit a tudósok mondanak, hogy egy mártír véreből száz támad, az áll a gonosztevőkre is. Egy kivégzett gonosztevő száznak csinál kedvet. A bűnösöknek is vannak rajongói, akik dicsőséget találnak abban, ha a pokolért kiszenvedhetnek. Különösen mikor a boszorkányokat égették és kínozták: több támadt, mint amennyi elveszett. A rossz hír olyan volt, mint a mámor: beleszédíté azt is a verembe, aki különben rá se gondolt volna.

Innen magyarázható meg, hogy Ancsa vállalkozott egy

még annál is veszedelmesebb útra, mint amelyen a Pirka halált látott.

Sokat tehettek rá azonkívül a Zurdoki fényes ígéretei is, ki a pénzosztással sem volt fukar. Volt neki miből. Rákóczi György őrá bízta az egész kincstárát, hogy fusson vele Patakra, mikor a krími tatárok Erdélybe is betörték. Annyi veszhetett el abból útközben, amennyi csak Zurdokinak tetszett. Ki kérte azt tőle számon ebben a nagy zűrzavarban? A „fekete vajda” (István) kincseit is így dézsmálták meg, amik az Ojtozi-szoros egy barlangjában voltak elrejtve.

Zurdoki rábízta az Ancsára a szerelmes levelét, melyet ezúttal a szép Izabellához intézett, Homonnai gróf feleségéhez.

Nem sok gondot fordított ebben a stílusra: poétai ömlengésekben sem erőltette meg magát; hanem egyenesen a dologra tért. Elmondá, hogy ő tízszer gazdagabb, mint Homonnai, s ha a grófnő őhöz kégyes akar lenni, akkor ő küld neki háromszáz aranyat, egy briliántos nyakláncot, amilyent csak fejedelemasszonyok viselnek, s azonkívül kezébe tesz egy végrendeletet, melynek erejénél fogva a grófnő az ő halála után egy várost, egy várkastélyt és huszonkét falut fog örökölni, minden ott levő gulyákkal és ménesekkel együtt.

Ez nem volt vers; de azért ugyan forró szerelmes levél. Az ígérő azt hitte, hogy a kincsek nagyszerűsége a szép aszszonnyal elfeledteti a kínáló csúfságát.

Izabella azonban haragra gerjedve olvasá ezt a gyalázatos ajánlatot, s rögtön vitte a levelet a férjéhez, s azt kívánta, hogy példásan korbácsoltassa meg a levélhordozó boszorkányt. Ekkor saját kastélyukban laktak a Szamos mentén.

Homonnai gróf azonban azt mondá, hogy ugyan miért korbácsolná meg a levél hozóját? A levél íróját illeti meg a korbács.

S azzal ő maga mondott tollba egy választ a feleségének, - amit az levélben küldjön vissza Zurdokinak: azt színelve, hogy ajánlatai kedvező fogadtatásra találtak.

A levelet aztán visszavitte az Anca, Izabella részéről is jól megajándékozva.

Az volt a cél e cselvetésben, hogy Zurdokit keze ügyébe kaphassa egyszer Homonnai.

Az pedig ráment a lépre, amit maga keresett magának.

Homonnai előkészíté az alkalmat. Volt az udvarában egy pár régi cseléd: egy kocsis meg egy kulcsárné, akik mindketten török származásúak voltak, s török házasságban éltek, ezeket most a gróf áttéríté a kálvinista keresztyén vallásra, s rendes oltár előtti esküvő útján rendelé őket hites társakká lenni.

Az ilyen eset nagy hírt szokott kelteni az országban; mert azon időkbén, mikor a török olyan hatalmas volt, Magyarország kétharmadát bírta, s a harmadikat félelemben tartá, rendkívüli tünemény volt az, hogy egy pár muzulmán ember önkényt megtagadja a maga prófétáját, s áttérjen a Krisztust hívők közé.

Azért is a lakodalomra távolból és közelből hivatalosak voltak az ismerős uraságok, meg is ígérkeztek a legtöbben; úgyhogy Homonnai uram gróf kastélyát erre az ünnepélyre ki kellett toldani hevenyészett faépületekkel, hogy minden vendég cselédsége elférjen benne.

E nevezetes lakodalomra kapott meghívót Zurdoki is.

Hisz az egész ünnepély az ő kedvéért volt rendezve.

Ezt ő is tudta. Azzal a különbséggel, hogy ő azt hitte, hogy az asszony rendezte ezt az ő kedvéért; pedig a férj rendezte az ő kedvéért, s a két „kedv” között nagy a különbség.

A lakodalom napjára Zurdoki is megérkezett; harminc cselédet hozott magával.

Homonnai igen szívesen fogadta, s egy szóval sem hozta elő neki a régi viszálykodás témáját, sőt eltűrte, hogy a vén szerelmes folyvást a felesége körül legyeskedjék, súgjon, bűgjon, turbékoljon.

A szent szertartás a maga szokott egyszerű pompájával végbement, a gyülekezet minden figyelmét elfoglalta a keresz-

tyénné lett török pár magaviselete; mindenki arról beszélt egymásnak, hogy nem tudta lehúzni a jegygyűrűt az ujjáról a vőlegény, hogy nyújtotta a bal kezét a jobb helyett a menyasszony, hogy prűszkolt a keresztelőlóvíztől az egyik, hogy felhajtotta az áldozókelyhet a másik körömpróbaig, holott csak szürcsölnie kellett volna belőle egy kortyot, s mikor igent kellett mondani, hogy rázta a fejét mind a kettő tagadólag; mivelhogy a töröknél ez jelenti a helyeslést, ellenben a fejjel lefelé bólintás a tagadást. Ki ügyelt volna arra, hogy mit suttog Zurdoki a szép háziasszonnyal?

Azután következett a fényes úri lakoma: huszonnégy fogás étellel. A lakoma fölött Simplex versenyzett a tárogatón a cigányzenészekkel. Bálint gyászesete óta Homonnai grófhöz szegődött tárogatósnak, ahol ötszáz magyar forint fizetése volt, úri ellátás mellett; amiből meg lehet ítélni, hogy milyen nagy becsben tartottak egykor egy kitanult tárogatóst.

Ebéd végeztével aztán az asszonyságok és hajadonok eltávoztak a szobáikba tánchoz öltözni, az uraságok pedig ott maradtak poharazni.

Járt kézről kézre a „bratina”, ami oroszoktól ideszármazott szokás. A drágakövekkel kirakott s jelmondatokkal televesett ezüst poharat egymásra köszöntött áldomással itták ki fenékgig az urak. Aki e csatában kidűlt, nem nevetett rajta senki: a szolgák szépen fölemelték, s elvitték a szobájába pihenni.

Akinek leghamarább meghasznált a bor, az volt maga a házigazda. Egyszer csak elkezdte a fejét letenni az asztalra. Elég volt neki.

El is vitték nagyhamar a csatatérről.

— Nagyon erős is ez a bor! — bizonygatá maga Zurdoki is. — Bizonyosan a nagy üstökös esztendejéből való. Magamnak is a fejembe ment.

Azzal úgy kezdett tenni, mintha valóban ittas volna, a nyelve akadozott, utoljára hátraszegte a fejét a karszékekben, s a pohár kiesett a kezéből.

Ez is elkészült már! — mondának a vendég urak, s azzal négy szolga a karszékkal együtt felemelte, s elszállította őt a saját szobájába.

Zurdoki azonban nem volt ittas, csak annak tetteté magát. Amint szobájában egyedül maradt, bezárta az ajtaját, s aztán az összebeszélés szerint felkereste azt a kis alacsony ajtót, amely az ágy lábánál van rejtve. Azon túl egy kis folyosó következik, mely egyenesen a grófné szobájába vezet. A légyott ideje a legjobban volt kiválasztva.

A vendég urak, kik az ivást kigyózték, az étteremből a táncterembe gyűltek már, s ott elébb a csupán férfiaknak való toborzót kezdték eljárni, hogy majd mikor a mámor kipárolgott a fejükből, akkorra a hölgyek is visszakerülnek, s rákezdhetik a palotást, a lengyel és a fáklyatáncot, meg a „háromszáz özvegyasszony táncát”.

A távollevőkre ilyenkor senkinek se volt gondja.

Zurdoki ott találta a grófnőt a szobájában. Reá várt az; egyedül volt.

A vén szerelmes mindjárt odaborult a lábaihoz a szép hölgynek, s hogy szerelme valódiságáról meggyőzze, oda rakta le a láb zsámolyára a magával hozott arany terhelte erszényt, a gyémántos nyakláncot és a káptalan pecsétjével hitelesített végrendeletet.

— Ez mind a tied, szerelmem, ha engemet jól fogadsz.

— Keljen fel kegyelmed, s bizony jól leszen fogadva — monda neki a szép Izabella.

Erre a szóra oly hevesen pattant fel térdéről a szerelmes öreg, mint valami evetke.

Az átelleni falon volt felfüggesztve Homonnai János képe életmagyságban, és mellette a feleségeé. A kettő között pedig volt köszörült üvegrámában egy szép velencei tükör.

A vén sas odaállt e tükör elé, s két lelógó, fakó bajuszát kétfelé törülve, s így gyönyörködve a maga szépségében, hetyke szóval mondá:

— No, hát Homonnai János gróf uram! Melyikünk hát a szebb legény?

... — Még mindig én vagyok az! — válaszolt neki az arckép, s azzal félrenyílt, mint egy szőnyegajtó, s kilépett a kép mögül maga Homonnai János.

Zurdokinak csak nyitva maradt a szája ijedtében. Ekkor vette észre, hogy milyen nagy csúfot űztek a boncsokos fejével.

Homonnai gróf pedig nem sokat leckézett vele; hanem megfogta hátul a nyakravalóját, s kitaszította abba a terembe, ahol a vendég urak táncoltak.

Azok bámulva látták a házigazdát is, a vendég urat is ilyen ép egészségben közöttük megjelenni, mégpedig a grófné szobája ajtaján keresztül.

— Íme uraim — kiálta csúfondárosan a gróf. — Nézzék ezt a vén kecskét, aki az én kertembe akart beszegődni kertésznek.

Erre a szóra rengeteg hahota fogadta a pórul járt szerelmest, akinek szeme-szája koppant a drága falattul.

Zurdoki azonban amilyen nagyon meg volt ijedve a gonosztetten kapatás percében, mikor azt a kicsúfoltatást hallotta, egyszerre dühbe jött. Meglátta az apródját a teremben, akire az asztalnál letett kardja volt bízva, odakiáltá azt magához, s elkapva tőle a kardot, szembeszállt Homonnaival, keményen rátámadva:

— Szégyen gyalázat ez kegyelmedtől: kelepcebe csalni egy főnemest, s a saját házánál csúffá tenni a vendéget! De ezzel nem fog kend eldicsekedni senkinek, gróf uram. S ha kend csinált az én kedvemért *lakodalmat* a házában: megszerzem én azt még egy *torral*. Kard—ki—kard hát!

Homonnainak nem volt más szándoka, mint hogy ország-szerte csúffá és gúny tárgyává tegye a vén kéjencet, ami annak legnagyobb büntetés lett volna. Azért nem is hozott magával semmi fegyvert. Amint azonban Zurdoki kardot rántott, és őt bajvívásra hívta, ő is előkiáltá az apródját, aki a kardját

őrizte, s önvédelmére ő is fegyvert fogott. A vendég urak helyet csináltak számukra a táncteremben. Mindenki rendén valónak találta, hogy ily sérelem fegyver által legyen megtozrolva, s senki sem igyekezett őket kibékíteni.

Legelőször a dühös Zurdoki vágott hozzá a grófhhoz, s bizony, kemény csapás volt az; csakhogy nem jól számította ki a kardja hosszát, a fegyver hegye csak a gróf skófiummal hímzett sárga csizmaszárát hasította végig, s aztán belevágott a pallóba. Ellenben, amit Homonnai mért neki oda egyet a kardjával, az elég volt neki útravalóul a másvilágra. Ott lehelte ki gonosz lelkét a bosszúálló férj lábainál.

S a jelenlevők mind azt mondák, hogy úgy kellett neki! Bár Homonnai egy esztendővel hamarabb ontotta volna ki a vérét! Ne biztatta volna fel a nagyfejedelmet szerencsétlen hadjáratára, ne juttatott volna annyi jó magyar vitézt siralmas tatár fogságra, két országot tűzzel-vassal elpusztíttatásra.

Isabella grófné pedig mikor meghallá, hogy a férje megölte Zurdokit, ezt mondta rá:

— Kár, hogy csak egy élete volt! Csak a szegény Mihályom véreért fizethetett meg: a Kalondai Bálintéval még adós maradt!

És azután jöttek a nőcselédek, forró vízzel felmosták a pallórukat a vért, szőnyeget húztak föléje, a háziúr azalatt a vendégeivel kísértelt a kastély kertjébe, ott azoknak elmondá mindazon szomorító történeteket, amiknek okozója a vén kéjvadász gonosz ösztönei voltak, egész a legújabb cselszövényeig, mellyel magát a grófnét akarta elcsábítani. Bizonyosságul mindjárt elő is mutatta a csábítás eszközéül használt ajándékokat és végrendeletet, amiket azonnal átadott a protestáns püspöknek, ki a szertartást végezni jött ide, hogy fordítsa azt a pataki kollégium hasznára. Ugysem adott életében Zurdoki erényből egy poltúrát sem iskolára vagy egyházra; a bűne forduljon hasznára a szent célnak.

És mikor visszatértek a táncterembe, s rázendültek a hege-

dűk és sípok, olyan jó kedvvel táncolt a vendégsereg ugyanazon a helyen, ahol Zurdoki vére kiomlott, mintha semmi se történt volna.

S bizonyára az a legnagyobb büntetés, ha valakit már a halála után egy órával úgy elfelejtenek, hogy senki se beszél róla többé.

Szomorú vége lett a szegény nagyfejedelemnek is ez eset után. Egyik országból a másikba űzve, mindenütt nyomort, pusztulást hagyva maga után, elvégre egy elkéseredett ütközetben ő maga az ellenség lovasai közé rohant, s ott keresztül is vágta magát vitézül; de annyi sebet kapott, hogy azokba belehalt. Rossz tanácsadói nélkül, akik nagyravágását felizgatták, jó fejedelem és boldog ember lehetett volna.

A Simplex, akinek egykorú napjából állítottuk össze ezt a történetet, melynek eseményei mind az elbeszélő által szemmel látott való tapasztalatok, ez eset után a padisa által új nagyfejedelemnek kinevezett Barcsay szolgálatába állott, s azt elkísérte törökországi útjába is. Legutolsó naplójegyzetei Sztambulból szólnak. Hová lett? Mi volt az igazi neve? Azt nem tudta meg senki.

UTOLSÓ FEJEZET

(Mindenec elmulnac ; de az igaz tudomaan ewrewkkee megmarad.)

A derék tudós Frölich Dávid pedig még sok számos évig oltotta a tudományokat az ifjú nemzedék elméjébe, és gazdagítá a világot fölfedezéseivel. Késő koráig levelezésben állt a külföld legkitűnőbb tudósaival. S mindenkor a legpontosabban értesülve volt mindazokról, amik Kelet-Indiában és Amerikában történnek, sőt a holdban lakó emberekről is írt egy igen érdekes és megcáfolhatlan igazságokkal teljes opust.

Hanem hogy a Mihál leányából mi lett, azt nem tudta meg soha.

Gyakran fölállítá a horoszkópot, összeveté az aspektusokat, és felüté a csiziót. E három tudományos faktor segélyével mindannyiszor annak a megtudására jutott, hogy a Mihál leánya most igen nagyon boldog, s örömeletet él, valami nagyon messze eső országban, aminek még a nevét nem mondta ki senki.

S talán igaz, hogy úgy van.

JEGYZETEK A „SZÉP MIKHÁLHOZ”

Regényem bevégeztével némi számadással tartozom a tisztelt olvasóközönségnek.

Szándékom volt a kétszáz év előtti kort mutatni be, saját hazánkban, az akkori erkölcsi fogalmakkal, társadalmi állapotokkal, községi és családi élettel, ami a nemzeti művelődés s a nemzeti létért való küzdelem sajátságos ellenmondásaiból fejlődött ki.

Magyarország egy részében török pasák kormányoztak, örök harcban a római császár seregeivel, aki a másik részt bírta. A harmadik rész Erdély nemzeti fejedelmei alatt állt.

Minden nagyobb város védelemhez volt készülve: Kassa egy ízben év hosszat védte magát egy császári sereg ostroma ellen. A városok tanácsa ennél fogva nagy fennhatósággal bírt, s az országos törvényeken kívül saját statutumait is jogerőben tartá, s használta a pallos jogát.

A török és magyar közötti vidéket a martalócok tarták rettegésben, a magyar és lengyel közöttit a százával összecsoportosult haramiabandák, azok ellen csak a legnagyobb szigorral védhette magát minden város. A fegyelem olyan volt, mint a csatatéren álló katonáké, s ez a fegyelem kihatott a családi és magánéletre is. Még a káromlást is nyelvkitépéssel fenyegették meg, s a szerelem botlásaira halál volt szabva.

Ezért aztán a hóhér a legnevezetesebb tényező volt a társadalomban. Mindig volt dolga, és az rettenetes munka volt.

Rafinált, kitanult kínzások. Gazdag ember volt a mester, és nagy hatalommal ellátva; de azért ő és minden hozzátartozandója becstelen, hacsak harminc évi szolgálat után az uralkodó kegyelemlevele „becsületessé” nem avatta fel; amikor aztán szerzett vagyonával letelepülhetett a városba, s élhetett a társaság között.

A tudomány maga is teli volt babonával, az orvoslás titkos szimpátiákkal foglalkozott, nem csoda, ha az alsóbb néposztályokban a kuruzslónők egész hatalmat képeztek: a boszorkányi kart, melyet az üldözés nem irtott, de növelt. A kuruzslás együtt járt a kerítőséggel.

Irtani, elrettenteni volt a közigazgatás jelszava; nem az embereket megjavítani.

És amellet az a titkos szövetség, ami a törvényen kívül a társasélet egyes köreiben a maga külön törvényeit fenntartá. A jezsuita hatolt előbbre a maga szövetségével a protestantizmussal szemközt; s titokban céhek, jó barátok, fegyvertársak közügyet csináltak a magánügyből, s mikor egy közülök meg volt támadva, akkor mindegyik kötelességének tartá azt a bajából kiszabadítani.

S mind ennyi társadalmi nyüzsgés-mozgás tetejébe jött még egy-egy országrendítő mozzanat, mikor a fejedelmek valami hadjáratot indítottak meg, mint a jelen történetnél Rákóczi György Lengyelország ellen, ami rövid időn ismét más alakot adott a még meg sem szilárdult országnak, városokat, megyéket egyik kézről a másikra juttatta, jóllétet, anyagi gyarapodást, hatalmat, családi boldogságot egy ökölcsapással semmivé tett.

S ennyi küzdelem közepett idomult, változott annak az élete, aki meg akart maradni embernek, magyarnak, szabadnak és istenfélőnek. Ezt volt szándékom a korhoz híven visszaadni.

Történetemnek csaknem minden adata egy darab igaz történet egykorú krónikákból összeállítva.

Tudom, hogy a két szerető szívnek ily kegyetlen bűnhődése visszatetsző a mai kor fogalmai szerint; de *így történt az meg*, s így kellett annak megtörténni, hogy ama kor *szükséges* vasszigorán csorba ne essék.

Ha drámának dolgoznám fel ezt a tárgyat, akkor másként végezném azt be; drámánál a színpadi hatás parancsol. Ott a végkatasztrófa előtt megjelentetném Mikhál atyját, aki felderíténé, hogy Henrik csaló volt: a „si fuerit dolus” szerint házassága nem volt érvényes Mikhállal, és így Mikhál és Bálint nem követhettek el házasságtörést, s ezzel Bálint nagy diadallal vinné el a vérpadról megszabadított Mikhálját; s hiszem, hogy ez így nagyon tetszenék, de a korrajznál kötelezett a fölvetett eszme megtartani az alaphangot, s végezni így, ahogy valóban végződött, s legfeljebb az elegiacus hanggal adni elégtételt annak az érzésnek, amivel a hasonló történeteket a mai szelíd erkölcsi nézetek fogadják, *míg a múlt kor nézeteit azok a fejezetek elé írt mondatok fejezik ki*, amiknél éppen ez okból megtartottam a régi írásmódot (kissé régebb modorút is, mint akkor dívott).

A kor jellemzése végett időztem az akkori szokások leírásánál is hosszabban, ami az első fejezetben, hiszem, hogy unalmas is. De szokásban volt. Még gyermekkoromban is a latinkodás a bontonhoz tartozott. Egy ebéd alatt a házigazda minden fogáshoz mondott egy diák hexametert.

A leves után: „Jusculum ut prosit, guttarum sume tringinta.”

Jött a rák: „Mensibus erratis valet sub prandio cancer.”

A halra mondta: „Tertia dummodo maledictus piscis in aqua.” S erre bort kellett inni.

Mikor a bort kitöltötte, azt mondta rá: „Quodsi manes, pergam; si tu pergis, nos remanemus.” Ez szólt a habnak a bor színén: ha elmúlsz maradunk, ha te maradsz, mi megyünk el.

A sütnél a szokott felszelési regulát: „caput alas pedes et caetera membra resolve.”

Ha a sajtot hozták: „Caseus et panis, sunt optima fercula sanis.”

A dióra mondta: „Prima nux prodest, nocet alter, tertia mors est.”

A vaját így kínálta: „Mane aurum, argentum meridie, vesperi plumbum.”

Végül a gyümölcsre: „Dat pira, dat poma, qui non habet alia dona.”

Mit a megkínált, ha igazi ortodox Galenus-követő macrobiota volt, így utasított vissza: „Vivere si velis diu, tu nil de arbore sume.”

A csízió még gyermekkoromban használatban volt; csak mint játék már; de hű utánnyomata a múlt századbeli komoly tudományos tanácsadónak, mely fölvilágosított a múlttól és jövőről, a nap teendőiről, távollevők hogylétéről s egészségünk fenntartásáról. (I. fejezet.)

A két század előtti utazásmódot leírja az egykori naplója a névtelennek, ki magát „Ungarischer Simplicissimusnak” nevezi, a XI-ik fejezetben.

Az akkori Kézsmárk leírását (17. l.) [5.] feltaláljuk Wagner J. K. „Christlich und Türkischer Staedte und Geschichtsspiegel”-ben.

A gyógyszerek és sebkuruzslások módját (42. l.) [29.] nagy komolyan leírja a Geörgica curiosa „Über Wunderheil-methode und Pestwundercuren”.

A „barátság jogát” (51. l.) [34.] ugyanaz hosszasan ismerteti Tiraquel után, minden következményeivel együtt.

A bakótól elszökött fiú történetét, ki pap akart lenni, szintén az idézett névtelen írónál fedeztem fel.

Tőle vettem át a Babura Pirka boszorkány alakját, s a rablótanya és haramiavezérek ismertetését is.

Az akkor divatozott táncokrul körülményesen beszél a névtelen krónikaíró, s azt mondja, hogy a magyar tánc inkább hasonlít a baletthez s a jellemző pantomiához, többnek leírását

adja. Ezeket Ipolyi Arnold Magyar mythológiájában is fel-
találjuk.

A „háromszáz özvegyasszony tánca”-ról azt mondja: egyszer az erdélyi fejedelem Nagy-Bányán időzött, s éppen akkor egy bánya beomlott, s tömérdek munkást eltemetett: úgyhogy háromszáz özvegy maradt az eltemetettek után. Az asszonyok még nem tudták férjeik halálát. A fejedelem titokban tartatá azt, s nagy ünnepélyt rendezett, melyre a nőket mind meghívatta, s az udvari karmesterével szerzette ezt a dallamot, s mire azután azok a nők, bortól felvidultan, táncra kerekedtek. Akkor, midőn legjavában folyik a tánc, mond a fejedelem: „No, urak, most láttok valamit, amit soha nem láttatok még: hogy táncol háromszáz özvegyasszony egyszerre együtt”. Lett aztán erre sírás, jajveszéklés, mikor a nők megtudták, hogy férjeik halva vannak. E kegyetlen tréfa után gondoskodott a fejedelem, hogy az özvegy nők gazdagon megajándékozva, újra férjhez menjenek. (29. fejezet.) Innen maradt fenn a háromszáz özvegyasszony tánca. Más alkalommal a „halott-táncot” írja le, mely minden magyar városban szokás volt. Egy férfi lefeküdt a terem közepére mozdulatlanul, az arcát leteríték szemfedővel, akkor a zenészek rákezdték a halott-tánc nótáját, mire a férfiak és nők a földön fekvőt fel-emelték, s elkezdtek vele táncolni; de az merev maradt, mint egy halott, ahogy a karja ki volt nyújtva, úgy tartá mereven; nem mozdult, csak ahogy mozdították. Simplex borzasztó játéknak nevezi ezt, s azt mondja, hogy az Isten megverte egyszer az ilyen táncolót, mert aki játékból halottnak tetette magát, a tánc végén igazi halottul esett össze.

A „vánkostáncot” (II. k. 7. l.) [113.] még magam is láttam gyermekkoromban.

„Csamangó” (136. l. I. k.) [87.] Kecskeméten dívó elnevezése a gyepmesternek.

(138. l.) [88.] A mandragoragyökér mint szerelemszerző, egész kereskedés tárgyát képezte akkor, s a kalmárok hamisí-

tották azt mással (!) Ezt is komolyan adja elő a *Georgica curiosa*.

(140. l.) [89.] Pitavalban számos adatot találunk rá, hogy a gyilkosság a szerelmi mámort felkölti, és fokozni képes.

(II. k. 16. l.) [118.] Klimius Miklós. Egy a holdba esett kalandhősnek útleírása, mely az akkori népeket és állapotokat gunyorosan ostorozza. Magyarra is lefordították.

(25. l.) [23.] Simplex „hekester”-nek nevezi a páncél-törőt; valószínűleg „hegyes tör”-nek hallotta. (Ugyanazon tokaji csata leírásában.)

A török kézbe jutott foglyok és azok kiváltásmódja szintén Simplex adatai nyomán van leírva.

(82. l.) [160.] Az akkori Eperjes leírása Wagner szerint.

(117.) [181.] A szerelmes népdalokat „virágdalok”-nak hítták, s egyházi szöszékből tiltották azon időkbén. (Szilády Áron értekezése e tárgyról.)

(128.) [189.] Bártfai esküvő:

„Von Kaschau ungefangen,
Von Eperjes ungehangen,
Von Bartfeld unbeweibt,
Von Zeben unbekleibt
Kommt wer in die Leut,
Kann er sagen von guter Zeit”.

Simplex az akkori verset részletesen megmagyarázza. Bártfáról így szól: „In dieser Stadt darf gegen Abend nicht wohl ein lediger Kerl mit einem Mägdelein, auf der Gassen oder an der Haushüre stehend, kecklich reden, dass er nicht eingezogen wird durch bestellte Aufseher, und solches Mägdelein nolens volens ehelichen muss: und hat mancher über seinen Willen ein Weib nehmen müssen.”

(168.) [212.] A kopjatörést, mint kassai szokást, leírja Wagner „*Staedte und Geschichtsspiegel*”. (67. l.)

(III. k. 5.) [218.] Az erdélyi férfi-hajviselési divat egy nálam meglevő eredeti rajz után van leírva: Béli Pál arcképe után.

(9. l.) [220.] A protestáns papok leányainak tiltva volt a tánc. (Komjáti Kánon.)

(18. l.) [225.] „wurde vor Kaschau der Hr. Herzog von Württemberg mit einer Stückkugel auf der Batterie zu tod geschossen”. (Wagner St. u. G. Sp.)

(24.) [229.—31:] Kassai bíróválasztás leírása Wagnernél 55. l. és következő (27. l.). A máglyának való deszkáról írja: „ein neuer Wagen, mit glattem eichenem langen Holz und 6 Pferden bespannt, allda wartet, dieses Holz darf er zwischen Jahr und Tag nicht verbrauchen, sondern soll dieses wenn er in einer Verrätherei mit dem Erbfeind solte ergriffen werden, zu seinem Scheiterhauffen gebraucht werden, wie schon einsten eine solche Verrätherei begangen werden sein soll, desswegen das Folgaster Thor so dato vermauret, und mit einer starken Pastey verwahret und, verwachtet wird”.

(V. 72. l.) [258.] A „három pálcárumra” ítéltetésről mind Simplex, mind Wagner krónikái szólnak, de világosan csak Debrecen városa évkönyveiben találtam leírva e büntetésmódot.

Végül a „mortalócok”-at illetőleg, akik két helyen is említetnek: az egyik Henriknek atyjával való első találkozása, a másik Bálintnak és Simplexnek elraboltatása, idézem a magyar törvénykönyv idevonatkozó cikkét 1567: 30.

„Szoktak némely kapitányok, a nagy kapzsiság miatt, csavargó, kétes hírfű embereket és rác gyalogokat (pedites rascianos) s egyéb ily mortalócokat tartani, kik azért, hogy nekik maguknak is hasznot hajtsanak, a szegény népet kegyetlenül pusztítják, s alattomos és gyalázatos kereskedést űznek a törökökkel vagy a törököknél lakó rácokkal, amidőn keresztyn embereket és gyermekeket elrabolnak, s azokat a törököknek eladni nem irtóznak. § 3. Aki az ilyen gyalogosokat kézre kerítheti határoztatik, hogy azonnal *karóba húzassa*, vagy bárminemű halál nemével kivégeztesse”. — A korszakra a törvény szavai legélesebb világot vetnek.

[A []-be tett számok a JKK-ra utalnak, a többiek az 1. kiadásra.]

JEGYZETEK

R Ö V I D Í T É S E K

BH	Budapesti Hírlap
BpSz	Budapesti Szemle
Ék	Életképek
EPhK	Egyetemes Philológiai Közlöny
FK	Filológiai Közlöny
It	Irodalomtörténet
ItK	Irodalomtörténeti Közlemények
JKK	a jelen kritikai kiadás
K	kézirat (kizárólag Jókai kézírata)
MBiblSzele	Magyar Bibliofil Szemle
Mikszáth Krk	Mikszáth Kálmán összes művei kritikai kiadása. Bp. 1956. Akadémiai kiadó.
NH	Nemzeti Hírlap
NK	Jókai Mór összes művei. Nemzeti kiadás 1—100. Bp. 1894—98. Szép Mihály: 57. k. 1896. 295 l.
OSzK	Országos Széchényi Könyvtár
sh.	sajtóhiba

<ékszárójelben> a K-ból Jókai által törölt szöveg, {kapcsos zárójelben} a K-ból idegen kéz (vagy nem bizonyíthatóan Jókai) által törölt szöveg, **fett szöveg** a K-ba idegen kéz (vagy nem bizonyíthatóan Jókai) által beírt szöveg, [szögletes zárójelben] a sajtó alá rendező kiegészítése. A Jókai-művek lapszámait, ha külön nem jelezzük, az NK-ból idézzük.

KÉZIRAT, KIADÁSOK, FORDÍTÁSOK

A *Szép Mihálynak* 51 lapnyi kéziratröredékét ismerjük. A lila tintával írott K a JKK első lap első sorában levő „Mellnec foltaann leiratic” kezdetű mondattól a 73. lap 18. sorában levő „Mikhál pedig valami olyan bámulattal tekintett a Pirkára, mely” félmondattal bezáróan, illetve a 96. lap 1. sorában levő „az holott elmondatic” kezdetű mondattól a 109. lap 8. sorában levő „ahogy ő mind ezt naplójában szépen elbeszéli.” mondattal bezáróan tartalmazza a regény szövegét. A K az első kilenc és a 14. fejezet szövegét teljes egészében, a 10. fejezet szövegét töredékesen adja. Az összefüggő első részt 1–84. l. számozással, a 14. fejezet szövegét tartalmazó részt 1–18. l. számozással Jókai látta el.

A K Törs Kálmánnál, Jókai egykori szerkesztőjénél maradt meg, és annak fiától jutott a Petőfi Irodalmi Múzeum birtokába. A K a szedő példánya volt. Ezt igazolják a nyomdai utasítások. A Jókai-szövegbe ezenkívül valaki ceruzával belejavított, és az első kiadásba már ez a szöveg került. Van azonban két következetes eltérés a kézirat és az első kiadás szövege között. A kézirat a regényben szereplő Babura Pirka helyett néhányszor Babura Ancsát ír, míg a szebeni Vihodár helyett következetesen lőcsei Vihodárt. Ezeket a szövegben nem javította ki Jókai. Valószínűleg csak az első kiadás kefelevonataiban hajthatta végre a módosítást. A kézirat elején valószínűleg azért ír lőcsei Vihodárról, mert a *Magyar Simplicissimus* is a lőcsei hóhér fiának és a késmárki pap leányának a házasságáról beszél. Jókai valószínűleg a regény írása közben határozott úgy, hogy Henrik ne a lőcsei, hanem a kisszebeni hóhér fiaként szerepeljen.

A K azt is elárulja, hogy Jókai először nem a *Szép Mihál* címet szánta regényének. Az első regénycím „*A kik vérben dolgoznak*” az első lap elejére van felírva. A cím megváltoztatásáról elég hirtelen dönthetett Jókai, hiszen a nyomdába küldött K címén „*A kik vérben dolgoznak*” semmi módosítás sem szerepel.

A K szövegét a szövegváltozatoknál figyelembe vettük, és fel-tüntettük. Főszövegünkben azonban sehol sem térünk el a kézirat esetleges eltérése esetén az első kiadás szövegétől.

A regény először folyóiratban látott napvilágot. Az Életképekben 62 folytatásban jelent meg — 1876. okt. 1-től dec. 17-ig — a következő részletezés szerint:

1. okt. 1. 101. sz. 887—90. Az *Első fejezet* elejétől a „S ha pedig szerelemről” kezd. szakaszig.
2. okt. 3. 102. sz. 899—902. Az eml. mondattól a *Második fejezet* „E szóra kihullott” kezd. szakaszáig.
3. okt. 4. 103. sz. 907—10. Az eml. mondattól a *Harmadik fejezet* „Három hétre azután” kezd. szakaszáig.
4. okt. 5. 104. sz. 916—18. Az eml. mondattól a *Negyedik fejezet* „Mikhál először volt” kezd. szakaszáig.
5. okt. 6. 105. sz. 923—26. Az eml. mondattól az „Éjfél után bejött” kezd. szakaszig.
6. okt. 7. 106. sz. 931—34. Az eml. mondattól a „Lenn a völgy fenekén” kezd. szakaszig.
7. okt. 8. 107. sz. 939—41. Az eml. mondattól az *Ötödik fejezet* a „A szelet jósló felhők” kezd. szakaszáig.
8. okt. 10. 108. sz. 951—53. Az eml. mondattól a *Hetedik fejezet* „A néember legelőbb” kezd. szakaszáig.
9. okt. 11. 109. sz. 959—61. Az eml. mondattól a *Nyolcadik fejezet* a „Henrik azt hitte” kezd. szakaszáig.
10. okt. 12. 110. sz. 967—69. Az eml. mondattól a *Kilencedik fejezet* „Henrik összeszedte” kezd. szakaszáig.
11. okt. 13. 111. sz. 975—77. Az eml. mondattól a *Tizedik fejezet* „A Pirka megetette” kezd. szakaszáig.
12. okt. 14. 112. sz. 983—86. Az eml. mondattól a *Tizenegyedik fejezet* „Nem is alkalmatlanzkodott” kezd. szakaszáig.
13. okt. 15. 113. sz. 993—95. Az eml. mondattól a „Henrik ezalatt” kezd. szakaszig.
14. okt. 17. 114. sz. 1003—05. Az eml. mondattól a fejezet végéig.
15. okt. 18. 115. sz. 1011—13. A *tizenkettedik és Tizenharmadik fejezet* — végig.
16. okt. 19. 116. sz. 1019—21. A *Tizennegyedik fejezet* „A szegény Simplex” kezd. szakaszig.
17. okt. 20. 117. sz. 1027—29. Az eml. mondattól „Mire a Jankó” kezd. szakaszig.
18. okt. 21. 118. sz. 1035—36. Az eml. mondattól a fejezet végéig.
19. okt. 22. 119. sz. 1043—46. A *Tizenötödik fejezet* — végig.
20. okt. 24. 120. sz. 1055—57. A *Tizenhatodik fejezet* „A tudósítók eközben” kezd. szakaszig.
21. okt. 25. 121. sz. 1063—65. Az eml. mondattól „A Simplex nagyra volt” kezd. szakaszig.

22. okt. 26. 122. sz. 1071–73. Az eml. mondattól a fejezet végéig.
23. okt. 27. 123. sz. 1079–80. A *Tizennyolcadik fejezet* az „Ekkor aztán rájött” kezd. szakaszig.
24. okt. 28. 124. sz. 1087–89. Az eml. mondattól a fejezet végéig.
25. okt. 29. 125. sz. 1095–98. A *Tizenkilencedik fejezet* a „Most azután igazán” kezd. szakaszig.
26. okt. 31. 126. sz. 1107–08. Az eml. mondattól a fejezet végéig.
27. nov. 1. 127. sz. 1116–19. A *Huszdik fejezet* s a *Huszonegyedik fejezet* a „Mikor aztán visszatért” kezd. szakaszig.
28. nov. 3. 128. sz. 1127–28. Az eml. mondattól „A vándor cigánynép” kezd. szakaszig.
29. nov. 4. 129. sz. 1135–37. Az eml. mondattól a „S a kierőszakolt csendben” kezd. szakaszig.
30. nov. 5. 130. sz. 1144–46. A *Tizenhatodik fejezettől* a *Huszonharmadik fejezet* „Jedten veté azt” kezd. szakaszáig.
31. nov. 7. 131. sz. 1155–57. Az eml. mondattól „A leforrázott és kilökött” kezd. szakaszig.
32. nov. 8. 132. sz. 1163–65. Az eml. mondattól a *Huszonnegyedik fejezet* „Mikhál máskor” kezd. szakaszáig.
33. nov. 9. 133. sz. 1171–73. Az eml. mondattól a *Huszonötödik fejezet* „Mikor az Ancsa” kezd. szakaszáig.
34. nov. 10. 134. sz. 1179–80. Az eml. mondattól „A Pirka pedig” kezd. szakaszig.
35. nov. 11. 135. sz. 1187–89. Az eml. mondattól a *Huszonhatodik fejezet* „Korán reggel” kezd. szakaszáig.
36. nov. 12. 136. sz. 1195–98. Az eml. mondattól a *Huszonhetedik fejezet* „Bálint alig fért” kezd. szakaszáig.
37. nov. 14. 137. sz. 1207–09. Az eml. mondattól a *Huszonnyolcadik fejezet* „Nehogy alaptalan” kezd. szakaszáig.
38. nov. 14. 138. sz. 1215–16. Az eml. mondattól a fejezet végéig.
39. nov. 16. 139. sz. 1223–24. A *Huszonkilencedik fejezet* a „Másnap annál nagyobb” kezd. szakaszig.
40. nov. 17. 140. sz. 1231–33. Az eml. mondattól a *Harmincadik fejezet* „Hogy Homonnai Izabella” kezd. szakaszáig.
41. nov. 18. 141. sz. 1239–41. Az eml. mondattól a fejezet végéig.
42. nov. 19. 142. sz. 1247–49. A *Harmincegyedik fejezet* „A menet a temetőbe” kezd. szakaszig.
43. nov. 21. 143. sz. 1257–61. Az eml. mondattól „Az asszonyok összeszaladtak” kezd. szakaszig.
44. nov. 22. 144. sz. 1267–68. Az eml. mondattól a *Harmínckettedik fejezet* „Mikhál kínzó” kezd. szakaszáig.

45. nov. 23. 145. sz. 1275—76. az eml. mondattól „Mikhál tudta” kezd. szakaszáig.
46. nov. 24. 146. sz. 1283—84. Az eml. mondattól „A szép Mikhál arca” kezd. szakaszig.
47. nov. 25. 147. sz. 1291—92. Az eml. mondattól „A jó Sára asszony” kezd. szakaszig.
48. nov. 26. 148. sz. 1299—301. Az eml. mondattól a *Harmincadik fejezet* „Végre a rektor” kezd. szakaszáig.
49. nov. 28. 149. sz. 1311—12. Az eml. mondattól „Az előadó konrektor” kezd. szakaszig.
50. nov. 29. 150. sz. 1319—21. Az eml. mondattól a „Még az a gyöngé” kezd. szakaszig.
51. nov. 30. 151. sz. 1327—28. Az eml. mondattól a *Harmincnyedik fejezet* „A bakó odaplántálta” kezd. szakaszáig.
52. dec. 1. 152. sz. 1335—36. Az eml. mondattól a „Másnap, januáriusi” kezd. szakaszig.
53. dec. 2. 153. sz. 1343—44. Az eml. mondattól a „Mikor hazaért” kezd. szakaszig.
54. dec. 3. 154. sz. 1351—53. Az eml. mondattól a *Harmincötödik fejezet* „A távolban egy asszony” kezd. szakaszáig.
55. dec. 5. 155. sz. 1363—64. Az eml. mondattól a „Bálint leszökött” kezd. szakaszig.
56. dec. 6. 156. sz. 1371—72. Az eml. mondattól a *Harminchatodik fejezet* „Furfangosan volt” kezd. szakaszáig.
57. dec. 7. 157. sz. 1379—80. Az eml. mondattól „A vén Zvirina” kezd. szakaszig.
58. dec. 8. 158. sz. 1387—89. Az eml. mondattól a *Harmincnyolcadik fejezet* „A lovag nyitva találta” kezd. szakaszáig.
59. dec. 10. 159. sz. 1400—01. Az eml. mondattól a *Harminckilencedik fejezet* „Zurdoki rábízta” kezd. szakaszig.
60. dec. 12. 160. sz. 1411—12. Az eml. mondattól „A vén sas” kezd. szakaszig.
61. dec. 13. 161. sz. 1420—21. Az eml. mondattól az *Utolsó fejezet* végéig.
62. dec. 17. 165. sz. 1456—58. *Jegyzetek a „Szép Mikhálhoz”* c. utószó.

Kötetkiadások

- I. a) *Szép Mikhál*. I—3. k. Bp. 1877. Athenacum I. k. 175 l.; II. k. 173 l.; III. k. 158 l.
- b) 1884.
Címlapkiadás.

- II. a) Bp. 1896. Révai 295 l. | Jókai Mór összes művei. Nemzeti kiadás 57. |
 b) 1906.
 Címlapkiadás.
 c) 1908.
 Címlapkiadás.
 d) 1909.
 Címlapkiadás.
 e) 1912.
 Címlapkiadás.
- III. Bp. é. n. Révai 379 l. | Olcsó Könyvtár 125–130. |
- IV. Bp. 1927. Franklin–Révai 232 l. | Jókai Mór művei. Centenárium kiadás 38. |
- V. *Szép Mihál — Egy hírhedett kalandor a XVII. századból.* Sajtó alá rendezte, az utószót és a jegyzeteket írta Téglás Tivadar, Reich Károly rajzaival. Bp. 1961. Szépirodalmi Kiadó 590 l. | Jókai Mór válogatott művei. |

Idegen nyelvű kiadások

Német:

1. * *Die schöne Michal.* O. Janke Berlin 1877. Pester Lloyd.
2. O. Janke Berlin 1878. 336 p.
 *a) ua. Berlin 1879.
 *b) ua. Berlin 1881.

Svéd:

- **Den sköna Michal.* Transl. Sandberg. Stockholm 1879.
 Hellskén 312 p.

Angol:

1. * *Pretty Michal.* Transl. R. Nisbet Bain. London 1892.
 Chapman Hall. 332 p.
2. ua. London 1897.
3. ua. *London 1911.
4. Transl. R. Nisbet Bain. New York 1892. Carsell 394 p.
5. Transl. R. Nisbet Bain. Chicago 1896. Mc. N. Rand Co.

Cseh:

- Krásná Michal.* Transl. Jan Střelba. Illustr. V. Cutta. Praha [1928?] E. Beaufort.

A külföldi kiadásoknál a *-gal jelzettekhez nem tudtunk hozzáférni. Ezek adatait Szinnyi József (*Magyar írók élete és munkái*), Ferenczi Zoltán (*Jókai idegen nyelvekre fordított műveinek jegyzéke.* MBiblSzle 1925. 177. l.) és Gaál János (*Jókai élete és írói jelleme.* Berlin 1925.) bibliográfiai adatai nyomán közöljük.

Színmű-változat

Jókai 1877-ben színpadra vitte regényét. A színművel részletesebben a JKK *Drámák* c. kötete foglalkozik.

Képregény

Cs. Horváth Tibor képregényre dolgozta át a művet, mely Sebők Imre rajzaival a Népszava 1963. júl. 10. 154. sz.-tól a szept. 10. 211. sz.-ig jelent meg 53 folytatásban.

KELETKEZÉSE, FORRÁSAI

KELETKEZÉSÉNEK IDEJE ÉS KÖRÜLMÉNYEI

1876. okt. 1-én új regénnyel jelentkezett Jókai az *Ék* lapjain; a *Szép Miháállal*. A *Szép Mihááll* nem tartozik Jókai jelentős alkotásai közé, megjelenése mégis fontos időpontra esik Jókai pályáján. Az 1876-ban új életre keltett *Ék* irodalmi súlyát és értékét akarja vele Jókai biztosítani, az 1875-ben kezdődő utolsó alkotó korszak nyitányának tekintetjük és egyben annak a regénynek is, amellyel visszatér két évtized után a történelmi témához.

Mikszáth az *Ék* megindítását lényegesnek tartja, és az ebből fakadó serkentő erővel magyarázza a *Szép Mihááll* gyors megírását a terjedelmes és jelentős *Az élet komédiásai* (1875) és a friss olaszországi élményekkel gazdagított *Egy az Isten* (1877) megalkotása között. A pezsgő irodalmi élet különben is ösztönző erővel hatott a hiú Jókaira. A *Szép Mihááll* esztendejének irodalmi életét találoán jellemzi Mikszáth Kálmán. „Míg lassan, egykedvűen folydogált medrében a szőke Duna, jobbról-balról mellette rohamosan nőtt a két város, már be se lehetett látni vége-hosszát a tündér-panorámával meghizlalt szemnek a Sváb-hegyről. S amint a város nagyobbodott, úgy emelkedett az ország is anyagiakban és szellemiekben. Megnégyesződtek az olvasók, tehát a lapok is. Tíz-tizenkét nagy politikai lap szolgálja a különböző pártnyalatokat. Még az asszonyoknak is külön pletyka-lapjuk van, a Fővárosi Lapok az egyetlen naponként megjelenő szépirodalmi lap egész Európában. Vadnay Károly szerkeszti nagy gonddal, kiesztérge-lyozva az ujdonságokat csípősökre. Még a tegnapi hír is érdekessé válik színező, okos és nem bártortalan tolla alatt. A lap kitűnően megy, s ez Jókait arra buzdítja, hogy feltámassza régi szépirodalmi lapját, az *Életképeket*, s ennek viceszerkesztését a szeretetreméltó, népszerű Törs Kálmánra bizza. De bár két ilyen lapot nem bír meg a közönség, — mégis haszonnal jár a verseny. Egyrészt, mert Jókait nagyobb munkásságra serkenti, sok apró novellát ír bele, s egy kis regényt, a *Szép Miháállt*, másrészt, mert írókat nevel.” (*Jókai Mór élete és kora*. Mikszáth Krk 19. 108.)

A *Szép Mihááll* a felfokozott, gépszerű munkatempó időszakában

született. A hajszolt munkamódszer hátrányait már a korabeli kritikuskok is szemére vetik Jókainak, az említett regényen mutatva be annak káros következményeit. „Midőn őt a tehetség gondosabb használására intjük, nem is azt hibáztatjuk benne, hogy sokat ír, hanem a módot, a mint ujabban e sokat írja. Az ötvenes években is gyorsan, egymásután jelentek meg az ő regényei. De nem egymás mellett — és ez a különbség lényeges. Hajdan sohasem irt egyszerre két regényt, most ír néha hármat is. S ez annyi mint a termékenységgel járó természetes hátrányok erőszakos szaporítása. Annyi, mint a tőke mohó pazarlása. Lehetetlen ugyanis, hogy a költőt egy időben két nagy tárgy egyaránt helyesen érdekeljen, s egyik órában egy, másikban más kor, hangulat és eszmekör számára tudjon kifejező színt, hangot és alakot találni, s ha nem tud, akkor előáll az erőtetés, a tulzás, a művészet helyett a modor, jellemzés helyett a chablon s e lejtőn a — kimerülés.” (*Szép Mihály*. NH 1877. febr. 25.)

Az 1875-ös esztendő, Tisza Kálmán uralomra jutását nem véletlenül jelöljük meg úgy, mint Jókai élete és munkássága utolsó korszakának, hanyatló alkotó szakaszának kezdetét. Tisza Kálmán rendszerének feltétlen kiszolgálása írói népszerűségét is elhomályosítja. Az illúziók szertefoszlása, a politikai kudarcok kezdete, a magánéleti bajok, 48-as eszméinek feladásából adódó önvád élete hanyatló korszakának műveit sajátosan határozzák meg.

A pályacsúcs nagy regényeinek kiegyensúlyozott művészsége, egységes politikai céljai, az alkotó szakasz harmóniája megbomlik, és kialakul művészetének elönytelenül sokrétű, tarka képe. Ennek az irodalmi tarkaságnak szinte előképe a *Szép Mihály*. A romantika és realizmus sajátosan Jókaias egysége felborul, és bevonul műveibe az érdekesség, a valószínűtlen jellemek, a lélektani furcsaságok keresése, a legvalószínűtlenebb, burjánzó romantika. Emellett a csoport mellett elenyészően kevés az olyan kritikai realizmus felé hajló regény, mint a *Rab Ráby* (1879), *Kiskirályok* (1885), *Gazdag szegények* (1889) és a *Sárga rózsza* (1892). Mindenesetre az a tény, hogy romantikája a *Nepean sziget* (1845), a *Hétköznapiak* (1846) legszélsőségesebb romantikája felé közeledik, s ugyanakkor a realizmus igénye néhol az eddigi műveknél egyértelműbb társadalombírálatra törekszik, azt bizonyítja, hogy Jókai nem áll olyan szilárdan saját esztétikájának, irodalmi elveinek alapján, mint eddig. Ez a szertelen tarkaság, ami az utolsó három évtizedre rányomja bélyegét, teljes egészében megvan már a *Szép Mihály*-ban. Megvan jellemeiben, cselekményében, nyelvében egyaránt.

Népszerűségében szűrűlő, felemás ember már Jókai a *Szép Mihály* időszakában. Sőtér István mutat rá arra, hogy a Deák-párt és a Tisza-párt 1875-ös fúziója azon elvek feladását jelenti, „melyekért ő még a kiegyezés utáni években kiállott”. Felemás emberré is válik,

hiszen: „Az 1875-ös fúzió után Jókai cikkei és beszédei Tisza Kálmán politikájának védelmét, igazolását szolgálják — ugyanakkor azonban regényei sok kérdésben ellentmondanak a cikkeikben kifejtett nézeteknek” (Sőtér István: *Jókai és a Rab Ráby*. It 1956. 1., valamint uő: *Romantika és realizmus* Bp. 1956. 469.). Az öregkor kérelhetetlenül jelentkezik már a *Szép Mihály* megírásának idején. Lesznek még fellobbanások, de művészetének hanyatlása együtt jár az „időszerűtlenné válás” szomorú tényével is.

Még egy szempontot kell kiemelni a regénnyel kapcsolatban. Míg a 60-as években kizárólag saját korával és a reformkorral foglalkozik regényeiben, addig ezzel a művel ismét a távoli múltba röpíti képzeletét. Ez a mű nyitja meg az öregkori történelmi regények sorát. Az öregkori történelmi regények értékét Király István határozta meg: „Jókai művészetének vannak még egyszerű fellobbanásai a múltba zárkózott történelmi írásaiban akkor is, mikor a társadalmi regényekben mindinkább tartalmatlan valóságellenes ábrándok villódtak.” (Király István: *Mikszáth Kálmán*. Bp. 1952. 51.) Ez a megállapítás ha egészében nem is, de részben feltétlen vonatkozik a *Szép Mihályra* is. Nem egyszerű fellobbanás ugyan, de igaza van Sőtér Istvánnak, mikor felhívja figyelmünket arra a tényre, hogy a „fúzió után született művek közül az »öncélúbb« mesélő írások néha kevésbé problematikusak, mint a »vezéreszmé« szolgáltók — mivel ez eszmék helyességéhez sok kétség férhet”. (*Romantika és realizmus*. 492.)

Hogy a *Szép Mihály* az öncélúbban mesélgető művek közé tartozik, nem kétséges. A *Szép Mihály* bizonyos szempontból jellemző a későbbi történelmi regények egy jelentős csoportjára is. Írása közben éppúgy elszakad a kor igazi menetétől és problémáitól, és éppolyan pedáns szorgalommal gyűjtögette a krónikák, memoárok, városi jegyzőkönyvek adatait, mint a *Rákóczi fiában* (1892), éppúgy vonzódik a pikareszk nyújtotta érdekességhajhászás lehetősége felé, mint az *Egy hírhedt kalandor a XVII. századból* (1879), *A két Trenk* (1893) vagy a *Trenk Frigyes* (1895) fejezeteiben.

A SZÉP MIKHÁL OLVASMÁNYANYAGA

A Jókai-kutatók egybehangzó megállapítása, hogy 1875 után jelentősen megváltozik a Jókai-regények forrásanyaga. Jókai „új területre téved; a *Rheinischer Antiquarius*, a *Szerelmi Lexikon* vagy a Büllau szerkesztette *Geheime Geschichten* bőséges anyagalmazza fölkelti és egyre fokozza érdeklődését a kalandor tárgyak iránt”. (Gálos Rezső: *Jókai Rab Rábyja*. ItK 1941. 336.) Ezt a gondolatot bővíti tovább Sőtér István, mikor arról ír, hogy „míg a 75 előtti Jókai-regények javarésze anekdotákból, kortársi körökben élő történetekből született meg, — addig a 75

utáni témákkal mindinkább az írott források, a *Dictionnaire de l'amour*, a *Simplicissimus*, régi lexikonok, krónikák, emlékiratok — s általában, olyan gyűjtemények szolgálnak, amelyek a kuriózumokra vadászó író kíváncsiságát és igényét kielégíthetik". (*Jókai pályafordulata*. It 1956. 16.)

Sok városi jegyzőkönyvet is áttanulmányozott Jókai. Joggal hivatkozik Nagy Miklós arra, hogy ezekből először novellák születtek, és később „az olyan városi környezetben lejátsszódó regény, mint a *Szép Mihály* vagy a *Lőcsei fehér asszony*". (*Jókai Mór: Válogatott elbeszélések*. It 1956. 131.)

Noha Jókai forrásanyaga erősen felduzzad, mégsem kerül különösebb nehézség elé a kutató, mivel Jókai elég pontosan jelöli meg nemcsak globálisan a regényekkel kapcsolatban, hanem az egyes részletek esetében is a forrás helyét. Így a vezérfonal megvan az összevetéshez. A nehézség rendszerint ott kezdődik, mikor a Jókai által használt és megnevezett forrásműveket akarja megkeresni az érdeklődő. A *Szép Mihály* esetében könnyű volt az összevetés a fő forrásával, hiszen a leglényegesebb, az *Ungarischer Simplicissimus* Varjú Elemér fordításában *Magyar Simplicissimus* címen 1956 óta teljes egészében rendelkezésünkre áll. A regény fő forrását ezzel meg is neveztük. A *Szép Mihály* megírásához azonban más műveket is felhasznált Jókai, ha nem is olyan súllyal és nem is olyan nagy mértékben mint az *Ungarischer Simplicissimus*. A többi forrásmunkát részben Jókai jegyzetei, részben a forráskutatások alapján a következőkben jelölhetjük meg. Wagner: *Christlich und Türkischer Staedte und Geschichtsspiegel*, *Georgica curiosa* (ezek még viszonylag sok adatot szolgáltatnak a regényhez), *Der neue Pitaval*, b. Holberg *Klimius Miklósnek föld alatt való útja*. Szilády Áron értekezése a virágdalokról, Debrecen városának régi évkönyvei, *Magyar törvénykönyv*. Természetesen sok olyan kisebb forrása is lehet a műnek, amiről jelenleg még nem tudunk. (A forrásokkal kapcsolatban vö. Jókai Mór: *Jegyzetek a „Szép Mihályhoz”*., Rédey Tivadar: *Jókai és a történelem*. Századok 1925. 113., Rajka László: *Az utolsó budai basa*. ItK 1936. 297., Hankiss János: *Jókai és egy francia anekdótárcs*. It 1928. 4.)

Az *Ungarischer Simplicissimus*nak elég bőséges irodalma van. Német író műve ugyan, de gazdag magyar vonatkozású anyaga és fróinkra tett hatása miatt a magyar filológia is sokat foglalkozott vele. Hiszen nemcsak a *Szép Mihály* értékelésénél, hanem Kölcsey Ferenc 1833-ban keletkezett, majd 1838-ban az Emlényben közzétett *A kárpáti kincstár* című novellájánál is beszélni kell az *Ungarischer Simplicissimus*tól, mint forrásról. (Vö. Wéber Artúr: *Kölcsey „Kárpáti kincstár” c. novellájának lo-kális elemei*. It 1915. 238, valamint *A Magyar Simplicissimus új köntösben*. Napkelet 1924. 355. és *Kölcsey Ferenc válogatott művei*. 1951. I. k. 346.)

Most már megközelítően bizonyosnak tekinthető Hans Joachim Moser zenetörténész azon megállapítása (Moser cikkeinek felsorolását l. Mollay Károly: *Ungarischer oder Dacianischer Simplificissimus*. FK 1958. 668., ezek közül a legfontosabb, az *Acta Musicologica*, megjelent 1937. 99–122.), hogy az *Ungarischer Simplificissimus* szerzője Daniel Speer német muzsikusz író.

Daniel Speer valóban járt Magyarországon, így regényének élményanyagát megszerezhetette. „Daniel Speer a régebbi adatok szerint 1620–1625 körül született Boroszlóban, a valószínű azonban az, hogy 1636-ban született és 71 éves elmúlt, amikor Göppingenben meghalt. Kalandos, nyugtalan az ifjúsága. Bizonyára ezek az évek esnek a simpliciusi kóborlásokra Magyarországon, Keleten s szerte Európában. Nyugtalan szelleme hazájában sem hagyja majd békén. 1675-ben céhbéli városi zenész lesz Göppingenben, 1680-ban kántor és segédoktató az ottani latin iskolában. Később, 1688–1689-ben a kormány intézkedéseit támadó röpiratai miatt börtönbe is kerül, s csak vagy másfél esztendő múltán szabadul feleségének közbenjárására. Műveiből kiderül, hogy mint a württembergi ezred története kerül Magyarországra, nyelvismertec és helyzetismerete révén. Magyarországi kapcsolataira seregüstül sorolja fel Moser a meggyőző érveket, az is bebizonyosodik, hogy a kiadott dallamai közt szereplő magyar tánczenét, ez a zene a kor magyar virginál-könyvein kívül másutt seholl sem került elő, itt hallhatta csakis hazánkban. Ez és még egy sereg hasonló érv bizonyíthatja, hogy a három simpliciusi műve s köztük a legértékesebb a *Magyar Simplificissimus* valóban önéletrajzi részletekkel és személyes élményekkel telített mű.” (Ortutay Gyula: *A Magyar Simplificissimus*. ItK 1957. 155.)

Itt az élményszerűség kérdését azért emeli ki Ortutay Gyula, mert régebben még Turóczi-Trostler József is épp ezt a komoly értékét vonta kétségbe, mikor az EPhK 1915. évfolyamában tagadja az élményszerűséget, papirosszagú műnek tartja és más írók műveiből összetákolta regénynek. (Vö. Lám Frigyes: *Jókai és a Szepesség*. ItK 1943. 293.)

Márpedig ha ezt a nézetet elfogadjuk, akkor halomra dőlne az a megállapítássorozat, amelyet szinte valamennyi *Szép Mihály* tanulmány felsorakoztat, hogy Jókait az *Ungarischer Simplificissimus*-ból épp az élményszerűség ragadta meg, és inspirálta a *Szép Mihály* megírására. Egyébként a *Magyar Simplificissimus* 1956-os kiadása elé írott előszavában már Turóczi sem tagadja olyan határozottan az élményszerűséget. A műnek ez az első teljes és szövegű magyar fordítása.

Siklóssy László 1928-ban felveti annak a lehetőségét, hogy nem is Daniel Speer, hanem egy szepességi evangélikus lelkész az *Ungarischer Simplificissimus* szerzője. Így tehát a szepesi Buchholtz György könyve

lenne Jókai fő forrása. Feltevését a magyar vonatkozású részek alapos ismeretére alapozza. Nézete azonban nem fogadható el, okfejtése nem meggyőző. (Vö. A *Magyar Simplicissimus szerzője*. BpSz 1928. 117.)

Az *Ungarischer Simplicissimus*nak egyébként több kiadásáról tudunk. Jókai feltehetőleg egy 1854-ben Lipcsében megjelent, már korszerűsített helyesírású kiadást használt (vö. Wéber Artúr idézett cikkével). A kiadás elé frott német nyelvű bevezető, Seiz János Keresztély pesti orvosdoktor munkája, magyarságot és a szabadságharcot becsmélő frás. Jókai valószínűleg átsiklott a magyargyalázó bevezetőn. Jókai és Seiz esetleges kapcsolatáról eddig még semmit sem tudunk. Nem valószínű, de lehet az is, hogy másik kiadást használt Jókai. Magyarul először 1956-ban jelent meg a teljes szövegű fordítás Varjú Elemér kitűnő tolmácsolásában.

Mármost fel kell tenni a kérdést, hogy Jókai miért választotta oly feltétlen bizalommal és lelkesedéssel regénye alapjául az *Ungarischer Simplicissimus*t, és mennyiben szolgálhatott egy magyar regény javára az idegen szerző munkája?

Jókai odaállítja ugyan a cselekmény mögé II. Rákóczi György korát, de láthatóan nem csupán az érdekli, hanem az a színes kultúr-történeti körkép is, ami arra a korra jellemző. Ekkor aztán két kézzel meríthette az anyagot az *Ungarischer Simplicissimus*ból. Valóban a mű nemcsak meleg magyarbarát hangjával kelthette fel Jókai figyelmét, hanem észre kellett vennie annak gazdag kultúrtörténeti értékeit. A szerző szinte az etnográfus szemével nézi a korabeli társadalom képét. Szerencsésen vázolja föl a magyarországi népcsoportok néprajzi arculatát. Ezek a képek csak vázlatosak ugyan, de találóak. Emellett hű képét adja a 30 éves háború utáni állapotoknak, a rablók garázdálkodásainak, a törökkel folytatott csatározásoknak, a belső egyenetlenségnek. Figyelemre méltóak a magyar városokról készült leírások, az itt levő török világ szellemének ábrázolása is.

A következőkben a regény cselekményét követve vizsgáljuk meg, hogy mit és hogyan szőtt bele Jókai az *Ungarischer Simplicissimus*ból a *Szép Mihál*ba. Ezzel nemcsak az egyezések derülnek ki, hanem mellette nyomon követhetjük Jókai alkotó módszerét is. Azt a folyamatot, ahogy a forrás anyagából a motívumok és tények megtartása mellett sajátosan és tipikusan jókaias cselekmény lesz. A meghatározott terjedelem azonban sajnos csak a jelentős részek összevetését teszi lehetővé.

Az *Ungarischer Simplicissimus*nál mindig az 1956-os kiadást, a *Szép Mihál*nál pedig az JKK lapszámát tüntettük fel. A *Szép Mihál* esetében csak utalunk az egyes részekre, míg az *Ungarischer Simplicissimus*ból idézzük is a jellemző megfeleléseket.

Mivel az 1956-os kiadás már *Magyar Simplicissimus* címen jelen

meg, az összevetéseknél és utalásoknál ezt használjuk az *Ungarischer Simplicissimus* helyett.

Az alapmesét adó történetet, a papleány és hóhér házasságát a *Magyar Simplicissimus* Lőcséről írva mondja el. Először a városról ír, majd áttér a városnak egyik érdekességére: „Lakott itt aztán egy hóhér, aki már leszolgált a idejét, kiváló tudású férfi, a diákoknak nagy jótévője. Sokszor elmesélte az idegeneknek, hogyan jutott ehhez a mesterséghez. Én is megismerkedtem vele s mikor vendégeként az asztalánál ettem, nekem is elmondta történetét. Az apja ugyancsak városi hóhér volt valaha. Őt, egyetlen fiát, szorgalmasan járatta az iskolába. Ám de egy szép napon megszökött az apjától, s kolduló diák módjára különféle helyeken tartózkodott és bár sok nyomorúságot állott ki, szorgalmasan tanult. Esztendőök múltán, amikor már bizonyos tekintélyre tett szert és jól is öltözködött, az történt, hogy a késmárki tiszteletes úr leányával eligérkeztek egymásnak. De úgy határozott, hogy előbb egyetemet végez s aztán biztosan visszajön, hogy elvegye a leányt. Ehhez természetesen pénzre volt szüksége. Hazament tehát, megismertette magát az apjával és elmondta neki, hogy tanulmányában Isten segítségével előre jutott s most befejezésül egyetemet szeretne menni. Ennélfogva kéri, segítsé el egy kis pénzzel. Azt sem titkolhatta el előtte, hogy a késmárki lelkész úr lányát el akarja venni s két év múlva óhajtaná vele az esküvőt megtartani. Mivel pedig mindenki tudja, hogy a mestertől a gyermeke serdülő korában elszökött, személyét régen el is feledték, nem is gondolják az emberek, hogy a fia még életben van. Ő soha senkinek sem árulta el, kik voltak a szülei.

Mint egyetlen fia, ha már ennyire jutott a tanulásban, szeretné ezt folytatni is, talán sikerül családjuk becsületét helyreállítani. Ha az apja Isten rendelése szerint meg találna halni, sohasem fogja az örökségét keresni, csak atyai szívvvel most juttasson belőle egy kis részt tanulmányai folytatására.

Apja, a hóhér csak beintette őt egy kamrába, becsukta és bereteszelte az ajtót, előrántott egy éles pалlost, elibe állt s így szólt hozzá: „Hát te gonosz, könnyelmű gyermek, te szégyellsz engem, édesatyádat elismerni. Azonnal határozd el magad, hogy felcspasz hóhérnak, vagy ezzel a karddal vetek véget az életednek? Hiába kedveskedett a fiú az apának, hogy bizonyítsa, miként elhatározása legkevésbé sem jelenti azt, mintha őt szégyellené, vagy mintha ezzel őt megbántani, vagy megaláznai akarná, nem tudott a dolgon változtatni. Minél inkább kérte őt könnyek között, annál nagyobb indulatba jött az atya és kertelés nélkül kívánta fiától, hogy hóhérságra adja magát. Végül is kénytelen volt beleegyezni, sőt erre apjának meg is esküdni. Magában azonban feltette, hogy másnap megszököik. Ámde az öreg következő nap kötelet,

furkót adott a kezébe és rákényszerítette a mesterség gyakorlására. Vele kellett a piacra menni kutyákat fogni, leütni, s gyakorolni kellett a fejtételben is magát. Ezért az apja díszesen kiöltöztette és pénzt adott neki bőven.

Egyszer aztán, amikor jó szánút volt, a fiú felfogadott egy derekas szánt, csinos öltözetbe bújt, arany gyűrűket húzott az ujjaira, pénzt tett a zsebébe és Késmárkra hajtatott, egyenesen a tiszteletes úr kapuja elé. Kikérte szerelmes egy kis szánkózásra, amit meg is engedtek neki. Mutogatta a sok pénzt és adta, mint azelőtt is, az előkelő úrfiú. A nagy ajándékokért el is hitték neki. Mikor kiértek a városból, rábeszélte a lányt, eskettessék meg magukat a legközelebbi faluban. A jószívű kisasszony nem szívesen tagadott volna meg valamit a kedvesétől, ráállott tehát, hogy teljesítse kívánságát és a legközelebbi helységben, ha jönnek látja, összeesketteti magát vele. A szót tett követte. Utána pedig egyenesen apjának, a hóhérnak a házába vitte. A menyecske egy ideig kétségbe volt esve, a szüleinek is nagy volt a szíviük fájdalma, de azután csak belenyugodtak.

A hóhér, mint már említettem, az én időmben már visszavonult a működéstől, s császári kegyelemből és szabadalomlevéllel visszanyerte a becsületét. Volt neki egy leánykája, akit — úgy remélte — valamelyik diák nyakába varrhat. Mi lett aztán vele, nem tudom.” (109—12.)

Az eseményt Jókai eléggé átalakítja. A *Magyar Simplicissimus* lőcsei hóhéra szinte egy tisztos iparosember, akinek asztalához szívesen ül le jó ebéd reményében a diák. Otthona a Jókai-romantika következtében mindenkitől messze elkerült rémtanyává alakul, későbbi gazdája, az ifjú Vihodár pedig emberségéből teljesen kifordított, lelketlen ember. Jókainál akkor lesz Mikhál Henrik felesége, mikor az még pap, és nem hóhér. Az apai kényszerítés mindkét írónál azonosan van megrajzolva. A császári becsületlevélről, mely visszahelyezi a munkától visszavonult hóhért az emberi társadalomba, Jókai is beszél, de nála az öreg Vihodár vonul vissza egy időre mesterségétől, míg a sok gonosztett ismét vissza nem kényszeríti a véres bárdhoz. A történet átformálása Jókainál kétségkívül a romantika jegyében történik. Henrik a papi pályára készülő fiatal tudós. Így veszi feleségül Mikhált. Innen eljutni a hajdani feleség lefejezésére készülő, kéjenc hóhér magatartásáig, olyan romantikus jellemátalakulás, aminőt csak a Jókai-fantázia teremthetett. A romantika jegyében a simplicissimusi tények átalakításával rajzolja meg Jókai az eszményi erkölcsök között felnevelt papleány házasságtörését, Kalondai Bálint alakját, majd a vérpardon tanúsított természetellenes hallgatást és halálvárást.

Jókai, mikor a cselekmény megindítása előtt Késmárkról beszél (I. fej. 1.), mindjárt kiemeli, hogy a tizenhárom szepesi várost elzáló-

gosították. Ezt nemcsak a történelemben, hanem a *Magyar Simplicissimus*ban is megtalálhatta. „Illik, hogy ehelyütt a szepesi földet valamelyest megismertessem. Szép vármegye ez, hét mérföld hosszú és öt széles. Belőle tizenhárom várost egy császár, vagy magyar király valami nyolcvan- vagy kétszáz ezer magyar forintért Lengyelországnak elzalogosította.” (194.)

Az esküvő után a nagylétai parókiába készülő Henrik és Mihál utazásának leírásánál a kalandok szövéseknél, nagymértékben használja fel Jókai a *Magyar Simplicissimus* azon fejezeteit, ahol az író hőségnek a Kárpátokon való átkelését és a környékbeli hegyekben tett kirándulásait írja le.

Az útrakelés azonban nem ment olyan egyszerűen: „össze kellett szedelőzni egész nagy csapat társaságnak a biztonság kedvéért, mert a vidéket éppen akkor három három nagyszámú rablóbanda sarcolatá” írja Jókai (28.). A *Magyar Simplicissimus* szintén említi az utazók természetes védekezésének ezt a módját: „A faluban már napok óta várakozik 50 személy további útítársakra, hogy neki merjenek vágni a hegységnek. Örültek ugyan, hogy velünk húsz taggal gyarapodtak, de mivel fegyvertelenek voltunk, nem sok hasznunkat vehettük.” (73.)

Az utazók emberi és állati csontokkal fedett völgybe érkeznek. Jókai a sok szabadon heverő csont történetét a következőkben adja. „Sok év előtt az erdélyi fejedelem seregei és a török segédhadak ide e mély útba beszorítottak egy császári lovas ezredet. A hidat a völgy mélyén letörték előttük s itt nyomorultul leölték valamennyit. A holtakat nem volt hová eltemetni. Most is itt vannak. A pákosz diákok egy-egy koponyát felvettek a földről s végiggurítottak vele az úton. Valószínűleg nem ők voltak az elsők, akik e sima emberfejekkel tekézték a maguk multságára.” (35—36.)

A részlet először a Jókai-fantázia termékének tűnik, azonban eredetét ismét megtaláljuk a *Magyar Simplicissimus*ban. „A völgy két magas, erdős hegyhát között egy mérföldnyire terjed és olyan szűk, hogy néhol két kocsni nem térhet ki egymás elől. Ebben a szorosban csupa ló- és embercsontokon visz az út. Borzalmas látvány, amint itt-ott a bokrokból és közibükből emberkoponyák tekintenek ki. Ezek egy német hadcsapat még el nem takarított maradványai. Ezt a sereget egy erdélyi fejedelem a törökökkel szövetkezve ide szorította be, elől és hátul elzárta, s egy szálíg levágta”. (123—24.) Az átvétel teljes. Érdekességével jól illik a kalandokkal tarkított utazáshoz. De a kis részlet végén, az emberi koponyákkal gurigázó „pákosz diákok” képe már Jókai motívuma, amelyben kissé az utolsó alkotó korszak kesernyés rezignációja is megcsendül.

Mihál és kísérete az úton találkozik a kopanicsárnéval, aki segít

nekik kijátszani a rablók éberségét. A motívum a *Magyar Simplicissimus*ban is feltalálható. „A házőrző ember tudott más jobb utat is, ha kap érte három krajcárt. Miután úgy láttuk, becületes emberek, ezt meg is ígértük. Alig, hogy elszundítottunk, már felköltött a házigazda s egyenként kisegített az ablakon. Két óra hosszat vezetett erdei úton egy faluig.” (71–72.) Úgyszintén átvétel az a részlet is, ahogy a különböző vallású rablókkal szemben viselkednek az utasok. Jókainál (41–42.), a *Magyar Simplicissimus*ban (62–63.).

Az utasok kalandorozata a kidöntött fenyőfán történő hajmeresztő szánkázással ér véget. (46–47.) A meredek, megmászhatatlan sziklafalon végrehajtott ilyenforma utazás leírása szerepel a *Magyar Simplicissimus*ban is. Az átvételek sorozatánál ez az első eset, ahol Jókai szinte szó szerint idézi forrását. A jó tanács, hogy fogózzanak az ágakba, vigyázzanak a lábakra, nehogy az oldalt álló bokrokba fennakadjon, szó szerint kerültek át a német munkából Jókai regényébe.

A *Szép Mihály* következő nagyobb egysége a Vihodár házában eltöltött napok rajza, Simplex kalandjai a rablókkal, ezek kivégzése, Pirka boszorkánykodásai, Bálint és Simplex intézkedései, majd török fogsága (VI–XXIII. fej.). A lényeges mozzanatok jelentős része, a kultúrtörténeti érdekességek leírása, a török–magyar viszonyok rajza ezen fejezeteknél is a *Magyar Simplicissimus* alapján készült. Pirka boszorkány-trükkjeinek és babonáinak forrásáról majd később beszélünk, mivel ezek nemcsak a *Magyar Simplicissimus* egyes adataival, de Ipolyi Arnold *Magyar Mythológiájának* egyes részeivel is rokonságban vannak. A Bálinthoz siető Simplex kalandja a rablókkal (96–109.) a *Magyar Simplicissimus* egyik fejezetének kibővítése. Jókai a motívumok túlnyomó többségét, a német szöveget lefordítva, szinte szó szerint ültette át regényébe. Mivel az átvétel ily nagyfokú, szükségesnek tartottuk a *Magyar Simplicissimus* egész ide vonatkozó fejezetét idézni, hisz csaknem minden sora beépült a *Szép Mihály* említett fejezetébe:

„Én újból szélnek eresztett, szerencsétlen Simplicissimus most már azt sem tudtam merre forduljak. Megindultam hát Szepeshely felé, hogy az ottani hírneves muzsikusnál végképpen befejezhessem inaséveimet. Csakhogy az is hamarosan túladott rajtam, valami előttem ismeretlen okból nem volt szabad inast, vagy legényt tartania és felszabadítania. Azt tanácsolták, térjek vissza Szebenbe, vagy menjek Eperjesre, bizonyosan felfogadnak olyan feltételekre, aminők kívánóságomnak megfelelnek. Elindultam tehát, magammal vittem a trombitámat. Körülbelül a fele útig, a Bukfenc-völgybe jutottam el. Ez a völgy két magas, erdős hegyhát között egy mérföldnyire terjed és oly szűk, hogy néhol két kocsi nem térhet ki egymás elől. Ebben a szorosban

csupa ló- és embercsontokon visz az út. Borzalmas látvány, amint itt-ott a bokrokból és közibükből emberkoponyák tekintenek ki. Ezek egy német hadcsapat még el nem takarított maradványai. Ezt a sereget egy erdélyi fejedelem a törökökkel szövetkezve ide szorította be, elől és hátul elzárta, s egy szálíg levágta.

Amint mondtam, a völgybe értem, amikor megrohant egypár leselkedő rabló. Honnan jöttem és hová megyek, kérdeztek. Feleletemmel az egyik azonnal elfutott. A többiek barátságosan beszéltek velem, de feltartóztattak, míg társuk vissza nem érkezett. Negyedóra múlva két másikkal vágatva tért vissza s így szólt: „Hallod-e trombitás, gyere csak a hadnagyainkhoz, majd az italozás mellé fűjsz nekik egy nótát az egészségükre, meglásd jó borraivalót kaphatsz.” Nem mertem megkérdezni, mifélek, zsványok-e, avagy vármegye hajdú, akiket az ország rablók elfogására rendelt, mert tudni kell, öltözetre nézve a kettő között nincs különbség. Mindnyájan magyar nadrágot, harisnyát s azon talpán szíjjal összefűzött bőrbocskort, a boka felett megkötve, viselnek. Ezt kirpécének nevezik, maguk csinálják és könnyedén ugrálnak benne. Felső testükön köldökig érő inget hordanak, bő, kétöles nyílású lobogó ujjal. Ezt juh- vagy kecskefaggyúba mártják, kicsavarják, kimossák, hogy ne fogjon. Így viselik aztán és ebben át nem fáznak, mert vízhatlan. Azt is mondják, hogy benne semmiféle féreg meg nem marad.

Egy negyedóráig mehettünk egy dombon át, mfg egy kies völgykatlanba nem értünk. Vagy ötven hasonló fajta fickó volt itt együtt, vagy harmincat út közben láttunk, órállók voltak, valamennyi vontcsövű puskával, csákánnyal és övbe szúrt baltával. Hadnagyaik elé vezettek. Hárman voltak s azt kérdezték, mint az előbbieik: „Trombitás, honnan jössz, és hová indultál?” Mint amazoknak, nekik is a való igazságot mondtam szándékaim felől, megemlítve mellékesen szerencsétlen állapotomat is. Szétszórtan, itt egy csapat, ott egy másik, üldögéltek. Néhányan főztek, mások ettek, némelyek juhot vágtek, többen iddögáltak; de a lakomázás elég csendben folyt. Sör, bor, égettbor volt bőven, épp úgy mint juhhús, sajt és kenyér. A hírvivők állandóan jöttek, hol az említett Bukfenc-völgy felől, majd meg a Farkasvölgyből, amely ugyancsak egy mérföld hosszú és ugyanolyan szoros, mint amaz, hogy a hadnagyoknak jelentsék, minő emberek, hányan, lovon-e vagy gyalogszerrrel mentek át a mondott két völgyön. Minden esetben azt is megkérdezték, megtámadják-e őket. A válasz állandóan az volt: nem, hagyják őket békében menni.

A három rablófőnök néhány pásztorral ült együtt. Ezek hozták nekik a juhot, a tejet és a bográcsot. A húst víz helyett tejben főzték meg, jó sok fűszerrel és sáfránnyal, de sütötték is. Nekem is hozzájuk kellett ülnöm és étvágyamon felül enni-inni velük. Igen sok szép ezüst

és aranyozott poharuk volt, amelyekből ittak. Ha felköszöntötték egymást, derekasan fújnom kellett a tust. Csak az volt az undorító és félelmetes, hogy minduntalan azokra az elődeikre ittak, akiket már kerékbe törtek, horogra függesztettek és megnyúztak. Egyre emlegették zsványáságaikat és dicsérték állhatatosságukat, amellyel a kínzásokat viselték. A beszélgetésük egészben véve nem szólt egyébről, csak rablásról, öldöklésről, meg hogy egynémely kipécéztet uraságot gyűjtogatással fenyegettek meg. Némelyik város hóhérját ugyancsak áldották. Felemlgették, minő veszedelemben volt az egyik vagy másik valamely rablókaland alkalmával. Olyan rémítő dolgokat mondtak, hogy az embernek égnek állt tőle a haja.

Mikor már berugattak, azt kérdezte az egyik, ismerős vagyok-e Szebenben? Mivel, hogy hallották tőlem, hogy oda akartam utazni, igennel feleltem, mire tudakolta — hallottam-e valaha hírért a pacholek néven ismert Jankónak (így nevezték magukat; ez annyit jelent: bátor fickó). Ismerem-e a feleségét, aki Szebenben lakik? Félig tótul, félig rusznyákul adtam meg a választ (mert ezek a zsványok mind rusznyákok voltak): Sokat hallottam Jankót emlegetni. Őt ugyan személy szerint nem ismertem, de annál jobban a feleségét. 'Én vagyok az — szólt —, kedves földim; ne félj, semmi bántódásod nem lesz csak mondd meg nekem az igazat, leselkednek-e utánam a szebeniek, mikor néha éjjel a feleségemhez megyek?' 'Ahogy én tudom, a szebeni lakosok rettegnek Jankótól s egyáltalában nem kémkednek utána.' 'Egész biztosan hallottam — folytatta —, hogy a feleségem nemrégén a szebeni juhásszal új sörre Metzker vagy Metzner uramnál volt és táncolt. Ha oda jutsz, mind a kettőnek add tudtára, hagyják abba, vagy néhány pacholeket, azaz magyarul fickót küldök a nyakukra s majd megkeserülük a dolgot.' Mindezt fél tót, fél rusznyák nyelven beszéltük, Ő még hozzátette 'Életemben nem ér többet akkora szerencse, hogy ilyen társaságban lehess, mint aminőt most magad előtt látsz. Ime, ez a híres hadnagy Havrán, ennek 150 embere van; a másik hadnagy Bajusz, ennek is több mint száz van a keze alatt. Nekem sincs kevesebb, mint nekik. Isten éltesse jó egészséggel az én földimet!' Megköszöntem szépen a ráköszöntést s fújtam egy tust hozzá.

Megszólítottak a többiek is. 'Hallottál-e valaha valamit Havrán és Bajusz hadnagyokról is?' 'Igen' feleltem. 'Mit?' 'Az — mondtam — hogy mostanában Bártfán túl 300 emberrel megtámadtak portékával utazó lengyel kereskedőket s a velük volt erős kíséret ellenére sok mindent elszedtek tőlük'. Erre Havrán rám szólt: 'Átkozott német fattya, nekem egyre úgy tetszik, ennél a kíséretnél te voltál a trombitás. Mondd csak meg hamar, mert különben megkínoztatlak'. Ijedtemben megdermedtem; azt sem tudtam, igen, vagy nemet mondjak-e. Jankó

azonban nevetve hozzám fordult ,Zemku (azaz földi) mondd csak meg nekem, nem engedem én, hogy bántsanak'. Jócskán be voltam csípve, de már úgy is veszett kutyák közé keveredtem, hát csak ráfeleltem: ,Igen Urak, ott voltam sárosi Rákóczi gróf emberei között'. Mire Bajusz szörnyen káromkodni kezdett és rusznyákul rámkialtott: ,Hogy az ördög anyja fertézzon meg, ne lenne csak itt a földid, majd megtanítanánk, milyen galád tréfát szerzettél nekünk a trombitáddal; negyvenen veszték ott közülünk'. De Jankó, aki egyre földijének mondott, nevetett s így szólt: ,Pacholce (fiuk), Istenemre mondom, aki földimet bántja, engemet bánt.'

A három főrablónak magyar nemezsüvege arany pénzekkel kétsorososan be volt szegve, a süveg csúcsáról pedig elől, hátul egy-egy óngol rózsás arany lógott. Bajusznak hosszú bajszára is egy ilyen arany volt akasztva s ő mindkét oldalon a fülére csapta a bajuszt, hogy a mögött lógtak le a pénzek. A kirendelt őrszemen kívül a fickók valamennyien holt részegek voltak, összevissza puffogtattak, pallosaikkal és baltáikkal különös módon hadonásztak, gyakorta átugrálták egymás pallosát s aki tartotta, az ugrónak a fenekére húzott egyet a lapjával. Nekem s a vendégül látott pásztoroknak kellett legtöbbször átugrani, ez volt a legnagyobb multságuk.

Csaknem beesteledett már ezalatt. A rablók a vármegye hajdúitól való féltükben szerettek volna alkalmasabb búvóhelyre húzódni, de maguk is látták, hogy nem jutnának messze, mert túlságos jókedvükben mértéktelenül ittak. Hamarosan le kellett tehát feküdniök. Csak attól tartottak, nehogy eláruljam őket. Havrán meg akart ölni, de ennek Bajusz ellentmondott. ,Nem testvér, felvidított bennünket és sokat trombitált. Inkább törjük el a fél lábát; ezzel még el is tud mászni a Bukfenc-völgyig s adunk neki tizenkét rénes tallért, amivel kigyógyíthatja magát. Ha a Bukfenc-völgyig eljut, holnap valamely utazó elviszi a városba'. A terv a többieknek is igen tetszett. A pénzt már bele is dobálták a kalapomba, egyik karon ragadott, s elindult velem a Bukfenc-völgy felé, hogy majd ott a baltája fokával elkoccantsa a lábszáramat. Így, nem tudok felkelni, ezen az éjjelen nem kell tartaniok az árulásomtól, s ha kialudják a részegségüket, veszedelem nélkül odébbállhatnak. Ezalatt Jankó, aki bár kis legény volt, futásban, magasra való szokellésben nem talált volna párjára az egész bandában (amint hogy a robogó szekérre mind a két lábbal egyszerre fel mert ugrani), egy pásztor emberrel félrevonulva beszélgetett. Amikor visszajött, s látta, hogy engem elvezetnek, utánunk rohant, elrántott a három embertől, akik a lábszártörésre hurcoltak és így szólt: ,Ne bántsátok a földimet! Becsülettel szolgált nekünk, becsületesen kell őt megjutalmaznunk. Adjon neki mindegyik egy öltő ruhára való posztót!' Aztán hozzám fordulva

megkérdezte, mennyi kell dolmányra, mentére és nogavicára, vagyis nadrágra? Mondtam öt öl. Erre öt öl vörös skarlátot adott, amit a karján mért ki. A másik kettő még mindig halálomra esküdött s nem akart engedni. De végül is kénytelenek voltak, cimborájuk, Jankó példáját követni. Havrán öt öl zöld és Bajusz ugyanannyi kék angliai posztót adott. De a pénzt visszakövetelték. Jankó viszont azt kívánta, tartsam meg. Azok pedig rádupláztak; adjon akkor ő is hat tallért, mint ők tették. Jankó e helyett egy font szálás sáfrányt akart adni és tüstént adott is. A kettő ezzel nem elégedett meg: „De pajtás, vagy adsz neki hat tallért, mint földidnek, vagy eltörjük a lábát, vagy éppen agyon is lövetjük. Mit bánjuk mi a tetves trombitást, aki már egyszer úgy is kárunkra volt.” Végül Jankó is megadta a hat rénes tallért, de akkor meg ő szólalt fel: „Mármost testvérek ti is adjatok neki fűszerszámot!” Erre mindenki jókora csomót vágott a fejéhez, ami szertehullván, hasznavehetetlen lett.

Legfőbb ideje volt már az elvonulásnak, hogy elbújjanak és biztosságba helyezték magukat. Az a kettő nem tudta kiverni a fejből, hogy én el fogom őket árulni. Utoljára már Jankó is kezdett bennem kételkedni, hiába esküdöztem nekik ezerszeresen. A könyörgést és siránkozást halálos fenyegetéssel megtiltották. Minden keresztény ember elgondolhatja, hogy kétségbe estem. Azt is mondtam nekik, velük megyek és maradok a mai nap és visszaadok nekik mindent, amivel megajándékoztak. Hát erre nem rámlótt az egyik! Kicsi híja volt, hogy ott nem maradtam. Rám ordítottak iszonyatos káromkodásokkal, hallgassak; majd fogják ők tudni s kigondolják, mit csináljanak velem. Semmi beleszólásom sincs a dologba. Egyre esküdöztek, hogy nem bocsátanak el. A hideg is kilelt a félelemtől. Hol egyik, hol másik kapta a baltáját s dobott a lábam felé, de mindig félre tudtam ugrani. Utoljára Jankó méregbe jött: „A fickó épp oly részeg, mint mi vagyunk, nem is tud ma messze futni, mint jó magunk. Ma már semmiféle faluba el nem juthat. Azt is mindenki tudja, hogy a Bukfenc-völgy tele van kísértetekkel és lidércekkel. Ma éjjel nem ereszti ki őt onnan az ördög, ha ugyan ki nem töri a nyakát. De hogy semmi bántódása ne történjen és ti is ki legyetek elégítve, jöjjön ide négy ember, ássatok frissen egy gödröt, ebbe kell majd neki belebújni, azután fogunk egy boros átalagot, kiütjük a fenekét, azt ráborítjuk és lekarózzuk. Vele pedig adunk egy baltát, hogy holnap kivághassa magát. Lesz neki jó egy pár óra munkája míg kievickélődik’.

Ez a tanács megnevettette őket és tetszésükre volt. A kerek gödör hamar elkészült; magamnak is segítenem kellett az ágy megvetésében. Amikor elég mélynek találták, még egyszer megeskettek, hogy az éjjel ki nem török és három napig nem árulom el őket. Ezt meg is cseleked-

tem. Beadták a kapott összes ajándékokat, felül befedték a hordót és köröskörül lekarózták. Aztán elfutottak. De még tettek néhány lövést a hordóra; nem tudom, hogy megpróbálják, erősen áll-e; vagy talán szerettek volna agyonlőni, abbeli félelmükben, hogy felkelek és megkísérlek kimászni, amire igazán nem lettem volna képes; avagy más céljuk volt vele. Ki tudhatná.

Én pedig bent kuksoltam, imádkoztam, hálálkodtam Istennek, aki ilyen kegyesen segített és könyörögtem hozzá, továbbra is támogatson. Mire aztán teljesen kifáradva, félholtan a sok trombitafújástól és elgyengülve az erős ivástól, miután a hordó erős borszaga is még a fejembe szállott, harminchat órát töltöttem alatta ülve s csak ennek eltelte után jöttem ki, nem kis fáradsággal. Felszedtem az ajándékaimat és imádkozva, rettegve, ijedezve ismét átmentem a Bukfenc-völgyön. A legközelebbi tót faluban bementem az iskolamesterhez, s elmeséltem neki a velem történeteket. Ő viszont figyelmeztetett, hogy az elmúlt napon kétszer, majd ismét három órával azelőtt, néhány semmirekellő, tehát a rablók, egy trombitás után kérdezősködtek, aki Szebenbe akart menni. Azt tanácsolta, menjek Sáros és Eperjes felé és ne a szebeni úton, Sárosból is lekerülhetek Szebennek. Szerettem volna a rablóktól kapott holmit elismervény ellenében megőrzésre nála hagyni. Nem fogadta el, hanem pénzért adott egy ócska zsákot, amibe az ajándék-posztót elcsomagolhattam. De pénzért sem kaptam embert, aki az elvitelére, vagy a kalauzolásra vállalkozott volna. Attól tartottak, velem együtt veszedelemben forog az életük. Megmutatták a faluból Sárosra és Eperjesre vezető helyes utat és azt a tanácsot adták, ne időzzek tovább a helységben, mert a Bukfenc- és a Farkas-völgygel szomszédos falvak is a haramiákat uralják, akik néha a parasztok házára is tüzet vetnek. Én akkoriban dús, de különben szegény *Simplicissimus* jobban rettegtem, mint valaha. Összeszedtem hát rongyaimat, nekimerészkedtem az útnak s Isten segítségével szerencsésen megérkeztem Sárosra, Rákóczi gróf községébe." (123—32.)

Simplex találkozza Kalondai Bálinttal a hegyaljai dicsőséges csatározások után, amely részletek szintén a *Magyar Simplicissimus* alapján készültek, elindulnak Mihál kiszabadítására, de török martalócok kezébe kerülnek és Egerben rabszolgának adják el őket. (132—54.) Rabságuk és szabadulásuk leírásánál Jókai ismét bőszégesen merít a *Magyar Simplicissimus* anyagából. A fontosabb mozzanatok megint csak az idézett forrásművet ültetik át. Az elfogatás körülményeiről így ír a német krónikás:

„Egy szepesi születésű mészároslegénnyel egy Ónodtól félórányra fekvő erdőcskébe mentem sétálni. Nem volt nálunk egyéb, csak egy-egy csakány. Hát egyszor csak felbukkan három martalóc (afféle hite-

hagyott, törökhöz pártolt keresztény). Kettő közülük előbb a mézárólegényt támadja meg s két mesteri ütessel, amint már szokásuk, mind a két lapockáját kifecamítják a helyéből, hátán összekötik a kezét s egy mohával töltött vászondugót nyomnak a szájába, hogy ne tudjon kiáltani. A harmadik utánam vetette magát, de nem tudott elérni. Erre hozzám hajította kivont pallosát, ha eltalál vele, aminek hajsza hja volt, bizonyosan végem van. Én hirtelen felkaptam a pallost, s ettől biztosan meg is szabadulok, ha akkorára a másik kettő el nem készül sétálótársammal. De ezek elibém vágtak és elállták utamat. Meg kellett adni magam, ha nem akartam biztos halált halni. Az átkozott keresztény rablók gyalázatosan összeverték s fogadkoztak, bevisznek török területre és eladnak rabszolgának. Különbén épp úgy bántak el velem, mint a mézárólegénnyel, összekötötték és betömtek a számat, hogy hangot sem bírtunk adni. Elvezettek egy erdőben levő szakadékhoz. Már volt itt egy asszony, tizenkétéves leánykájával, külön-külön fához kötve. Bennünket is egy-egy fához kötöttek, aztán kihúzták szánkából a dugót s elkezdtek vallatni: kik vagyunk, mi a mesterségünk, mennyi a vagyonunk, vannak-e tehető barátaink. Közben szörnyen fenyegettek, el ne titkoljunk valamit. Mi azonban a lehető legszegényebbnék vallottuk magunkat. Azért vallattak, hogy annál drágábban adhassák el foglyaikat, ha megtudják, hogy ő maga és atyafisága vagyonos. Enni-inni is adtak és kijelentették, hogy egy-két napig leszünk kikötve, mert szeretnének még néhány foglyot szerezni, hogy a fáradságuk kifizetődjék.

Az Isten szerelmére könyörögtünk nekik, ne hagyjanak magunkra annyi ideig. Már nem egyszer megesett, hogy az ilyen martalócokat az ellenséges katonák levágták, amikor is az erdőn kikötözött fogoly keresztényeknek nyomorultul kellett elepedni s éhen halni. Előbb nem is akartak ránk hallgatni, végül meglágyultak a rimánkodásunkon és barom módjára összefűzve, erdőn, hegyen keresztül elhajtottak Egerbe a vásárra. A jó ruházatot lehúzták rólunk s gatyában, ingben adtak túl rajtunk. Végül ugyan odadobtak néhány foszladozó, tetves rongyot. A mézáróssal még kegyesen bántak, amennyiben török polgári mézárósnak adták el. A nőket is polgári személyek vették meg. Hármójukért több mint száz aranyat kaptak. De Simplicissimust, mivel katona volt, az uraságnak, vagyis a várbeli basának kellett átengedni. A vásott tolvajok és átkozott jómadarak vásár közben csúfot úztek belőlünk; azzal mulatoztak, hogy időről időre végigkorbácsoltak s azt kiabálták: Vegyetek, vegyetek keresztény disznókat vagy sertéseket; lássátok, milyen frissen tudnak ugrálni, táncolni. Oda-oda jött valaki s meg nézte a bőrünket, tiszta-e, vagy rühes-e? De találkoztunk részvevő törökökkel és különösen számos hódoltságbeli kereszténnyel, akik vásárra jöttek Egerbe. Persze ezeknek nem igen lehetett módjuk beavatkozni.

Az elmenő törökök nem szólítottak másként csak gyaur, azaz keresztény disznónak.

Mikor aztán a korbáccsal felhajtottak a várba s a martalócok bejelentették magukat, kijött egy előkelő török, néhány janicsárral, berángattak, ide-oda lökdöstek s aztán a kovácshoz vittek, aki egy pár súlyos vasat vert a lábamra. A martalócoknak 40 aranyat fizettek ki Simplexért, amiből a komiszak egyet szanalomból nekem adtak. Erre be kellett másznom a földalatti fogságba, ahol még vagy ötven keresztény ült. Ezek a felülről világító ablakhoz állva pipák, korbácsok, török övek készítésével foglalkoztak, hogy így jobb élelmet szerezzenek. Csakhamar észre kellett vennem, hogy bár valamennyien egyforma kárhozatot szenvedtek, egyik keresztény sem bízott a másokban. Mire Simplicissimus is kezdett magára ügyelni. Ezenfelül volt egy-két török is közöttünk.

Nyolc nap múlva néhány új foglyot kihúztak és kifaggattak őket apróra, becslésre, váltságra bocsátották. Simplexre is sor került. Ennek befejeztével lefektettek, befogták a lábunkat kalodába, hogy a lábunk egymás felett állott, mire irgalmatlanul, de szép lassan verni kezdték a talpunkat és rendszerint egyre erősödő veréssel követelték rajtunk a váltságot. Simplicissimus azonnal megajánlott maga helyett egy török foglyot. Azt kérdezték: az enyém-e? Nemmel feleltem, hanem, mondtam, ha írhatok a kapitány uramnak, biztosan tudom, hogy szívesen kicserél valamely kezében levő fogolyért. Egyelőre vissza kellett térnem a börtönbe; mégis előbb keresztben felvágták a talpamat, kinyomták belőle az összefutott vért s felhígított lótrágyával bekötözték, hadd szíja ki belőle a gennyedséget. Ettől megcsillapodott a fájdalom s begyógyult a seb. Volt, akinek nehezen gyógyult a bőre, az ilyenek sokáig sinylődtek.

Az efféle 'váltságot', igazabban verést háromszor kellett elszedni. Éjszakára kezünkkel, lábunkkal soronként egymáshoz láncoltak bennünket. Annyit adtak enni, hogy nem éhezünk, de nem is tartottak valami bőségben. Ha nagyon keményen megvertek, vagy rossz volt az élelem, Ónodra írtunk s akkor ugyanígy bántak a fogoly törökökkel. Néha ide-oda a városban, vagy a várban munkára vittek. Ennek szívből örültünk, mert legalább friss levegőt szívhattunk. Egy ízben a mészáros-legénnyel is találkoztam. Mondta, hogy igen jó gazdája van. Éjjelre a vasat leteheti a lábáról. Az ura minden éjjel bort is ad neki inni. Kiviszi magával a szőlőhegyre kapálni. Amióta nála van, még szidást sem kapott, nem hogy verést. Azt is megígérte, hogy ha öt hét évig hűséggel szolgálja, csekélységért is elbocsátja. Én ellenben alig tudtam neki elmondani, mekkora nyomorúságban vagyok. Kölöcsönösen kértük egymást, hogy amelyik hamarabb szabadul, igyekezzék a másikon legalább segíteni. Ezzel aztán el is kellett válnunk." (188—91.)

A foglyok életéről részletesen beszél Jókai. Megemlíti, hogy Kalondai Bálinttal jobban bíznak, és leírja romantikus szökését az egri török mézáróstól. Ezek a mozzanatok is a *Magyar Simplicissimus* határára készültek. Kalondai Bálint szökése Ibrahim Kermesztől a forrásban a következőképpen található:

„Egyszer török gazdájával a szőlős kertben voltak. A török estefelé felmászott egy cseresznye- vagy kajszinbarackfára, hogy egyék és szedjen a gyümölcsből. Eközben hallják, hogy Egerben verik a takarodót, ami a várkapu bezárásának a jele. Ekkor a mézáros nagyot gondolt, s összeszedve a bátorságát, lehúzta a lábáról a vasat, megmarkolta a kapát, oda állt a fa alá, amelyről gazdája a török, lefelé iparkodott, hogy vele együtt hazasiessen. Megfogta, nadrágszíjával megkötözte és megfenyegette, hogy ha egyet kiáltana, agyonveri. Aztán csakhamar betömté a száját, s amikor már bezárták a kaput, a szőlőkön keresztül le a völgybe, egy hódolt faluba vitte. Még jó időben, besötétedés előtt odaért. Mindjárt jelentkezett a keresztény bírónál, s kérte, adjon neki lehető gyorsan és fizetség ellenében egy szekeret, négy jó lóval, hogy megpróbálja magát és a vele volt fogoly törököt a legrövidebb úton, egész éjjel menve Ónodra bevitetni. A dolog így végbe is ment s nagy szerencsével kivonta magát a bajból. Aztán így folytatta: „Testvér, holnap megmutatom neked az én derék törökömet, ha majd vissza kell térned Egerbe, el fogod vinni az ő levelét, miután úgy tervezem, hogy ha te teljesen felszabadultál, őt valami csekélységért elbocsátom”. Így sikerült a mézároslegénynek a törököt szerencsésen elszöktetni s a fogság így vált boldogulására.” (194–95.)

Ezt a viszonylag szűkszavú részt azonban erősen színezi Jókai fantáziája is. Dzsigerdila szerelme és Bálint állhatatos visszautasító magatartása a gyönyörű nővel szemben, majd a hatalmas kincs megtalálása, a csodálatos „bona-mera” fa mind az arab mesevilágra emlékeztető részletek.

A hátra maradt Simplexért folyó alkudozásokat a *Magyar Simplicissimus* is megírta már hasonlóan mint később Jókai.

A fogságból hazakerülő Bálint és Simplex elindul Mikhál kiszabadítására. Útközben azonban tanúi az elfogott három rabló kivégzésének. A kivégzés leírásánál Jókai ismét a *Magyar Simplicissimus*ot hívja segítségül. (159–67.) Az olvasó úgy gondolná, hogy Jókai romantikus képzelete alkotta a kínzásnak és a kivégzésnek azt a kegyetlen módját, ahogy a rablókkal végeznek. Pedig a német krónikás sem marad el a kegyetlenségek halmazában Jókai leírása mellett. Mint másutt is, természetesen itt is nagymértékben átvette Jókai a *Magyar Simplicissimus* szövegét:

„Röviden végeztek velük. Előbb alapos kínzásnak vetették őket

alá, különösen Havránt, akinek a belei is kilógtak a testéből. De azért mégsem mondták meg, hol tartják rablót kincseiket, vagy hova rejtették, csupán jól ismert zsványságaikat és gyilkosságaikat ismerték be. Akkora konokság szorult a jómadarakba, hogy a legnagyobb gyötrelmek és kínok között sem vallottak semmit, de még sírni sem tudtak. Magam láttam, hogy mikor ennek a Havránnak (magyarul: Holló) a bőréből a hóhér szjfat hasított és húzott le a nyakától a sarkáig, amint a törvényfához állva oda volt kötve, hátra tekintett s rusznják nyelven, éktelen káromkodás között így szólt a hóhérhoz: 'Vondd le gyorsabban a bőrrömet, hogy a sátán anyja fertézzon meg! Lennél csak te az én kezemben, másképp és jobban nyúznám le a tiédet.' Így folytatta a szörnyű átkozódást. Egy tót pap állott mellette, hogy más üdvösebb gondolatokra és imádságra intse. Néha imádkozott is egy keveset, de aztán újból szitkozódni kezdett. A hóhér pedig mikor kihasztotta a szjjakat, eladásra kínálgatta a körülállóknak. Simplicissimus négy rénes tallért ajánlott érte s ennyiért meg is kellett kapnia. A nyomorult ember rám vetette tekintetét. Megkérdezte, mit akarok belőle csináltatni. Azt feleltem, övet vagy kardszjfat és korbácsot. Mire ő örömeinek adott kifejezést, hogy tisztességes ember ilyen nagy pénzt ad a bőréért s azt emlékezet okáért viselni akarja. De rögtön rá gyalázatosan szidni kezdett, mert rám ismert. Azt mondta, bánja, hogy akkor meg nem fojtott és ki nem végzett. A pap ismét intette, térjen jobb gondolatokra. Azután csakhamar bevágták a horgot a jobb oldalába és felhúzták. Még jó ideig élt, de már egy szava sem hallatszott.

Bajuszt a legnagyobb lassúsággal kerékbe törték, azután megnyúzták. Ez bizony utálatos és kegyetlen látványosság volt.

Jankó annakelőtte már kétszer kapott kegyelmet; sőt a Sáros megyei hajdúk között hadnagyságig vitte. Ilyen minőségében sok rablót elfogott, beszolgáltatót és nem egyszer jelen volt, mikor őket elrémítő vesztük alkalmából elevenen karóba húzták, kerékbe törték, lenyúzták, vagy horogra függesztették. Most őt vetköztették mezítelenre és egész testét késekkel felhasogatták, azután pedig egy vén lónak frissiben lehúzott bőrébe göngyölték, bevarrták, kezét, lábát is belezárva, úgy, hogy csak a feje volt kint belőle. Így lógott a legnagyobb nyári forróságban majd három teljes napig úgy, hogy még elevenen megférgesedett és félig a szomjúság miatt nyomorultul kellett elvesznie.

Az eperjesi vesztőhely körül úgy állnak a nyársak és a kerekék, mint valami erdőcske. Az asszonyok, akik ezeknek a rablóknak gyakrabban puskaport és ólmot vittek, akasztófára kerültek. Ez alkalommal is kettőt húztak fel. De akárminő kegyetlenül végzik is ki a jómadarakat, nincs eredménye. Ma ott áll valaki és végignézi az irtózatos kivégzést, de ez nem akadályozza, hogy másnap a rablók közé ne álljon és maga is

ne raboljon. Számos példa mutatja, hogy a vármegyei hajdúk, akik a rablókat elfogják és beszolgáltatják, maguk is rablónak állnak.” (135–38.)

Egyetlen, amiben Jókai újat hoz az említett rész megírásában, hogy Jankóval halálosan megharaptatja az öreg Vihodárt. Erre Henrik jellemének alakításához volt szükség. A sors kinyitja előtte az ajtót, hogy visszatérjen kitűzött céljaihoz, de Henrik megmarad a vérpadnál, és menthetetlenül arra az útra lép, ahol az ördögi Jókai-jellemek alakulnak.

Míg Henrik távol volt a rablók kivégzésén, Pirka elcsábítja Mihált abba a kis erdei házba, ahol majd találkozhat szerelmével, Kalondai Bálinttal. Az egész leányhozó komédia a tűz fölött melegített csuporral, és a fekete bakkecskével (179–84.) a *Magyar Simplicissimus* következő részlete nyomán keletkezett:

„Ez a boszorkány az én jelenlétemben a következőket művelte egy polgárasszonynál. A polgárné özvegy volt és eljegyezte magát egy Erdélyből való ottani diákkal. A diák hazament, hogy kikérje a szülei beleegyezését. Amikor azonban a kitűzött időre nem érkezett vissza, az asszony úgy gondolta, hogy a szülők nem járultak hozzá az egybekeléshez. Ami igaz is volt. Az asszony azonban eltökélte, hogy a legénynek akarva, nem akarva az övének kell lennie. Elment tehát a boszorkány hóhérnéhoz, hogy megkérje, hozassa el illő díjért szeretőjét Erdélyből (amint mondják) kecskebakon. Én akkor éppen magam is a hóhérnénál és a hóhérnál voltam, hogy elhozzam tőlük kicszerzett emberbőr szíjaimat. Vidáman iddogáltunk együtt, amikor a polgárasszony belépett és fenti kérését a hóhérnénak előadta. Ez megígérte, hogy este kilenc órára urával együtt nála lesz. Simplexnek nagy kedve volt részt venni a kalandban, azért is arra kértem a hóhérnét, vigyen engem is magával. Az asszony beleegyezett. Elvisz, de kikötötte, illendően viseljem magam, ne vegyem tréfára a dolgot, és nehogy valami bohóságot kövessék el. Azt kellett mondanom, én is hasonló ügyben sántikálok és tanácsért jártam nála, most pedig látni óhajtom a dolog lefolyását.

Eközben jócskán ittunk. A polgárasszony, aki engem is hóhérnak gondolt, még a szeretője egészségére is ivott. Eljött végre az indulás ideje, de akkorára a mester sokat talált inni s le kellett őt fektetni. A boszorka odasúgta nekem: „Uram, mondd csak, hogy sógorom vagy, hálából kapsz tőlem még egy emberbőrből készült kantárt s a pénz is visszaadom, amit ma tőled kaptam. Ez az asszony úgysem sejtí ki vagy, hiszen hóhérnak nézett”. Gondoltam, üsse kő, hadd legyek éjjelre a még sohasem látott eseténél a hóhérné sógora. Minderről lengyel nyelven folyt a beszéd.

Mikor kevéssel tíz óra előtt oda érkeztünk, az asszony összes

cselédeit aludni küldte. Szívesen fogadott bennünket, bőven rakott élénk ételt-italt. Szerelmi indulatban volt, mint valami üzekedő nőtényteve, s mindenféle vadakat beszélt. Én úgy viselkedtem, mintha értenék ehhez a mesterséghez, akárcsak a hóhérné. Nem is kellett hazudnom, ki vagyok; a polgárasszony biztosra vette hóhér voltomat. Tizenegy óra felé, miután ettünk és itunk, felhívta a hóhérné, mondja meg a szeretője vezeték- és keresztnévét. Ezt felírta egy papírra, mindenféle különös jelekkel együtt és beletette egy vízzel telt új csuporba. Ezt a tűzhöz állította és szépen lassan forralta. Mi körötte álltunk. Kis idő múlva megszólalt: „Egészen meztelenül jön, keress elő számára ruhát, hogy a sógorom elvihesse neki”. Amíg az asszony ruhákért járt, megkérdeztem, mit jelentsen, hogy a csuprot hol betolja a tűzbe, hol meg kijebb húzza? Azt felelte: „Ha erősen forr, akkor a kecskebak fut, ha pedig kiveronom és csendesebben fől, akkor az állat is csendesebben halad s az embernek kevésbé történhetik baja.” Újból kérdeztem: „Hol fogja a fickót letenni?” „Fent a padláson” válaszolt. Megijedtem s kérdeztem, nem jár-e ez veszedelemmel? Nem, mondta, csak hozzam el neki a ruhákat. Ő majd világot gyújt, de hátat fordít neki és nekem. Egy szót sem szabad szólnom, csak nyújtsam oda neki a köpönyeget (ami egy fajta magyar felsőruha), amaz tüstént elveszi és velünk jön. Kis idő múltán levette a csuprocskát és eldugta egy véka alá, felkapott egy lámpást, kezembe nyomta a köpönyeget, s gyorsan kifutott a konyhából, én pedig utána. A legfelsőbbik padláson ott ült a jó ember, meztelenül összekuporodva és lihegve. Odanyújtottam neki a köpönyeget, elvette s azon mód lejött velünk.” (140–42.)

A két szerelmes Bártfán megesküszik egymással. (191.) Az erkölcsöket védő szigorú bártfai szokásokról szintén a *Magyar Simplicissimus* tájékoztatja az író. „Ebben a városban estefelé nőtlen legényeknek fiatal lánnyal az utcán, vagy az ajtóban állva nem lehet bátorságosan beszélgetni, mert az erre rendelt felvigyázók befogják és akarva, nem akarva meg kell neki a lánnyal esküdni. Így aztán itt akárhányan szándékuk ellenére feleséghez jutottak.” (173–74.)

A regény utolsó szerkezeti egysége azt mutatja be, hogyan nyeri el Kalondai Bálint vitézségéért a kassai főbírói hivatalt, milyen boldogan élnek és életük milyen tragédiába torkollik. A regénynek ez a része is rengeteg kultúrtörténeti érdekességet tartalmaz. Ír Jókai a „kassai színről”, a „bíróválasztás ceremóniáiról, temetésről és farsangról, lovagi párviadalról. A rendkívül érdekes, színes részletek nyersanyagát ismét csak a *Magyar Simplicissimus* adja éppúgy, mint Bálint szabadulásának, a nőcsábász Zurdoki epizódjának ötleteit és gondolatait. A *Simplicissimus* szerzője leírja, hogy hőse miként szabadította meg kapitányát. Jókai a helyére beállítja Kalondai Bálintot, kiszínezi, így pompásan

illeszkedik a Jókai-mesébe, és egyben megtalálta Jókai az érdemeket Bálint számára a főbírói tisztség elnyeréséhez. (201—2.) Jókai építő anyagnak tekinti a *Magyar Simplicissimum*st, amelynek kész mesei elemeit kibontja a mű egészéből, és minimális átalakítással, színezéssel és bővítéssel beépíti saját regényébe. A német krónikás a következőképpen meséli el az esetet:

„Ez események közben, épp akkor, amikor néhány fogoly összekötésével foglalatokodtam, jött néhány katona és kiabálja, hogy bajban van a kapitány. Közölték velünk, hogy az első megfutamodott törökök, akiket úzóbe vett, felülkerekedtek és őt ejtették rabul. E hírré némelyik otthagytta foglyait, mások meg egyszerűen levágták őket. Folyt a főserg lekasabolása is, de itt még sokan kétségbeesetten védekeztek; nem bírtunk rajtuk erőt venni és végleges győzelmet aratni. Majd újabb kiáltozás hallatszott, hogy a kapitány nincs messze, de már viszik fogságra, de még meg lehetne menteni. Isten szerelmére jöjjön néhány vitéz a megszabadítására! Én Simplicissimus és őt katona egy bokros hely védelme alatt épp a foglyaink kiválogatásával és összefűzésével foglalkoztunk, amikor meghallottuk, hogy a kapitány még megmenthető. Ott hagyuk hát a foglyokat, csak éppen lovaikról vettük le a kantárt s kettesével egy-egy lovon úgy kötöttük az embereket össze, hogy a kezük a hátukra volt húzva és nekivágtunk, hogy megmentjük a kapitány urunkat. Hívtunk több katonák is magunkkal, de bizony csak kevesen jöttek velünk.

Egy jó negyedóra múlva ráakadtunk a futó törökre. Mintegy ötvenen lehettek, míg a mieink száma nem haladta meg a huszat. Megrohantuk őket, ők szembefordultak. Az első összecsapásnál közülünk már négy katona elesett, igaz, előbb levágtak néhány törököt. A lovak azonban mindkét részen igen fáradtak voltak. Mégis amikor a mieinkből még tizenötven érkeztek s friss bátorsággal azt a híradást is hozták, hogy a török véglegesen le van győzve és ötven ember jön segítségre, mi is összeszedtük magunkat és valóságos elkeseredéssel hevesen mentünk rá az előtűnik állókra. Hanem a kapitányunkat nem láttuk közöttük. Ők maguk is kiabáltak, hogy nincsenek foglyaik.

A menekülő törökök egyre kaptak erősítéseket a visszamaradt seregből s már-már azt hittük, hogy elveszítjük az ütközetet és kapitányunkat is, tehát meg akartunk fordulni. Ekkor észrevettük, hogy egy oldalt fekvő csaliban, öt török fogolyként vezet egy kapitányt. Erre mi is oda vágtattunk. A törökök, akiktől épp elszakadtunk, utánunk fordultak. Én másodiknak értem kapitány uramhoz. Első társam levágot egy törököt, a többi visszavonult a kapitánnyal. Mikor látták, hogy nem fogják tudni elhurcolni, a mellette lovagló nekihezakodott, hogy lecsapja a fejét. Ezt látva, a karabélyomat, vagyis rövid puskámat,

amit pisztoly helyett viseltem, rásütöttem s úgy eltaláltam, hogy tüstént lebukott. Most a másik, aki vezette, ment neki a kapitánynak és végezni akart vele. De én meg társaim, akik közül kettő igyekezett utánam, fürgébbek voltunk. A törököt nyakszirtzen vágtam, kardommal elmetsettem a kapitány kezét összekötő kötelet a markába nyomtam a szabályamat. Magam pedig hegyes törömet vagy páncélszűrőmat rántottam elő. Ezenközben én is kaptam egy kardvágást az állam alá, de a törököt, aki adta, a társaim abban a nyomban levágták. Még mielőtt lehullott volna a lováról, elkaptam a kezében a kardot, amely kék selyemszínórral volt ráakasztva.

Újraéledtünk, hogy visszanyertük kapitányunkat. Ónod felől megérkezett a százfőnyi segítség is; a töröknek nem maradt más hátra, mint a futásban keresni menedéket. Alig tudott negyven elszabadulni a négyszázból.” (180—81.)

Érdekes kultúrtörténeti adat, amit Jókai a sápadt nőkről ír, akiknek arcán a „kassai szín” halványsága látszik. (207.) Jókai, hogy urát adja szavának, azonnal idézi is forrását, Johann Christof Wagner: *Staedte und Geschichtsspiegel* című munkáját. Igaza van Jókainak, ott is szerepel ez a lényegében aseptalan megállapítás. Az igazság azonban az, hogy Wagner műve előtt négy évvel már a *Magyar Simplificissimus* is beszélt a „kassai színről”. Lehet, hogy valóban Wagner könyvéből ragadt meg Jókai fejében az érdekes közlés, de már Wagnernél is a *Magyar Simplificissimus*-ból való átvételnek kell tekinteni. Igazolásul idézzük a *Magyar Simplificissimus*-t: „Kassának a levegője nagyon egészségtelen. Majdnem minden hetedik évben pusztít a pestis. Az idegen csakhamar megbetegszik, s ha kassai borral él, lázt kap. Az odavalók, különösen az asszony-nép, sápadtak, sárgás színűek. Ezt nevezik kassai színnek.” (157.) Ha az említett részt összevetjük a Jókai által is közölt Wagner-idézettel, láthatjuk, hogy Wagner is szinte szó szerint vette át a *Magyar Simplificissimus* szövegét.

Kassa belső életének képét élénk színekkel festi Jókai. Az ember-
evő kedvében levő Kalondai Bálint párviadala a fürmender Nácival, a kihívás leírása olvasmányos és hiteles is, mivel a részletet a *Magyar Simplificissimus* következő egysége alapján írta meg (211—16.):

„Egyéb tréfák között a párviadalt is megengedik a nőtlen legényeknek és akármelyik kérkedő kihívhatja a másikat egy szál kopjára, vagy lándzsatorésre a következő módon. A dolgot egy forint lefizetésével a városbírónál kell bejelenteni. Ha ez megtörtént, a bíró kötelezi őket, hogy egymással ne kötekedjenek, se meg ne hátráljanak húshagyóig, amikorára a lándzsatorés határnapja ki van tűzve. A kijelölt ideig mindegyik elláthatja magát vérttel, páncéllal, karvassal és jó lóval. A kopját vagy lándzsát persze vashegy nélkül a felsőbbbség adja, egyforma hosszú-

ságban és csalafintaság kizárásával. Amikor odanyújtották nekik a kopját, két oldalról, megfelelő irányban, egymásnak rohannak. Nyereg nincs a lovon. Aki a másikat a lóról lelöki, az győz. Gyakori eset, hogy jókora husáng is van náluk, s az, aki ellenfelét földre terítette, leugrik lováról és a másikat alaposan végigveri. Bizony megtörténik, hogy némelykor a kihívó kapja a legtöbb ütést és hozzá a csúfságot. Nagyrítkán megesik, hogy valamelyik fél nem akar megjelenni. Ilyenkor az, aki kiállt a viadlra, vesz a mézáróstól egy hólyaggal bevont lámpát, égő gyertyát tesz bele s ezt egy pár rongyos nadrágszárral lándzsára kötve, benyargalja vele a város utcáit, kikiáltja ellenseje nevét s kérdi az emberektől, nem látják-e a, tisztességgel legyen mondva mit, vagy nem tudják-e, hol lenne feltalálható. Annak, aki nem jelenik meg, ezt el kell viselnie. Különben ötven vagy még több hajdú van kirendelve, hogy ha a felek kellőképpen megfizettek egymásnak, szétválasszák őket s békét teremtsenek. Ilyenkor rendszerint mind a kettőt feldicsérik, s ezzel elérik, hogy megbocsátanak egymásnak, s ismét jó barátokká válnak.” (168–69.)

A bíróválasztás nagy esemény volt a XVII. század második felében. A főbírói állásra csak a patríciusoknak tetsző embert jelölt a polgárság. Megválasztása épp ezért fényes kiültségek között történt. Jókai a főbíróválasztás leírását (228–32.) a *Magyar Simplicissimusban* találta meg.

„A bírót a három szent király napján választják a következő szertartásokkal. A várost zárva tartják. A szószóló mindenféle nemzetiségből, magyarokból, németekből, tótokból válogatott, minden felekezethez tartozó, katolikus, lutheránus és kálvinista száztagú gyülekezettel a városházára megy. Ott vagy új bírót választanak, vagy újból megerősítik a régit, valamennyiök határozatából és hozzájárulásával. Amikor ez megtörtént, kivonulnak a temetőbe, amely vastagon szalmával van behintve. A régi városbíró is oda indul a tanácsosok által kísérve. Az összes céhek mesteremberei szerszámaikkal, amiket rudakon, vagy kézben visznek, a temető előtt állnak fel. Mindezek, mihelyt a megválasztott nevét meghallják, az új bírónak szerencsét kívánnak és ajándékaikat a házához szállítják. Ezek között van egy új hatlovas kocsi is, hosszú, sima tölgyfaszálakkal magasan megrakva. Ezt a fát egy évig és egy napig nem szabad nekik elhasználni, mert ez (úgy mondták nekem) a kocsival együtt arra szolgál, hogy, ha a törökkel való cimboraság derülne ki rá és bebizonyulna, ebből rakják meg a máglyát, amelyiken elevenen megégetik. Mert már egy ízben – amint mondják – egyik városbíró elárulta a várost a Folgasdi-kapunál, amely jelenleg el van falazva s egy szilárd, jól őrzött bástyával van megerősítve.

Mihelyt a szószóló kikiáltja az új bíró nevét, a két legfőbb tanácsúr

egy erre a célra rendelt székhez vezetí s leülteti rája. Erre megszólal a városi trombitások és muzsikuskok dobja és trombitája. A négy legifjabb tanácsúr háromszor felemeli a székkal és a község ugyanennyiszér rákiáltja: Vívát! Ezután valamennyien processzióval bevonulnak a templomba, eléneklik a Te Deum laudamust és más énekeket zenekísérettel, s meghallgatnak egy-egy rövid német és magyar bíróválasztási prédikációt. Végezetül a bíró uramnál pompás lakoma van, amelyre valamennyi nemzetség templomi és iskolai személyzete hivatalos. Ezt jó ének és zene kíséri." (165—66.)

Jókai a regényhez készített jegyzetében (311.) a „máglyának szánt deszkák” forrásáról írva Wagnert idézi. Itt megint csak azt kell mondani, hogy a motívum elsődleges lelőhelye legjobb tudásunk szerint a *Magyar Simplicissimus*, és Wagner is onnan emelte át saját művébe.

A korabeli kritika élesen támáda azt a logikátlan természetellenes gondolkozásmódot, ahogy Bálint és Mikhál a halált választotta inkább, mint hogy feltárják az igazságot. Még inkább kifogásolták, hogy Bálint az első adandó alkalommal megszökik kedvese holtteste mellől a vérpadról. (277—82.; l. az *Irodalom* c. fejezetben.) A kritikának igaza van. Jókai csak annyiban menthető, hogy hűségesen követte forrását. A *Magyar Simplicissimus* valóban ír egy házasságtörő fiatalemberről, aki kedvese halála után, ritka szerencsével menekült meg a bakó kezéből. „Épp ezen a télen történt Kassán egy különös esemény. Három személyt fogtak el: egy katolikus diákot, aki öszel szőlőt őrzött és ezenközben agyonlőtt egy embert, egy magyar lutheránus polgárt, mesterségére kerékgyártót, valamint egy férjes asszonyt, akivel a polgár házasságtörésbe esett. Törvényt láttak felettük és elvégeztetett, hogy mind a hármat egyazon nap fogják lefejezni. Nagy hideg volt. Először a diák ment egy jezsuita atya kíséretében a pellengérhez a kijelölt vesztőhelyre, ahol is a hóhér segédje annak rendje s módja szerint lecsapta a fejét. Ezt követte a házasságtörő asszony, aki kálvinista volt, lelkész nélkül. Ehhez hozzásegődött előbb egy lutheránus pap, azután a jezsuiták is vizasztalására akartak lenni. Az asszony ezeket visszautasította és a lutheránus lelkiatyát választotta vizasztalól. Azután utolsónak jött a polgár a kivégzés helyére. Még egyszer megcsókolta vétkes társát, mondván: nem sajnálja, hogy meg kell hálnia, mert ilyen szép asszonyszemély hal meg vele együtt. De csakhamar elvitték szeme elől az asszonyt és a hóhérsegéd ennek is fejét vette. Alighogy ez megtörtént, a polgár erőszakkal benyomult a körbe a korlát mögé, rászólt a hóhéra, ne merjen hozzányúlni, lekanyarította rókamállal bélelt magyar mentéjét és hangosan kiáltott: „Amelyik becsületes legény segít a tetemet koporsóba tenni, annak ajándékozom ezt a mentét!” Csakhamar beugrott egy a körbe és segített neki a testet elhelyezni. Felvette a fejét is és odaillesztette

a nyakához. A hóhérmester, lengyel lévén, így szólt: „Nie tak! ami annyit jelent: nem úgy! „Bízd csak rám”, felelt az neki tótul. És senki sem volt, aki a hóhérnak, vagy a szegény bűnösnek akár ellentmondott, akár igazat adott volna.

A kassai polgároknak egyebek mellett az a kiváltságuk, hogy őket a hóhérnak megkötözni, békózni, vagy vezetni, sőt egyáltalán még csak megérinteni sem szabad. A polgársághoz tartozó bűntevő tetszése szerinti módon két pap kíséretében vonul ki. Vele kell menni kettőnek a legfiatalabb tanácsurak közül, akik az ítélet végrehajtásánál is ott vannak. Ezek a mentéjük alatt viszik a hóhérpallost s kézben tartva nyújtják a hóhérnak. Ez kihúzza a hüvelyéből, amely a tanácsurak kezében marad. Mikor aztán a fővétel megtörtént, a hóhér a kardot a szegény bűnösbe törli, odalép a tanácsurakhoz s a pengét visszadugja az általuk tartott hüvelybe. Mire ők a fegyveres polgárság nagy tömegétől kísérve, a pallost visszaviszik a város házára.

Mikor arra került a sor, hogy a polgárnak le kellett térdelni, ahogy az itt szokásos, arra kérte a hóhért, engedjen neki egy kis haladékot, ájtatos imádsággal akar előbb Istenhez fordulni. Hosszú haját pedig — mert ilyet hordott — felkötötte magának, megkérdezvén a hóhért: jól van-e felkötve? A hóhér fejét csóválta: magasabbra is lehetne és kellene. Erre magasabbra kötötte és újból kérdezte: jól van így? A hóhér igennel válaszolt. „Akkor te is végezz jól velem — szolt —, én férfi módjára fogom elviselni. Az legyen számodra a jel, ha harmadszor kiáltom hangosan: Uram Jézus! Akkor csapd el bátran a fejemet.” Sokáig tartott még azután, amíg végre letérdelt, imádkozott és harmadszor is Uram Jézust kiáltott. A hóhér pedig szándékosan bírta segédjére a diák és asszony kivégzését, hogy teljes erejében végezhesen a polgárral. Amikor már várta, hogy ez harmadszorra fogja az Uram Jézus kiáltást hallatni, intett a körön belül álló tanácsuraknak a kardért. Ezek odanyújtották, ő kirántotta a pengét, s mikor az ember az égre tekintve nagy sóhajattal, de teljes bátorsággal és férfiasan kimondta, hogy: Uram Jézus, a hóhér is bátran vágott a nyakához. De akkora lendületet vett, hogy a pallossal a kezében hátraesett és a földön ülve maradt.

A szegény bűnös egy nagyot kiáltott: „Ha!” és abban a pillanatban felugrott, hamarabb, mint a hóhér. A mester is felállott ugyan, a pallós a kezében volt, de nem tudta mihez kezdjen. A bábémszokódó tömegből néhányan, különösen a katonák kiabálni kezdtek: „Bocsásd el! Mások ellenben azt ordították: „Ne bocsásd! Ki volt jobban megijedve, mint a két tanácsúr, akik mellett a korlátan belül Simplicissimus is állott. Mivel sokan kardot rántottak, szétszakadt a kör és a szegény bűnös kiszaladt belőle. Eközben leesett az egyik lábáról a magyar- vagy török-szabású sőlya, avagy papucs. Visszament tehát néhány lépésnyire, fel-

kapta és azzal befutott a jezsuita kollégiumba. Felment a templomba a karzatra s megállt az ablakban, miközben felkötött haját ismét lesímtotta. Itt látták őt valamennyien a legnagyobb megdöbbenéssel. A tanácsurak erre visszatolták a pallost a hüvelybe, elballagtak a városházára, ahol nem valami jó fogadtatásban volt részük. A teljesen megzavarodott hóhér pedig, miután valamennyire összeszedte magát, hangosan kiabált a templom ablakában álló megszökött bűnösre: „Ptaszku Przysiegam Bogu Krotkym czasem przyjdiesz zaszé de moje reki!” Ami azt jelenti: „Madárka, esküszöm az Istenre, rövid időn belül ismét a kezembe kerülsz!” És ez be is következett.

A város előljárósága ugyan a jezsuita atyákhoz átüzent, s követelte az ember kibocsáttatását és kiszolgáltatását, de hiába. Ez még abban az órában megáldozott náluk (habár a vesztőhelyen szokás szerint már a lutheránus paptól is felvette az Úr testét, tehát egy óra alatt kétszer áldozott), ők pedig kijelentették, az ember náluk keresett menedéket, tehát ki nem lökhetik. Ám az ajtók nyitva állnak számára, nem tartják vissza erővel, mehet, ahová akar. Éjjel-nappal, nyíltan és titokban vigyázták, hogy valamiképp elcsáphessék; minden fáradozás hiábavaló volt. Végül is nyilvánosságra jött, hogy két franciskánus kivitte a városból. Beletették egy ládába, arra rúhték s így szekereztek ki vele.” (153—57.)

Ide mindjárt kapcsoljuk a *Magyar Simplicissimus*nak azt a részét, amely a farsangi mulatságokról beszél. Jókai regényében ez az alkalom teszi lehetővé Kalondai Bálint szökését a kolostorból. (283—88.) „Húshagyó kedd éjszakáján a mészáros legények egyebek között ilyen különös tréfákat szoktak csinálni. Kötelet húznak a lőcsei vendéglőstől a másik oldalon fekvő őrházig, amelynek közepére egy fonállal jól összekötözött libát akasztanak, lábánál fogva. A legények nyergeletlen lovon futtatnak el a kötélt alatt és igyekeznek elkapni a liba nyakát. A kapkodás és nyargalás addig tart, amíg valamelyik a lúd fejét le nem szakította. Ez aztán hirtelen elvágat vele s jól elrejtí, mert a többiek úzóbe veszik s igyekeznek tőle elragadni; pedig, aki a fejet elvitte, egy évig főlegény és a mesterségbeliek között különös kiváltságokat élvez. Ilyen időtájban szabadítják fel tanuló inasait is. Egyet-egy ketten visznek rudon a csorgókúthoz s a medencébe dobják. Ha az inas jól megfürdött, ismét fel kell ülnie a rúdra. Útközben gyakran megállnak pihenni, mint amikor a levágott ökröt viszik. A szegény nyomorultnak félig meg kell fagynia, mire a szállásra érnek vele.” (167—68.)

Végezetül még azt a jelentős részt kell megemlíteni a *Magyar Simplicissimus*ból, ami a regény végén szereplő Zurdoki-epizód anyagát adta (296—303.) Itt is hűen követte Jókai a forrását és minden motívumot szinte változtatás nélkül másolt át regényébe.

Ezek voltak a lényeges részletek, amiket Jókai a *Szép Mihály* számá-

ra átvett az *Ungarischer Simplicissimus*ból. Néhány kisebb átvétel is van még (egyes városi tisztségnevek, a kivégzett sokgyermekes apa epizódja, Bálint első török elleni csatája stb.), amelyeket azonban már nem tartottunk szükségesnek idézni.

Ezután a sok átvett motívum után szinte követelősen vetődik fel a kérdés: Teljesen önálló műnek tekinthetjük-e a *Szép Mihált*? Jókai sokszor követi egész szorosan forrásait (az *Erdély aranykoránál* Csereit, a *Szeretve mind a vérpadig* esetében Thalyt), de ennyire talán sehol sem, mint regényünk esetében. Különbözik is az előzőeknél, a történetíró követte, amihez joga van minden írónak, de a *Szép Mihál* esetében lényegében egy kalandos, barokk regényt ültet át jelentős mértékben. Sokat átvett ugyan Jókai Daniel Speer könyvéből, de talán mégsem a plágium vádját kell a mellének szegezni, hanem inkább annak örülhetünk, hogy ez a magyar vonatkozásokban oly gazdag német könyv végre anyanyelvünkön is megszólalt. Turóczi-Trostler József írja: „Bátran azt mondhatnók, hogy a *Magyar Simplicissimus* pótolja a XVII. század hiányzó magyar regényét.” (Bp. 1956. Bevezetés 9.) Azonban csak részben pótolhatta, hiszen német nyelvű volt, így kevesen olvashatták Magyarországon. A *Magyar Simplicissimus* hatása, mint erre Dézsi Lajos is rámutatott, *A kassai bíró* c. Jókai novellán is érezhető (*A magyar történelmi tárgyú szépirodalom*. Bp. 1927. 126.)

Jókai maga említi forrásai között a már idézett Wagner művet, a *Staedte und Geschichtsspiegel*t is, mely az *Ungarischer Simplicissimus* után négy évvel jelent meg. Az összehasonlítás azonban eredményt jóformán semmit sem ad. Csak olyan esetekben beszélhetünk a *Staedte und Geschichtsspiegel* és a *Szép Mihál* azonos mozzanatairól, ahol a rokonság az *Ungarischer Simplicissimus*szal is kimutatható. Így itt lényegében csak azt mondhatjuk, hogy a *Szép Mihál*ban szereplő Késmárk és környékének jellemzése, továbbá Kassa leírása megtalálható az *Ungarischer Simplicissimus*ban és a *Staedte und Geschichtsspiegel*ben egyaránt.

Érdekesebb azonban megvizsgálni azt, honnan származnak Jókai gazdag növénytani ismeretei, amelyekkel az első fejezetben szinte elkápráztatja az olvasót. A *Természettudományi Közlöny* 1925. márc. számában Moesz Gusztáv *Jókai növényismerete* című cikkében írja, hogy „Jókai műveiben 600-nál több növényfajnak a nevét említi. Bizonyára senki sincs a világ regényírói között, aki Jókait a botanikai vonatkozásokban felülmúlja. A cikkíró sorra kimutatja, hogy hol ismerkedett meg Jókai a növényekkel és milyen növényeket ismer. Pl. „a Hétköznapi elbeszélésében közel 80 növényt szőtt. Az ugyanakkor írt Nepean-szigetben 38 tropikus növényt szerepeltet. Botanikai tudásának egy részét Diószegi–Fazekas *Magyar Fűvészkönyvéből* merítette.” Fecszy Árpádné: *Pár szó Jókai könyvtáráról* című visszaemlékezéseiben elragad-

tatással beszél Jókai hatalmas könyvtáráról: „eszembe jut Papa egyik büszkesége: Oken [Oken Lőrinc (eredetileg Ockenfuss), jelentős német természettudós és filozófus (1779–1851)] nagy természetrajza számtalan kötetben. Pár ezer állat színesen, nagyban. Emlékszem egy madárra, amelynek nem volt lába, csak szárnya és farka és csak nyíló virágok kelyhében él. Egy másik pedig, amelyiknek egy nagy lant a farka ragyogó színű tollakból s ha fúj a szél, — gyenge, — de földöntúli szép hangokat hallat. Elképzelhető, hogy ezek voltak a kedvenceim.

De nem tudom Papának is nem-e, — és ő is nem hitt-e bennük, mert sokszor rajtakaptam, gyönyörködik bennük.” (MBiblszle, 1924. 54.)

Igen, e művekből került ki a *Szép Mihkál* természetrajzi ismeretanyaga is. Forrásaiban természetesen erősen keveredtek a tudományos megfigyelések a tetszetős elképzelésekkel, s ez Jókainál is megfigyelhető.

A forrásul felhasznált könyvek között szerepel Ipolyi Arnold: *Magyar Mythologia* című munkája is, főleg Babura boszorkány babonáinak leírásánál. A *Szép Mihkál* és a *Magyar Mythologia* összevetését a következő fejezetben adjuk.

Ungarischer Simplicissimus, Staedte und Geschichtsspiegel, Magyar Mythologia, Georgica curiosa, csillagászati és természetrajzi munkák, régi városi jegyzőkönyvek. Színes olvasmányanyag, amiből Jókai a *Szép Mihkált* megalkotta.

A SZÉP MIKHÁL SZEREPLŐI

Ortutay Gyula, aki a kritikusok közül a legelismerőbb szavakat mondja a regényről, a regényben fellelhető belső egyensúly, a humánium gondolatának kiemelésekor két regényalakra hivatkozik. Szerinte ezek segítségével érte el Jókai a kívánt művészi hatást. Az egyik Frölich Dávid, a tudós, a másik a derűt hozó, egyszerű vándorzenész, a segítő barát és jó cimborá; Simplex. Mindkét ember élt a valóságban is, és így jogos Ortutay Gyula megállapítása: „Jókai regényének ezt a két ellentétes természetű szereplőjét az elfutó valóságból emelte a mesének maradandó világába.” (ItK 1957. 151.)

Frölich Dávid 1595 vagy 1600-ban született. Az 1595-ös dátum Benda Kálmán közlése nyomán került ide (*Magyar Simplicissimus*. 82. 2. sz. lábjegyzet), míg az 1600-as dátumot Ortutay Gyula teszi közzé idézett cikkében. (A szerk. az 1595-ös dátumot tartja helyesnek.) Halálának dátuma mindkét kutatónál megegyezik: a kiváló tudós ezek szerint 1648-ban halt meg. Frölich — mint ahogy Jókai is megrajzolja regényében — valóban a késmárki evangélikus liceum rektora és korá-

nak Európa-szerte ismert matematikusa volt. Frölich Dávid Késmárkon született. Egyetemi tanulmányait Frankfurtban végezte, ahonnan több-éves külföldi tanulmányútra indult. Kinevezését a késmárki kollégium igazgatói székébe 1630-ban kapta meg. „Hírnevét hazánkban az általa 1633-tól több éven át nagy gondnal készített *Lőcsei kalendárium*, külföldön főképp alapos matematikai dolgozatai szereztek meg. III. Ferdinánd 'császári matematikus' címmel tisztelte meg. Frölich volt az első, aki 1615-ben a Kárpátok csúcsait megmászta és arról ismertetést írt. Számos latin és német nyelven írt műve közül a legnevezetesebbek: *Medulla geographiae practicae* (Európa földrajza, Bártfa 1639.), *Der uralte Deutsch-Ungarische Zipserische und Siebenbürgische Landesmann* (Lőcse 1641.), *Hemerologium Historicum* (Bártfa 1644.), *Gnomologia metrica* (Breslau 1646.). (Vö. Révai Nagylexikon VIII. 185.)

Jókai öregkori olvasmányagát ismerve nem látszik valószínűnek, hogy ismerte volna Frölich bármelyik könyvét is.

A *Szép Miháállal* kapcsolatos forráskutatás sem említ egyetlen Frölich-könyvet sem. Különben biztosra vehető, hogy Jókai, aki a regény folyamán lelkiismeretesen utal forrásaira, azt Frölich valamely munkájának felhasználása esetében annál inkább megtenné, mivel a tudós alakját regényében is szerepelteti. Épp ezért nem érezzük indokoltnak az egyébként figyelemre méltó forráskutatást végző Gálos Rezsőnek azt a megállapítását, amely Jókaitól feltételezi a Frölich-művek ismeretét is. (Gálos Rezső: *A magyar Simplicissimusról*. Temesvári Felsőkereskedelmi Iskola Értesítője 1909–1910. Klny. 3.)

Munkái mégsem érdektelenek számunkra, hiszen ha Jókai nem is, de az *Ungarischer Simplicissimus* szerzője ismerte és fel is használta Frölich műveit. Így, ha áttételen keresztül, de eljutott a *Szép Miháállig* a XVII. századi tudós megállapítása. Hogy Jókai valóban csak az *Ungarischer Simplicissimus*on keresztül jutott el Frölich műveihez, és csak az említett művön át ért el hozzá a szepesi tájképek, szokások, viseletek leírása, Ortutay Gyula is igazolja, aki szerint Frölich „műve, a *Viatorium*, mint Pukánszky Béla írja, korának egyik legjobban kiaknázott forrásműve, mint kiderült a *Magyar Simplicissimus* szerzője, a mi Simplextünk is bőven meríthetett belőle. Jókai *Szép Miháálljának* forrása mégsem ez a derék tudós mű volt, hanem ennek a minden rosszban megforduló, világszavargó Simplexnek egy munkája, az *Ungarischer oder Dacianischer Simplicissimus*.” (i. m. 153.)

Ha Frölich könyvei nem ismerte is Jókai, de magáról a tudósról többet kellett tudnia, mint amennyit az *Ungarischer Simplicissimus* ír róla. A *Simplicissimus* mindössze egy mondattal emlékezik meg a tudósról. „Sz. János napjáig látogattam Késmárkon az iskolát, magánúton pedig Frölich Dávid uram híres matematikus tudományába jómóddal

beclekóstoltam.” (*Magyar Simplicissimus*. 82.) A régebbi források általában röviden, egy-egy mondattal emlékeznek meg csak Frölich alakjáról. Így Jókai fantáziája szabadon alakíthatta egyéniségét. Mindössze csak arra kellett ügyelnie, hogy megmaradjon elismert matematikusnak. Matematikai tudását egyébként Jókai másik forrása, a *Staedte und Geschichtsspiegel* is kiemeli. „Allhier hielte sich weiland der beruchmte Mathematicus David Frölich auf.” (I. k. 84.)

Annait azonban feltétlen tudnia kellett Jókainak, hogy matematika mellett csillagászattal, orvostudománnyal és naptárkészítéssel is foglalkozott Frölich. Jókai fel is használja ezt a tényt, és a kuruzslással egybefolyó gyógyítás nagy tudósának tünteti fel. Meg is róta érte a kritika: „Jókai regénye Frölichet asztrológusnak tartja, aki horoszkópiumokat állít fel és életelixíreket árul, szóval szélhámos.” (Lám Frigyes: *Jókai és a Szepesség*. ItK 1943. 293.)

Frölich orvostudományi ismereteit különben Szinnyei is említi. (*Magyar írók élete és munkája*. III. k. 817.) Tehát nem túloz Jókai, mikor gyógyításhoz értő embernek tartja. A horoszkópiumok felállítása és életelixírek készítése abban az időben még nem számított szélhámoságnak.

Az a tény természetesen költött, hogy Frölich lánya lett volna az, aki férjhez menve a löcsei hóhérhoz, a világ megbotránkozását váltotta ki. Frölich Dávid szerepeltetése időben természetesen fikció. Fikció már az *Ungarischer Simplicissimus*ban is, de még inkább az a *Szép Mihál*-ban.

Jókai így kezdi regényét: „Nagytiszteletű és tudós Frölich Dávid uram híret messze föld ismeré, azon időkben, tudniillik ezerhatszáz ötven táján . . .” Közben leperreg a cselekmény, majd a regény végén így ír a tudósról: „A derék tudós Frölich Dávid pedig még sok számos évig oltotta a tudományokat az ifjú nemzedék elméjébe és gazdagította a világot fölfedezéseivel. Később koráig levelezésben állt a külföld legkitűnőbb tudósaival.” Most, ha figyelembe vesszük, hogy Frölich Dávid 1648-ban meghalt, akkor látni kell, mennyivel tovább élt Jókai regényében, mint a valóságban. Ehhez hasonló felületesség másutt is előfordul Jókai történelmi tárgyú műveiben.

Erre az időbeli eltolódásra egyébként Mollay Károly is felhívja figyelmünket, igaz, hogy ő csak a *Magyar Simplicissimus*szal kapcsolatban teszi meg. „Simplex egy helyen említi Frölich Dávid nevét, melyre M. Zeiller hívhatta fel a figyelmet. A késmárki tudósra való hivatkozás természetesen fikció, de néhány jelentéktelen részlet forrására vezet. Simplex saját állítása szerint, május elejétől Szt. János napjáig (jan. 24.) maradt Késmárkon, ahol ‚privatima bey Herrn David Frölichen hochberümten Mathematico feinen Anfang seiner Kunst gemacht‘. (XIII. fejt.)

(Magánúton pedig Frölich Dávid uram híres matematikus tudományába jómóddal belekóstoltam.) Frölich Dávid meg 1648. ápr. 24-én halt meg. Ha tehát Simplex 1648 Nagyhetén (márc. vége) indul Magyarországra, akkor valóban már nem találkozhatott Frölich Dáviddal Késmárkon. Ha fiktív is a Frölichre való hivatkozása, ez még nem jelenti azt, hogy nem járt Késmárkon. Simplex hallhatott Frölichről és munkájáról, mielőtt még Zeiller művét meglátta volna. (Mollay Károly: *Ungarischer oder Dacianischer Simplicissimus*. PhK 1958. 663.)

A korszak Szepességének képéhez, kulturális viszonyaihoz mindegyesetre hozzátartozik Frölich Dávid alakja, aki valóban jelentős ember a tudományok történetében: „A szintén szepességi Czvitinger első irodalomtörténetírónk, majd Horányi is dicséretileg emlékeznek meg róla, a derék Wallaszky Pál pedig ezt írja irodalomtörténetében: ‚insignis hic mathematicus Caesareo-Regius fuit per Hungariam’ [híres volt az a császári-királyi matematikus Magyarország-szerte].” (Gálos Rezső i. m. 7.)

Jókai szerencsésen alkalmazta az írói szabadságot, és ügyesen tette meg Frölich Dávidot Mikhál atyjává. A megrajzolt kultúrtörténeti események közé jól illeszkedik a valóságban is élt tudós alakja.

Simplex alakja nem mondható élő ember irodalmi tükörképének, mint a regénybeli Frölich Dávid, mégis a történelemé. Az európai irodalom sok élő alakjából elesett és megalkotott típus. Alakját több nép irodalma őrzi, és tette fogalomná. „Sokkal nevezetesebb ember, mint amilyenek Jókai regényéből kitűnik. Őseredeti művoltában kalandor, tövestül-gyökerestül csavargó. A zivataros, változatokban gazdag XVII. századnak, a harmincéves háború századának a fia, aki furán fejlett egyéniségeért és cselekedeteiért egyformán érdekes, alapjában véve talán nem olyan nemeslelkű fiú mint Jókainál, de egészében különös, még furcsaságában sem ellenszenves alak.” (Gálos i. m. 1.)

Simplex alakja figurájából Jókai regényében két szereplő születik, és mindkettőben megtisztulva látjuk viszont a derék csavargót. Az egyik a regénybeli Simplex, a másik Kalondai Bálint.

Kalondai Bálint teljes egészében Jókai fantáziájának szülötte. Eltekintve attól, hogy az *Ungarischer Simplicissimus* ír arról, hogy Simplexet egy kassai mézszáros fiával együtt fogták el a török martalócok, aki azonban szerencsésen megmenekült.

De megalkotása úgy történt, hogy az *Ungarischer Simplicissimus* kalandos életű hőst szinte kettévágja írói képzeletével, és mindazt, ami a sziléziai csavargóból vitézi, bátor, katonás, átruházza Kalondai Bálintra. Ő az, aki kiszabadítja és megmenti kapitányát. Míg diák- és katonaeveit éli Kalondai Bálint, addig simplicissimusi alak, de mint Kassa főbírája már a tökéletes Jókai-zsenik közé tartozik.

Mikhál esetében szintén kevés anyagot kapott forrásaiból. Nála azonban a név megválasztása az, ami figyelmet érdemel keletkezés-történeti szempontból. Jókai igyekezett különleges nevet keresni hősnőjének. Olyan nevet, melynél „első hallásra” mindenki férfira gondol. „Goromba hangzású név”, melybe „nem kap olyan könnyen bele a gonosz”. Ezért a névért a *Várad Regestrum* lapjaira vagy Páriz-Pápai Ferenc szótárának Bod Péter-féle kiadásához nyúlhatott vissza az író. A Mikhál tehát régi név, és valóban nagyon ritka a Mihálynak ez az alakja. (Vö. Hajnóczy Iván: *Bánk Bán forrásaihoz*. ItK 1932. 5.)

Babura Pirka alakja a *Magyar Simplicissimus*ból került a Jókai-regénybe. A forrás azonban csak egy epizódot mutatott be, azt, amikor a fekete bakkecske elhozza a kívánt kedvest. Pirka néphiten alapuló boszorkány tetteinek eredete a *Magyar Mythologia* olvasása közben tűnik szemünkbe. A boszorkány alakját Jókai az alapforrásból merített „bakkecske” epizódon túlmenően felöltözteti a *Magyar Mythologiába* foglalt népi hiedelem emlékeivel. A *Szép Mikhál* és Ipolyi Arnold *Magyar Mythologiájának* néhány párhuzama igazolja állításunkat.

Pirka arról beszél Mikhálnak, hogy a párja nélkül élő nőstény galamb ha kikölti tojását, abból lidérc lesz. A lidérc „születésének” számtalan módját mondja el Ipolyi Arnold, de ilyen keletkezésről nem beszél. Általában ganajon kikelt záptojásból vagy emberi hónalj alatt kikeltt kakastojásból származtatja a néphit. (Ipolyi i. m. Bp. 1929. I. k. 309.) A többi részekenél már Jókai is olyan dolgokat ír a lidércről, amilyenek Ipolyinál is szerepelnek. Zavarja bolygó tűz formájában az utasokat; gazdájának bármit elhoz stb. Pirka egyes boszorkánymondásainak, mint pl. a „hopp hírével” felkiáltásnak is megtalálhatjuk eredetijét a *Magyar Mythologiában*. A „hop” lényegében ördögöt jelent. A felkiáltás tehát, „ördög hírével” jelentésű. Azaz az ördög nevében, az ördög segítségével. (Vö. II. k. 177.) Ipolyi a régi boszorkánypörök alapján ír arról, hogy a boszorkányok induláskor használták a „hop hírével” felkiáltást. (II. k. 200.)

A regényben szereplő kecskebak esetről is ír Ipolyi könyve, éppen az *Ungarischer Simplicissimus*ra hivatkozva. (II. k. 200.) Jókai Ipolyitól olvashatta a szerelmi gerjesztő boszorkányos bájjal létezését csakúgy, mint a férjet megutáltató boszorkány-pogácsa készítését. Ezeket be is építi regényébe. (II. k. 198.) A két boszorkány, Ancsa és Pirka boszorkánnyá válásánál érzékelteti Jókai azt, amire szintén Ipolyi figyelmeztette, hogy elsősorban a „családi életbe visszalépett nem talált nők” lesznek boszorkányokká, akik a családon és társadalmon kívüli, foglalkozás és megélhetés nélkül élve lesznek kuruzslókká, varázslókká, szélhámosokká. (II. k. 164.)

Felhasználja ezt Jókai is, hiszen Pirka mint a társadalomból kita-

szított hóhér felesége, Ancsa meg mint a családból elűzött házasságtörő válik boszorkánnyá. Ipolyi beszél arról, hogy az ősi hitvilág belekből jósló emléke élt abban a hiedelemben, hogy a boszorkányok „az állatok és emberek beleit megkötik”. (II. k. 165.) Jókainál Pirka tanítja meg arra Ancsát, hogyan lehet csomót kötni a távol levő hóhérlegények beleire. Ipolyi beszél arról, hogy a beálló boszorkánynak meg kell tagadnia Istent. (II. k. 175.) Pirka is betegesen irtózik Istennek még a nevétől is.

A *Szép Mihály* végén szereplő temetői jelenet (291–95.) egyes mozzanatai, a Drómó emlegetése, a kacagó „kupcihérek”, az ördögökkel enyelgő boszorkányok szintén a *Magyar Mythológiából* kerültek Jókai regényébe. Egyébként a drómó és a kupcihér egyaránt ördögöt jelent. (II. k. 177.) A Simplex tárogatója mellett mulató és táncoló két boszorkány, a boszorkánytisztviselők emlegetése éppúgy Ipolyi Arnold *Magyar Mythológiájának* alapos ismeretére vallanak, mint a többi Pirka személyével összefonódó történet.

A regény többi alakja részben a fantáziából (Bálint anyja, a Zwirina család), részben a történelemből (Homonnay kapitány), részben az *Ungarischer Simplicissimus*ból (a három haramia) került a regénybe.

A regényre vonatkozó adatot vagy feljegyzést Jókai jegyzetfüzeteiben alig találunk. A 12. füzetben szereplő „Kassai bíróválasztás, A máglya, Kassai bor” (73 verso) emlékeztető szavakon kívül csak a regény címe a „Szép Mihály” (71. verso) szerepel. Ez az adat azonban arra is utal, hogy a másik tervezett cím mellett: *Akik vérben dolgoznak*, ezzel a címmel is foglalkozott. (OSzK Oct. Hung. 699.)

IRODALOM

A *Szép Mihál*, miként az 1875 utáni Jókai-regények jelentős hányada, közel sem került oly mértékben a hírlapi kritikák, ismertetések reflektorfényébe, mint a pályacsúcs nagy regényei vagy a 60-as évek némely kiemelkedőbb alkotása. A Jókai-pályaképet értékelő tanulmányok, a jelesebb alkotások vizsgálatát végezve, legfejebb csak említették, vagy néhány soros megjegyzéssel intézték el a regényt. A *Szép Mihálra* vonatkozó tanulmányok egy része már beépült a keletkezéstörténeti fejezetbe, azokat itt már nem közöljük.

Az első hírlapi utalások Jókai saját lapjában láttak napvilágot.

Ék (1876. okt. 15. 1000.): „Jókai Mór lapunkban folyó *'Szép Mihál'* című regényét közelébb a *'Messenger de Vienne'* fogja közleni, mely élénk figyelemmel kíséri hazánk politikai és művészeti eseményeit. A regény francia fordítása később önálló kötetekben is megjelenik.” Az Ék később (1876. dec. 12. 1417.) rövid cikkben tudósít a regény színpadi feldolgozásáról.

A *Még egy jegyzet a Szép Mihálhoz* c. cikkben a következőket írja az Ék (1876. dec. 22. 1492.): „Timkó József urtól, az Abauj-Kassai közlöny szerkesztőjétől vesszük a következő sorokat: Rottauscher, cs. kir. ezredes, a bécsi katonai levéltárból a kassai ügyekre vonatkozó adatokat 1527-iki évtől kezdve összeszedvén, sorrendben összeállította s többrendbeli, városunkat s ennek erődtítményeit a mult századokban feltüntető térképekkel együtt a felső magyarországi muzeumunknak megküldötte. Az akkori kassai népszokások, igazságszolgáltatás, bíróválasztás, farsangolás, táncok s tusajáték épp úgy történtek, mint a szép Mihálban megíratott. De a *'három palizarum'* másként értelmeztetik a mi iratainkban, mint ahogy értelmezi Jókai. A mi irataink szerint: Nagyobb büntetéseknel a botbüntetés *'három palizarum'-nak* neveztetett s abból állott, hogy a bűnöst a földre fektették és három bottal végig verték (lapitották) a hátától kezve lábfejéig. E büntetés legtöbbször oly borzasztó volt, hogy sokan nem is bírták kiállani s bele haltak; az életben maradtakat pedig a drabantok egy teknőben vitték a borbélyhoz.”

Az első értékelő jellegű megszólalást a Petőfi Társaság Lapja (1877. febr. 4. 92.) közölte. A cikk az Irodalom rovatban jelent meg. „Szép Mikhál (Regény, írta: Jókai Mór, Budapest, 1877. Az „Athenaeum” kiadása, 3 kötet, ára 3 forint.)” Idézzük:

„Könnyen zavarba jöhetne, s talán igaztalanná is válnék, a ki Jókai Mór legujabb regényét e műfaj szigorú mérlegének serpenyőjébe akarná állítani. El kellene mondani (és pedig nem az írónak előnyére), hogy a történet háttérében ép úgy, mint szereplő alakjaiban keresi a bizarrt, a szokatlant; hogy az események ép úgy, mint a jellemelek, melyek ez eseményeknek alakulásában tényezők gyanánt szerepelnek, nem az élet megszokott, rendes folyását tükrözik vissza s nem is oly fordulattal, aminőt a költői igazságszolgáltatás teremt magának; megütődnek az epizódok nagy száma felett, melyekben sokszor elvész az eseményeknek vékonyabb ere; s hozhatna föl még sok más egyebet, a minek elmondására bizonyára alkalmat nyujtana bármely kisebb aesthetikai tankönyv átlapozása.

Éreznie kellett e hiányokat magának Jókai Mórnak is, mert regényének végén elismeri, hogy számadással tartozik az olvasónak s a jegyzetekben „Szép Mikhál”-ját korrajz gyanánt igyekszik előtüntetni.

A korrajz azonban sokat megenged az írónak, különösen ha az író Jókai Mór . . .

. . . E szempontból itélve, örömet elismerjük, hogy „Szép Mikhál”-ja igazi költői termék s érdekesen rajzolt képe ama szomorú időknek, midőn a három fejedelem kormánypálcája alatt álló ország vidékeit a százával összecsoportosult haramia bandák tették félelmesekké, a közrend bomlásnak indult s az örökké munkás hóhér nevezetes tényezővé lett a társadalomban. E sötét, szomorú korszak képezi a háttér két nemes szív megható történetének. Jókai „Szép Mikhál”-jának legfényesebb lapjait épen a megragadóan szép leírások, a kedély világának e mesteri rajzai alkotják.

A két szív bűnhődésének, minden kegyetlensége mellett is, elegiacusabb színezetet adott volna, ha Bálint nem akarja túlélni Mikháljának halálát, s ama vesztesség után, melynél nagyobb őt nem érheti, legalább a halálban igyekszik egyesülni azzal, kivel e földön boldog nem lehetett.

A menhelyből való tréfás elmenekülés, a Zurdokin vett véres bucsu — véleményünk szerint — csak dissonantiát szülnek amaz összhangban, melyet a fájdalom minden érzete mellett is előidézne két nemes szív örök egyesülése — a megnyugtató, a mindent kibékítő halálban.”

Szana Tamás, a Hölgyfutár (1877. febr. 8. 46.) irodalmi levelek rovatában közöl ismertetést a regényről. A karácsonyi könyvpiac ter-

mékeit veszi sorra. Ezek között szerepel a *Szép Mihály* is, amelyről a következőket írja: „Jókainak, mint regényírónak lehetnek hibái” — írja, de fantáziája és elbeszélő művészete nagyszerű. Helyesen veszi észre a cikk azt is, hogy az író e „költészettől ragyogó” regényében nem áll mindig szilárd talajon.

„Igaz ugyan, hogy Jókai a *Szép Mihály*hoz csatolt jegyzetekben művét korrajz gyanánt tünteti elő, mi sok bizarr különösnek látszó epizódnak mentesül és igazolásul szolgálhat, különösen oly időknek rajzában, melyeknek sivársága és szigorú erkölcsi nézetei a mostaniaktól nagyon is elütők valának; de a költőnek azért elsősorban mégis arra kell vigyáznia, hogy fölvetett alakjainak rajzában az örök emberi vonások jussanak érvényre s kerüljön mindent, mi lélektanilag nem igazolható.

Szép Mihály a kétszáz év előtti idők keretében is oly szép lelkületű értelmes nőnek van feltüntetve, aminők az emberiség boldogítására mindenkor voltak és lesznek; de kedvese a bátor és nagylelkű Kalondai Bálint, ki ezer akadállyal küzdve, öt hóhér férjének börtönéből kiszabadítja, s vele a földön képzelhető boldogság legszebb napjait éli, jóformán kivetkőzik jelleméből, midőn Szép Mihályját a vérpadon látván elvézenni, még tovább is élni óhajt, s az első kedvező pillanatot arra használja fel, hogy a vérpadról utat törve magának, a jezsuiták asylumába meneküljön.

Nem lehetett e megjegyzést elhallgatnom, bár másrésről örömmel vallom be, hogy „*Szép Mihály*” egyes lapjai, mint a hóhérlak sötét, buskomor rajza, a becsületes jó Simplex jellemzése s általában a leíró részek, Jókai genialitásáról a legfényesebben tanuskodnak, s a költő legszebb termékei mellé helyezhetők.”

A legterjedelmesebb és legalaposabb korabeli kritikát V. cikkfő tette közzé *Szép Mihály* címen. (NH 1877. febr. 25., majd folytatása NH 1877. febr. 27.)

„Azt hisszük, az olvasó is ép úgy van a regénnyel, mint a bíráló: midőn visszatekint a három kötetes szövedék tarka sűrűjébe, önkénytelenül a Diogenes lámpáját kapja fel, mellyel e kedvetlen bölcs kereste az — embert. Mert a „*Szép Mihály*” nagy hijjával van az — embernek . . .

Az még igen egyszerű változás nála, hogy a „*Szép Mihály*” tulajdonképeni hőse: Kalonday Bálint, ki az iskolában tanulni egyáltalán nem, csak verekedni szeretett, s aztán katona és mészáros lett, felesége oldalán csakhamar Kassa városának sokat tudó, bölcs bírója válik . . .”

Jókairól írja: „A sok írás szórakozottá tette gondolkodását, hüvösebbé kedélyét, s rákapatta a bizartságok, képtelenségek hajhászatára. — Roppant bő írói erét mi sem mutatja jobban, mint az, hogy e gép-szerű működés közben is ennyire képes még mindig oly műveket adni, melyekből sohasem hiányoznak a megragadó részletek, s még min-

dig fordulnak elő, a regény mellékösvényein, kedves alakok, minő a „Szép Mihály” Sára asszonya, e szívben, gondolkodásban, cselekedetben egyszerű, erős rokonszenves polgárú.

De midőn őt a tehetség gondosabb használására intjük, nem is azt hibáztatjuk benne, hogy sokat ír, hanem a módot, a mint ujabban e sokat írja. Az ötvenes években is gyorsan, egymásután jelentek meg az ő regényei. De nem egymás mellett — és ez a különbség lényeges. Hajdan sohasem irt egyszerre két regényt, most ir néha hármat is. S ez annyi, mint a termékenységgel járó természetes hátrányok erőszakos szaporítása . . .

A költő odajut, mint a staggionék hajszájában hangját vesztett tenorista: mivel énekelni már nem tud, kiált. Előáll továbbá a konfuzió, alakok, nevek eltévesztése, kirívó lélektani, földrajzi, történeti baklövések, s az ellenmondások gyakorisága. A költő nem ér rá átnézni sem, a mit egyszer leirt. Így kerül toll alá a „Szép Mihály”-ban Eperjes egy füst alatt a szepességi városokkal, bizonyára tévedésből, mert ki tehetné fel Jókairól, hogy ne tudná — Sárosmegyének mi a fővárosa . . . Így történik meg, hogy a „Szép Mihály” gonosz boszorkánya a harmadik kötetben egyszer csak Kassán ama piros selyemruhában jelen meg, melyet a második kötetben már rég elprédált Lengyelországban. Ezek ugyan mind kis hibák, . . . de jellemzők ama dolgozásmód hátrányosságára, melyet Jókaiiban hibáztatunk, melyről őt — lebeszélni szeretnénk.

A „Szép Mihály” két fő baja az, hogy személyei — mint már mondtuk — nem emberek, cselekvénye pedig a logika híjjával van. Pedig írónk ezuttal régi krónikákban fürkészett, hogy regényének eseményét korrajzi adatokra, részben megtörtént tényekre alapítsa . . . Néhol, midőn maga is attól fél, hogy regényében egyet-mást nagyon is vadregényesnek (képtelennek) gondol az olvasó, siet hivatkozni is e könyvekre, s azzal védi magát, hogy a miket elmondott, valóban megtörténtek. De felejt valamit. Az, hogy valami megtörtént, nem teszi érdekesebbé a költői munkát, sem pedig nem védi az író a valószerűtlenség vádja ellen.”

Tartalmi ismertetés következik a febr. 25-i cikk folytatásaként. A kritika annál a résznél állapodik meg, ahol a fiatalok elhatározzák, hogy nem fedik fel titkukat, inkább meghalnak. Ehhez fűz aztán kritikai megjegyzéseket a cikk írója.

„Regényíró, mint e példa mutatja, bábozhatik így embereknek nevezett figuráival, de maguk az igazi emberek (kik szeretik az életet, becsületet, boldogságot), ily higveleji módon nem vetik oda fejüket a hóhérnak, midőn tudják, hogy nem bűnösök, csak szerencsétlenek.

S még hagyján, ha megkapva a halálvágy sentimentalizmusától

csakugyan meghalának együtt! De Jókainak ezuttal sajtóságos szeszélye támadt a vérpadon csuffá tenni hőstét, kit pedig deréknak, férfinak, rokonszenvre méltónak törekedett festeni . . .

Bálint pedig elkezdi a hóhérral az akasztófahumor ama nyelvén beszélni, melyet az imént az eperjesi három rablótól hallánk, s mely teljességgel nem való Kassa volt bölcs bírójának, s a Szép Mikhál kedvesének ajkára, s aztán mikor a hóhér pallosa nem a nyakát, hanem a haját találja, utcu neki! leszökik a néptömeg közé, s bemenekül a jezsuita zárdába, mely asyllum . . .

S míg egyfelől a szerző igen kegyetlen volt két főszemélye iránt, kiknek semmi más bűnök, mint a szerelem; addigmásfelől csaknem léhán végez azokkal, a kik igazán bűnösök. Az álnok Henrik büntetése nem egyéb, minthogy elcsapott hóhér lesz kontárságaért. Frölich Dávid professor ur meg, a ki természetlenül nevelte lányát s férjhez adta azt szerelem nélkül, még csak azt sem tudta meg soha, hogy mi lett a lányából, s még számos évig oltotta a tudományokat az ifju nemzedék elméjébe és gazdagitá a világot fölfedezéseivel.

Általában egészen felforgatva kapjuk itt a költői igazságszolgáltatás rendjét. Jókai maga is érezhette ezt, mert egy utószóban azt mondja: ha drámának dolgozná fel e tárgyat (a minthogy azóta fel is dolgozta), másképp végezné be, mert ott a szinpadí hatás parancsol . . ., de korrajznál — ugymond — kötelezve volt megtartani az alaphangot, s katasztrófával végezni.

Csalódott. Először is nem irt, mint hiszi korrajzt, hanem egy korszak adatait phantasmagorikus összevisszasággá torzítá. Hol van e könyvben a kor igazi színezete, lelke, speciális jelleme? Legfőlebb egy pár szép leírásban, minő a hegyaljai csetepaté, melyet a Sára asszony a szekérről néz (a minthogy két század előtt így folyhattak valóban a kisebb ütközetek), a kassai bíróválasztás érdekes rajzában s néhány mellékes képen, de magok az emberek semmi korhoz nem tartoznak, hanem egy gépszinpad zsinóron rángatott marionettjai. Másodszor drámában és regényben egyformán parancsol a logika törvénye, az t. i., hogy az ok és okozat közt meglegyen az összefüggés, s a cselekvény erejét az összhangzat képezze . . .

De bár az egész cselekvény gyöngé, erőszakolt alakjai — Sára asszonyt, a Dzsigerdilát (e török Potifárnét) s e néhány mellék személyt kivéve — valószínűtlenek, tulzottak; vannak e regényben lapok, melyek az elbeszélői költészet bájával és erejével birnak. Ilyenek a török világi epizódok, ilyen a hegyaljai csatározás, a Sára asszony anyai szeretetének, hitbuzgóságának és török-téritésének rajza, s ilyen az a rhapszodisztikus leírás, midőn a muskétások lesik a Mikhál sirjához jövő Bálintot . . . De ott, ahol írónk borzalmast akart groteszk módon

festeni, . . . a színezést oly ríktívá tette, hogy majdnem a paródia hatását teszi reánk.”

A Magyar Polgár (1878. jún. 25. 14.) rövid hírben közli, hogy „Jókai Mór *„Szép Mihkál”* című regénye Berlinben Janke Ottó kiadásában népr.étül is megjelent egy vaskos kötetben, igen csinos kiadásban.”

A Magyar Polgár rövid híre után sokáig nem írtak a *Szép Mihkál*-ról. A huszadik század elejétől azonban néhány vonatkozásban ismét beszélnek a regényről.

Dr. Hajnóci Iván: *Magyar költők a Szepességben* (Közlemények Szepes Vármegye Multjából 1912. 57.) című cikke közli, hogy a magyar írók és költők közül kik jártak a Szepességben. Ezek között említi Jókait is, „hogy költői lelkét megihlették emlékeink és történelmi multunk, azt több regénye és elbeszélése is mutatja, legkivált a *Lőcsei fehér asszony* és a *Szép Mihkál*”.

Magyar írók svéd nyelven (It 1914. 67—68.) c. cikkben a következők olvashatók: „A magyar szépirodalom különben Jókai regényeivel jelenik meg a svéd könyvpiacón. (1875.) Albert Bonnier, még ma is a legelső svéd könyvkiadó cég füzetes regény-vállalatot indított meg és ebben kiadta Jókai *»A szegény gazdagok»* c. regényét Karl Hemgren fordításában.

Ettől fogva minden évben megjelenik egy-két svéd Jókai fordítás. *A fekete gyémántok*-at, *Az aranyember*-t követik *A szerelem bolondjai*, *Az új földesur*, *Szép Mihkál*, stb. A fordítások természetesen kizárólag német fordítások alapján készültek, de azért általában sikerültek.”

A *Három híres kalandregény* (Az Erő 1925. jan. 5. 104.) c. cikk is foglalkozik a regénnyel: „Annál élénkebb örömmel üdvözöljük a száz év után visszaforduló régi ismerősöket, a néhai való Szekér Joachim *„Magyar Robinsonok”* című regényét, két magyar katonának emlékezetre való izgalmas kalandjait három világrészben, s a másikat, a *„Magyar Simplicissimus”*-t, a jámborságától az események árján hőssé sodródott száz diákgyerek lélekelállító kalandjait. Soha kedvesebb alkalma nem volt ennél a magyar ifjúságnak *„tettenérni”* az alkotó zsenit, mert Jókai ebből a regényből írta a *„Szép Mihkál”* című regényét. (Mindkét regényt a Béta-vállalat adta ki a tudós Turóczi József átdolgozásában, mert a régi nyelvezet már egészen avas volt s így élvezhetlen a mai olvasók számára.)”

Budai Dezső *Jókai lelke* c. (Nyugat 1925. I. k. 326.), a Jókai-hősöket osztályozó és csoportosító dolgozata a *Szép Mihkál* három hősről beszél. A diákok csoportjában említi Simplexet, aki mentorként keresztezi a szép Mihkál útjait. Az *Aki máshoz megy* csoportba besorolja Mihkált is: „hiába kéri a becsületes fiskális a szegény Henriettet, hiába is kérné a szegény szolgabíró Temetvényi Pálma grófnőt, hiába is

emelné Fráter György a nagyra hivatott diák a csodaszép Zápolya Borbálára, vagy a másik szegény diák a szép Mihálra szemét, mikor pályavégzett urak, nagy urak viszik el a gazdagságba a szeszélyes kincset." A nagyszonyok csoportjában kiemeli az erős Kalondayné.

Hankiss János (*Jókai et la France, Revue de Littérature Comparée, Paris, Avril-Juin 1926. 262—63*) francia nyelvű tanulmánya a következőket mondja a regényről: „A Cromwell bevezetőjében és a francia színházművészetben elvetett ködös teória még sohasem termett olyan tökéletes, olyan világos gyümölcsöket, mint amilyeneket ebben a regényformában írt drámában.

A hősnő egy puritán erkölcsű professzor, egy protestáns lelkész leánya, aki undorodik minden véres cselekedettől. A leány teljes és boldog engedelmességben él egy szép kertbe bezárva. Két kérője közül nagyon is szíve ellenére egy szelíd és szőke fiatal protestáns lelkészt választ; kénytelen elutasítani azt, akit szeret, mert foglalkozása mészáros, és élőlények lemészárlásából él. Egyszer csak kiderül, hogy a fiatal férj apja a város rettenetes teljhatalmu ura: a hóhér.

A stílus, amelyet a rövid bekezdések jellemeznek, közeljár Victor Hugo stílusához, aki szintén szeretett hidegnek és személytelennek mutatkozni természetesként feltüntetni a borzalmast, a csodálatost, azt, amit lehetetlen elfogadni anélkül, hogy kínos erőfeszítéssel ellent ne mondjunk.

Ilyenek azok a mondatok is, amelyek a Szép Mihál rémes meglepődése után következnek . . .

A dráma nem végződik be ezzel a felismeréssel. A hóhér, aki egyben romantikus igazságszolgáltató, azt hiszi, hogy ki kell végeznie fiát, mert szerinte bűnösebb, mint az összes tolvaj, akit valaha is lefejezett: Ekkor azonban a romantikus francia dráma hősnőinek igazi tanítványaként a fiatalasszony kér kegyelmet a szörnyű apától férje számára, akit pedig nem is szeret.

Megcsókolja a hóhér kezét, ez nagy ellentét, amely a megalázódó ártatlanságot állítja élénk és a hivatásos gyilkost, aki elfogadja a fiatalasszony tiszteletadását.

A hóhér házának leírása, amellyel a regény VII. fejezetében találkozunk, emlékeztet a *Han d'Islande* egyik hasonló leírására.

Az igazi tragédia azonban abból támad, hogy a hóhért egyik áldozata halálra sebzí. Fia, aki aféle formátlan Cid, úgy látja, hogy kénytelen bosszút állni, ami szükségszerűen apja foglalkozására kényszeríti.

Felesége végül is elmenekül hazulról, de nem leli meg boldogságát, mivel a rettenetes végzet elúzi a környékről. [?]

Ez a regény összegyűjti a romantikus szerzők csaknem valamennyi kedvelt személyiségét. A hóhér és ártatlan áldozata mellett megtaláljuk

az ügyes szélhámost és a boszorkányt is. A csaló Simplex a Triboulet-k, a Gringoire-ok, a Cyranok és a Fantasiok társaságába való. Leleményes ötleteivel segíti a szerencsétleneket, akik a társadalom keretei között meg vannak fosztva védelmezőjüktől és méltó francia kollégáihoz, különösen Hilarion Mathieuhöz, Arlincourt híres vicomtejához, akit a romantikusok fejedelme címmel ruháztak fel.

Babura Pirka a boszorkány kevésbé szimpatikus, ne vegye azt rossz néven Michelet teóriája.”

Bernfeld Magdolna *A németiség Jókai Mór megvilágításában* (Bp. 1927. 40.) c. cikke a következőket írja: „A felvidéknek több német lakosságú városával: Kérmárkkal, Szebennel, Kassával foglalkozik Jókai *„Szép Mihál”* című regényében. Fontosabb forrásmunkául *Ungarischer oder Dacianischer Simplificissimus* és, Wagner Johann Christoph: *Christlich und türkischer Staedte und Geschichtsspiegel* című műveket jelöli meg. Ezekből a könyvekből meríti az akkori felvidéki városok leírását s pontosan feljegyzi, hogy a forrásmunkának mely részeit használta . . . Átnézve a forrásmunkákat, tényleg majdnem valamennyi adatának eredetét felleljük bennük . . .

A szereplő személyek jellemei nemzetköziek; általános emberi típusok, kik a német faj vonásait egyáltalán nem képviselik. Az egyetlen Simplexben ismerjük fel a német elemet, ennek alakját azonban Jókai teljesen az *„Ungarischer oder Dacianischer Simplificissimus”*-ból vette át. Ugyancsak nem egészen eredeti a városok leírása sem. Általában a szász nemzeti elemet a regény meglehetősen homályosan állítja elénk . . .

A német regényt a kritika magasztalta, mert minden jelenete és leírása magán viselte az élményszerűség bélyegét. Turóczi-Trostler József a *Philológiai Közöny* 1915. évfolyamában tagadja ezt az élményszerűséget, mert igen papirosszagú. Kimutatta, hogy mindenféle útleíró könyvből van összetákolva. Főképpen Frölich Dávid *Viatoriumából* és Zciller *Neue Beschreibung*éből. A német regény e szerint nem más, mint tákolmány, de nagy a kultúrtörténeti értéke. Jókai remekül ért hozzá, hogy alkalmas helyen beleszője meséjébe a művelődéstörténelmre nézve érdekes adatokat.”

A tanulmány később rámutat néhány történelmi tévedésre: „Azt állítja Jókai, hogy akkor a tizenhat szepesi városból 13 volt elzálogosítva, csak Késmárk, Igló és Lőcse nem. Lőcse és Késmárk nem tartoztak az elzálogosított szepesi városokhoz, hiszen szabad királyi városok voltak. Igló ellenben fővárosa volt az elzálogosított tizenhárom szepesi városnak és később a három koronavárosnak Podolinnak, Gnédzának és Lublónak is . . .

Jókai a szegény Frölichet asztrológusnak tartja, aki horoszkópiumokat állít fel és életelindreket árul, szóval szélhámosnak hiszi.”

Tartalmi ismertetés következik, majd így folytatja: „A regény több, mint tarkabarka. A Szepességéről és a felvidéki bányavárosokról igen jó képet kapunk, amelyek természetesen, mind a *Magyar Simplificissimus*ból származnak. Vannak Jókai regényében földrajzi tévedések, így a Branyiszkótú úgy írja le, mint egy örök hóval és gleccserekkel borított szagattott sziklás hegységet.

Frölich könyvéből, a *Bibliotheca Peregrinantium*ból kerültek bele a *Simplificissimus*ba a szepesi tájképek, a Magas Tátra megmászása, a szokások és viseletek leírása. Frölichet Jókai egyébként helyesen szerepelteti. Ő volt a Lomnici csúcs első megmászója 1615-ben, ő volt a magyar túrisztika alapítója. Könyve az első magyar Baedeker.

Bátran állíthatjuk, hogy Jókai *Szép Mikhál* című művéből szepesi levegő árad, és hogy szepesi hangulatok fogják el itt-ott az olvasót... Ezeket a Frölich Dávid Baedekerjéből származó színeket Jókai csctse úgy rakta fel, hogy még ragyogóbbaknak, pompásabbnak látszanak.

A regény túlzott tarkaságát magyarázza a műfaj. A picaroregények tele vannak csodálatos, vérdermesztő és mulatságos kalandokkal.”

Dézsai Lajos *Magyar történeti tárgyú szépirodalom* (Bp. 1927. 119.) c. könyvében megemlékezik a *Szép Mikhál*ról, de a források felsorolásán kívül semmi említésre méltó megállapítást nem tesz.

Hankiss János Victor Hugo hatását keresve a következőket írja: „A *Szép Mikhál*on, mely a múlt büntető és vallató rendszerét riktíté színelentétekkel ábrázolja, erősen megérzik a *Han d'Islande* hatása. Különösen az a részlet jut eszünkbe, amely a hóhér házában játszik. A hóhér feleségének lélektanilag is érdekes esetét Jókai regényes szerelmi történet föld alatti folyosóin keresztül bonyolítja és bogozza ki.” (*A detektívregény*. Debrecen—Budapest 1928. 101.)

Pintér Jenő (*Magyar irodalom története*. Bp. 1934. VII. k.) a következőket írja: „*Szép Mikhál* (1877) felvidéki történet a XVII. századból, sok izgató részlettel s a szokásos Jókai jellemvonásokkal: a mese kitűnően indul, a kompozíció és jellemrajz egy darabig kifogástalan, azután a szerző elkezd ingadozni, az elbeszélés egységét megbontja, a lélekrajzot következetlenné teszi, személyeit hihetetlen kalandokba bonyolítja.” (321.) Majd később megállapítja, hogy a „*Szép Mikhál* meséjéhez egy XVII. századi kalandos regényből, az *Ungarischer Simplificissimus*ból, merítette a motívumokat. A regényt 1877-ben a színpad számára is feldolgozta, de dramatizálása nem sikerült.” (331.)

A korabeli sajtó alaposabb műelemzései után Lám Frigyes: *Jókai és a Szepesség* (ItK 1943. 293.) című cikke foglalkozik a *Szép Mikhállal*. „Jókainak négy szepesi tárgyú műve van: 1. *A lőcsei fehérasszony*. 2. *Szép Mikhál*. 3. *Az apja fia*. 4. *Láda! Kérnek! Jössz-e?*” Megállapítja,

hogy „Jókai ismerte a Szepességet, ha csak futólagosan is, hiszen 1881-ben Kassán kapott mandátumot és 1892-ig Rákóczi városát képviselte az országgyűlésen, mint a szabadelvű párt tagja”.

Sötér István (*Jókai és a Rab Ráby*. It 1956. 30.), valamint *Jókai pályafordulata (Romantika és realizmus*. Bp. 1956. 467.) a *Rab Ráby* korának Jókai-regényeit vizsgálva a *Szép Mihádról* és a hasonló pikaro-stílusú regényekről a következő megállapításokat teszi:

„Míg a 75 előtti Jókai-regények javarésze anekdótákból, kortársi körökben élő történetekből született meg — addig a 75 utáni témákkal mindinkább az frott források, a *Dictionnaire de l'amour*, a *Simplicissimus*, régi lexikonok, krónikák, emlékiratok — s általában, olyan gyűjtemények szolgálnak, amelyek a kuriózumokra vadászó író kíváncsiságát és igényét kielégíthetik. . . Jókainak ez időben nem egyszer már a témái is különösségek, furcsaságok, kuriozumok. De a tévutakra botladozó író előtt néha épp ilyen témák villantják fel bizonyos kibontakozás lehetőségét — és a *Rab Ráby* körüli években fel kell figyelniük Jókainak olyan kísérleteire is, melyek egy sajátos műfaj kialakításához vezetnek. Az eszmeiség túlságosan általánossá válása Jókainál a kuriózumnak nyitott utat. A kuriózum, s általában az érdekesség, a hatásosság hajhászása ott volt bántó, ahol a valóság egy bizonyos tükrözési módját zavarta meg, vagyis olyan műveknél, melyek a történelmi vagy társadalmi regényműfaj tükrözési igényével jelentkeztek. Kétségtelen azonban, hogy oly művekben, melyekben a tükrözés egy sajátos — például: mesei, legendai vagy krónikás jellegű — igénye érvényesül: a kuriózum, a kalandosság, sőt akár a fantasztikum éppen nem zavaróak, éppen nem stílustalanok — sőt: helyénvalóak. Erre szolgálnak példákkal, bizonyosságokkal a *Szép Mihál* és az *Egy hírhedett kalandor*.

Ezek a regények nem 'történelmiek', abban az értelemben, ahogyan Kemény regényei, vagy akár magának Jókainak török tárgyú művei is. A XVII. század éppen nem a történelmi realizmus, sőt, még-csak nem is a romantikus történelmi regény műfaji keretében tükröződik itt — hanem az elbeszélésnek azon a csaknem naiv módján, mely magukat a XVII. századi krónikákat, történelmi anekdótagyűjteményeket jellemzi. Az ilyen gyűjtemények maguk is — a kuriózumok, a furcsaságok, az érdekességek tárházai. Amikor tehát Jókai a XVII. századi tüzéség (*Egy hírhedett kalandor*), vagy egy polgári háztartás (*Szép Mihál*) tárgyi tényeit, eszközeit, apróságait, terminusz technikuszait halmozza — hű marad a kiválasztott elbeszélési műfaj szelleméhez, szabályaihoz. . . Mily könnyedén, mily felszabadultan mozog Jókai ez igénytelenebb műfaj keretei közt — s mennyire híven idomul a legenda, a ballada, és általában az archaikus elbeszélő műfajok technikájához, elbeszélésmódjához pl. a *Szép Mihál*ban. A hatásvadászat egy tiszta,

egyszerű költészetnek ad helyet . . . Az a sajátos kisromantika, melyet a *Nábob*- vagy *Az aranyember*-típusú írásoktól épp az igénytelenebb eszmeiség különböztet meg, a *Szép Mihkál*, valamint a kalandor Hugó történeteiben valóságos hagyományteremtő funkcióval jelentkezik. Jókainak nemcsak az Erdély-mitosz kialakulásában van része — hanem annak az egészségesebb regényességnek tudatosulásában is, mely az egykori felvidék városaihoz, Késmárkhoz, Bártfához, Eperjeshez fűződik . . .

A *Rab Ráby* szomszédságában a *Szép Mihkál*, vagy az *Egy hírhedt kalandor* a kisromantika ugyanoly kitérőit jelentik — mint a *Nábob* szomszédságában az ezeregyéjszakai, török tárgyú regények. De az előbbieknél különös jelentőséget ad az a körülmény, hogy az útját kereső, a tapogatózó Jókai alkotásai — míg a Bach-korszakbeli kisromantikus írások mellett egyenest visz előre az író útja, világosan látott, kitűzött célok felé.” (498—500.)

Ortutay Gyula a *Magyar Simplicissimus* (ItK 1957. 151.) c. cikkében írja: „Jókai *Szép Mihkál* című regénye, a XVII. századi Felvidéknek csodálatos rajza 1877-ben jelent meg; a mind szorongatóbb történet sodrából emelkedik ki a tragikus század, a szerteszét szabdalt magyarság vergődése, a zordon szabályokkal körülkerített felvidéki városok, a végvári harcok, a török foglyok, magyar foglyok kálváriája, ez a különös kegyetlen világ, amely mintha Magyarországon is, Európában is önmaga gyöttrését áhította volna. Jókai regényének csodálandó belső egyensúlya és mértéke éppen abban rejlik, hogy művén átragyog a megértés és humor szép emberisége. Ebben főként két figurája van segítségére. Az egyik: tudós Frölich Dávid nagytisztelű uram, aki nagy tudománya és bölcs latin közmondásai segítségével neveli szépséges leányát, Mihkált a szerencsétlen házasságra, s miközben az egész világ tudoraival levelez s mindenről értesül, ami a messzi Indiákon történik, sejtelve sincs, hogy az egyik közeli felvidéki városban mint kerül hóhérekre egyetlen leánya — s éppen az ő apai parancsa miatt . . . A másik regényalak derűthozó szerepe már nem titok, egyszerű fickó az, mint a neve is mutatja, úgy hívják: Simplex, vagy Simplicissimus. Ő a segítő barát, a jó cimbora Kalondai Bálint, szép Mihkál szerelmese mellett; tréfás fickó ez a trombitás, minden kalandra kapható, a szeretője boszorkány, feltalálja magát a vadindulatú hegyi rablók között is, gyávaságát a csatában ügyességgel leplezi, a török fogságban éppúgy megél, mint Homonnai gróf udvarában . . .

Jókai regényének ezt a két ellentétes természetű szereplőjét az elfutó valóságból emelte a mesének maradandó világába. Frölich Dávid (1600—1648), a „császári matematikus”, valóban a késmárki gimnázium rektora s tudományának híre megjárta a külföldet is . . . Jókai *Szép*

Mikhá-l-jának forrása . . . a minden rosszban megforduló, világcsavargó Simplexnek egy munkája, az *Ungarischer oder Dacianischer Simplificissimus*. (A magyarországi és erdélyi Simplificissimus), ahogy röviden nevezni szokták: A magyar Simplificissimus.”

Téglás Tivadar a regény 1961-es kiadásának utószavában a következőket írja: „A pikaró regény lényeges vonásai Jókainál is megtalálhatók. A *Szép Mikhál* központi alakja a kedves csavargó diák, a tárogatós Simplex, aki különböző urak szolgálatát keresi, és vidám jókedvvel, szókimondással sok mindenről közli az író véleményét. A pikaró regények sok helyütt vaskos naturalizmusa kivillan a hóhérlak életének és a haramiák hátborzongató kivégzésének leírásából. A tarka, sokrétű cselekményt ebben a regényben is csak a hős személye tartja össze.

A pikaró hőst sokféle veti a sorsa, személyén keresztül az ilyen tárgyú mű széles tablóját festheti az ábrázolt kornak. Így kerül Simplex és Kalondai Bálint kalandsorozata mögé a XVII. századi Felvidék rajza, hangulatteremtő kultúrtörténeti színezéssel. Ez a momentum és a remek leíró részek alkotják a *Szép Mikhál* legkomolyabb és legmaradandóbb értékeit. Színes képben elevenedik meg Frölich Dávid alakjával kapcsolatosan a korabeli tudományos oktatás, ahol a horoszkópkészítés, a pestisűző amulett, az életelixír jól megfér a természettudományos ismeretek mellett. Képet kap az olvasó egy régi háztartás belső titkairól, a Felvidék népi ételeiről: a pohánka, tönkölyliszt, csicseri borsó, haricska, domika készítéséről. Felsorakozik a házi patika gyógyszereinek légiója; a liktárium, kinapor, galgant, dictamnus, genciána, pimpinella, bőrvénygyökér és sok más. Tanúi vagyunk a régi cipszer városok szigorú törvényeinek és ceremóniáinak. A bártfai erkölcsvédő szokások, a kassai bíróválasztás, a farsang színes eseménysora, a szigorú büntetések és törvények, a capite plectetur és a három pálcárum szintén jellemző színei az ábrázolt korszaknak.” (*Szép Mikhál. Egy hírhedett kalandor a XVII. századból*, Bp. 1961. 555–56.)

SZÖVEGVÁLTOZATOK

A szövegváltozatok megállapításakor a szerkesztési alapelvek értelmében az első kiadás (1877.), az NK (1896.), az Ék már feltüntetett számaiban szereplő folyóiratkiadás szövegét és a Petőfi Irodalmi Múzeum gondozásában levő töredéket vettük figyelembe. Szövegünk híven ragaszkodik az első kiadás szövegéhez, eltekintve a kétségtelen sajtóhibáktól és egyes névelírások kijavításától. Így a főszöveg az 1877-es kiadás szövege, míg az NK-ban, az Ék-ben és a kéziratrövidékekben szereplő eltéréseket mint szövegváltozatokat közöljük. A szövegváltozatok között nem sorolhattunk fel minden egyes eltérést, előfordulási helyének feltüntetésével. Ez aránytalanul megnövelné a jegyzetanyagot. Az ilyen természetű gyakori variánsokat összefoglaló felsorolásokban adjuk. A *Szép Mihály* helyesírását a JKK első kötete *Bevezetésében*, valamint *A Jókai kritikai kiadás sajtó alá rendezésének új szempontjai* alapján korszerűsítettük. (Kiadásunk főbb elvei. Megj. *Hétköznapok* JKK 298–318.; valamint *Az arany ember* JKK 24. k.)

Az alábbi szavak régi o-ját változtattuk ó-ra: *cirogat, oh, ohaj, ovakodik, rángatozik, skofium.*

Az alábbi szavak ő-jét változtattuk ő-re: *előörs, először, fő (ige), főjj, rőf (mérték), söt, szőlő.*

Egyes személy- és földrajzi neveknél a mai írásformának megfelelő alakot közöltük szövegünkben, zárójelbe téve a Jókai-használta formát: *Abesszónia* (Abyssinia), *Ahmed* (Achmed), *Árgilus* (argylus), *Arisztotelész* (Aristoteles), *Barcsay* (Barcsai), *Kína* (China), *Egyiptom* (Egyptom), *linzi* (lincezi), *Partium* (partium), *Potifárné* (Potiphárné), *Rákóczi* (Rákóczy), *Szilézia* (Silézia), *Tessália* (Thessalia), *Tisza* (tisza). Megjegyzendő, hogy a ma használatos *Késmárk* helyett meghagytuk a Jókai-szövegbeli *Kézmárk* formát. A JKK következetes *Havrán* alakja mellett az eredeti kiadásban *Hafrán*, *Havran* alak is szerepel néhányszor. Az 1877-i kiadásban olykor nagybetűvel írt *Fürmender-t*, *Kajmakám-ot*, *Hanák-ot*, *Kopanicárné-t* kis kezdőbetűvel írtuk.

Összefoglalóan jelezzük, hogy a szövegben gyakran és következetesen helytelenül előforduló *köny* szót a mai helyesírásnak megfelelő formára javítottuk. Ugyanígy jártunk el az *ép, épen, képen* esetében is.

A *valjon, valylyon, vajjon* formák helyett a *vajon* formát közöltük. A fejezetek elején Jókai (miként a Rab Rábyban is) régies helyesírású szöveget közöl. A 23. fejezetnél az egyik c betű fölött *mekcsen* [č], hangérték módosító jel szerepel. Ez azért is érdekes, mivel ez a mellékjel a magyar nyelvben sehol sem szerepel.

A szövegváltozatok felsorolása előtt közöljük, hogy a szövegváltozatoknál figyelembe vett kiadások néhány szót következtelen helyesírással közöltek. Ezeket a mai helyesírási elvek szerint egységesítettük. Így a mai helyesírásnak megfelelő alakot rendszeresítettük az: *ahoz, akor, amulet, boszú, bölcsesség, ehez, eként, eképen, hajtsár, jösz, köny, lapda, lóggat, mingyárt, rosz, viszhang, valamint a fen, fendálló, fentartott, fensík* szavaknál. A *Simplexsel* alak helyett mindenütt *Simplexszel* alakot szerepeltettük.

Havránra egységesítettük a *Havran, Hafran, Hafrán* alakokat. Megjegyezzük, hogy a régi helyesírású alakok — a szövegváltozatoknál figyelembe vett kiadásokban — néhol a mai helyesírásnak megfelelő alakban is szerepelnek, bár az esetek nagyobb részében az első kiadással egyeznek meg.

Az NK az első kiadás *bul-bül, tul-tül, sul-sül* alakjait *ból-ből, tól-től, ról-ről* alakokra javította. Ezeket nem közöljük egyenként.

Lap: Sor:

- 5 : bewlchenn (NK: bewlchen). [A sorszám nélküli szövegváltozatok a fejezetcímekre vonatkoznak.]
 5 Váradtól (K: Váradtul)
 7 mind a hárman (NK: mind a három)
 9 Szepességen (K: Szepességben)
 14 városból (K: városbul)
 16 számíttattak (1877: számítattak, K: számítottak)
 20 Lőcse és Igló (K; É; 1887: Lőcse és Eperjes [Az első kiadás az Eperjes szót sajtóhibának minősíti, és közli, hogy helyette Igló olvasandó.]
 23 Dávid volt (K: Dávid uram volt)
 6 : 5 calculussal, sőt a (K: calculussal <úgy mint a logaritmusokkal> sőt a)
 6 : 9 tudós volt. Amellett (K: tudós volt <bár azt mint felvilágosodott protestáns ember inkább azt játéknak szerette.> A mellett)
 10 felavatott (K: fel{szentelt} avatott)
 22 felülmúlta (NK: felülmúlta)
 23 melyet leányánál (K: melyet <azon célra a> leányánál) korától (K: korátul)
 7 : 4 ábécétől (K: ábécétül)

Lap: Sor:

- 7 : 15 attól (K: attul)
27 birsalmából (K: birsalmából)
héjastól (K: héjastul)
- 8 : 1 kézsmárki (1877: késmárki)
3 korcsmából. Azt is (K: korcsmából. <Azután hogyan kell a leánycelédre felügyelni, hogy azok magukat jól viseljék, arcaikat pirosítóval ne fessék, táncra, búcsúra, hidegkútra ne járjanak, a miből csak gonosz származhatik.> Azt is)
5 jó gazdasszonynak (K: jó <ház> gazdasszonynak)
7 liktáriumokat százféle (K: liktáriumokat <ezer> százféle)
9 megrendelnek tizenkét (K: megrendelhetnek <hat> tizenkét)
10 A XVII. (K: A XVII.)
20 szerencsióvirágot, aranyfüstöt (K: szerencsióvirágot, <szegfűszegcukrot,> aranyfüstöt)
23 háziasszonynak! A mai (K: háziasszonynak! <S a konyhaművészet semmivel sem volt bonyolódott mint a politikánál. Nehezebb volt az a metaphysicánál> A mai)
- 9 : 7 amiknek királynéja (NK: amiknek a királynéja)
10 rendes asszonynak (K: rendes <házi>asszonynak)
14 patikai (K: patikai<nál>)
24 gallyat (K; É; 1877; NK: galyat)
25 követte (É: követve)
- 10 : 3 tenyészetének nagy előre (NK: tenyészetének vagy előre)
10 eltöltötták, mint (K: eltöltötták <a használatnál> mint)
20 alapítási szédelgésében (NK: alapítási szédelgésben)
- 11 : 3 literátorai (K; 1877; NK: litterátorai)
4 Bacon (K; É; 1877; NK: Baco)
6 volna fejét (K; NK: volna a fejét)
22 ellenségeit (NK: ellenségét)
26 fokhagyma (K; É; 1877; NK: foghagyma)
ami az ő (K: a mi <furcsa izlés> az ő)
33 loccsintanak (K; É; 1877; NK: locsintanak)
- 12 : 6 nemcsak erős (K: nem csak <nagy kedvvel de> erős)
21 Mikor azután (K; É: Mikor aztán)
32 leányok fel szokták (K: leányok <viselték> fel szokták)
- 13 : 7 padosztályban (K: padosztályokban)
11 lakadalom (K; NK: lakodalom)
13 De más (K: de még más)
21 labdázni (K; É; 1877; NK: lapdázni)
pocsóta (É; NK: pocséta)
árka választá el (K: árka <vonult végig> választá el)

Lap: Sor:

- 14 : 11 Kalondai (K: Kalonda [Az eltérés következetesen jellemző a K-ra])
az még be (É: be az még)
24 és a muzsikát (NK: és muzsikát)
- 15 : 9 szerette is őt (NK: szerette őt is)
25 De a Henriknek (É: De Henriknek)
26 pappá (K: a pappá)
28 eklézsiát (K; É; 1877; NK: eklézsiát)
33 ugyanakkor (K: ugyanakkor)
- 16 : 8 monddá (K: monda)
- 17 : 15 Nősülőd (É: Nősülni)
vedd a (É: végy)
19 lány (K: lány)
- 18 : 10 királynő azt monda (K: királynő <s még akkor bölcs volt a nagy> azt monda)
14 keservvel (K; É; 1877: keservel)
16 férjhez (K: férjhez)
- 19 : 8 Írás által / (É: Írás által?)
23 aztán lecsapódott (K: aztán a sárkány lecsapódott)
25 látom (K: láttam)
30 hulljon tűzben a könyved (K; É: hulljon tűzbe a könyved, NK: hulljon tűzben a könyved)
33 eldobtam léssen őket (NK: eldobtam volna őket)
- 20 : 30 minden eljegyzés (K: minden <bázasság> eljegyzés)
- 21 : 12 a másik, alattomos (K: a másik <titoktelj> alattomos)
- 22 : 2 examinálás alá (K: exorcisálás alá)
19 ketyegései (K; 1877: ketyegései)
24 farkat csóválni (NK: farkat csóválva)
nyelvet öltögetni (NK: nyelvet öltögetve)
- 23 : 4 Kis-Szebenben lakik (K: Lócsén lakik)
- 23 : 7 akart (K: akar)
22 a nyelvet (K: nyelvét)
- 24 : 17 Sarah (K: Sofia)
30 és öltögette (K: s öltögette)
- 25 : 18 sohase (NK: sohasem)
29 ha a napellus (NK: ha az *aconitum* napellus)
- 26 : 21 vizálykodás (K; É; 1877; NK: vizálykodás)
- 27 : kictől (NK: cictől)
2 modoon (K; E; NK: modonn)
elviszi Szebenbe (K: elviszi Lócsére NK: elviszi kis Szebenbe)

Lap: Sor:

- 28 : 1 nyert (K: nyertű)
ekkléziában (K; E; 1877; NK: ekkléziában)
- 14 Eperjesig (K: *Lócséig*)
- 16 tíz rőfös (NK: tizenkét rőfös)
- 18 csatlakozik másik tíz mészáros (NK: csatlakozik a másik tizenkét mészáros)
- 23 s ilyen (NK: és ilyen)
- 30 Kézsmárkról (NK: Kézsmárktól)
- 34 csodaszerű (K: csodatevő)
- 29 : 11 pestisamulett (K; É; 1877; NK: pestis-amulett)
- 14 leveleivel s rányomtatva (K: levelkéivel s rányomtatva
NK: leveleivel, rányomtatva)
- 19 leánya (K: a leánya)
- 23 azt a napot (NK: az a napot)
- 30 : 9 amulettet (K; É; 1877; NK: amulettet)
- 13 az a „anya”? (É: az anya, NK: az az anya)
- 17 halinában (É: haván)
- 18 ejtett más szót (NK: ejtett *ki* más szót)
- 32 : 9 megszaggatva (K; É; 1877; NK: megszakgatva)
- 19 lábai lelőgtak (K; É; 1877: lábai lelőgtak)
- 28 völgybe való (K: völgybe)
- 33 : 5 szóttalan (K; NK: szóttalan)
- 31 lélegzet (K; É; 1877; NK: lélekzet)
- 34 : 1 Viszkots Janó (NK: Viszkots Jánó)
- 2 hang, s vállára (K: hang, <a mint továbbamult> s vállára)
- 36 : 5 se a Mikhálét (K: se a Mikhálét)
- 10 Nehéz (1877: néhész — sh. —)
- 20 kínn (K: künn)
- 22 és (K: és a)
- 37 : 21 szebeni hóhér (K: *lőcsei* hóhér)
- 38 : 10 olyan nehezen (K: olyan <nagyon> nehezen)
- 39 : 12 keze (K: a keze)
- 32 behízelgette (K: behízelgte)
- 40 : 30 ülve, elővette (K: ülve <mikor most hogy a közeljövő férje nem láthatta a sűrű ködtől,> elővette)
- 31 megetette a tenyeréből (K: megetette <kenyér morzsával> a tenyeréből)
- 41 : 16 rivalt (K; É; 1877; NK: rivalt)
- 42 : 2 beletaszítánám (K: beletaszítánám)
- 4 hogy papot visz (NK: hogy *pápista* papot visz)
- 21 feketültek (K: feketélettek)

Lap: Sor:

- 42 : 24 monda (K: *monda*)
27 nagy óvatosan (K: nagy óvatosan)
- 43 : 18 felé puskáját (K; NK: felé a puskáját)
28 tiszteletes hivestársat (NK: tiszteletes hitvestársát)
30 meg *kell is* (NK: meg *is kell*)
- 44 : 15 szabad az út (K: szabad az út)
27 ernyős piros virágú (NK: ernyős virágú)
- 45 : 5 mérföldnyi (NK: mérföldnyi)
18 valahol a zsványoktól (K: valahol a zsványoktól)
22 veszi a háta (K: veszi <maga> a háta)
- 46 : 9 Pan boh pomózs (K: Pan boh **pomózs**)
14 az a (É: ez a)
18 De kígyó (NK: De a kígyó)
- 47 : 12 tudtak nekik elmondani (NK: tudtak elmondani)
16 küldöttek előre (NK: küldtek előre)
22 azonban legjobb (NK: azonban a legjobb)
29 poggyásza (K; É; 1877; NK: *podgyásza*)
- 48 : 1 szebeni Vihodár (K: *lőcsei Vihodár*)
8 a bekövetkezőt (K: a **bekövetkezőt**)
- 49 : 3 Kis-Szebenig (K: *Lőcséig*)
5 Szebenig szállításra (K: *Lőcséig* szállításra 1877: Kisszebeniig — sh. —)
9 Eperjesre igyekeznek (K: *Lőcsére* igyekeznek, 1877: *Eperjesre* igyekeznek — sh. —)
23 gyalogosak (K: gyalogosok)
- 50 : 1 Szeben városának (K: *Lőcse* városának)
5 annak, ki otthon (NK: annak aki otthon)
10 kiinnrekedtünk (K; NK: *kinnrekedtünk*)
20 tájából (K: *tájékből*)
24 maradt fekete (NK: marad fekete)
30 s felyül semmi (NK: s *felül* semmi)
- 51 : 8 Babura Pirka (K: Babura *Ancsa*)
9 jönnek össze éjjélkor a (NK: jönnek *éjjélkor* össze a)
10 rivált (K; É; 1877; NK: rivált)
22 betakargatta (K: *betekergette*)
27 szebeni hóhér (K: *lőcsei hóhér*)
- 52 : homaaliosságokat (K: homaaliosságokat, NK: homaaliosságokat)
6 mérföldmutatói (1877: mérföldmutatói)
11 levett fejjel (É: levett *föveggel*)
13 és a lengyel (NK: és lengyel)

Lap: Sor:

- 52 : 19 itt azután (NK: itt aztán)
53 : 3 vacsoráját (K: lakomáját)
9 ura félelem ember (K: ura rettenetes ember NK: ura félelmes ember)
10 rettenetes szemébe (K: rettegés szemébe)
12 utálat (K: iszonyat)
19 és nemesített (K: megnemesített)
25 neveztek. A nép őt is Vihodárnak nevezte róla, s így (NK: neveztek róla s így)
54 : 4 és azt (NK: s azt)
10 úgy érezte (K: úgy {jött} érezte)
11 ki kellene (K: ki kellene)
20 tovább (1877: tovább — sh. —)
55 : 1 város (K: város(on))
6 A sánckarókra (K: A <sánckokra> sánckarókra)
17 bebocsátásért (K; É; 1877: bebocsátásért)
19 aki sípjába (K: aki a sípjába)
21 bebocsátatást (K; É; 1877: bebocsátatást)
22 aztán leereszkedett (K: aztán <megnyílt a kapu és> leereszkedett)
56 : 1 kutyaugatáson egy (K: kutyaugatáson <keresztül> egy)
5 a kapun belül (1877: a kapon belül — sh. —)
6 széjjel (NK: szélylyel)
20 oltalmaz (K: oltalmaz)
21 Babura Pirka (K: Babura Ancsa)
23 „pemetén” (É: „pemetén”)
28 Pirka nenő (K: Ancsa néné)
29 nem láttuk (K: láttuk)
57 : 2 „patrónusnak” címezték (K: patronusnak <hívták> címezték)
5 Pirka nenő (K: Ancsa néné)
10 ellovagol rajtad (K: ellovagol <veled> rajtad)
11 Babura Pirka (K: Babura Ancsa)
14 abból (K: abból)
18 bosszantá (K; É; 1877; NK: bosszantá)
22 aludni (K: alunni)
24 A néember legelőbb (K: a néember <azt mondá, hogy nem szükséges> legelőbb)
28 hatszögletű (K: hatszegletű)
58 : 1 cintányérokka (cintányérakkal)
2 kancsókkal (K: <czin>kancsókkal)
8 Babura Pirka (K: Babura Ancsa)

Lap: Sor:

- 58 : 26 szobából (K: szobából)
bele több idő (K: bele <annyi> több idő)
- 27 annyi szót (K: annyi <egyébb> szót)
válhattak (K: válhattak <volna>)
- 29 *Pirka* (K: *Ancsa*)
felügyelő; amidőn (K: felügyelő; <özvegyasszony;>
amidőn)
- 32 a szegélyeire (K: a <szélére> szegélyére)
- 34 csatok (K; É; 1877; NK: csattok)
- 59 : 14 kétszer (K: két {egy}szer)
- 15 volt. — Én (K: volt. {Mikor még a „mesterségben” voltam.}
Én)
- 60 : 8 különbözött (K; É; 1877; NK: különbözött)
- 17 csatos (K; É; 1877; NK: csattos)
- 23 érzé (K: érezé)
mikor az alak (K; NK: mikor ez alak)
- 24 erőlteti (K: erőtetü)
- 61 : 10 e szomorú (K: *ennek a* szomorú)
- 14 hidegen (K: *hidegen*)
- 16 összetevé a kezét (K; NK: összetevé a kezeit)
- 26 *szebeni víztől* (K: *lőcsei víztől*)
- 62 : 12 mellett: ezt (K: mellett: <lenni> ezt)
A pápisták részéről az eperjesi franciscanusokat (K: A pápisták
<nál> részéről az <iglói> eperjesi <domini> franciscanusokat)
- 14 lelkeszt. Ez (K: lelkeszt, <aki igen erős szívé ember
volt.> Ez)
ekklézia (K; É; 1877; NK: ekklézia)
- 16 gyászszekéren *mellettem* (K: gyászszekéren <velem> mellettem
NK: gyászszekéren *velem*)
- 20 izzadságot (NK: izzadságot)
- 22 *szebeni „végbíró”* (K: *lőcsei „végbíró”*)
- 31 a holnaputáni (K: <hogy> a holnaputáni)
- 63 : 18 a superintendens (K: a {püspök} **superintendens**)
- 64 : 14 mind a prozódiaiban (K: mind <a syntaxisban> a prozódiaiban)
- 20 atyámnak házánál (K; NK: atyám házánál)
rendeenn (NK: rendeen)
kegies (K: keg<h>ies)
- 65 :
5 leezen az (K: leezen <nekie> az)
fogai közt (NK: fogai közél)
levegőt, mint akit tüzes vas érintett: „szh (NK: levegőt,, szh)

Lap: Sor:

- 65 : 9 azt székébe (K; NK: azt a székébe)
23 lehajtá a kezére a dolmánya (NK: lehajtá a dolmánya)
24 körmei hegyéig (NK: körme hegyéig)
25 csupas tenyere (K: csupas <keze> tenyere)
27 Míkhál (1877: Míkhát — sh. —)
- 66 : 1 kezét (K: a kezét)
6 fektesse le (K: fektesse <el> le)
13 Babura Pirka (K: Babura Ancsa)
17 fiának (K: a fiának)
29 kettőjük után (NK: kettejük után)
33 kínzásokra, életkioltásra (É: kínzásokra és életkioltásra)
34 anélkül is eléggé elszomorító (NK: anélkül is elszomorító)
- 67 : 2 láthatók az eszközök (K; É: láthatók ez eszközök NK:
láthatók ezek az eszközök)
3 más szereket (K: más <eszközöket> szereket)
10 a fogasról (K: a <falról> fogasról)
bélés (K: bélés<en>)
18 mert negyven (K: mert <ötven> negyven)
22 ami (K: ami<ért>)
34 nincsen törvény (NK: nincs törvény)
- 68 : 1 martalócokról (K: martalócokruł)
2 a dekrétum (K: a <határozat> decretum)
3 ne is vitessék (NK: ne vitessék)
5 számára (K: a számára)
7 amidőn csak (NK: midőn csak)
32 az első (K: ez az első)
- 69 : 8 emberi fajzat (K: emberi <nem> fajzat)
szennyét (É; 1877; NK: szenyjét)
24 hirdeti ki őt (K: <teszi> hirdeti ki őt)
25 nyeléről (K: nyeléről)
múlva nem (K: mulva a latrok miatt nem)
28 újra visszatértem (NK: újra visszamentem)
31 nincs számomra (NK: nincsen számomra)
- 70 : 1 hanem tulajdon (NK: hanem a tulajdon)
4 utállak meg (K: utálatlak meg)
25 ezalatt (K: az alatt)
- 71 : 15 Szánod azt (K: <Sajnálod> Szánod azt)
23 látja a lelkemet (NK: látja lelkemet)
26 Az nem szép. Nem (NK: Az nem)
27 azt az (NK: ezt az)
31 csat nélkül (K; É; 1877; NK: csatt nélkül)

Lap: Sor:

- 33 kétszáz aranyat (K: száz aranyat)
72 : 2 előbocsátja (NK: előbocsátja)
maga előtt (K: <haladt> maga előtt(e))
4 Magában arra (K: Magában <pedig> arra)
73 : Melbenn elmondatnac (K: Melyben <elmondatic milyen
wezedelem vag(h>)ion abbol, micor aghi az azzoni aallat
ninchen megeleegedwe az ew sorsaawal, ees az ew hitews
taarsaanac nem engedelmeskedic. Azonkiwevl> elmondatnac)
5 Babura Pirka (K: Babura Ancsa)
8 nem a megfázástól (K: nem a megfázástul, NK: nem a fázás-
tól)
13 kezével (K: kezeivel)
19 rossz nevelésű (K; É; 1877; NK: rossznevelésű)
20 a Pirkára (K: az Ancsára)
26 jót teszek is (1877: jót tesz is — sh. —)
74 : 2 tetszett ez a (NK: tetszett az a)
25 állatot, és adjon (NK: állatot s adjon)
75 : 13 egyiptomi (É; 1877; NK: egyiptomi)
21 selyemvánkoskát (NK: selyemvánkosát)
34 mégis elmondta azt neki (NK: mégis elmondom hát)
76 : 1 egyetlenegy leány (NK: egyetlen leány)
24 olyan fehér (NK: oly fehér)
26 aztán meglátta (NK: azzal meglátta)
34 állt a közelben (NK: állt közelben)
77 : 24 kérdezte tőle, hogy (NK: kérdezte, hogy)
78 : 18 végképp (É; 1877; NK: végkép)
80 : 8 lélegzetét (É; 1877; NK: lélegzetét)
81 : 1 mire való hát (NK: mire való tehát)
12 mindenikre egy (NK: mindenikre egy)
18 ezt a szót (NK: azt a szót)
19 vállat vontat rá (NK: vállat vont rá)
27 amit az a másik (NK: amit a másik)
82 : 11 alunni ment (NK: aludni ment)
83 : 24 gondolatjai (NK: gondolatai)
84 : 11 s édesapjának (NK: s az édesapjának)
fáj és jólesik egyszerre (NK: fáj ez jólesik amaz)
14 mérföldnyire (É; NK: mérföldnyire)
25 csak egy ember ért még (NK: csak kevés ember ért már)
az országban: a tilinkós Nagy Jakab (NK: az országban)
85 : 7 lakodalmára (NK: lakodalmaira)
8 egyik végétől (NK: egyik végétől)

Lap: Sor:

- 85 : 18 jutottam (1877: jutottom — sh. —)
 86 : 16 bosszúsan (É; 1877; NK: bosszúsan)
 87 : 19 fokhagyma (É; 1877: fohagyma)
 89 : 14 a szíve tőle (NK: a szív tőle)
 17 tán sohase (NK: talán sohase)
 90 : 16 széjjel (1877; NK: széjlyel)
 23 Aztán kinyitá (NK: Azután kinyitá)
 29 Kézmárkra (1877: Késmárkra)
 31 be ablakán (NK: be az ablakán)
 91 : 1 kiszámíthatá (NK: kiszámítá)
 19 senki se (NK: senki sem)
 20 apját is, a nagyapját is. Még (NK: apját is. Még)
 24 áprilisbe (1877: aprilisbe — sh. —)
 92 : 3 gránátszín (NK: gránátszín)
 12 fokhagymás (É; 1877: fohagymás)
 93 : 15 olyan mint a mérges (NK: olyan mérges)
 94 : 5 másik kérdésre (NK: másik kérdésére)
 16 nem szégyenlette (NK: nem szégyenelte)
 20 hívő társak (É: 1877: hives társak)
 24 aztán hóhérmesternévé (NK: pedig hóhérmesternévé)
 28 rossz (1877: roszt)
 95 : 12 bogárkám (NK: bogárkám)
 96 : 4 azt a férfiút (K: azt <az ifjút> a férfiút)
 5 hogy a (K: hogy az a)
 9 afféle (K; É; 1877: aféle)
 12 Hiszen ha (K: <Ugy is> Hiszen ha)
 24 Erdélyben lakik (K: <Eperjesen> Erdélyben lakik)
 97 : 6 testi-lelki (K: a testi lelki)
 18 két öszvér (K: két <kordély> öszvér)
 32 főbe kólintják (K; É; 1877; NK: főbe kollintják)
 98 : 4 jobbrul-balrul (1877: jobbul-balrul)
 11 egy ilyen szörnyeteggel (NK: egy szörnyeteggel)
 16 megfullad (K; É; NK: megfulad)
 19 a szügyébe (K: azt a szügyébe)
 20 öleléséből (NK: ölelésétől)
 21 végít érte (NK: végét érte)
 27 volt; ennek (K: volt; <aminek> ennek)
 32 zsvivány a szakács (K: zsvivány volt a szakács)
 99 : 1 szegfűszeget (É; NK: szekfűszeget)
 5 pálinka lehetett (K: pálinka <volt> lehetett)
 26 nézte ki (K: nézte <volna> ki)

Lap: Sor:

- 99 : 32 volt a Jankóru! (NK: volt Jankóru!)
- 100 : 8 Mi vagy? (K: Ki vagy?)
14 Sziléziában születtem (K: <Galliciában> Sziléziában születtem)
26 kedvesem (K: szeretóm)
- 101 : 1 a kis-szebeni (K: a {löcsei} **Kis-Szebeni**)
11 maradsz, s eszel-iszol (NK: maradsz, eszel-iszol)
26 a feldicsért viselt (K: feldicsért<ek> viselt, NK: a *pajtás* viselt)
29 kínozását (K: kínozását)
- 102 : 3 attól (K: attul)
5 ketté, fasudárhoz (NK: ketté, két fasudárhoz)
16 tudjuk, aki (K: tudjuk, <hogy> aki)
26 mását (K; É; 1877: mását)
32 ördögös trombitás (K; NK: ördögös trombitás)
- 103 : 5 trombitálásoddal (K: trombitázásoddal)
12 a puskáját (K: a <fejsezjét> puskáját)
18 pacholcémát (NK: pacholecémet)
ne bántsátok (K: *pedig* ne bántsátok)
33 amarra (K; 1877: amara)
- 104 : 8 Pacholcék! monda (NK: Pacholecek! monda)
26 különben (NK: különben)
- 105 : 8 monda (K: monda)
25 s felveszik magukkal (K: s felveszik és elviszik magukkal)
31 és összegyógyul (K: s úgy összegyógyul)
- 106 : 18 monda a Jankó (K; NK: monda a Jankó)
19 Látom, hogy (1877: Látam, hogy — sh. —)
24 Hafrán (K; É; 1877: Hafrán)
31 a Bajusz (K: a <Hafrán> Bajusz)
- 107 : 11 lekapta fejét (K; NK: lekapta a fejét)
18 rablók a feje (NK: rablók feje)
19 végre a Jankó (NK: végre Jankó)
23 baltával (K: baltájával)
26 mind a Simplexnek (NK: mind Simplexnek)
34 figyelmezteté (K: figyelmeztetés volt)
- 108 : 1 helyéből (K: a helyéből)
4 fuladjon (NK: fuladjon)
16 mikor a tó (K: mikor a <víz> tó)
32 kopaniczában (É; 1877: kopaniczában)
34 abból (K: abbul)
110. lapon kezdődik az 1877-i kiadásban a II. kötet, és a fejezetek számozása ott előlről kezdődik, tehát a 15. fejezet a II/1-nek felel meg.
- 110 : hasonlatoskeppen (NK: hasonlatoskeppen)

Lap: Sor:

- 110 : 21 levén (NK: *lévén*)
23 vezette *a* férje (NK: vezette férje)
24 aki díszes (NK: ki díszes)
- 111 : 20 főzött *a* fiacskájának (NK: főzött fiacskájának)
25 De *a* Bálint (NK: De Bálint)
- 112 : 14 kollégiumból kicsapták (NK: kollégiumból *is* kicsapták)
23 *s* özvegy (NK: *s az* özvegy)
26 Nácijának *a* testvérét (NK: Nácijának testvérét)
29 férjhez ment (1877: férhez ment)
34 mintha *ő*rá (NK: mintha rá)
- 113 : 12 fölött *a* Katalin (NK: fölött Katalin)
25 hogy *a* fiacskája (NK: hogy fiacskája)
- 114 : 3 fel *is* hordta (NK: fel *is* hordá)
4 elmondá neki (NK: elmondta neki)
16 teszem *én* le (NK: teszem le)
20 mikor *a* Bálint (NK: Mikor Bálint)
előhordta *az* apja (NK: előhordta apja)
21 puskát, *a* hosszú (NK: puskát, hosszú)
29 felelte, *az* apja (NK: felelte, *hogy* az apja)
- 115 : 12 kért *az* anyjától (NK: kért anyjától)
- 116 : cheteepatenac (NK: cheteepatecnac)
27 őtet (1877: őket — sh. —)
- 117 : 22 megkülönböztetni (É; 1877; NK: megkülömböztetni)
- 118 : 3 Klimius Miklós (1877: Klimins Miklós — sh. —)
8 rohan*t* ki (NK: rohan ki)
15 párolog ki (NK: párolg ki)
- 119 : 19 Hí*dd* meg (NK: Hivd meg)
23 elemőzsiát (1877: elemőzsinát)
- 120 : 12 én fiamat (NK: én *a* fiamat)
13 Óperenciára (1877; NK: operentziára)
31 poggyászos (É; 1877; NK: podgyászos)
- 112 : 34 mindég azt (NK: mindig azt)
- 125 : 23 két emberre való (É; 1877: két emberré való)
- 128 : 24 restellem (1877; NK: restelem)
- 129 : 10 apellálta (1877; NK: appellálta)
- 130 : 13 posztóköpönyeg (NK: posztóköpenyeg)
24 Azonban *a* Sára (NK: Azonban Sára)
- 131 : 1 lányával (NK: leányával)
- 132 : paitaassocnac (NK: paitaassocnac)
zerenccheic (NK: zerencheeic)
4 vászonygúnyát (NK: vászon gúnyát)

Lap: Sor:

- 132 : 9 oszmán (NK: ozmán)
20 egyik *átkozott* martalóc (NK: egyik martalóc)
- 133 : 13 szőlőszedés ideje (1877: szőlőfedés ideje)
16 nézték, *hog*y milyen (NK: nézték, milyen)
- 135 : 13 hűsítő (É; 1877: hűsítő)
24 őt is (NK: ötet is)
31 valamennyit felcsődítet (É; 1877: valamennyit felcsődítet)
- 136 : 1 mikor a *jó* barátját (NK: mikor a barátját)
- 136 : 14 se veled *soha* össze (NK: se veled össze)
26 Szervusz (É; 1877; NK: servus)
- 139 : 13 kísértetve *magát* a rabszolgája (NK: kísértetve a rabszolgája)
14 mezsgyék (É; 1877; NK: mesgyék)
15 igazítatni (É; 1877; NK: igazítani)
16 vincellérre (É; 1877; NK: vincellére)
19 azt *mondta* (1877: azt *modta* — sh. —)
24 szemhez *hozzá* nem (NK: szemhez nem)
- 140 : 32 rabja vagyok (1877: rabja *vagyak* — sh. —)
- 141 : 14 mert bent a (1877: mert *bennt* a)
- 142 : 12 a *pasa* asztalára (NK: a *basa* asztalára)
17 *együtt* énekelni (NK: *el*énekelni)
18 mintha *alumnék* (NK: mintha *aludnék*)
25 a *pasának* szánt (NK: a *basának* szánt)
26 *pasa* (NK: *basa*)
- 143 : 31 megpaskoltatni (NK: megpascokoltatni)
- 144 : 20 széjjel nézett (É; 1877; NK: széjlyel nézett)
- 145 : 2 aki a *másé* (NK: aki *másé*)
18 rajta a Dzsigerdila (NK: rajta Dzsigerdila)
- 148 : 24 kaftányomat (NK: kaftánomat)
29 a *pasa* számára (NK: a *basa* számára)
- 150 : 17 átszállítatá (É; 1877: átszállítatá)
- 151 : kewrnievlemeeniessen (NK: kewrnievlemeeniessen)
30 kiwaltatasaanac a teketoriaya (É; NK: kiwaltatasaanac teketoriaya)
- 151 : 4 barbár (É; 1877; NK: barbar)
14 bámbusszal (NK: bambusszal)
- 152 : 15 váltságdíjt (NK: váltságdíjat)
27 *sinylő*dnék (NK: *sinlő*dnék)
- 153 : 32 Végre a Bálint (NK: Végre Bálint)
- 154 : 2 olyan *nagy* dáridó (NK: olyan dáridó)
6 zsebkeszkenőt (É: zsebkeszkenőt)
- 155 : mellbenn (NK: mellben)

Lap: Sor:

- 155 : 10 előbb-utóbb (NK: előbb-utóbb)
akkor (É: s akkor)
21 talán a nagy (NK: talán e nagy)
- 156 : 6 meglásd a régi (NK: meglásd régi)
- 158 : 8 végzik ki Eperjesen mind (NK: végzik ki mind)
- 159 : 1 monda (NK: mondá)
2 Énnekem (1877: Ennekem — sh. —)
a bőröm is borsódzik (1877: a bőröm is borzódzik)
- 23 És csakugyan (É; 1877: Es csakugyan)
- 161 : 18 asszonyágok (É: tasszonyágok)
- 165 : 16 carotis (É; 1877; NK: garotis)
- 167 : gonoznač (NK: gonoznac)
12 noviciusának (1877: noviciusának — sh. —)
14 Irgundum gula (NK: Irgundum gule)
20 kínjába (É: kínjában)
- 168 : 27 pereputtya (É; 1877; NK: perepútyja)
- 170 : 7 ád a gyermeke (NK: ád gyermeke)
- 171 : 12 az is víz (NK: ez is víz)
20 víz felszínére (É: vízszíne)
28 Haha! — kacagott a (NK: Haha! — nevetett a)
- 172 : 34 én innen a kút (NK: én a kút)
- 173 : 12 kakukéfüves (É; 1877; NK: kakukfüves)
14 parasztleánynak (NK: parasztlánynak)
26 ha nem hiszi is (NK: ha nem is)
29 császárpirost (NK: császárpirosat)
- 174 : 25 végzett (É: végezett)
- 175 : 9 remekét (É: a remekét)
12 gyerek (NK: gyermek)
amely kutya (1877; É: mely a kutya — sh. —)
- 176 : 7 tele lett (1877: tele lelt — sh. —)
14 és fenyegetődzött (É: s fenyegetőzött)
29 No, hát (NK: Ne hát)
- 177 : 28 hosszú pamatot font (NK: hosszú pamutot font)
31 Miért dobod (NK: Mért dobod)
- 180 : 26 kopancsárné (1877: Kapanicsárné — sh. —)
27 és aztán (K: s aztán)
- 181 : 15 monda (NK: mondá)
16 kopasztáshoz (1877; NK: koppasztáshoz)
29 dali legény (NK: deli legény)
- 182 : 3 férje házából (1877: férje hazából — sh. —)
12 monda (NK: mondá)

Lap: Sor:

- 183 : 6 *Bálint* is (É; 1877: *Dávid* is)
10 perzsa (É; 1877; NK: persa)
186 : 6 *Dzsigerdila* (1877; NK: *Dsigerdila*)
8 asszonytól (1877: azsszonytól — sh. —)
14 aludja ki (É; 1877; NK: alugya ki)
188 : 17 *őrzi* a maga (NK: *érti* a maga)
28 *állandóul* (NK: *állandóan*)
189 : 18 ha látja (É: ha *azt* látja)
190 : 21 kissárfüvet (1877: kissárfüvet — sh. —)
24 összepettyegette (NK: összepettyegtette)
193: zanakozással (NK: zanakozással)
195 : 7 mérföldnyire (É; 1877: mértföldnyire)
197 : 5 felállt a helyéből (NK: felállt a helyéről)
19 forgatva (NK: fordítva)
21 elsüllyedt (É; 1877; NK: elsüllyedt)
197 : 28 kézen fogd (NK: kézen fogta)
34 nemrég vett *nél*, ahogy (NK: nemrég vett *el*, ahogy)
199 : állapotokat (NK: állapotokat)
9 egynehányat (NK: egynehányat)
20 a süvegét (NK: a süveget)
200 : 4 Terád vártam (NK: Tereád vártam)
27 amíg a múlt (É: amíg múlt)
201 : 5 nagyon *nyájas volt* (É: nagyon *volt nyájas*)
17 szemérmesen húzódozik (NK: szemérmesen húzódik)
21 monda (NK: mondá)
202 : 3 mit én (É: amit én)
12 felelt a Bálint (NK: felelt Bálint)
22 az ki a (NK: az, aki a)
203 : 3 férjem *uram* joga (NK: férjem joga)
20 meg *odahaza* ugyanarra (NK: meg ugyanarra)
30 még a Sára (NK: még Sára)
204 : 12 A Sára (NK: Sára)
13 mint a saját (NK: mint saját)
205 : 7 volt és el nem (NK: volt s el nem)
15 erőtetnie kellett (NK: erőltetnie kellett)
21 a várnagyné (É: várnagyné)
206 : 26 mondva, *hogy* amivel (NK: mondva, amivel)
27 grófnének (NK: grótnének)
207 : 2 vele a Bálint (NK: vele Bálint)
18 Weibs-Volck (NK: Weibs-Volck)
29 megbotránkozáznak (NK: megbotránkoznak)

Lap: Sor:

- 208 : 1 elhatározák (NK: elhatározták)
23 bizonyos levén (NK: bizonyos lévén)
28 azt kérdező (NK: azt kérdezte)
- 209 : 3 mért cselekeszed (NK: miért cselekszed)
10 A Milka (NK: Milka)
14 körös-körül (É; 1877: körös körül)
22 elmennek *télire* a szeplők (NK: elmennek a szeplők)
- 210 : 7 olyan tudósok (NK: oly tudósok)
14 ő ajándékozá (NK: ő ajándékozta)
- 211 : 1 *nem volt ez* elég (NK: *ez nem volt* elég)
3 olyan gesztusokkal (É: olyforma gesztusokkal)
5 összetetlalkozék (NK: összetetlalkozott)
Simplexszel (É: a Simplexszel)
8 *pajtásom* (NK: *barátom*)
9 *pajtásod* (É; NK: *barátod*)
11 *pajtásom* (NK: *barátom*)
21 verekedjék *meg* az (NK: verekedjék az)
23 monda (NK: mondá)
- 212 : 1 eszembe se (NK: eszembe sem)
3 kesztyűmet (É; 1877; NK: keztyűmet)
4 főbírónak a kihívásomat (NK: főbírónak kihívásomat)
6 főbírójához (NK: főbírájához)
13 engedelmet *Kassa város pecsétjével* azíránt (NK: engedelmet azíránt)
20 különben (É; 1877; NK: külömben)
20 levén (NK: lévén)
26 kesztyűt (É; 1877; NK: keztyűt)
31 fél kesztyűjét (É; 1877; NK: félkeztyűjét)
33 kesztyű (É; 1877; NK: keztyű)
- 214 : 15 társai által (NK: társaik által)
- 215 : 10 egynehányat (NK: egynehányat)
13 ha a vén (NK: ha e vén)
22 végrehajtani (NK: végrehajtani)
25 vasárnapja előtt (É: vasárnapja előtti *szerdán*)
29 orvossága nincsen (NK: orvossága nincs)
- 216 : 5 megszégyenülések (NK: megszégyenülések)
7 padnak az első (NK: padnak első)

217. lapon kezdődik az 1877-i kiadásban a III. kötet, és a fejezetek számozása ott előlről kezdődik, tehát a 30. fejezet a III/1-nek felel meg.

Lap: Sor:

- 217 : azonbann (NK: azonban)
wezedelmeknec (NK: vezedelmeknec)
6 becsületi (NK: becsülete)
- 218 : 11 pereputtyának (É; 1877; NK: pereputyjának)
- 219 : 32 lagzikban (É; 1877; NK: lakzikban)
34 összhangzó (NK: özshangzó)
- 223 : 33 afféle (É; 1877; NK: aféle)
34 felyülkerekedni (NK: felülkerekedni)
- 224 : 8 városának meg tetszeni (NK: városának tetszeni)
- 225 : kic (NK: kik)
8 s most (NK: és most)
10 szultán és nagyfejedelem (NK: szultán s nagyfejedelem)
15 ostromoltatástól (É: ostromlástul)
18 lehet megtéríteni (NK: lehetett megtéríteni)
- 226 : 22, 227 : 7, 25 restellte (É; 1877; NK: restelte)
20 magányosan (NK: magánosan)
- 228 : 6 folyvást a Babura (NK: folyvást Babura)
- 229 : 24 azután (NK: aztán)
- 231 : 2 erkélyén (É: erkélyen)
17 monda (NK: mondá)
- 232 : 8 azután (NK: aztán)
- 233 : 17 fazekába (NK: fazékába)
24 protestáns (1877: protestans)
31 száját, s két (NK: száját, a két)
- 234 : 4 Mihál csak összerogyott (NK: Mihál összerogyott)
6 zürzavarban (NK: zavarban)
12 a férjet (NK: a férjét)
32 koccintott (É; 1877; NK: kocintott)
- 236 : 21 az ágyából (NK: az ágyból)
- 238 : 6 alumni (NK: aludni)
- 239 : 31 Argilus (É; 1877; NK: Argylus)
- 242 : 4 rá s aztán (NK: rá és aztán)
- 244 : 17 nádorispánnyal (NK: nádorispánnal)
- 245 : 10 hólabda (É; 1877; NK: hólapda)
24 amit az (NK: amint az)
26 megbénítá a (NK: megbénítá az a)
33 már itt (NK: már ott)
- 246 : 13 megseprőznek (NK: megseprűznek)
14 lányát (NK: lányát)
23 korcsmákban (NK: kocsmákban)
- 247 : 7 zugába vonulva (NK: zugába menekülve)

Lap: Sor:

- 247 : 17 a gazdag (NK: az a gazdag)
248 : 20 egyszer-mindenkorra (NK: egyszersmindenkorra)
21 Eztán nem (NK: Ezután nem)
27 rád nézve (NK: reád nézve)
249 : 3 el ne aludjék (É; 1877; NK: el ne aludgyék)
14 Odalopózott (NK: Odalopóózott)
16 annak a dereka (NK: annak dereka)
28 Sára (É: a Sára)
250 : 2 magadat (NK: magad)
10 volna az egész (NK: volna egész)
251 : 2 küldöttséggel (É: küldöttséggel)
attul fogva (NK: attól a naptól fogva)
12 őrtől a trombitáját (NK: őrtől trombitáját)
252 : 3 mennénk elébb (NK: mennénk előbb)
253 : 4 ha megharagudtak (NK: ha megharagudnak)
5 athnámával (NK: athnáméval)
6 krímai tatárok (NK: krimi tatárok)
7 hogy nejeivel felkerekedve (NK: néjeivel hogy felkerekedve)
12 aminek a legelső (1877: aminek s legelső)
28 alig tudta (NK: alig tudá)
fenntartani (É; 1877; NK: fentartani)
30 felgyújtja a házat (NK: felgyújtja házat)
254 : 30 ujjat (É: ujat)
255 : 13 barátai ügy (NK: baráti ügy)
257 : 29 monda (NK: mondá)
34 barbarizmus (É; 1877; NK: barbarismus)
258 : 1 művelt városunkat (NK: művelt városunkat)
17 reszketett (É: reszkeedett)
259 : 6 elsüllyed (É; 1877; NK: elsüllyed)
12 mondá (NK: monda)
260 : 7 feleségének az édesanyja (NK: feleségének édesanyja)
262 : 16 pályatársának (NK: pályatársainak)
263 : 1 bornemissza (É; 1877; NK: bornemisza)
2 süllyeszté (É; 1877; NK: sülyeszté)
8 pellengér (É; 1877; NK: pelengér)
32 volna oda másnak (NK: volna másnak)
266 : 33 fennforgó (É; 1877; NK: fenforgó)
267 : 14 átléphetlennek (NK: átléphetetlenek)
269 : 12 városház tornyában (NK: város tornyában)
13 csengettyűje (É; 1877; NK: csengetyűje)
270 : 5 mennyezet (É; 1877; NK: menyezet)

Lap: Sor:

- 270 : 13 takarta (NK: takarja)
22 énvelem (É: én vélem)
34 pellengéroszlophoz (É; 1877; NK: pelengér oszlophoz)
273 : 18 pellengérre (É; 1877; NK: pelengérre)
23 A VIII. parancsolat (1877: A IX. parancsolat)
274 : 9 ajkaimon (NK: ajkamon)
32 hosszát (1877: hosszatt — sh. —)
Ürügyöt (NK: Ürügyet)
276 : 12 apellálom (É; 1877: appellálom)
20 kiálta (NK: kiáltá)
281 : 21 senki nem (NK: senki sem)
285 : 22 vétetett (NK: vétetnek)
23 állíttatá (1877: állítatá)
287 : 10 fekünni (NK: fekiüdni)
30 recegő sipegő (NK: recsegő-sipegő)
289 : 5 mikor hazavitték (É; 1877: mikor hazavittek)
17 ellenségeinek megszégyenülésére (NK: ellenségeinek a megszégyenülésére)
290 : 6 megszégyenítésről (NK: megszégyenítéséről)
291 : laknac (NK: laknak)
14 kilenc (1877: kilinc — sh. —)
292 : 24 majd helyünkbe (NK: majd a helyünkbe)
293 : 28 alszik itt (NK: fekszik itt)
294 : 22 ülő darabont (NK: ülő drabont)
26 embert odafektették (NK: embert elhelyezték)
295 : 17 értem (É; 1877: érttem)
20 már az országába (NK: már országába)
23 lett hallgatva (NK: lett volna hallgatva)
296 : 5 Lengyelországból (NK: Lengyelországban)
vert hadak (É; 1877: vertt hadak)
297 : 9 dézsmálták (1877: dézsmálták)
26 vitte a levelet (NK: vitte ezt a levelet)
30 a levél hozóját (NK: a levél hordozóját)
298 : 24 különbséggel (É; NK: külömbsséggel)
299 : 11 a fényes úri (NK: a szép úri)
16 tartottak egykor (NK: tartottak akkor)
300 : 7 van rejtve (NK: van elrejtve)
10 urak, kik (NK: urak, akik)
11 elébb a csupán férfiaknak (NK: elébb csupán a férfiaknak)
17 grófnót (NK: grófnét)
32 odaállt e tükör (NK: odaállt a tükör)

Lap: Sor:

- 301 : 20 mikor *azt* a (NK: mikor a)
302 : 16 elpusztítatásra (É; 1877: elpusztítatásra)
20 fizethetett meg (NK: fizetett meg)
22 És azután (1877: *Es* azután — sh. —)
304 : 14 a nevét *nem* (NK: a nevét *sem*)
305 : 3 saját (K: *a mi* saját)
5 művelődés (É: művelődés)
8 *pasák* (NK: *basák*)
12 év hosszat (1877: év hosszatt)
21 magánéletre (É: *magány* életre)
306 : 1 Rafinált (É; 1877; NK: *raffinált*)
307 : 1 ily *kegyetlen* bűnhődése (NK: ily bűnhődése)
11 Mikhálját; *s hiszem hogy ez így nagyon tetszenék*, de (NK:
Mikhálját; de)
13 végezni *így* (É: végezni *ugy*)
megtartani (1877: megtartani — sh. —)
18 régebb modorút (NK: régibb modorút)
21 hosszabban (É: hosszasabban)
25 *gutturum* sume (É: *gastrum* sume)
28 *maledictus* (1877: *maledictus* — sh. — É: *maledicus*)
308 : 1 *Caseus* (É: *casesus*)
3 alter (É: *altera*)
27 Tiraquel (É: Tiraguel)
28 bakótól (É: *bakótol*)
34 baletthez (É; 1877; NK: ballethez)
309 : 8 tartatá (É: *tartatta*)
10 azok *a nők* (É: azok)
14 jajveszéklés (É: jajveszékelés)
27 *tetette* (É: *tette*)
31 136. l. (É: 136.)
310 : 6 *gúnyorosan* (É: *gunyosan*)
8 „*hekester*”-nek (É: „*Sekester-neck*”)
12 van (É: *vannak*)
18 *ungefangen* (É: *angefangen*)
19 *ungehangen* (É: *angehangen*)
24 *az* akkori (É: *ez* akkori)
27 *an der Hausthüre* (É: *in der Hausthüre*)
29 *ehelichen* (É: *eherlichen*)
über seinen (É: *wieden seinen*)
310 : 31 *kopjatörést* (É: *Kagyaltörést*)
szokást (É: *szolást* — sh. —)

Lap: Sor:

- 310 : 33 III. k. 5. (É: III. K. S.)
311 : 6 Wagnernél (É: Wagnernél)
8 *Wagen* (É: *woge*)
eichenem (É: *eicherwem*)
9 bespannt (É: *bespannet*)
13 Verrätherei (É: *Verrattherei*)
15 Pастey (É: *Partey*)
verwahret (É: *werwahret*)
16 három pálcárumra (É: *három pálcérumra*)
24 kapzsiság (É: *kapsiság*)
26 rascianos (É: *racianos*)
27 *nekik* maguknak (É: *maguknak*)
29 *vagy a törököknél* (É: *ugy a töröknel*)
32 kézrekerítheti (NK: *kézrekeríthet*)

TÁRGYI ÉS NYELVI MAGYARÁZATOK

- 5 : 1 *Frölich Dávid* — A késmárki evangélikus líceum rektora, ismert matematikus (1600—1648). *Medulla geographiae practicae* (Bártfa 1639.) című munkáját ismerjük. A *Simplicissimus* is említi a tudós nevét.
- 5 *II. Rákóczi György* — 1621-ben született és 1648-ban került Erdély trónjára. Uralkodása viharos volt, bukása tragikus kimenetelű. A *Szép Mikhál* főleg lengyelországi hadjáratával kapcsolatban említi. Károly Gusztáv svéd király biztatására Rákóczi 1657-ben megkezdi a háborút János Kázmér lengyel király ellen, de a Visztulánál elszenvedett vereség meghiúsítja álmait a lengyel koronáról. A szultán haragját is magára vonja és hányatott uralkodására halála tesz pontot. 1660. máj. 22-én Gyalu és Fenes között megütközött a budai basával. A csatában szerzett sebeibe két hét múlva belehalt.
- 14 *a szepesi tizenhat városból is tizenhárom a lengyel koronának volt zálogba adva*; — A 13 szepesi várost Zsigmond király zálogosította el Ulászló lengyel királynak 1412-ben. Csak 1772-ben csatolták őket vissza Magyarországhoz.
- 20 *Kézmárk, Lőcse és Igló azonban nem voltak elzálogosítva* — Jókai itt téved. Késmárk és Lőcse valóban nem volt elzálogosítva, Igló azonban fővárosa volt az elzálogosított tizenhárom szepesi városnak. A városok Csehszlovákiához tartoznak és jelenlegi nevük Kežmarok, Levoča, Spišská Nová Ves.
- 6 : 5 *aureus calculus* — régi aranypénz; itt naptár készítéséhez szükséges aranyszám
horoszkóp — csillagok állásának képe a születés órájában. Jóláshoz használták.
csízió — A középkori iskolák számára készült verses naptár, később a népek szánt kalendárium. A legrégebb verses naptár a XV. századból való.
- 6 : 6 *aspektus* — itt: csillagok állása és az ebből megítélhető jövőendő

Lap: Sor:

- 6 : 8 *virtus* — itt: erény
antipátia és szimpátia — itt: gyógyszer-tani kifejezések, a betegség természetével ellentétes hatású gyógyszerek alkalmazásán alapuló gyógymód
- 6 : 28 *inaugurál* — meghonosít, felavat
- 7 : 14 *NB.* — röv.: *Nota bene!* Jól jegyezd meg! — Figyelemfelkeltő rövidítés írásban és beszédben.
- 7 : 23 *tönkölyliszt* — a bókoló cirok terméséből őrölt lisztféle
pohánka — A fagopyrum nevű keserű fűfélé népi neve. Magja lisztes, élelmiszerek készítésére használható.
csicséri-borsó — Az ázalék bükköny másik neve. A mediterrán égöv alatt elterjedt igénytelen növény, lisztes magvát zölden vagy éretten levesnek vagy főzeléknek készítették el.
Galenos Claudius — a késői görögkor híres császári, udvari orvosa. (I. sz. 131–201) Könyvei közül kiemelkedik az *Anatómia*.
- 24 *Dioscorides Pedanius* — görög orvos, az ókor legjelesebb botanikusa. (I. sz. 50 körül) Műveiről Galenos is elismeréssel nyilatkozott, és gyógyszer-tana a középkor orvosainak fontos ismeretforrása volt.
- 31 *Plinius, Gaius Secundus* — (i. sz. 23–79) Az idősebb Plinius római író, ki *Naturalis historiae libri* (A természet könyve) című művében összefoglalta az ókor egész természettudományi ismeretanyagát.
- 32 *Zoroaster* — A perzsa Zarathusztra görög neve, az ősi vallás-alapító, tanításait az *Aveszta* őrizte meg. A mítosz szerint a világ végéig a Kazava-tóban nyugszik magva, amelyből a jövődő megváltók fognak születni.
- 8 : 7 *liktárium* — sűrűre főzött cukros-mézes orvosság
- 9 *chinapor* — kinin, a kínafa kérgéből készült gyógyszer
- 11 *galgant* — Valószínűleg a galangagyökérről van szó. Trópusi szigeteken honos, gyökercivel már régi idők óta kereskedtek.
dictamnus — Az ezerjófű latin neve. Dél-Európában és Ázsiában termő növény, bogyójából éteres olaj párolog. Fehér gyökerét gyógyszernek használták, de ha megszáradt, elvesztette hatását.
angyélika — Másképpen angelika vagy angyalfű. Erősen elterjedt ernyős virágú növény. Gyökerét főleg állatgyógyászati célokra használták.
genciána — Magyarul tárnics. Sárga virágú növény, az egész

Lap: Sor:

- világon elterjedt, de főleg a hegyes vidéket kedveli. Több fajtájából hatásos gyógyszer készül.
- pimpinella* — Magyarul rákfarkfű. Ernyős fűfélé. Gyökerét fogbántalmakra használták.
- 8 : 12 *börvénygyökér* — pusztai meting néven is ismerik, nagyon mérges gyökér
- tomentilla* — Magyarul pipefű. Elterjedt növény. Az egyik fajta gyökere erősen összehúzó hatású, ezért szeszes italba tették, ez kivonta gyógyító nedveit, és gyomor-, valamint bélbántalmak esetében itták.
- gyömbér* — illatos, kelet-indiai ízesítő növény gyökere
- szantálfaforgács* — Kelet-Ázsiában honos, igen értékes, illatos fa forgácsa
- 13 *terra sigillata* — A régen kihalt pecsétnyomófa megkövesedett maradványa. Kb. 500 millió évvel ezelőtt élő őszsurló.
- Arménia* — Örményország latin neve
- 14 *calmus* — minden bizonnyal az *acorus calamus* gyökerére gondol Jókai, melyet forrázottan vagy por alakban étvágygerjesztőnek használtak
- 15 *théria* — altató
- 20 *cubeba balzsam* — A cubeba piper a borsfélék egyik tagja. Gyógyhatású növény.
- 21 *bezoár* — Kérődzők gyomrában előforduló, növényrostokból, szerves savakból álló képződmény. A babonás nép még a XX. század harmincas éveiben is gyógyító erőt tulajdonított neki.
- 22 *alkermes* — 2–3 méter magas kórószertű növény boggyóterméssel. Piros boggyóját italok és sütemények festésére használják. Gyökerét hashajtó és hánytató céljaira főzték meg.
- 32 *regulus stellatus* — egy gyógyhatású szegfűfélé kivonata. A latin kifejezés jelentése 'csillagos kis király'.
- 10 : 1 *Theophrastus* — A késői görög irodalom egyik alakja (i. e. kb. 372–287). Arisztotelész legjelentősebb tanítványa. *Jellemek* című munkája fennmaradt, és sok utánpótló talál.
- 22 *gagner un oeilles* — „egy szegfűt nyerni”, vagyis egy új fajtát kitenyésztetni
- 33 *Tabernaemontanus műkertész* — Jókai tévedett, mikor Tabernaemontanusról, mint emberről ír. Ismerünk egy *tabernaemontana* nevű növényt, ami a trópusi vidékeken élő tehénfa, illetve a Ceylon környékén élő, mérges gyümölcsű Évaalma tudományos neve.

Lap: Sor:

- 11 : 4 *Verulamii Bacon* — (1561—1626) Francis Bacon angol filozófus és államférfi. Hirdette, hogy az új empirizmussal, a tapasztalat és a kísérlet egyesítésével a természet fölött soha nem remélt hatalomhoz juthatunk. Az állami életben a lordkancellári tisztig emelkedett.
- 9 *Bauhinus, Bauhin Gáspár* — (1560—1624) svájci botanikus nevének latinus változata. Bauhin elismert tudós, nagy növénygyűjtő és híres orvosprofesszor volt.
- 10 *Scaliger, Julius-Caesar* — Olasz orvos és filológus (1484—1558). Mint természettudós Cardanusszal, mint filológus Erasmussal heves vitába keveredett.
- szkéliai borametz-fa* — Szkítia, régen a szittyák lakóhelye, az Al-Duna és a Don között elterülő délorosz pusztaság. A füvet legelő borametz-fa valószínűleg mondán alapul.
- 20 *ruta* — ruta hortensis, fűszernövény, 40 fajtája ismeretes Európában
- 28 *napellus* — aconitum napellus, sisakvirág. Erős mérget tartalmazó, retekszagú gyökérzetű növény.
- 29 *cicuta virosa* — Magyarul csomorika vagy vízi bürök. Nagyon mérges növény, nádasban található. A legelő állatoknál néha mérgezést okoz.
- 13 : 12 *kánon* — az egyházi törvények könyve
- 14 : 7 *condiscipulus* — tanuló társ
- a birkózás nemes vetélkedése sohasem volt iskoláinkban tiltva, sőt azt már Arisztotelész is ajánlotta* — Arisztotelész valóban lelkes híve a testi nevelésnek és szerinte meg kell hogy előzze az értelmi nevelést.
- 23 *ex moribus* — erkölcsreiben
- 15 : 1 *Simplicissimus* — Hans Jacob Christoffel von Grimmelshausen (1620—1676) német író azonos című pikareszk regényének, valamint a Daniel Speer német muzsikus-írónak tulajdonított „*Magyar Simplicissimus*”-nak központi hőse.
- 2 *quidam* — egy, egy bizonyos
- 9 *fizikum múzeum* — fizikaszertár
- 20 *hárum pálcárum* — Régi büntetési nem; az elnevezésben a magyar szavak latinosan ragozva jelennek meg. Jókai később a módját is leírja egy debreceni évkönyvre hivatkozva, mivel szerinte „mind a két német szövegű krónikásunk homályban hagyja, hogy mit értettek az alatt”. Jókai itt véletlenül vagy szándékosan téved. A *Magyar Simplicissimus* ugyanis leírja a büntetés formáját, de az erősen eltér a három fával

Lap: Sor:

való megkoronázás rettentő ítéletétől. Az elítéltet „a földön fekvé három bottal a hátát és fenekét megverik. Némelyiket annyira megverik, hogy nem tud felállni és a hajdúk dagasztóteknőben viszik a borbélyhoz.” (*Magyar Simplicissimus*. 162.) Ezzel a közléssel megegyezik az Ék egyik adata is, mely a Simplicissimusszal megegyező magyarázatát adja a büntetésnek. Timkó József közlése nyomán (*Még egy jegyzet a Szép Mikháldhoz*. ÉK 1876. dec. 22. 1492.)

capite plectetur — feje vétessék

- 15 : 21 *correspondálni* — levelezni, összeköttetésben lenni
22 *kalamáris* — tintatartó
25 *examen* — vizsga
26 *celebritással* — előkelőséggel
- 16 : 22 *exercitium* — gyakorlat, feladat
30 *extemplo* — azonnal
- 17 : 16 *Ambrosius* — (?–397) Milánó püspöke, nagy befolyású egyházi fő ember. Erkölcstani művek szerzője.
23 *Macrobius Ambrosius Theodosius* — (I. u. V. sz.) Római grammatikus. Görög, főleg platonikus filozófusok munkáiból készített kivonatokat.
29 *Cyprianus Caecilius* — karthágói püspök és egyházi író, 240-ben tért keresztény hitre. Galerius Maximus alatt 258-ban vértanúhalált halt.
- 18 : 10 *Krisztina királynő* — Svéd királynő (1626–1689). Az államügyekkel nem sokat törődött, uralkodói jövedelmét tudomány- és művészeti pártolásra fordította. Ezért lemondatták a trónról.
- 21 : 11 *punctum de utri* — pontot a végére; ne többet róla
22 : 2 *benevolum* — kihallgatás
24 : 17 *parentes* — szülei
25 : 21 *feminini generis* — nőnemű
26 : 23 *carcerre deteneáltatott* — börtönre ítéltetett
25 *florilegium* — Irodalmi szemelvények gyűjteménye. Régebben virággyűjtemény. Jókai itt 'természetrajzi múzeum' értelemben használja.
solenniter eliminál — ünnepélyesen kizár
- 27 : 2 *Szeben* — Régen hivatalosan Kisszeben, Sáros megyei város, jelenleg Sabinov Csehszlovákiában
24 *titulus sine vitulo* — fenn az ernyő, nincsen kas (a. m. méltóság anyagiak (borjú) nélkül)

Lap: Sor:

- 28 : 14 *Eperjes* — Régen Sáros megyei város, ma Prešov Csehszlovákiában. Kulturális és tudományos múltja jelentős.
- 20 *olajkáros* — illatos kenőcsöket áruló kereskedő
- 29 : 15 „*Mox, longe, tarde, cede, recede, redi*” — Hamarosan menj el, sokáig maradj távol, későn térj vissza.
- 29 *kaszácsillag* — Az Orion népi neve. Egyik felfogás szerint az egész Orion a Kaszás, mások szerint (a nép közt ez utóbbi az elterjedtebb) az övet alkotó három csillag neve a három kaszás.
- 31 : 17 *szotyák* — sajátos nyelvjárást beszélő szlovák
- 27 *Simplex* — Azonos a már említett *Simplicissimusszal*
- 34 : 1 *Viszkots János* — Ugorj Janó!
- 37 : 20 *Vihodár* — Nemcsak személynévként szerepel. Köznévként annyit jelent mint hóhér. Összefüggésben lehet a cseh „*vychod*”: kimenetel szóval. Ember, aki végzetes kimenetelű dolgokat cselekszik. Ember, akitől az életből való kimenetel függ.
- 40 : 26 *ha szemközt találkoznak a vérmedvével, ami csak emberhúsrá éhes* — A vérmedvét Jókai másik 3 regényében is szerepelteti: „négy nap egymás után vadásztunk egy vérmedvére. Tetszik tudni mi az a vérmedve? A medve igen szelíd, ártatlan állat különben, beéri mézzel, bogyóval és gyökerekkel, de ha egyszer belekóstolt a vérbe, akkor aztán pusztít, mint az oroszlán, s különös elsőbbséget ad minden vér fölött az emberi vérnek. (*Szegény gazdagok* JKK. 12. k. 91.) Majd az *És mégis mozog a föld* c. regényében: „azok a vadász urak oda elől arról beszélnek, hogy az a vérmedve, ami négy lövést elvitt, nem futott el messze” (I. k. 343.). Előfordul a *Damokosok* c. regényben is: „Ezeket pedig vérmedvéknek hívják; akik már embert ettek: ezekkel nem jó komázní.” (13.)
- 41 : 11 *zergesuta* — nőstényzerge
- 25 *hanák* — ügyefogyott, buta Jankó
- 42 : 22 *geszt* — fakeménye, színfa, vagy a fa belső része; itt Jókai egyszerűen csak ‚fa’ jelentésben használja
- 44 : 16 *Praszkinóc* — költöttek látszó helységnév
- 27 *ernyős piros virágú elecke* — A virágkaka (elecs) nevű növény népi neve, mely Európa és Ázsia mérsékelt éghajlatú vidékein honos. Virágszára levéltelen és ernyőszerű végződésű.
- 45 : 12 *Árgirus királyfi* — Gyergyai Albert néphistóriájának hőse
- 15 *Nye bojsza* — ne félj

Lap: Sor:

- 45 : 20 *encián* — a tárniczfélék családjába tartozó havasi növény; l. még: *gencián*
- 34 *panye pap* — pap uram
- 46 : 9 *Pan boh pomózs Jézus Krisztus!* — Uram, Jézus, segíts meg!
- 53 : 2 *karimás kása* — köleskása olyan módon tálalva, hogy a kanállal a tányér közepén mélyedést képeztek, amibe aztán tejet öntöttek
- 3 *körmöci arany* — Róbert Károly óta firenzei mintára vert 3,52 g súlyú magyar aranypénz. Mátyás idejében alakult ki állandó típusa. Mintájára, főleg a XVII. században külföldön is vertek aranypénzt.
- 6 *lázsiás* — népies neve a koronás talléroknak, melyeket II. József, II. Lipót és I. Ferenc korában Bécsben és Körmöcbányán vertek.
- 15 *mendikás* — kolduló szerzetesrend tagja vagy kolduló diák
- 56 : 23 *pemét* — kemenceseprű
- 57 : 5 *domika leves* — székely tájszó, jelentése: túrós leves
- 10 *Kriván* — A Magas-Tátra 2496 m magas csúcsa, a Koprora völgytől keletre. Először Frigyes Ágost szász király mászta meg 1840-ben. A regény cselekménye idején tehát még nem járt ember a Kriván csúcán.
- 20 *haricska pogácsa* — a tatárka nevű (*fagopyrum gaertn*) sóska-féle lisztes magvaiból készült pogácsa
- 61 : 6 *Szent György hava* — április, ui. Szt. György lovag ünnepe április 23-án van
- 62 : 24 *fárája beneficiumait* — A parókia jövedelmeit. Régen a parókiát és a plébániát feltehetőleg a német Pfarre és a szlovák fára hatására *fárának* nevezték.
- 63 : 22 *eminentissime* — legkiválóbban, kitűnően
- 73 : 4 *ezerjófű* — A tárniczfélék családjába tartozik. A gyógyászatban és házi patikákban egyaránt felhasználták.
- 74 : 28 *hiu* — némely vidéken a padlást vagy a padlás belső terét nevezik így
- 31 *lidérc* — Itt: bolygótűz. XVII. században a köznép ördögi vagy boszorkányi látomásnak hitte. A lidérc nemcsak tűz alakjában jelentkezett a képzeletben. Megjelent mint nyomorék csirke, amely gazdájának kincset hordott. A lidérc a babona szerint kakastojásból vagy jérce első tojásából ganajban vagy hón alatt kel ki. Jókai tehát kicsit átalakítja, mikor párja nélküli galamb tojásából származónak nevezi.
- 75 : 13 *egyiptomi ragály* — pestis

Lap: Sor:

- 75 : 28 „Szalonnavár” — Jókai saját maga említi egyik életrajzi megemlékezésében, hogy apja sokat mesélt neki gyermekkorában: „milyen szépeket tudott nekem mesélni a Szalonnavárról, Csalóka Péterről, Hüvelycsik Palkóról.” (Szabó László: *Jókai élete és művei*. Bp. 1904. 30.)
- 76 : 14 *lembergi vásár* — Lemberg ma Lvov a Szovjetunióban, régen Galícia fővárosa
- 77 : 2 *venger* — magyar
30 *gyepűbodza* — a bodza néha fa nagyságúra megnövő fajtája
- 81 : 16 *Hopp hírével!* — Ördög hírével!
- 83 : 8 *grádics* — lépcső
- 85 : 27 *háromszáz özvegyasszony tánca* — Történetét Jókai maga mondja el (*Jegyzetek a Szép Mikhálhoz*. 287–88.) A motívumot a *Damokosok* (1883.) c. regényében is szerepelteti. A fejedelem ellen lázító Damokosné mondja Boldizsár bának: „Eredj ki a piacra a trombitásoddal és fúvasd el vele a háromszáz özvegy táncát.” (102.)
- 32 *szerecsendió* — Tropicus égöv alatt termő fűszernövény. Diószerű magtermését teljes érés után szedik le, és lassú parázson megszalják.
- 88 : 15 *üröm* — virágjában erős illatú olajat tartalmazó fűszer és gyógynövény
- 17 *békakorsócska* — Csöves szárú, szárnyas levelű vízi növény. Gyökere és levele mérges.
- 22 *mandragora* — A burgonyafélékhez tartozó mérges növény. Az emberi testhez hasonló gyökerét az ó- és középkorban kuruzslásra használták. A mandragora mint a szerelmi érzés és vonzalom felkeltője a *Sárga rózsza* (1892.) c. Jókai-regényben is szerepel. Klári mandragorát ad Decsi Sándornak: „Híjják azt a ‚nadrágujjas emberkét’ a patikárosok, akik hasznát tudják venni ‚atropa mandragorának’. (Magyarul ‚bódító nadragulya’.) Mít tudta a leány, hogy ez mérge” (23.).
- 29 *mirabilis* — Magyarul: csodatölcsér. Általában piros, tölcser alakú, hosszúcsövű virágleple van, délután nyíló illattalan virág,
- 89 : 16 *Arnóldus de Villanova* — Villanovus Arnoldus, eredetileg Arrioldo Bachnone, alkímista (1295–1312). Villanovában született, majd kémiát és filozófiát tanult. A papság üldözte eretneksége miatt. 1312-ben a beteg V. Kelemen pápa gyógyítására küldik, de útközben hajótörést szenved, és a habokban leli halálát.

Lap: Sor:

- 91 : 15 *linzi békekötés* — III. Ferdinánd kötötte I. Rákóczi György erdélyi fejedelemmel 1645-ben. A békeszerződés 9. pontja biztosítja a protestánsok szabad vallásgyakorlatát.
- 93 : 4 *corporis Christi napja* — úrnapja
6 *item* — ugyanúgy
cardamomum — Orvosi célra felhasználható kámforos szagú tokgyümölcsöt nevelő növény. Emésztést segítő szer.
- 96 : 18 *Belzebub* — a gonosz szellemek feje, a sátán
23 *Sáros* — A régi Szepes, Abaúj-Torna, Zemplén megye által határolt egykori vármegye
- 97 : 17 *Bukfencvölgy* — Minden bizonnyal az Ungarischer Simpli-
cissimus *Purzelgrund* helynevéből fordította Jókai, ami való-
ban Bukfencvölgyet jelent magyarul. (Vö. Ungarischer
Simplicissimus. Leipzig 1854. 95.).
- 98 : 33 *bébillér* — konyhalány, cseléd
- 99 : 23 *rozinoble* — pénz
32 *helleborus* — Magyarul: hunyor. Európa és Ázsia hegyes
vidékein élő, díszes virágú növény. Gyökere narkotikus
bódulatot okozó agymérget tartalmaz, melynek gyomorba
kerülése erős görcsöket, hányást, a végtagok elernyedését
eredményezi. Kis mennyiség is halálos adag lehet belőle.
33 *Cambyses fia* — régi perzsa uralkodó (I. e. 529), aki bosszúból
megtámadja Egyiptomot, de tragikus halállal pusztul el
- 102 : 30 *pacholec* — bátor fickó (Vö. *Magyar Simplicissimus*. 126.)
- 103 : 26 *kommóció* — mozgás, kedélyváltozás
- 106 : 24 *nogavicsa* — nadrág
- 109 : 1 *syndicus* — valamely község jogismerő képviselője
- 110 : 13 *quantum potest* — amennyit lehet
- 112 : 6 *fürmender* — gyám, árvaszéki vezető
30 *kaláka* — A „tiszaháti nép kallakának nevezi a fonás vagy
más ingyen szolgáltatott segédmunkáért adott táncot”.
(Ipolyi Arnold: *Magyar Mythologia*. Bp. 1929. II. 299.)
A fogalom egyébként Magyarország egyes megyéiben és az
erdélyi székelyek között egyaránt elterjedt.
- 113 : 21 *kuszpitolva* — piszkítva, használva
- 114 : 14 *Homonnai gróf ezredes kapitány* — Homonnai Drugeth Bálint
(?–1645) Zemplén megye főispánja, 1636 után kassai
főkapitány. Ez utóbbi minőségében Felső-Magyarországon a
török elleni védelem megszervezése és irányítása az ő fel-
adata volt. Alakja a *Magyar Simplicissimus*-ban is szerepel.
Keresztnevét Jókai Jánosra változtatta.

Lap: Sor:

- 115 : 10 *poltra* — poltura: másfél garas értékű ezüstpénz
15 *lengyel máriás* — régebbi ezüstpénz
- 118 : 3 *Klimius Miklós* — Holberg Lajos báró (1684–1754) dán író azon regényének címe és főhőse, mely a világsikert meghozta számára. A mű eredeti címe *Niels Klim* (1741). Magyarra 1783-ban, a szerző által készített eredeti latin szövegből Györfly József fordította.
- 28 „*secula seculorum*” — mindörökkön örökké
- 119 : 10 *átalag* — érett bor lefejtésére való kisebb boroshordó. Tokaj vidékén használták nagyobb bormértéknek is; kb. 75 liter.
- 122 : 13 *ungorkodás* — kellemetlenkedés, bosszantás
25 *kurd* — mohamedán vallású török, a perzsa birodalomhoz tartozó nomád, rabló lovasnép
- 125 : 10 *kabala* — kanca
- 133 : 5 *müdir* — körzeti előljáró (helyesen: mudir)
28 *muteszellim* — törökös hangzású, költött méltóságnev
- 134 : 4 *asper* — török pénzegység
12 *Bambusonia* — költött kifejezés arra, hogy a talpukat bambusszal jól elverték
16 *kajmakám* — különféle török méltóságok neve: a nagyvezérnek távollétében helyettese; tartományi kormányzó; a hadseregben alezredes
- 135 : 13 *felmarjul* — Jókai kisebesedett értelemben használja. Eredeti jelentése: *marjul*, ficamodik
- 141 : 23 *akkompanyoz* — (akkompanyíroz) kísér, zongorán kísér
- 142 : 9 *bonamera* — költött növénynev
- 148 : 15 *túbafa* — A törökök paradicsomában szereplő fa. Jókai szerepelteti a túbafát *A janicsárok végnapjai* című regényében is: „minő bor folyik a tubafa gyökereiből.” (JKK 7. k. 196.)
33 *Potiphárné* — Mózes első könyve szerint József gazdájának a felesége, aki hamis vádak alapján juttatta börtönbe Józsefet. A név „Potifár felesége”-alakban fejezetcímként a *Szabadság a hó alatt* c. regényben is szerepel. (265.)
- 150 : 6 *salavári* — hosszú, bőszárú női nadrág
- 152 : 17 *kótyavetye* — árverés; a török világban a zsákmány eladása
- 154 : 28 *hunyor* — a már előbb említett helleborus magyar neve
- 156 : 20 *Somos* — kisközség a régi Sáros vármegye alsótárcái járásában
- 157 : 10 *Mikor már mindenkeltől el volt hagyva, mindenfelé körülfogva, akkor egy fenyőfát levágott, s azon, mint a paripán csúsztatta le magát a legmeredekebb sziklalejtőn* — A járhatatlan hegyi

Lap: Sor:

- úton való közlekedésnek ezt a hajmeresztő népi formáját másutt is leírja Jókai. Jankóhoz hasonlóan közlekedik Juon Tare is: „azzal a kitépott bokrot, mint egy paripát maga alá véve, s fél kézzel a sziklához nyomva, bátát a falnak vetette, s hirtelen két lábát szétterpesztve, alá hagyta magát csúszni a meredek falon.” (*Szegény gazdagok*. JKK. 12. k. 153–54.)
- 160 : 22 *kolna* — Arany János szerint Arad megyei tájszó (Vö. Arany János: *Szegény gazdagok*. Szépirodalmi Figyelő 1861. márc. 6.), jelentése: szőlőskerti ház. Használják borospince jelentéssel is. A *Szegény gazdagok*ban is hasonló jelentéssel szerepel. (JKK. 12. k. 73.)
- 161 : 4 *lábító* — létra, állvány
22 *borsoska* — mézesbáb
méhser — A germán és szláv népek kedvelt itala, mely azonban a középkorban hazánkban is sok helyütt (Lócse, Rozsnyó, Brassó) kedvelt ital volt
- 163 : 4 *barét* — kerek sapka
- 165 : 12 *gimnaszta* — tornász
16 *carotis* — A fej-verőér. A nyakon végighúzódnó, gége mellett fekvő 8–9 mm vastag ér. A nyak felső részét és a fejet látja el vérrel. — Jókai helytelenül *garotis*-nak írja.
- 166 : 19 *Nyers bivalybőrbe varrják őket elevenen, s így akasztják ki a napra* — Az áldozat nedves állatbőrbe csavarását *A janicsárok végnapjaiban* is leírja Jókai. Tepelenti Ali így csikarja ki elfogott áldozataiból elrejtett kincseik helyét. „A kalmárt nyers bivalybőrbe tekerték s odafektették az égő tűz mellé.” (JKK. 7. k. 184.)
- 167 : 5 *kokojszás* — mocsaras, zsombékos hely
7 *Görgő* — kisközség a régi Abaúj-Torna megye tornai járásában
8 *Hámor* — Kassa-Hámor, kisközség az egykori Abaúj-Torna vármegye kassai járásában
- 177 : 16 *diadalainak exuviái* — exuviae annyit jelent, mint levetett ruha, az állatról lehúzott bőr, az ellenségtől diadalmai zsákmányul elvett fegyverzet
- 180 : 17 *Hopp ciherral* — az ördög hívása, idézése (Vö.: Ipolyi A.: *Magyar Mythologia*. Bp. 1929. I. 113.).
- 183 : 8 *konfundál* — összezavar, megtéveszt
- 187 : 5 *Uriel* — A négy arkangyal egyikének a neve. Héber eredetű nevét — melynek jelentése „Isten világa” — azért kapta, mert tőle küld Isten Izraelnek világosságot (Öszöv.).
7 *Michael* — Mihály főangyal héber eredetű neve. Az angyalok

Lap: Sor:

lázadása óta ő áll az Istenhez hű angyalok élén. Jelentése: Kicsoda olyan, mint az Isten. A zsidók nemzetük védőjének tartották (Ószöv.).

Gabriel — Szintén főangyal. Neve héberül annyit jelent, mint: Isten hőse. A művészetben mint Isten hírnökét, kezében liliomszálat tartva ábrázolták (Ószöv.).

Rafael — A három főangyal egyike, ki az Ószövetség szerint az ifjú Tóbiás útítársa volt, és magát az Úr előtt álló angyalnak nevezi.

- 187 : 8 *Izrael* — Jákob ősatyjának és a tőle származott népnek neve. A név héber formája Jisraél, jelentése: „az Isten harcol”.
- 188 : 15 *Bártfa* — régen Sáros megyei város, ma Bardejov Csehszlovákiában
- 17 *statutum* — szervezeti szabályzat
- 18 *Kassán, ha valakit tilos szerelmeskedésen kapnak, lenyakazzák.* — Jókai ezt a megállapítást a Budai Jogkönyvön nyugvó Kassai jogszabályokból merítette.
- 26 *dimissorialis* — litterae dimissoriales; egyházi elnevezése az elbocsátó levélnek
- 189 : 6 *guga* — népies elnevezése a fej és a nyak találkozási táján keletkező daganatoknak, golyvának
- 190 : 13 *kissárfű* — *Euphorbia esula*; mezei fű; tejféhér nedve oly csípős, hogy néhol a nép a szemölcsöt égeti ki vele
- 195 : 28 *Nagy-Ida* — kisközség az egykori Abaúj-Torna vármegye kassai járásában. Ma Vel'ka Ida Csehszlovákiában. 1557-ben Puchheim császári tábornokkal szemben Perényi Ferenc védte Nagyidát. Ehhez az ostromhoz fűzi a hagyomány a nagyidai cigányok anekdotáját, amelyet Arany János is feldolgozott. Jókainak tetszett az anekdota, és Nagyida cigányairól több munkájában beszél. (*Szegény gazdagok* JKK. 12. k. 287.) és az Az utolsó cigányország c. novellájában
- 199 : 19 *kukullórium* — fa házacska, bódé
- 200 : 28 *philisteusok* — Palesztina lakói az i. e. I. évezredben. Itt: rosszindulatú képmutatók.
- 202 : 21 *himpók* — lovakon a csánkfüzet tájékán keletkező gyulladós kinövés
- 206 : 1 *ferula és signum* — vessző és érdemjegy
- 2 *hic, haec, hoc* — „ez” mutató névmás latin megfelelője
- 31 *euphorbia* — kutyatej
- 207 : 14 *morbidezza* — lágyág, puhaság, kifinomultság
- 17 *ipsissima* — legsajátosabb

Lap: Sor:

- „die Leuthe, sonderlich das Weibs-Volck, seynd einer gelben und bleichen Farbe, welches man in Ungarn die Kaschauer Farbe nennet.” — (Johann Christof Wagner: *Staedt- und Geschicht-Spiegel* 1687.) Az emberek különösen az asszony nép mindig sárga és halvány színűek, amit Magyarországon a kassai színnek neveznek.
- 207 : 24 „vom Kaschauer Wein bekommen die Fremden das Zipperlein.” — A kassai bortól az idegenek megkapják a köszvényt.
- 208 : 14 *confessio* — hitvallás
- 29 *Ismered-e jámbor keresztyén asszony, Istennek azon parancsolatját, mely megtiltja a hívőknek . . . mindenféle kenőcsökkel hazug módon bemázolni, kendőzni és kancsérolni* — Jókai kis epizódja kultúrtörténeti alapon nyugszik. Abban a korban valóban üldözte az egyház a kozmetikai szerek használatát. Hasonlót ír Kemény Zsigmond is *Özvegy és leánya* című regényében. „Amely férj megengedte nejének a kendőzést és piperét, számíthatott a legközelebbi vasárnap oly célzásokra, melyek büszkeségét porig alázták, s ha az egyházi tanács tagja volt, még helyét is könnyen kockáztathatá.” (Bp. 1959. 40.)
- 34 *Midián leányai* — a midianiták őskori néptörzs Észak-Arábiában
- 218 : 1 *Partium* — a Részek. Az egykori Zaránd, Közép-Szolnok, Kraszna vármegyék és Kővár vidéke, amelyek a XVI. és XVII. század folyamán az államilag különálló Erdélyhez kerültek.
- 5 *fastussal* — kevélységgel, dölyfösen
- 220 : 33 *sinkorán* — véreb
- 226 : 5 *bonsokos* — itt: bozontos
- 227 : 32 *mákony* — ópium
- 33 *légyvesztő galóca* — tetszetős külsejű, de nagyon mérges gomba
- 228 : 11 *Sandomir* — másképpen Sandomierz, jelentős lengyel város a Visztula bal partján a Sandomierzi alföldön.
- 229 : 10 *ortályoskodás* — veszekedés, perlekedés, civakodás
- 237 : 10 *poltúra* — másfél garas értékű ezüstpénz
- 240 : 17 *Dubnik* — Az egykori Sáros vármegye alsótárcai járásában, Vörösvágáshoz tartozó opálbányatelep. Régóta működő bánya.
- 251 : 9 *konya* — lefelé hajló fülfű
- 252 : 12 „*Publica praecedunt privatis.*” — Közügyek a magánügyek előtt

Lap: Sor:

- 253 : 14 *vallonok* — Belgium déli részének lakói; a franciához közel álló nyelven beszélnek
- 15 *Löffelholz generális* — Császári katonatiszt, aki fontos szereplője Jókai egyik kurucregényének, a *Lőcsei fehér asszony*nak. Löffelholz valóban 3 hónapig ostromolta 1710–11-ben Lőcsét. Itteni szerepeltetése önkényes anakronizmus, fikció.
- 258 : 9 *rosicrucianuskodik* — szabadkőműves módjára jótékonykodik
- 259 : 19 *Asztaróth* — A mágiában az est szelleme. Csak szerdán fordultak hozzá. A régiek hite szerint azt a képességet adta a hozzá fordulóknak, hogy a föld hatalmasai előtt kedvessé teheték magukat.
- 260 : 27 *fracto margine* — tömören
- 262 : 12 *prepotenskedett* — hatalmaskodott
- 263 : 13 *Gringenőr Péter* — azonos Jaquemin Gringenneur francia festővel, aki 1392-ben elsőnek készített festett kátyát Európában VI. Károly számára. Jókai az *És mégis mozog a föld* című regényében is szerepelteti. Csollán Bertl ajánlja Bíróczyt Korcza fiskálisnak, mint „tiszteendő Gringenőrnek legszorgalmasabb követőjét. (I. k. 71.)
- 265 : 31 *kháldeai betű* — a Tigris és Eufrátesz árterületén élő ókori nép írása
- 266 : 29 *Deus benedicat tibi!* — Áldjon meg téged az Isten!
- 267 : 6 *culinaris stylus* — konyhai stílus; itt: konyhalatárság
- stylus curialis* — hivatalos stílus; itt: hivatali latinság
- 21 *mentális reserváta* — titkos hátsó gondolat
- 268 : 2 *gordiusi gubanc* — nehezen megoldható feladat
- 273 : 11 *deliberál* — határoz, dönt
- 21 „*si fecisti, nega*” — ha megtetted is, tagadd
- 275 : 17 *csamangó* — Jókai jegyzete szerint „Kecskeméten dívó elnevezése a gyepmesternek”
- 34 *cherubim* — angyalok. Héber többszáma a cherub szónak.
- 283 : 18 *controversialis* — vitás
- 288 : 24 „*Valentine, ecce tuum Bucephalum!*” — Bálint, íme a te Bucephalusod! — Bucephalus volt Nagy Sándor lovának a neve.
- 295 : 3 *kupcihér* — ördög
- 20 *drómó* — ördög
- 296 : 6 *(a többit elfogták a krlmiai tatárok, s elvitték a félszigetre)* — e történeti tényre építi Jókai a *Damokosok* c. regényét
- 297 : 9 *Ojtozi-szoros* — Erdély egyik nevezetes hegyszorosa, mely a Berecki-havasokon keresztül Moldvába vezet
- 300 : 28 *evetke* — mókus

Lap: Sor:

- 303 : 7 *Szomorú vége lett a szegény nagyfejedelemnek* — Az 1660. máj. 22-i fencsi csatára utal Jókai. Itt kapott sebeibe pár hét múlva, jún. 7-én Váradon valóban belehalt II. Rákóczi György.
- 307 : 8 „*si fuerit dolus*” — ha csalás volt
25 „*Jusculum ut prosit, guttarum sume triginta*” — Hogy használjon a leves, 30 cseppet kell fogyasztanod
27 „*Mensibus erratis valet sub prandio cancer*” — R. betűs hónapokban villásreggeli közben a rák egészséges
28 „*Tertia dummodo maledictus piscis in aqua*” — De átkozott a hal a harmadik vízben.
30 „*Quodsi manes, pergam; si tu pergis, nos remanemus*” — Ha maradsz, én megyek; ha te elműlsz mi maradunk
33 „*caput alas pedes et caetera membra resolve*” — Fejet, szárnyat, lábakat és a többi tagokat bontsd ki
- 308 : 1 „*Casus et panis, sunt optima fercula sanis*” — A sajt meg a kenyér a legjobb étek egészségeseknek
3 „*Prima nux prodest, nocet alter, tertia mors est*” — Az első dió használ, a második árt, a harmadik halálos
5 „*Mane aurum, argentum meridie, vesperi plumbum*” — Reggel arany, délben ezüst, este ólom
7 „*Dat pira, dat poma, qui non habet alia dona*” — Körtét, gyümölcsöt ad az, aki más ajándékkal nem rendelkezik
9 *macrobiota* — a hosszú élet tudományát követő egyén
10 „*Vivere si velis diu, tu nil de arbore sume*” — Ha sokáig akarsz élni, ne vegyél le semmit a fáról
21 „*Christlich und Türkischer Staedte und Geschichtsspiegel*” — Keresztény és török város s történelem tüköre
24 „*Über Wunderheilmethode und Pestwundercuren*” — Csoda gyógyomódról és a pestis csodakúrákról
- 309 : 1 *Ipolyi Arnold* — (1823–1886) Katolikus püspök. Kiemelkedő irodalmi és történelmi munkásságot végzett. Művei közül nagy irodalmi vitát keltett *Magyar Mythológiája* (1854.), melynek megírására a Kisfaludy Társaság 1846-ban meghirdetett, de meddően maradt pályázati felhívása ösztönözte. Munkájában összegyűjtötte a pogány magyar hitvilágra vonatkozó adatokat, amire Csengery Antal éles hangú bírálattal reflektált. (BH 1855.) A *Magyar Mythológiát* Jókai több művéhez felhasználta, különösen a *Bálványos vár* megírásához.
- 310 : 15 *Szilády Aron* — Református lelkész, a régi magyar irodalom egyik legjelesebb kutatója (1837–1922). Debrecenben,

Lap: Sor:

Göttingenben, Konstantinápolyban tanult. Keleti nyelvek elsajátítása után Szádi, Dzsámi és Firduszi fordításával tűnt ki. Tagja lett a Magyar Tudományos Akadémiának. Fontosabb művei: *Török–magyar kori okmánytár*. (1863–1872), *Régi magyar költők tára* (1877–1892). 1893 után az ITK szerkesztője.

- 310 : 18 *Von Kaschau ungefangen . . .* —
„Akit Kassán el nem fognak,
Eperjesen fel nem kötnek,
Bártfán meg nem házasítanak,
Szebenben meg nem csúfolnak,
Lőcsére ha ér békében,
Jó szerencséjével dicsekedjen.”
- 25 „*In dieser Stadt . . .* — fordítását ld. a *Keletkezése, forrásai* c. fejezetben (341.).
- 311 : 3 „*wurde vor Kaschau der Hr. Herzog von Württemberg mit einer Stückkugel auf der Batterie zu tod geschossen*”. (*Wagner St. u. G. Sp.*) — Kassa előtt a württembergi herceg úr, az üteggnél golyótól halálos lövést kapott.
- 7 „*ein neuer Wagen . . .* — fordítását ld. a *Keletkezése, forrásai* c. fejezetben (344.).

A KÉPMELLÉKLETEKRŐL

- I. *A Szép Mihál* első kiadásának címlapja.
- II. A regény kéziratának első lapja. (Petőfi Irodalmi Múzeum)
- III. A regény forrását képező *Simplicissimus* címlapja.
- IV. A rablók kivégzése. Karóbahúzás. (Egykorú rézmetszet. Megj. a *Magyar Simplicissimus* 1956-os kiadásában.)

NÉVMUTATÓ

- Ambrosius 393
 Arany János 399, 400
 Arisztotelész 391, 392
 Arlincourt, Charles Victor
 Prévot 362
 Arnoldus de Villanova 396
- Bacon, Verulami, Francis 392
 Bain, Nisbet R. 319
 Bauchinus, Bauchin Gáspár 392
 Benda Kálmán 349
 Bernfeld Magdolna 362
 Bod Péter 353
 Bonnier, Albert 360
 Buchholtz György 325
 Budai Dezső 360
 Bülau 323
- Cambyses (perzsa uralkodó) 397
 Cardanus 392
 Cyprianus Caecilius 394
 Czvitinger Dávid 352
- Csengery Antal 403
 Cserei Mihály 348
- Dézsi Lajos 348, 363
 Dioscorides Pedanius 390
 Diószegi Sámuel 348
- Erasmus, Rotterdami 392
- Fazekas Mihály 348
 Ferdinánd, III. (német római
 császár) 350, 397
 Ferenc, I. (magyar király) 395
 Ferenczi Zoltán 319
 Feszty Árpádné 348
 Frigyes Ágost (szász király) 395
 Frölich Dávid 349, 350, 351, 352,
 362, 363, 365, 366, 389
- Gaál János 319
 Galenos Claudius 390
 Galerius Maximus 393
 Gálos Rezső 323, 350, 352
 Grimmelshausen, Hans Jacob,
 Christoffel von 392
 Gringenneur, Jaquemin 402
- Gyergyai Albert (az Árgirus
 szerzője) 394
 György (lovag, majd szent) 395
 Győrfffi József 398
- Hajnóczy Iván 353, 360
 Hankiss János 324, 361, 363
 Hemgren, Karl 360
 Holberg, Ludvig 324, 398
 Homonnai Drugeth Bálint 397
 Horányi Elek 352
 Horváth Tibor, Cs. 320
 Hugo, Victor 361, 363

- Ipolyi Arnold 330, 349, 353, 354,
 397, 399, 403
 Janke, O. 319, 360
 János Kázmér (lengyel király) 389
 József II. (magyar király) 395
 Károly VI. (francia király) 402
 Károly Gusztáv (svéd király) 389
 Kelemen V. (pápa) 396
 Kemény Zsigmond 364, 401
 Király István 323
 Kölcsey Ferenc 324
 Krisztina (svéd királynő) 393
 Lám Frigyes 325, 351, 363
 Lipót II. (magyar király) 395
 Löffelholz tábornok 402
 Macrobius Ambrosius Theodosius
 393
 Mátyás (magyar király) 395
 Michelet, Jules 362
 Mikszáth Kálmán 321
 Moesz Gusztáv 348
 Mollay Károly 325, 351, 352
 Moser, Hans Joachim 325
 Nagy Miklós 234
 Nagy Sándor (Makedónia királya)
 402
 Oken Lőrinc (Lorenz) 349
 Ortutay Gyula 325, 349, 350, 365
 Páriz-Pápai Ferenc 353
 Perényi Ferenc 400
 Pintér Jenő 363
 Plinius, Gaius Secundus 390
 Puchein tábornok 400
 Pukánszky Béla 350
 Rajka László 324
 Rákóczi György I. 397, 403
 Rákóczi György II. 326, 389
 Reich Károly 319
 Rédey Tivadar 324
 Róbert Károly (magyar király)
 395
 Rottauscher ezredes 355
 Sandberg 319
 Scaliger, Julius-Caesar 392
 Sebők Imre 320
 Seiz János Keresztély 326
 Siklóssy László 325
 Sötér István 322, 323, 364
 Speer, Daniel 325, 348, 392
 Szabó László 346
 Szana Tamás 356
 Szekér Joachim 360
 Szilády Áron 324, 403
 Szinnyei József 319, 351
 Téglás Tivadar 319, 366
 Thaly Kálmán 348
 Theophrastus 391
 Timkó József 355, 393
 Tisza Kálmán 322
 Törs Kálmán 315, 321, 323
 Turóczi-Trostler József 325, 348,
 360, 362
 Ulászló (lengyel király) 389
 Vadnai Károly 321
 Varjú Elemér 324, 326
 Wagner, Johann, Cristoph 324,
 343, 345, 348, 362, 401
 Wéber Artur 324, 326
 Zeiller, M 351, 352, 362
 Zoroaszter (Zarathusztra) 390
 Zsigmond (magyar király) 389

TARTALOM

ELSŐ FEJEZET

- Mellnec foltaan leiratic, milly bewlchenn ees tzeeleraano-
san newelee wala naghitzizelejev vr vrvnc az ew aarwa
haiadon leaniaat, az zeep Mikhalt* 5

MÁSODIK FEJEZET

- Elewadatic mikippen ronghaalaa wala megh az saarkan
naghitzizelejev vr vrvncnac minden bewlch practicaiv?* 14

HARMADIK FEJEZET

- Holott megmagiaraasztatic, mikeeppen eleebwalo az, a ki
az baaraaniokat eurzi, mint a ki lewaagia* 22

NEGYEDIK FEJEZET

- Holott leiratnac minden feele wezedelmec ees latroc, kictől
chodaalatos moodonn lezen az igazacnac megzabadv-
laasoc* 27

ÖTÖDIK FEJEZET

- Mell naghion rewid lezen, ees nem igen kellemetesen fog
befeizetetedwni* 49

HATODIK FEJEZET

- Illendew moodoon felwilaagosithia az eddig laatott ho-
maaliossaaghokat* 52

HETEDIK FEJEZET

- Leiratic az haaz, ees annac gazdazzonia* 55

NYOLCADIK FEJEZET

*Mellben meghiratnac a vizontlaataasnac az ew ewrewmei,
ees minden ember megismeri lezen az ew aalapotiát* 60

KILENCEDIK FEJEZET

*Mellnec rendcenn az kegics atia megdorgaalía wala
kemecn ziuwel az ew elteeuedett magzatthiaát, ees
vtoliara bochaanatiaát adia leezen az megteerewnec* 65

TIZEDIK FEJEZET

*Mellbenn elmondatsnac az maas azzoni aallatsnac heaaba-
walo zugoloodaasai a zeep welaagi rend ellen . . .* 73

TIZENEGYEDIK FEJEZET

*Mellyben leraizoltatic, mill zewrníev naghi wezedelem
leezen abbol, ha az azzoni aallat ninchen megeleegedwe
az ew sorsaawal ees nem engedelmeskedic az ew hitews
taarsanac* 80

TIZENKETTEDIK FEJEZET

*Mell naghion kis zaamu zawacbol fog aallani, hanem
annal svliosabbacbol* 92

TIZENHARMADIK FEJEZET

*Meeg chac gianittatsnac de egeezben nem tvdatnac az gonoz
bozorkaan allattomosspracticai* 93

TIZENNEGYEDIK FEJEZET

*Az holott elmondatic, mikkippen nem mindenkoron
keewaanatos zerenche az hatalmas vracnac taarsasaagaa-
ban walo mvlatozás* 96

TIZENÖTÖDIK FEJEZET

*Balint hasonlatoskeuppen felchap azoc közzee, a kic weer-
ben dolgoznac wala* 110

TIZENHATODIK FEJEZET

*Kiben bebizoniosodic, ni zewnrevssigess nagi hazna
wagion annac ha az idess ania az ew magzatiahoz*

kemni ziwel wiseltetic wala ees towabba az tewrewkkel walo cheteepatenac az ew dolga, melinec elolwasasa irtoztato lezen 116

TIZENHETEDIK FEJEZET

Kibewl megtvdjvk peelda aaltal, hoga ki roz vtra indul, mindiart azonnal az wereremben esic 122

TIZENNYOLCADIK FEJEZET

Kiben meghiratic az io paitaasoknac kevwewmb-kevwewmb-feelee zerencheeic, hoga kinec teniere, kinec talpa tewric wala 132

TIZENKILENCEDIK FEJEZET

Ennec tewrteenete fewlewttie nagon hasonlit az Joseph ees Potiphaarneec tewrteenetehez ; de meeg sem egeeszlen olian, miwel hoga weeghezteewel nem az Joseph kerevl az tewmlewtzbenn, hanem az Potiphaar 139

HUSZADIK FEJEZET

Az mellben nagon kewrevlmeeniesen, hanem ighen vnal-massan elewadatic az ew kiwaltetasaanac tekotoriaya 151

HUSZONEGYEDIK FEJEZET

Igenis ewrwendetes hir eerkezic wala: mellben wacion gonozaknac pvztvlaasa 155

HUSZONKETTEDIK FEJEZET

Mellnec foliamatthiaban elmondatic az gonoz emberecnecc rettentew sorsvc ees peeldaadasvc, mell az genge ziweweknec naghi zomoorusaaghot okoz wala, az megaatalkodottac penig peeldat belewle nem weznecc wala 159

HUSZONHARMADIK FEJEZET

Mellben kiderevl, hoga minden gonoznak az okozoia ew maga az ††† pokolbeli satan, ees annac strazsamesterei a rut bozorcanioc, vagy walamellnec az allando embereket megrontani az ew fvfangos practicaicval mindeddig keezen wadnac 167

HUSZONNEGYEDIK FEJEZET

Mel nagi legien a fiatalsagnac az meggondolatlansaaga, ees az azzoknac az ew rawazsaagvc az feerfiacnac zerelemre waloo elchabitaasaban, hivseegeesen elew- adatic 179

HUSZONÖTÖDIK FEJEZET

Ember ki sem tvdna gondolni rawazsaagokat, miket iawas azoniok kifvndaalnak, mikoron zerez nec haazassaagot ceretewc kewzewtt, kiket ewzze boronaltac wala . . . 185

HUSZONHATODIK FEJEZET

Az aalortzassaag elweezi megeerdemlett bevnteteesit, azonban az irgalmassaag segitseegeere eerkezic az zanakozaaswal ees megzabaditia az zorongattataasbol 193

HUSZONHETEDIK FEJEZET

Ki lezen mutatwa, mell erews hatalom az azzonoc akaratia ez wilaagon, ees mi nagi giorsasaagwul megtudia forditani a feerfiac aaltal rendeltetett allapotokat 199

HUSZONNYOLCADIK FEJEZET

Mellben nagi aatwaaltozasok mennec weegbenn, ugi hogi az emberec alig ewsmernec immaron magvc magvcra iss. Az Mikhal pedig raagalmaztatitac wala, holott ebben az egiben weetkes nem wolna 205

HUSZONKILENCEDIK FEJEZET

Mellnec rettentew hartz haborvwal lezen foglalkozaasa, kibewl ki fog tevnni, mekkora devhews harag lakoziac wala az Balint ziweeben, ha az ew hitwews taarsaat baantiaac wala 211

HARMINCADIK FEJEZET

Meghlatia leezen az kegies olwaso, hogi ambaator giewniewrevseegees dolog az testi zeepség; azonban soc nagi wezedelmeknec wermeiben sokakat az belewizen 217

HARMINCEGYEDIK FEJEZET

Waloban igaz amaz ewssi kewzmondaas, hagi az howaa az ††† maga nem mehet, oda ween azzont kevld. A mi pedig chac a gonoz azzoniokra eertetendew; miwel-hogi wannac zaamossan hailott korban lewew azzonioc, kic Istenfeelew eeletet eelneec ees az emberekwel ioot chelekezneec 225

HARMINCKETTEDIK FEJEZET

Mellneec rendeen megtudiuc, hagi nem tanaachoss az †††-t megfogni; mert ha zarwaan fogivk, megewklel, ha torkaan fogivk, megharap, ha haatvl fogivk, megrvg 236

HARM'NCHARMADIK FEJEZET

Megmagiarasztatic, mill soc io wagion abban, hagi „pública privatis praecedunt”, azaz: az nilwaanwaloo dolgoc elewbb elinteeztetendewc, hagi sem mint az magaanoss tenniwaloc 252

HARMINCNEGYEDIK FEJEZET

Beteliesedic az peeldabezeed, hagi ki mibenn bevwewss, abban megbevnhewdic 262

HARMINCÖTÖDIK FEJEZET

Nem minden akeepen tewrteenic az wilaagon, a mint elewre kifvndaaltatott wala 277

HARMINCHATODIK FEJEZET

Mellben leiratic az hvshaglo keddi bolondozaas . . . 283

HARMINCHETEDIK FEJEZET

Ez penig zool az hamwazuo zeredai penitentziarvl . . 289

HARMINCNYOLCADIK FEJEZET

Leiratic, mell sok kiseerteesec laknac ees lesztenec az cimeteriumokban 291

HARMINCKILENCEDIK FEJEZET

Mellbenn mindenkinec veegteere igazsaag teetetic . . . 296

UTOLSÓ FEJEZET

*Mindenec elmvlnac; de az igaz tudomaani ewrewkkee
megmarad* 304

JEGYZETEK A „SZÉP MIKHÁLHOZ” 305

Jegyzetek

Rövidítések 314

Kézirat, kiadások, fordítások 315

Irodalom 355

Szövegváltozatok 367

Tárgyi és nyelvi magyarázatok 389

A képmelléletekről 405

Névmutató 406

19705

A kiadásért felel:
az Akadémiai Kiadó igazgatója

✱

Szerkesztésért felelős:
PÁSZTOR JÓZSEF

Műszaki szerkesztő:
VIDOSA LÁSZLÓ

A kötéstervező:
KECSKEMÉTI ANNA
munkája

✱

A kézirat beérkezett: 1963. VIII. 15.

Peldányszám: 6.500

Terjedelem: 20,8 (A/5) fv + 4 oldal melléklet

✱

64.57616 Akadémiai Nyomda, Budapest
Felelős vezető: Bernát György